

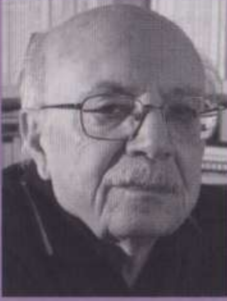
Cumhuriyet Bilgeleri

TAHSİN YÜCEL

Alıntılar

TAHSİN YÜCEL ALINTILAR

Alıntılar, yazınımızın büyük emekçilerinden Tahsin Yücel imzalı, zamanlar üstü bir kitap.

Denemeci, romancı, eleştirmen, çevirmen, akademisyen Tahsin Yücel'in kısa bir dönemi kapsayan ama sesi ve yankısı bugünlerde "daha iyi" duyulan köşe yazıları *Alıntılar*.

Tepeden dibe, herkesin ölçüsüz davrandığı, bu ölçüsüzlüğünden utanmak bir kenara gurur duyduğu bir çağda yaşıyoruz. "Ölçünün durduğu yerde her şey her şeye dönüşebilir" diyen Tahsin Yücel'in kaleminden içi boşalmış aşk nitemlerinden göçebeliğimize, gökten zembille inen küreselleşmeden ölçüyü kaçıran politikacılara, 90'lar sonu Türkiye'sinde her yeri işgal eden "yeni değerler"den paraya ve elbette kültür, yazın, dile dair güncelliğini asla yitirmeyecek yazılar.

kirmizikedi.com
/kirmizikediyayinevi
/krmzkedikitap
/kirmizikediyayinevi

₺35
KDV muafiyeti uygulanmıştır

ISBN: 978-605-298-605-9

Tahsin Yücel

1933'te Elbistan'da doğdu. Galatasaray Lisesi'ni ve İÜ Edebiyat Fakültesi Fransız Dili ve Edebiyatı Bölümü'nü bitirdi. Aynı bölümde uzun yıllar öğretim üyeliği yaptıktan sonra, 2000 yılında emekli oldu. Yazın araştırmalarına 1969'da yayımladığı *L'Imaginaire de Bernanos* (Bernanos'un İmgesel Evreni) ile başladı. 1973'te *Figures et Messages dans la Comédie Humaine*'i (İnsanlık Komedyası'nda Yüzler ve Bildiriler), 1979'da *Anlatı Yerlemleri*'ni, 1982'de *Dil Devrimi ve Sonuçları* ve *Yapısalcılık*'ı yayımladı. 1976'dan itibaren *Yazın ve Yaşam*, 1982'de *Yazının Sınırları*, 1991'de *Eleştirinin Abecesi*, 1993'te *Tartışmalar*, 1995'te *Yazın, Gene Yazın,* 1997'de *Alıntılar*, 1998'de *Söylemlerin İçinden* (1999 Sedat Simavi Edebiyat Ödülü), 2000'de *Salaklık Üstüne Deneme*, 2003'te *Yüz ve Söz*, 2006'da *Göstergeler*, 2010'da *Gün Ne Günü*? ve 2011'de *Kimim Ben*? ile deneme ve eleştirilerini okurla buluşturdu.

İlk romanı *Mutfak Çıkmazı* 1960'ta yayımlandı. Bunu 1975'te *Vatandaş*, 1992'de *Peygamberin Son Beş Günü* (1993 Orhan Kemal Roman Ödülü), 1995'te *Bıyık Söylencesi*, 2002'de *Yalan* (2003 Yunus Nadi ve 2003 Ömer Asım Aksoy roman ödülleri), 2005'te *Kumru ile Kumru*, 2006'da *Gökdelen* (2007 Balkanika Ödülü) ve 2010'da *Sonuncu* izledi.

Öykü kitaplarından 1956 Sait Faik Hikâye Armağanı'nı kazanan *Haney Yaşamalı* 1955'te, *Düşlerin Ölümü* 1958'de (1959 TDK Öykü Ödülü), *Ben ve Öteki* 1983'te, *Aykırı Öyküler* 1989'da, *Komşular* 1999'da (1999 Dünya Kitap Yılın Kitabı Ödülü) ve *Golyan Devrimi* 2008'de yayımlandı.

Tahsin Yücel'e 1984'te Azra Erhat Çeviri Yazını Üstün Hizmet Ödülü, 1997'de Fransız hükümeti tarafından Palmes Académiques Nişanı Commandeur derecesi verildi. 2003 yılında Tüyap Kitap Fuarı'nın onur yazarı seçilen Yücel'e 2008'de Mersin Kenti Edebiyat Ödülü verildi. Yücel, 22 Ocak 2016'da vefat etti.

Kırmızı Kedi Yayınevi: 1221
Cumhuriyet Bilgeleri: 10

Alıntılar
Tahsin Yücel

Yayın Yönetmeni: Enis Batur

Editör: Çağlayan Çevik
Son Okuma: Ayça Metin
Kapak Tasarımı: Cüneyt Çomoğlu
Sayfa Tasarımı: M. Aslıhan Özçelik

Bu kitabın ilk basımı 1997 yılında YKY tarafından yapılmıştır.
Kırmızı Kedi'de Birinci Basım: Ocak 2020, İstanbul
ISBN: 978-605-298-605-9
Kırmızı Kedi Sertifika No: 40620

Baskı: WPC Matbaacılık San. Tic. A.Ş.
Osmangazi Mah. Mehmet Deniz Kopuz Cad. No:17
Esenyurt / İSTANBUL Telefon: (0212) 886 83 30
Sertifika No: 35428

Kırmızı Kedi Yayınevi
kirmizikedi@kirmizikedi.com / www.kirmizikedi.com
facebook.com: kirmizikediyayinevi / twitter.com: krmzkedikitap
instagram: kirmizikediyayinevi
Ömer Avni Mah. Emektar Sok. No: 18 Gümüşsuyu 34427 İSTANBUL
T: 0212 244 89 82 F: 0212 244 09 48

TAHSİN YÜCEL

ALINTILAR

CUMHURİYET BİLGELERİ

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ

Bu kitapta yer alan yazıların *Cumhuriyet*'te yayımlanmaya başladığı ilk haftalardan şu son günlere dek, pek çok dostum bunları "zamanı gelince" bir kitapta toplamamı salık verdi. Bir süre sonra, bu düşünce bana da bayağı çekici gelmeye başladı. Ama zamanı nasıl gelirdi? Zamanının geldiği nasıl bilinirdi? Çoğunlukla başkalarının sözlerinden yola çıkarak ya da başkalarının sözlerine gelmek için yazdığım, bu nedenle adlarını *Alıntılar* koyduğum bu yazılarda, yazın tutkunu kimliğimi hiçbir zaman unutmadan, ama yazın, dil, ekin, politika, güncel olaylar, hemen her konuya dokunuyordum, dolayısıyla belirli bir sona doğru tutarlı bir gelişme değil, sürekli bir dağılma söz konusuydu. Bu durumda, ele aldığım konular gösteremezdi bana zamanın geldiğini, olsa olsa, yazılar bir kitap oluşturacak sayıya ulaşıncaya ya da bu sayı sınırı aşma noktasına dayanınca, yani nitelin değil, nicelin zorlamasıyla, "Zamanı geldi", diyebilirdim. Ne var ki, nicel açıdan alt ya da üst sınıra ulaşmak, "tamamlanmış" bir kitap oluşturmak anlamına gelmezdi. Hem konular dağınıktı hem de bu yazıları sürdüreceksem, belli bir toplamı bir kitapta toplamak, bitmemiş bir kitabın belli bir bölümünü yayımlamaktan başka bir şey olmayacaktı.

Belki bu tehlikeyi belli belirsiz biçimde sezinlediğimden, belki de benimki gibi çok alçakgönüllü bir düzeyde kaldığı zaman bile, köşe yazarlığı imrendiğim ve başaracağıma inandığım bir uğraş olmadığından, bu defteri örneğin (yuvarlak bir sayı olduğu için) yüzüncü ya da (haftada bir yazıdan iki yıllık bir süreye denk geldiği için) yüz dördüncü yazıda kapatmayı düşünmüştüm. Ama böyle bir etkinlikte kitap fazlasıyla ikincil bir öğeydi, bir; benim için çok daha önemli yazma etkinliklerinin zararına da olsa, bu iş yavaş yavaş bir tür tiryakiliğe dönüşüyordu, iki; kimi dostlar böyle bir defter kapatmanın sözünü bile duymak istemiyordu, üç.

Böylece, yüz dört yazıdan oluşan, "bitmemiş" bir *Alıntılar* yayımlama düşüncesine alıştırmıştım kendimi, yazılar yayınevine gitmişti bile. Ama, "kitabın" şansına bakın, yüz dördüncü yazıya dört beş yazı daha eklememden, bir başka deyişle, olası bir ikinci cilde başlamamdan hemen sonra, yepyeni bir durum çıktı ortaya: en azından dilimiz ve ekinimiz konusunda. *Cumhuriyet*'in "öteden beri" savunageldiği görüşlere "öteden beri" karşı çıkmış, hem de *Cumhuriyet*'te yayımlanmış iki yazımda açıkça görüleceği gibi[1], bunu uzmanına parmak ısırtan bir bilgisizlikle ya da daha kötüsü, tarihsel ve bilimsel verileri bile bile tersine çevirerek yapmış bir kişi *Cumhuriyet* yazarları arasına katıldı. O zaman, ortak bir savaşıma katılma bilinci içinde yayımladığım bu yazıları sürdürürsem ne denli içten, ne denli haklı olursam olayım, hem kendim hem de başkaları için, inandırıcılığımı yitireceğimi düşündüm, bu serüveni sessizce noktalamaya karar verdim. Böylece, rastlantı sonucu *Alıntılar* "bitmiş" bir kitaba dönüştü birdenbire. 10 Eylül 1996'da yayımlanan, ama bu tarihten en az bir ay önce, Gümüşlük'te yazılmış olan son

1 Bkz. *Tartışmalar,* YKY.,1993, ss. 64-67 ve elinizdeki kitap, ss. 114-117.

yazım da bu oluntunun katkısıyla gerçek bir "sonuç" niteliği kazandı.

Ama, bana sorarsanız, bitmişlik de kitabı kitap yapmaya yetmez her zaman. Aynı zamanda belirli bir "bütün" oluşturması gerekir. Ben, kendi payıma, değişik parçalardan oluşan kitaplarımda da elden geldiğince sağlamaya çalışmışımdır bu bütünlüğü. Örneğin öykü kitaplarımdan *Ben ve Öteki*'nin öyküleri bir uzam, zaman ve anlatıcı birliğiyle birbirine bağlanır, *Aykırı Öykülerim* öyküleri bir izlek birliğiyle. *Yazın, Gene Yazın*'da yer alan her deneme kitabın ayrılmaz bir bölümü olarak düşünülmüştür. Ancak, iki yılı aşkın bir süre, değişik okumaların, değişik gözlemlerin esiniyle oluşmuş yüzü aşkın yazı arasında, anlatım ve yaklaşım bütünlüğünden başka bir bütünlük aramak saçma olmaz mı? Belki de. Ama ben gene bir şeyler denemek istedim. Bir günlük gazetede, düzenli bir biçimde yayımlanmış yazıları bir araya getirirken, en doğru yolun onları çoktan geride kalmış güncellikleri içine yerleştirmek, yani yayımlanım tarihlerine göre sıralamak olduğunu bilmekle birlikte, bu koşula uymakla yetinmedim: kitabıma, ad ve kavram dizinine ek olarak, bir de "izleklere göre içindekiler" ekleyerek kaçınılmaz dağınıklığı biraz olsun aşmaya, böylece, düşlediğim bütünlüğe ulaşamasam bile, bu yazıları okur için daha kullanışlı ve daha anlaşılır kılmaya çalıştım.

Dostlar bizi işçiliğimizden anımsasın.

23.9.1996
Tahsin Yücel

HAKİKATLER VE GERÇEKLER

Üç aylık düşünce dergisi *Cogito*'yu çıkaran dostlarımız, ilk sayıyı laiklik konusuna ayırırken, seçimlerini iki "tespit"in, yani, büyük bir olasılıkla, iki "saptama"nın "belirleyiciliği"nin yönlendirdiğini söylüyorlar. Ancak, "tespit"lerine biraz yakından bakılınca, belirleyiciliğin ilk koşulu belirsizlikmiş gibi geliyor insana. Birincisi, Bülent Ecevit'in "Laiklik ilkesi, Cumhuriyet'in Aşil topuğudur" önermesi, birkaç anlama birden çekilebilir. Şerif Mardin'e borçlu olduğumuzu öğrendiğimiz ikinci "tespit"se, belirginlikten geçtik, tutarlılıktan da yoksun. Buyurun, bir de siz okuyun: "Toplumun sorunları, hiçbir yerde entelektüel seviyede vazedilmiş soyut problemler olarak ortaya çıkmaz. Halk bu sorunları ihtiyaçlarının tatmini olarak görür. Türk aydınları bu hakikatlerden hareket etmedikçe, bir taraftan toplumdan uzaklıklarını sürdürecekler, diğer taraftan da sürprizlerle karşılaşmaya devam edeceklerdir."

Böyle bir parçanın yazarı, Muallim Naci döneminde gelmiş olsa, çok beğenilirdi belki, bir giydiğini bir daha giymeyen sonradan görmeler gibi, "toplum"dan sonra "halk"ı, "sorun" dan sonra "problem"i, "sürdürecekler"den sonra "devam edeceklerdir"i bastırıvermesi hayranlık uyandırabilirdi. Hatta, bugün bile, "Vazetmek sözcüğünü böyle tam

yerine oturtan kaç kişi kaldı!" diye Mardin'e alkış tutanlar çıkabilir. Yazık ki, Tanzimat güzellikleriyle bitmiyor iş, biraz da sözcükleri birbirine bağlamak gerekiyor. Mardin'in ilk tümcesinin geçerli bir anlamı bulunduğunu varsayalım, "Halk bu sorunları ihtiyaçlarının tatmini olarak görür" ne demek? Halk toplumsal sorunları nasıl "ihtiyaçlarının tatmini" olarak görür ki? "Biraz sorun çıkarsalar da bunlarla karnımı doyursam!" diye mi düşünür? Yoksa çıkar çıkmaz tüketilirler de ondan mı "entelektüel seviyede vazedilmiş soyut problemler olarak" belirmezler hiç? Başlı başına bilmece! Hadi gerçek olduğunu varsayalım. Yazar neden çoğullaştırarak "hakikatler" diyor ki? Öte yandan, son tümcede oldukça açık bir biçimde vurgulandığı gibi, bu "hakikat"i ya da "hakikatleri bunca Türk aydını arasında yalnızca Saidi Nursi uzmanının görmüş olması şaşırtıcı değil mi? Gelin de çıkın işin içinden!

"Peki, *Cogito*'cular nasıl çıkmışlar?" diyeceksiniz. Doğru dürüst yazı yazmasını bilmeyenlerin söylemleri karşısında her zaman yapılanı yaparak, yani "yakıştırarak", söylemi içerdiği bildiriye göre değil de öznesinin amaçladığını sandığımız bildiriye göre anlamlandırarak. Sonunda ne işimize yarar, orası gene karanlık ya, biz de deneyebiliriz bunu. Şerif Mardin'in "Düşünsel düzlemde ele alınan sorunlar hiçbir zaman toplumun gerçek sorunları değildir, çünkü kitleler yalnızca özdeksel gereksinimlerini karşılamaya bakar, gerisine boşverirler; Türk aydınları bu gerçeği göz önüne almadıkları için hep toplumun dışında kalmış onu hiçbir zaman anlayamamış, davranışları karşısında hep şaşırmışlardır," demek istediğini söyleyebiliriz.

Ama *Cogito*'cu dostlarımızın "tespit"te "tespit" ettikleri de buysa, gerçekten ilkel ve geçersiz bir düşünceye kapıldıklarını söylemek gerekir. Öyle ya, tüm insan davranışlarını

içgüdülere bağlamak yalnızca insanı hayvan düzeyine indirgemek değil, tüm tarihsel ve toplumsal gerçekleri yok saymaktır. Değil Türk toplumunun, hiçbir insan toplumunun sorunları özdeksel gereksinimleri karşılama sorununa indirgenmez. İşte büyük budunbilimci Claude Lévi-Strauss, "Yabanılı yalnızca bedensel ya da ekonomik gereksinimlerinin yönlendirdiğine inanma yanlışına düşerken, onun da bizlere aynı eleştiriyi yönelttiğini, kendi bilme isteğini bizimkinden üstün tuttuğunu gözden kaçırıyoruz," derken, Şerif Mardin gibilerin çağdışı görüşlerinin ilkel denilen toplumlar için bile geçersiz olduğunu kesinler. Kaldı ki, kara çarşaftan bikiniye, kuru fasulyeden "cheese-burger"e, en gündelik gereksinimlerin bile temelinde düşünselin azımsanmayacak bir payı bulunduğu da açık bir gerçek, toplumların düşünsel düzlemde konulmuş kimi soyut sorunları özümleyip üstlendikleri ölçüde ilerlediklerini de.

Anlaşılan, dostlarımızın "tespit" dedikleri bizim "saptama" dediğimiz değil, "hakikat" dediklerinin de bizim "gerçek" dediğimiz. Olsaydı, onlar da böyle demezler miydi?

26.7.1994

ELEŞTİRMEN

7 Temmuz 1994 tarihli *Cumhuriyet Kitap*'ta, *Eleştiride kırk yıl* dolayısıyla Fethi Naci ile yapılan konuşmayı okudum okuyalı, ikide bir sevgili Ferhan Şensoy'un bir sözü takılıyor usuma: "Neyi başaramadınız da eleştirmen oldunuz?" Değerli oyuncumuz, kendisiyle yapılan bir söyleşide, ne zaman bir eleştirmenle karşılaşsa, içinden bu soruyu sormak geldiğini söylüyordu ya yanıtı çoktan bulduğu belliydi: kişi ancak bir başarısızlık sonunda eleştirmenliği seçebilir, başarısızlıkla eleştirmenlik arasındaki evre de olsa olsa kıskançlık bunalımlarıyla dolu olabilirdi. *Cumhuriyet Kitap*'taki konuşmayı okumuşsa, haklı çıktığını düşünmüştür. Öyle ya, Fethi Naci bir başarısızlık öyküsüyle başlıyor yanıtlarına, "Üniversiteye İktisat Fakültesi asistanı olarak girecek ve iktisatçı olacaktım, bilim adamı olacaktım. O yıllarda ekonomiyi de en az edebiyat kadar seviyordum. İktisatçı olmak bende bir tutku halindeydi. Uğraştım ama Beyazıt'a gidemedim, Sultanahmet'te hapishaneye gittim," diyor.

İşte kırk yıllık eleştirmenlik serüvenini açıklayan bir başarısızlık öyküsü. Ama küçük bir ayrım var arada: Fethi Naci'nin başarısızlığı kendisinden değil, başkalarından kaynaklanan bir başarısızlık: asistanlık sınavını kazanmış, ama atanması engellenmiş. Bir ayrım daha: Fethi Naci'yi kin ya da

kıskançlık türünden tutkular değil, tükenmez bir yazın sevgisi getirmiş eleştiriye. Yazını böylesine seviyormuş da neden ozan, öykücü ya da romancı olmamış mı diyorsunuz? Fethi Naci bu sorunun yanıtını da veriyor söz konusu konuşmada: "Yazdıklarımın o özlediğim hikâye ve şiire beni götüreceğine inanmamaya başladım. Şiirin iyisini bilen birinin orta halli bir şey yazması mümkün değildir." Görüldüğü gibi, kin yok, kıskançlık yok bu yanıtta; buna karşılık, sevgi var, saygı var, güven var, alçakgönüllülük var; biraz da Fethi Naci kusura bakmasın, önyargı var.

Fethi Naci'nin yazarlık ve ozanlığa ilişkin gözlemleri genelleştirilebilir, örneğin bilimsel bir arayış olarak iktisadın iyisini bilenlerin orta halli iktisat yapmaktan geri durdukları, buna karşılık, orta halli, hatta ortanın altında iktisat yapanların iyi iktisadın ne olduğunu bilmedikleri için ülkemizi bu durumlara düşürdükleri ileri sürülebilir. Ne var ki, Fethi Naci'ye kapatılan kapıdan ellerini kollarını sallayarak geçen nice kişinin, bütün orta hallililiklerine karşın, başarılı iktisatçı sayılıp el üstünde tutuldukları gibi, Fethi Naci de isteseydi ünlü ozanlarımız, başarılı öykücülerimiz arasında yer alabilirdi. Üstelik, "orta hallililiği" kendisi çıkarıyor. Bu gençlik izlenimini bu denli önemsemeyerek yazma çabasını sürdürmüş olması durumunda çabalarının başarısızlıkla sonuçlanmış olacağını kim kesinleyebilir? Olmadıysa ya da olamadıysa ne olmuş ayrıca? Şiir, öykü ya da romanın eleştiriden daha üstün tutulmasını gerektiren bir doğa yasası mı var? Hayır. Eleştiri de adına yaraşır bir yazın türü.

Bana öyle geliyor ki, sorun her şeyden önce bir iççağrı sorunu. Fethi Naci gençlik yıllarında giriştiği şiir ve öykü denemelerini yetersiz bulmuş olabilir, ama aynı dönemde yazdığı eleştirileri de çok yeterli bulduğunu sanmam. Sonuçta eleştiride

karar kıldıysa ve kırk koca yıl süresince, tüm olumsuz koşullara karşın, çabalarını sürdürdüyse, bu tür "kendi türü" olduğu, ondan vazgeçemediği içindir. Tutucu güçler yolunu kesmese de gerçekten başarılı bir iktisat profesörü olsaydı, gene iyi bir yazın eleştirmeni olurdu belki.

Bütün bunlar göz önüne alınınca, "Neyi başaramadınız da eleştirmen oldunuz?" türünden soru ve gözlemler karşısında başkaldırmamak zor. Herkes iyi de bir eleştirmen mi kötü? Nice özveriler pahasına bu ülkede eleştiri yazarak yazınımıza, tiyatromuza, resmimize katkıda bulunanlara yukarıdan bakacağımıza, biraz gözlerimizi açsak da köşe başlarını tutmuş kişilere baksak olmaz mı? Baksak da soruyu tersinden sorsak: "Neyi başardınız da geldiniz buraya? Hangi dolandırıcılığı, hangi kaçakçılığı, hangi yardakçılığı?"

"Eleştirmen"in kırkıncı yılı kutlu olsun!

2.8.1994

SİVİL TOPLUM

Sözcüklerin kendi başına hiçbir gücü yoktur. Ama bazı bazı bir yazıda, bir konuşmada, sıradan bir sözcük çıkar karşınıza, birden, kapalı bir kapıyı aralayıverdiğini duyarsınız. Ne denli sıradan olursa olsun, sizin için anahtara dönüşmüş bir sözcüktür artık. Bir de maymuncuk sözcükler vardır, yeteneksiz düşünürün, sokak politikacısının, savsöz hastasının ağzında ya da kaleminde yinelenip durur. O da kapalı kapıları açmak, karmaşığa düzen getirmek savındadır. Ama öteki ozanın ve düşünürün dilinde bir aydınlatma öğesi olurken, o yinelendikçe kapatır ve karıştırır. Örnek mi istiyorsunuz? İşte şu son yıllarda kimi yazarların dilinden düşürmediği "sivil toplum" sözü. Sivil toplum aşağı, sivil toplum yukarı! Her kapıyı bu terimle açmaya, her olguyu bu terimle açıklamaya çalışıyorlar, ama kapatıp karıştırıyorlar yalnızca; daha da kötüsü, saptırıyorlar.

Biri çıkıyor, Atatürk yönetiminin sivil toplumu güçlendirir korkusuyla özel sermaye birikimine engel olduğunu söylüyor; bir başkası çıkıyor, "Dini cemaatler sivil toplumun yapı taşlarıdır", diye kesip atıyor; daha bir başkası, "Şeriat hukuku sivil alandır", dedikten sonra, laikliği "Müslüman cemaat"in yeraltına çekilmesine yol açan etken olarak sivil toplumun baş düşmanı diye niteliyor; daha bir başkası güçlü işadamlarının

dernekler kurup örgütlenmelerini sivil toplumun gelişmesi yolunda önemli bir adım diye alkışlarken, işçi sendikalarını sivil toplum kurumları saymanın zor olduğunu vurguluyor; daha bir başkası da kavramı başlı başına bir düşünce dizgisine dönüştürerek dönüşsüz yargısını bildiriyor: "Sivil toplum Atatürkçü düşünceyle bağdaşmaz!" Kısacası, laikliğin, çağcıllığın, özgürlükçülüğün, halkçılığın karşısında ne varsa, hepsi "sivil"; dinselin siyasala egemenliği, zenginliklerin belirli ayrıcalıklı kişiler elinde toplanması, insanın insanı sömürmesi sivil; sendika kurup emeği savunmak, bilimsel düşünceyi öne çıkarmak, ülke zenginliklerini ona buna peşkeş çekmeyi yadsımak "resmi"; eşitlik, özgürlük "resmi". Daha da kısası, Atatürk yönetimiyle ne geldiyse hepsi "resmi", yani kötü; Osmanlı'dan ne kaldıysa ya da ne alınabilirse, hepsi "sivil", yani "iyi". Neredeyse koca Türk Silahlı Kuvvetleri'ni mehteran bölükleri biçiminde örgütleyerek çözecekler sorunu.

İyi, güzel de dillerinden düşürmedikleri yabancı sözcük tüm bu yorumlara izin verir mi dersiniz? Buyurun, onlar gibi John Ahmet kuramlarına girişmektense, sözcüğün alındığı dilin güvenilir bir sözlüğüne bakalım: Fransızcada "uygarlık" (civilisation) kavramının da kökeninde bulunan "civil" sıfatı, yurttaşlıkla ilgilidir. "Code civil", bizim "yurttaşlık yasası" dediğimiz yasalar bütünüdür; "sivil toplum" denildiği zaman da Fransız düzenli, örgütlü, dolayısıyla askeri de, polisi de kapsamı içine alan bir toplumu anlar. Buna karşılık, XX. yüzyılın sonuna yaklaştığımız şu günlerde dinsel toplulukları sivil toplum olarak niteleyenlere inat, "sivil" kesinlikle "dinsel'in karşıtıdır. Örneğin Fransızların "sivil evlenme" dedikleri şey, bizim "resmi nikâh" adını verdiğimiz din dışı evlenmedir. Laiklik de "sivil toplumu dinsel toplumdan ayırma ilkesi" diye tanımlanır.

Öyleyse birtakım insanlar herkesçe bilinen kavramları neden böyle göz göre göre tersine çeviriyorlar ki? Her türlü "ideoloji"ye karşıymış gibi görünmelerine karşın, kendi ideolojilerini: yabanıl, acımasız kapitalizmi egemen kılmak, önündeki her türlü uygar ve insancıl değeri yıkmak, kapitalizmin orman yasaları gibi işlemesini sağlamak için. Bu açıdan bakılınca, bu kişilerin kullandığı biçimiyle, sözcüğe en yakışan anlam, Türk argosunda kazandığı anlam, yani "çıplak".

Ne de olsa kuramlarının kökeninde birilerinin takunyaları var.

9.8.1994

ADLAR

"Veba, değil mi ki adıyla söylemek zorundayız."

La Fontaine'in bu ünlü dizesi karşısında gülebilirsiniz, "Nesneleri adlarıyla değil de neyle söyleyecektik ki?" diyebilirsiniz. İsterseniz, örneğin Konfüçyüs gibi yüce tanıklar da gösterebilirsiniz: "Adlar doğru konulmazsa, sözler yerini bulmaz; sözler yerini bulmazsa, devlet işleri yürümez!" Haklı söze ne denir? Yalnızca iletişimin değil, sağlıklı bir toplum yaşamının da koşuludur nesneyi adıyla söylemek. Ama bir de çevrenize bakın, kim adıyla söylüyor ki nesneyi? Ozanı, yazarı, düşünürü, politikacısı, sokaktaki adamı, hemen herkes, şu ya da bu nedenle, şu ya da bu biçimde nesneleri adlarından koparacağım diye çabalayıp duruyor.

Çocukluğumda, ne zaman ağzımdan domuz sözcüğü çıkacak olsa, annem kızar, "Tükür, tükür! Bir daha da ağzına alma o mereti!" diye bağırırdı. Bütün kadınlar kocalarından "Çocukların babası" diye söz ederlerdi. Kadın kocasına "Herif", koca karısına "Avrat", diye seslenirdi. Bir teyze de uzak bir kentten gelen gelininin kendisine bir ad vermemesi karşısında, "Adımızı koysa da ayı mıyız, kurt muyuz, bir anlasak!" diye söylenip durmuş, ama, uyarı üzerine gelini kendisine yönelttiği her tümcenin başına bir "anne" ekleyince, rahatsız olmuş, "Anne, anne, anne! Adımızı belliyor sanki!"

diye söylenmeye başlamıştı. Ne adsız edebiliyor ne ada katlanabiliyordu. Kısacası, bütün bu insanlar, bir geleneği sürdürerek, çoğu kez ayrımında bile olmadan, ama özünde pek de iyiye yorulamayacak bir yönelimle, nesneyi ya da ilişkiyi yadsıyamadıkları için, onlara verdiklerimizden ayrı adlar arıyor, gerçeği değiştiremedikleri için adları değiştiriyorlardı.

Yeni adlar, ozanın ve bilim adamının söyleminde, yepyeni gerçekleri de dile getirir kuşkusuz. Ama, genellikle, bilerek ya da bilmeden, insanlar gerçeği olduğundan başka türlü göstermek için değiştirirler adları. Örneğin "top" yerine "meşin yuvarlak", "golü atan oyuncu" yerine "golün altındaki imza" diyen spor yazarı, konusu gereği aşkınlıktan uzak bir söyleme yazınsal, hatta düşünsel bir boyut katma yanılsamasıyla böyle yapar. Kötü yazar da beylik ad değiştirimlerinde aynı yanılsamayı sürdürür. Kimileri çok daha hindir: siz yıllardır neredeyse karşılıksız olarak görevinizi sürdürürken, her yaptığının bir "misyon" olduğunu söyleyen şarkıcı, ya da "Devrim Sokağı"nı "İnkişaf Sokağı"na, "Sormagir Sokağı"nı "Başkut Sokağı"na dönüştüren belediye başkanı yalnızca nesne ya da kavramla kendi bağıntılarını değil, bizim bağıntılarımızı da altüst etmeye yönelir.

Ad değiştirmenin gittikçe yoğunlaşarak toplumsal bir çılgınlığa dönüştüğü bile oluyor. Osmanlıca bir bakıma böyle bir çılgınlığın ürünü. La Fontaine'in yüzyılında ortaya çıkan "Seçkinlik" akımıysa, çılgınlığın en ilginç örneklerinden biri. İnsanlar, incelik olsun diye, aynaya "güzellik danışmanı", perukaya "yaşlının gençliği", dişlere "ağız döşemesi", koltuğa "rahat söyleşi aracı" derler. Bildiğimiz kadarıyla, vebaya veba dediği için La Fontaine'in başı belaya girmez; ama Moliere oyununda kremalı pastaya kremalı pasta dedi diye ortalık birbirine girer, eleştirilir de eleştirilir; derken, neyi nasıl söyleyeceğini iyi bilen,

seçkin mi seçkin bir soylu adam çıkar, "Al sana kremalı pasta!" diyerek herkesin içinde okkalı bir tokatla cezalandırır zavallıyı. Gene de bana sorarsanız, en feleksiz ad değiştirmeler politikacılardan gelir her zaman. Kaşla göz arasında sözcük dağarcığımızın baş köşesine yerleştiriliveren şu "ekonomik paket"e baksanıza. Zararsız, sevimli, yumuşak, üstelik ucuz, neredeyse bir armağan.

Ama açıldıkça bunaltıyor.

16.8.1994

FİKİR ADAMI

Eskiden arada bir çıkar, ortalığı şöyle bir bulandırıp geri çekilirlerdi; şimdi hem yüzeyde kalıyorlar hem de bayağı çoğalıp çeşitlendiler: düşüncesini karnının doyduğu kapılara göre ayarlayan ucuz yazar, iki cam kırıp üç saat gözaltında kalmış sağcı, dinci ya da solcu delikanlı, okul bitirme ya da düğün armağanı olarak babasının hazır giyim mağazaları zincirinin başına oturtulan zengin çocuğu, hemen kurtarıcı kesiliyor, bu ülkenin büyük kurtarıcısına yukarıdan bakmaya başlayarak "Atatürk bir fikir adamı değildi!" diye kesip atıyor, sanki bu ülkeye daha dün gökten inmişler gibi, 1923'ün kendilerini ilgilendirmediğini ya da, Atatürk'ün temel ilkeleri daha 1950'de rafa kaldırılmamış da denemeye bol bol zaman bulmuşlar gibi, altı okun kısa geldiğini söylüyorlar.

Ama Atatürk'ün kişiliği, yetişimi ve eylemiyle bağdaştıramadıkları bu çoktan eskimiş deyimin anlamı üzerinde hiç durmuşlar mı acaba? Kimdir fikir adamı? Bir yanıt aramışlar mı? Onların yapmadıklarını biz yapmaya çalışalım. İşte, *Türkçe Sözlük*, "Herhangi bir düşün alanındaki görüşlerine değer verilen kişi" diye, yani başkaları açısından tanımlıyor fikir adamını. *Büyük Larousse*'sa, daha doğru bir tutumla, kendi kendinde tanımlayarak "Düşünsel sorunlar üzerinde özgün fikirler üreten kimse" olduğunu söylüyor. Bu tanımlarla

yetinmemiz durumunda, her ikisi de fikir adamının etkinliğini "düşünsel"le, hatta belirli bir "düşün alanı"yla sınırlı tutup uygulayımı dışarıda bıraktığına göre, genç kurtarıcılarımıza inat, devlet kurmak ve gereğince yönetmek için, fikir adamı olmak değil, olmamak gerekir gibi görünüyor.

Ama, bana sorarsanız, iki tanım da yetersiz. Bu deyimi genellikle "düşünür" (ya da 1923'e ilgi duymayanlar için söyleyelim, "mütefekkir") sözcüğünün eşanlamlısı olarak, yani, *Türkçe Sözlük*'teki anlamıyla, "Genel sorunlar üzerine yeni ve kendine özgü düşünceleri olan kimse" anlamında kullanıyoruz. Ancak, hemen belirtmek gerekir ki, "fikir adamı" gibi "düşünür" de fazlasıyla geniş kapsamlı; ne belli bir alana bağlayabilirsiniz ne belirli bir uğraşla özdeşleştirebilirsiniz. Örneğin, düşünür sayılmak için ille de felsefel bir dizge ya da bilimsel bir kuram geliştirmiş olmak gerekmez, ama Kant da, Marx da, Saussure de, Lévi-Strauss da, Einstein da düşünürdür; örneğin Melih Cevdet Anday ozan, Ataç eleştirmen, Sabahattin Eyuboğlu denemeci, Niyazi Berkes iktisat tarihçisidir, ama dördü de ülkemizin değerli düşünürleri arasında yer alır; örneğin İdris Küçükömer iktisatçı, Şerif Mardin toplumbilimcidir, her ikisinin de düşünme ve olayları yorumlama biçimi bana ters gelir, ama düşünür niteliklerini yadsımam. Öte yandan, genellikle "yazar"ı çağrıştırmakla birlikte, düşünürün yazar olması gerekmez. De Gaulle'ün ya da Churchill'in anıları, Atatürk'ün *Söylev*'i düşünürlüğün oluşturucu öğesi değil, sonucudur. Hepimiz, özel yaşamımızda, tek yazı yayımlamamış düşünürler tanımışızdır.

Öyleyse Atatürk'e yüksekten bakanlar, hele her düşünürün (ya da "fikir adamı"nın) ille de doğru düşünmesi gerekmediğine göre, tutarlı bir ülke yönetimi için böylesine yuvarlak ve genel niteliği neden zorunlu görüyorlar? Pek çok

kişiye, bu arada, bu konuda karar verme yetkisiyle donanmış göründüklerine göre, kendi kendilerine de "bahşettikleri" bir niteliği koca bir devlet kurucusundan ne diye esirgiyorlar? Sonra, düşünürlüğün koşulu gerçekten "yeni ve kendine özgü" düşünceleri bulunmaksa, 1919 mayısında, düşünürlüğüne toz kondurmayacakları nice insan "Manda da manda!" diye tutturmuşken, her şeyini yitirmiş gibi görünen bir ülkede halka dayalı bir kurtuluş savaşı başlatmak üzere yola çıkan adamı, eyleminin zararlı görülmesi durumunda bile, başarısızlıkla sonuçlanması durumunda bile, yalnızca bir tasarı olarak kalmış olması durumunda bile, düşünür saymamak için anadan doğma bön olmak gerekmez mi?

Ancak, bu "fikir adamları"nın böyle ayrımlar üzerinde durdukları çok kuşkulu. Hepsi de "sivil toplumcu" ya, bir tür ödün gibi kullandıkları şu çirkin "askerî kahraman" sözünün de sezdirdiği gibi, Atatürk'ün yalnızca bir asker olduğunu, dolayısıyla devlet işlerinden, toplumsal, ekonomik, ekinsel konulardan anlamasına olanak bulunmadığını anıştırmak istiyorlar. Bu da yakın tarihimizi ve büyük eğitim kurumlarımızı hiç bilmediklerini gösteriyor. Atatürk Türkiye Cumhuriyeti'ni çizgi-roman okuyarak, Amerika'da beyin yıkatıp kilo düşerek kurmadı. Yaşadı, gördü, duydu, düşündü, okudu, tartıştı, savaştı. Ankara'ya yolları düşerse, Anıtkabir'e dek uzansınlar da yıllar yılı okuduğu, okuyup sayfa kıyılarına ince ince not düştüğü kitapların bir bölümünü içeren kişisel kitaplığına şöyle bir göz kararıyla baksınlar, sonra da ellerini yüreklerinin üstüne koyup söylesinler: babaları, dedeleri, dayıları, amcaları, enişteleri arasında bu kadar kitap okuyan var mı? Kendileri de o gördüklerinin dörtte birini okuyabilecekler mi?

Hiç sanmıyorum. Okuyup öğrenmeyi, ülkenin ekinsel ve toplumsal sorunları üzerinde gerçekten düşünmeyi

bilselerdi, Atatürk'e "askerî kahraman" demezlerdi. Evet, çok büyük bir askerdir Atatürk, ama Türk Dil Kurumu'nu ve Türk Tarih Kurumu'nu tasarlamak bile, yazı devrimini bu biçimiyle gerçekleştirmek bile, fikir adamlığını fazlasıyla aşan bir bilgi derinliği, düşünce zenginliği, imgelem gücü, her şeyden önce de büyük bir aşk gerektirirdi. Ama anlamıyorlar, anlayamıyorlar, anlamak da istemiyorlar, "Biçimcilik!" deyip çıkıyorlar işin içinden. Yazı devrimi biçimcilik, cumhuriyet biçimcilik, laiklik biçimcilik! Bu da bir yorum kuşkusuz. Gene de Atatürk devrimlerinin biçimciliğini hazır giyim biçimciliğiyle karıştırmamak gerekir. Siz moda salonunuzda etekleri ister uzatır ister kısaltırsınız, içindeki kadın aynı kalır. Ama Atatürk devrimlerinin biçimiyle içeriği bir kâğıdın iki yüzü gibidir, birbirinden ayrılmaz. "İsteyen istediğini yapar, on yaşındaki kızını çarşafa sokmak babanın kendi bileceği iştir!" dediniz mi insanı yaralarsınız, eşitliği, özgürlüğü, insanın insan niteliklerini geliştirme hakkını yaralarsınız.

İstenirse, "askerî kahraman"ın Kurtuluş Savaşı da bir biçimcilik olarak nitelenebilir, "Birim dolar, kural serbest pazar olduktan sonra, İzmir'e pasaportla gitsek kıyamet mi copardı?" denilebilir. Yakındır, ağızdan dolma dâhilerimiz oraya da gelirler.

23.8.1994

ARABESK BATI

Yıllar yılı, ha Batılılaştık, ha Batılılaşıyoruz diye kendimizi avuttuktan sonra, iyice umudumuzu kesmiştik bu işten. Batılılaşmaktan geçtik, değişmez ara konumumuzu sürdürebileceğimizden bile kuşkuya düşerek "Cezayir mi olacağız, İran mı?" diye soruyorduk birbirimize. Oysa, tam da umutlarımızın sıfıra düştüğü bu sancılı dönemde, kaşla göz arasında batılı oluvermişiz de haberimiz yokmuş. Evet, böyle, benim gibi denemeci ya da öykücüler değil, renkli basınımızın güvenilir "kalemler"i bildiriyor: artık bir Avrupa toplumu olmuşuz, bu utkuyu da yıllarca düşünsek usumuza gelmeyecek iki önemli etkene, arabesk müzikle televizyon reklamlarına borçluymuşuz. Gerçek bir tansık! Ama güzel açıklıyorlar doğrusu.

Örneğin bu güçlü "kalemler"den biri, seçkin bir hanımefendi, çağdışı kişilerin fazla düşkün oldukları ayrımlarla oyalanmadan, kestirme bir mantıkla, ilginç bir bileşim kuramı atıyor ortaya: en can alıcı yerini "şıkıdım şıkıdım" sözlerinin oluşturduğu şarkıyla dans ediyoruz; "Şıkıdım şıkıdım" alaturkadır, dans etmekse alafranga; öyleyse ulusça batılıyız. Hadi, bütün eller havaya!

Bir başka "kalem"imiz, seçkin bir beyefendi, kuramla uygulayımı birleştirerek kendi yaşamından yola çıkıyor ve konuya televizyon reklamlarının yaşamımızı güzelleştiren birer

estetik nesne, bizi eğitip özgürleştiren birer düşünsel etken olduğunu göstererek giriyor. Böylece, öğreniyoruz ki, bizim hiç önemsemediğimiz bir yağ reklamı yazarımızı, hem de her gösterilmesinde yeni baştan, Ege'de ya da Akdeniz'de güzel bir bahçeli eve götürüyor, ağustos böceklerinin türküsünü dinletiyor ona, hatta, umurunda mı artık dünya, politikayı, trafik kazalarını, orman yangınlarını anında unutturuveriyor. Gene öğreniyoruz ki, yazarımız bir başka reklamda "Hiç tanımadığınız biri yolda size çiçek verirse" diye başlayan tümceyi "amentü gibi" yineliyor ve yapılan her şeyi kendisi de yapmak istiyor. Yalnız bu reklamda yapılanları mı? Hayır, tüm reklam kahramanlarına (evet, "kahramanlarına"!) özeniyor, kendini onların (yanlış anlaşılmasın, yalnızca erkeklerinin) yerine koyuyor, sonunda da içindeki erkeği karşısında görüyor: Ali Desidero, jilet gibi bir herif, bıçkın, harbi, şıkıdım, arabesk ki Allahına kadar. Bu adamı, tanımadıklarına çiçek veren "kahraman"la birleştirdiniz mi Doğu-Batı bileşimini şimdiden yakaladınız demektir. Ne olursa olsun, yazarımız kendisini böyle "hayalden hayale koşturan" reklamları çok seviyor, reklamsız bir dünyanın "çok tatsız, çok kuru, çok yavan" olacağını düşünüyor ve içinde "Ya insanlar artık reklam yapmayacak olurlarsa?" türünden bir soru belirecek oldu mu kişisel, toplumsal, varoluşsal, ekinsel ve küreselleşmesel bir "korkuya kapılıyor".

Evet, biliyoruz, bilim adamları ve düşünürler reklamın insanı en zayıf yanından, bilinçaltından yakaladığında birleşirken, yazarımızın onu bilinçle ve istemle yüce bir sanat ve düşün etkinliği düzeyine yükseltip sunduğu görüntüleri ülküsel örnekler olarak kendi özel yaşamına sokması aykırı bulunabilir, akşam sabah hep aynı tekdüze sabun reklamıyla coşmak için fazlasıyla ilkel olmak gerektiğini düşünebilir.

Doğrusunu söylemek gerekirse, ben de biraz duralamıştım ilkin, hatta "Vahşi Batı"dan söz edildiğini sanmıştım. Ama, dikkatle baktığımız zaman anlıyoruz ki, bizim gözden kaçırdığımız bir süreç söz konusu burada. Yazarımız, bir anda "ben"den "biz", "görüntü"den ezgiye geçerek övünçle açıklıyor bunu bize.

Böylece, öğreniyoruz ki, Türkiye, önce Tanrı'nın yardımları, sonra genç dâhilerinin çabalarıyla, XIX. yüzyıldan beri ilk kez, olağanüstü bir ritmi yakalamış. Hafız Burhan'ın hançeresinin arkasındaki Batı ritmini yakalayarak görkemli bir bireşime ulaşmış ve biz, ulusça, Batılılaşma yolunda en büyük engeli geride bırakmışız. Hiç şaşmayalım, yazarımız ve benzerleri de öyle birdenbire değil, yavaş yavaş, gerçek bir açınlama öğesi olduğu anlaşılan şu her gördüğüne öykünme tutkusunun yardımıyla varmışlar bu gerçeğe. Başlangıçta, genç sanatçılarımızın "Anadolu çizgilerini özgür kılan" özgün ve arabesk yapıtlarını biraz duralayarak dinlemiş, sonra, çekine çekine, gizli gizli, kendileri de mırıldanmaya başlamışlar, sonra, reklam izleyiciliğinden gelen bir özgüvenle, "Koyuver gitsin!" deyip başlamışlar söylemeye, sonra, bir de bakmışlar ki, "görkemli bir koro"nun ortasındalar. İşte sonuç: "Kendimizi özgür kıldık, Batı'yla Türkiye'yi birleştirdik". İşte sonucun sonucu: en hızlı Mahler'cilerimiz bile Tayfun'dan hoşlandıklarını gizlemiyorlar, Tayfun'u, Tatlıses'i, Tarkan'ı, Tilbe'yi sevme özgürlüğüne kavuştular; Burhan Çaçan doğma büyüme Avrupalı, Cevat Çapan yontulmamış Anadolu köylüsü.

Kolaylıkla anlaşılacağı gibi, Özalcı düşüngü doğrultusunda bir tür "arınma" ya da, yazarımızın deyimiyle, "basitleşme" söz konusu burada, İnce Memed'in yerini Ali Desidero'nun, Mahler'in yerini Tatlıses'in alması, tüm yıkımların kaynağı olan düşünselin her görüldüğü yerde ezilmesi (düşünsellik

çağrışımı yapan sözcükler şarkıları öldürüyormuş!), romanı, şiiri, müziği, felsefeyi bir türlü sevemeyip de sever ve anlar görünmüş öğrenimlinin "Koyuver gitsin!" diyerek gerçek yönelimini bir üstünlük olarak ortaya koyması, kısacası "sivilleşme" dedikleri şeyin yeni bir belirtisi söz konusu.

"Tüm bunların Batılılaşmayla ilgisi ne?" mi diyorsunuz? Aman, orasını karıştırmayın. Dünyamız "küreselleşiyor" ve böylesine önemli ulusal konularda vatan bizden birlikberaberlik bekliyor.

30.8.1994

GENET'NİN EVLERİ

Jean Genet'nin evlerle başının hiç hoş olmadığı bilinir. Evlilik dışı bir ilişkiden doğup kimsesizler yurduna bırakılmış olmasını bir yıkım gibi görmez hiçbir zaman; hiç kuşkusuz, değişik bir doğumdur, ama ötekilerden daha ürpertici değildir. Daha on yaşlarında, ineklerini güttüğü köylülerce hırsızlıkla suçlanması üzerine, çocuk hapishanesine konulması da öyle. Neredeyse doğal ortamında bulur kendini. Dilimize yeni çevrilen *Gülün Mucizesi*'nde anlatılan öykünün büyük oranda kendi öyküsü olduğu doğruysa, burada en güzel düşlerini en azgın suçluların kapatıldığı hapishaneler süsler. Ne olursa olsun, "anaca" bir şeyler vardır hapishanelerde, onları yaşamında gördüğü en rahat ve en güvenli yerler olarak niteler. Amsterdam'ın, Paris'in, Berlin'in, Barselona'nın "sıcak" sokaklarından da yakınmaz ya Genet'nin hapishaneden sonra en çok rahat ettiği yer oteldir. Yaşamının bu derin yönelimine uygun olarak gözlerini Paris'te bir otel odasında yumar; daha doğrusu, son yıllarda çok sık işittiğimiz bir deyişle, "ölü olarak" bulunur. Eve gelince, hayır, Genet'nin yaşamında eve yer yoktur. Son yapıtı *Un Captif amoureux*'de (Sevdalı Tutsak)

anlatır: Filistin'de, birine bir evi göstererek güzel olduğunu söyleyip de istenirse altı aylığına kendisine kiralanabileceği yanıtını alınca, ev hemen o dakikada kararıp kirleniverir gözünde.

Gene de, dilin, usun ve yüreğin tansıklarıyla, yer yer okuru haykırtacak kadar derinleşen bu çok güzel kitapta, ev izleği oldukça önemli bir yer tutar, izleğin odağındaysa, yazarın, birkaç gün kalmak üzere gidip de tam iki yıl süresince devrimcilerinin yaşamını paylaştığı, sonra arada bir geri döndüğü, sonra da, bunca yıllık suskunluğun ardından, tüm bu gidiş gelişlere ilişkin gözlemlerden oluşan bu koca kitabı adadığı Filistin'de, Suriye sınırı yakınlarındaki İrbid'de gördüğü bir küçük ev yer alır: Hamza'nın evi.

Çok mu güzeldir? Hayır, derme çatma bir gecekondudur yalnızca. Çok mu oturmuştur orada? Gene hayır, topu topu bir gece kalır. Dostları, yoğunlaşan saldırılar nedeniyle, otelde kalmasını tehlikeli bulur, Hamza'dan onu bir geceliğine evinde yatırmasını isterler. Hamza yirmi yaşında bir savaşçıdır, o gece de görevi vardır, "Benim yatağımda yatar," diyerek alıp evine getirir yaşlı adamı. Genet'nin çok yetersiz Arapçası doğru dürüst iletişim kurmalarına elvermez, ama Hamza'nın annesi ona ramazan ayında güpegündüz yemek çıkarır. Sonra Hamza silahını alıp gider, Genet odasına çekilir. Gecenin bir saatinde, kapının iki kez vurulduğunu işitir, Arapça "Girin" demesini bilmediğinden, yanıt vermez, ama kirpiklerinin arasından, Hamza'nın annesinin elinde bir tepsiyle odaya girip "gün ortasında bir körün devinimlerinin kesinliğiyle" baş ucuna bir fincan Türk kahvesi ve bir bardak su bırakıp çıktığını görür. Bir süre sonra, kadın tepsiyi almaya geldiğinde, Genet bunun bir alışkanlık olduğunu, bu tepsinin böyle her gece Hamza'ya geldiğini anlamıştır,

ama doğduğu günden beri bu kadın bu kahveyi her akşam kendisine getiriyormuş gibi bir duygu uyanır içinde. Kendisinden gençtir kadın, ama o anda, Hamza'nın annesi kalırken, onun da annesi olmuştur. Genet böyledir, olmayacak anneler bulur hep kendine, Amerika'da, Kara Panterler arasında kaldığı dönemde, bir grip nedeniyle kendisine doktor çağırmakta direten dağ gibi zenciye de "Sen benim annemsin," der.

Ama İrbidli anne de İrbid'deki ev de başkadır. Genet ertesi gün Filistin'den ayrılır, ama İrbid'deki evde geçirdiği gece onun "kişisel ve portatif" gecesidir; düşüncelerinde durmadan döner buraya, yıllarca döner, yıllar sonra gerçekten de döner. Koşullar çok değişmiştir, Hamza yoktur, Hamza'nın annesi de kendisini anımsamış gibi görünmez; ama ilk gelişinin öyküsü gibi son gelişinin öyküsü de kitabın en güzel sayfaları arasında yer alır. En sonunda, beş yüz dördüncü sayfada, kitap da İrbid'deki küçük eve yeni bir dönüşle kapanır: "Bu devrimin ötekilere ne denli benzemediğini anlamak için elimden geleni yaptım, bir bakıma anladım da ama ondan bana kalan İrbid'deki şu bir gece uyuduğum küçük evle sürekli olarak o geceyi gerçekten yaşayıp yaşamadığımı bilmeye çalıştığım on dört yıl olacak. Kitabımın bu son sayfası saydam."

Hiç kuşkusuz. *Sevdalı Tutsak*'ın en güzel oluntularından biri de Genet'nin Türkiye'deki evinin öyküsü.

Her türlü kötülüğün ozanı olarak bilinen "ermiş" Genet, 70'li yılların başlarında, sevgili "feddayin"leri arasına dönmeden, biraz da İstanbul ve Antakya'da oyalanmak üzere, Türkiye'ye geldiği zaman, iyelik eğilimine karşı öyle bir savaş vermiştir ki, yaşamındaki nesneleri yalnızca üzerinde bulunan giysilere indirgemiş, kalemlerini kırmış, kâğıtlarını

yırtıp atmıştır. Ancak, kendisi hiçbir zaman söylemez, belki ayrımına da varmaz ya, geldiği ülke bir iyelik cennetidir, iyeliklerin en hası da konut iyeliğidir. Gerisini kestirebilirsiniz: tıpkı şarkıdaki gibi, bir gece, ansızın, bir evdir sızıverir Genet'nin içine, içinde oturduğu, dolaştığı, penceresinden denize, denizde de uzaktan uzağa Kıbrıs adasına baktığı bir ev. Şöyle bir görünmekle de kalmaz, hep içindedir artık. Üstelik, koridorları, odaları, aynaları, eşyaları, bahçesinde erik ağaçlarıyla, Türkiye doğumlu ev gelişir de gelişir; öyle gelişir, öyle yerleşir ki, tüm eşyasını tek bir giysiye indirgemiş olan Genet, olmayan evin pencereleri önünde uzanan uçsuz bucaksız görünümü bile kendi malı gibi görmeye başlar. İşin kötüsü, Genet Türkiye'den ayrılır, ev de kendisiyle gelir, bir türlü bırakmaz yakasını. Ama, öyle anlaşılıyor ki, iyelik tutkunları için nasıl çare tükenmezse, özgürlük tutkunları için de tükenmez: Genet kendisi yerine genç bir Arap'a bir ev yaptırtarak kurtulur işkenceden.

Çözümü beğenmeyebilirsiniz, ama İspanya'da şatolar kurmaktan da Amerika'da villalar almaktan da daha soylu olduğunu yadsıyamazsınız.

6.9.1994

MUTLU AYRILIK ŞARKILARI

Beaumarchais, "günümüzde, söylenmeye değmeyen şeyler şarkıya dökülüyor," derken, biraz abartıyordu belki, ama, bana sorarsanız, tümden haksız da sayılmazdı. Arada sırada bir Brassens çıkıp şarkı sözünü gerçek şiir düzeyine yükseltse bile, şarkı söylenmeye ve dinlenmeye değecek şeyler söylemez her zaman, söylediğini güzel söylediği bile kuşkuludur. Şaşılacak bir yanı da yoktur bunun, şarkı sözü şiir değildir, en azından iyi şiir değildir. Şu var ki, iyi niyetlidir, genel olarak yazının, özel olarak da şiirin ardından koşar, onun yaygın izleklerinin çevresinde döner: yaşam, ölüm, aşk, özlem, yalnızlık, acı, sevinç, vb. Bir de hakkını yemeyelim, sevincinde ve acısında, hep insancıl, hep soylu duyguları dile getirir.

Ama bugün, ülkemizde, belki de yalnızca bizim ülkemizde, şarkıların büyük bir çoğunluğu hem Beaumarchais'yi haklı çıkarıyor hem de alışılmış insancıl yönelimine yüzde yüz karşıt bir yol izliyor, toplumun genel yönelimine uygun bir biçimde, yazınla, düşünle bağlarını kopararak kinin, nefretin, bencilliğin, gösterişin gözde alanı durumuna geliyor, hatta gelmiş de geçmiş bile. Boş bir zamanınızda birkaç saat radyo dinlerseniz, görürsünüz, çağcıl aşk şarkılarımızda, "sevgili" kavramı bile değişti. Sevgili, bir zamanlar hep aranan, istenen, yokluğuna katlanılamayan, kişiliğimizi bütünlediğine, yaşamımızı anlamlandırıp

yücelttiğine inanılan aşkın varlık değil artık, her şeyden önce bir "mal", bir tüketim nesnesi olup çıktı. Üstelik, gün malı götürme günü olduğundan, namuslu bir değişim nesnesi bile değil, abartılacak bir nesne, en kestirme deyimiyle bir "av". Avcı da söylemek bile fazla, avını iyice incelemiş, uyanık, çağdaş bir kişidir, *"er ya da geç benim ocağıma düşecek!"* diye mırıldanarak pusuda bekler. Hemen her zaman da dediği çıkar. Ne var ki, bu iş hep böyle kolay başarılıyorsa, izlence çift yönlü işlediği, yani pusular karşılıklı kurulduğu, yani av aynı zamanda avcı, avcı aynı zamanda av olduğu içindir. Bunun sonucu olarak, tam avlandığı anda, av bıyık altından güler avcısına: *"haydi bakalım, kaptın beni, rastgele!"*

Hiç kuşkusuz, *"modası geçmiş şarkılar"*la beslenmiş olanlar, av ile avcının, şöyle ya da böyle, hazır bir araya gelmişken, birlikteliklerini sürdürmelerini bekleyebilirler. Doğrusunu söylemek gerekirse, *"ufak tefek yalanların mühim değil, olur, canım"* türünden sözler ederek avına anlayış göstermek ister gibi davrananlar da yok değildir, ama, bizim çağcıl şarkılarımızda, aşkın ömrü gülünkinden de kısadır, cicim ayları bile yoktur, cicim dakikaları, bilemediniz, cicim günleri vardır yalnızca. Neden derseniz, Sartre'ın özne/nesne eytişimine dek gitmek işi fazla büyütmek olur, ama av/avcı karşıtlığı sevgilileri birer düşmana dönüştürür, bir de hep baş köşeyi tutmakla birlikte, tüketim toplumunda "mal" her şeyden önce yeri doldurulabilen ve bir tür besin değilse *("bandıra bandıra ye beni!")*, en kısa sürede değiştirilmesi gereken şeydir, hele, Tarkan'ın şarkısındaki gibi, bir *"ambalaj hatası"*ysa. Ne olursa olsun, bir "av", dolayısıyla "mal" olarak değerlendirilen sevgili, ağzıyla kuş bile tutsa, *"bulunmaz hint kumaşı"* değildir, *"ateş olsa cürmü kadar yer yakar"*.

Böylece, tam bir sonradan görme ağzıyla, bir kez *"çatlasın düşmanlar, artık benim de bir sevgilim var!"* demenin hazzı tadıldıktan

sonra, *"çantada keklik"* olan av *"nankör kedi"*ye dönüşür ve Çiller hükümetinde Mümtaz Soysal örneği, ama gerçekten ve çok hızlı bir biçimde, *"vuruşmuş olmak için vuruşarak"* çekilme başlar, birlikteliğin kısalığına karşın, aşağılamalar birbirini kovalar, *"cin olmadan adam çarpma!"* numaraları, *"vurdum duymaz tafralar"*, *"gözlerde saklanan yalanlar dolanlar"*, bedensel yetersizlikler (*"Şu haline bak, neye dönmüşsün!"*) sayılıp dökülür, *"sevgilim"*, *"cicim"*, *"güzelim"*, *"tatlım"*, *"yâr"* gibi bol bol kullanılan eski aşk sözcükleri bile birer aşağılama sözcüğüne dönüştürülür, en sonunda, amansız avcının utku çığlığı yükselir: *"bastın, faka bastın, faka bastın!"* ya da *"yaktım çıranı şimdi!"* Evet, "sevgili" ya da "av" izmarit gibi fırlatılıp atılır ya da çağcıl bir şarkımızın deyimiyle, *"bileti kesilir"*. Bu nedenle, bu şarkıların en çok yinelenen sözcükleri *"git"* ve eşanlamlılarıdır: *"Hadi git, git işine!"*, *"Hadi git, git hadi!"*, *"Sen git, biraz dolaş!"*, *"Uğurlar olsun!"*, *"Haydi yallah!"*

Ama "gitmek", kim demiş "biraz ölmektir" diye, hem doğal hem de istenen bir sonuçtur (*"yalelli, bu işin sonu belli!"* der bir çağcıl şarkımız), ayrılık da hiçbir burukluk, hiçbir acı, hiçbir sızı bırakmaz insanda; tam tersine, boşalım sonrasının esenliğiyle dolup taşar. Arada bir, yol verilenin ardından, *"eline, gözüne, dizine de dursun!"* diye bedduaya duranlar vardır ya genellikle dakikasında silinir her şey, tüketici, *"tarih oldun sen biraz önce, öylesine sildim ki yok tozun bile!"* deyip bir yorgunluk kahvesi içer ve en kısa sürede yenisini bulmak üzere, eskisinden kurtulmuş olmanın mutluluğunu yaşar: *"bu iş çoktan bitti, oh canıma değsin!"*

Ne diyelim, hadi rastgele!

13.9.1994

CAMUS VE ÖĞRETMENİ

Camus'nün bitmemiş romanı *İlk Adam*'ın yayımlanması neredeyse tüm dünyada olağanüstü bir ilgi uyandırdı. Çoğu insanlar bu ilgiden çok, ünlü yazarın ölümüyle sonuçlanan korkunç kaza sırasında yanında taşıdığı çantada bulunan yapıtın yayımlanması için tam otuz dört yıl beklenmiş olmasına şaştılar. Ama, kitap okunduğu zaman, gecikmenin nedeni kolaylıkla anlaşılıyor: *İlk Adam* yalnızca yarım kalmış bir yapıt değil, yazarının tasarladığı biçim ve kapsamdan da uzak bir yapıt. Şu var ki, bu uzun gecikmeye yol açan özellik, onu hem Camus tutkunları hem de anlatı ve yaratım sorunlarına ilgi duyanlar için bulunmaz bir şölene dönüştürüyor. Bir yanda ilk biçimi buluyorsunuz, bir yanda düşlenen biçime ilişkin taslakları ve notları: *Yabancı*'yı, *Veba*'yı ve *Düşüş*'ü de göz önüne alınca, "ilk biçim"le "son biçim" arasında öyle dönüşümler tasarlayabilirsiniz ki! Bu arada, elimizdeki yapıt büyük ölçüde bir özyaşamöyküsü olduğuna göre, bu ilk biçimden tasarlanmış biçime varılamayacağını da ileri sürebilirsiniz; en azından, romanını kesin biçimine ulaştırması durumunda. *Veba* yazarının özyaşamsal öğeleri alabildiğine indirgemiş olacağını söyleyebilirsiniz.

Ama *İlk Adam*'ı Albert Camus tutkunları için çekici kılan başlıca özelliklerden biri de bu, yani neredeyse baştan sona

bir özyaşamöyküsü olması. Camus'nün *Tersi ve Yüzü* ve *Yaz*'da yer alan kimi denemelerinde, ölçülü bir biçimde bile olsa, kendinden, gençlik çevresinden, annesinden söz açtığı bilinir. Ancak, kimi olayları ve kişileri az çok değiştirmekle birlikte, bu yapıtta kapıp koyverir kendini, çocukluk ve gençlik yaşamının ayrıntılarına dalar. Öyle ki, Etienne dayının arkadaşlarından söz ederken, "dikkat, adlar değiştirilecek!" diye not düşer, roman kişisi ilkokul öğretmeni M. Bernard'ı anlatırken yer yer gerçek öğretmeni M. Germain'in adını kullanır. Kısacası, anne, büyükanne, dayı ve daha birkaç kişi hem yaşamında yer almış gerçek kişiler hem de alabildiğine canlı roman kahramanlarıdır *İlk Adam*'da. En canlı ve en çekici kahramanlardan biri de öğretmen M. Bernard'dır. Bu nedenle, yarım kalmış romanı yayına hazırlayanlar, en sona Camus'nün Nobel Ödülü'nü aldığı zaman bu kahramanın gerçeğine: öğretmen M. Germain'e yazdığı mektupla gerçek öğretmenin Camus'ye yazdığı bir mektubu koymuşlar. Kendi yaşamımda da bir M. Germain bulunduğundan, böyle bir konuda yansız konuşmam oldukça zor, ama, bana öyle geliyor ki, *İlk Adam*'ın bu ilk biçimini bu iki mektup, özellikle de ikincisi çok güzel tamamlıyor.

Çok yerde yayımlandı, birinci mektup Camus'nün elinden çıkmış her yazı gibi bir yüce gönüllülük örneğidir, "siz olmasaydınız, bana, o küçük çocuğa uzattığınız sevecen el, öğretiminiz, örneğiniz olmasaydı, bunların hiçbiri gerçekleşmeyecekti," diyerek borcunu ve bağlılığını belirtir. M. Germain'in "sevgili küçüğüm" diye başlayan mektubuysa, yarım kalmış romanın gerçekliğine belki daha yazılışından önce, bilinmeden getirilmiş bir değerli tanıklıktır. Gerçekten de M. Germain yoksul ilkokul öğrencisi Camus gibi büyük yazar Camus'yü de çok iyi tanır. "Kimdir Camus? Bana öyle

geliyor ki, senin kişiliğini kavramaya çalışanlar tam olarak başaramıyorlar bunu. Sen her zaman yaratılışını ortaya çıkarmakta içgüdüsel bir çekingenlik göstermişindir. Yalın, dobra dobra olduğun için bunu daha da iyi başarırsın," der. Camus de kendinden hep böyle söz etmiştir.

M. Germain, mektubunu bitirirken, büyük yazar olmuş öğrencisine okulunun bir sorunundan da söz eder: "Bitirmeden önce, okulumuza karşı el altından hazırlanan tehlikeli tasarılar karşısında laik ilkokul öğretmeni olarak duyduğum acıyı söylemek isterim sana. Çocukta en kutsal olan şeye: kendi gerçeğini arama hakkına tüm meslek yaşamım boyunca saygı gösterdim. Hepinizi sevdim ve kendi görüşlerimi ortaya koyup da körpe kafalarınızı etkilememek için elimden geleni yaptım. Tanrı söz konusu olduğu zaman (izlencede vardı), kimilerinin inandığını, kimilerinin inanmadığını söylerdim. Ve haklarının tümlüğünde, herkesin kendi istediğini yaptığını. Aynı biçimde, dinler konusunda, var olan dinleri belirtmekle yetinirdim, kim hangi dini isterse, ona bağlanırdı. Doğrusu ya, hiçbir dini izlemeyen kişiler bulunduğunu da eklerdim. İyi biliyorum ki, bunlar ilkokul öğretmenlerini dinin, daha kesin olarak da Katolik dininin çığırtkanları yapmak isteyenlerin hoşuna gitmiyor." Öyle anlaşılıyor ki, Camus eski öğretmenine olgunluk döneminde de kulak verir, onun gerçek bir düşünce erginliğine tanıklık eden bu yakınmasını unutmaz ve *İlk Adam*'ın kahramanının ilkokul yaşamına ilişkin bölüme "uzatılacak ve laik okul coşkuyla yüceltilecek," diye not düşer.

Bakmayın her dönemde bir başka telden çalanlara, iyi yazar biraz da köklerine ve ilkelerine bağlılığından belli olur.

20.9.1994

YENİ EFENDİLERİMİZ

Günlük ve haftalık renkli basınımız, kimi televizyon kanallarının dümen suyunda, öyle bir Türkiye imgesi sunmaya, daha doğrusu kurmaya başladı ki, zaman zaman, elinizdeki gazeteyi yönlendiren kişilerin bu ülkede, bu ülkeyi de bir yana bırakalım, bu dünyada yaşadıklarından kuşkuya düşüyorsunuz. Örneğin daha birkaç yıl öncesine değin bu ülkenin halkına çok yakın olan, onun sorunlarına duyarlılıkla eğilen bir gazetede, reklamların, piyasa şarkılarının, moda gösterilerinin, lüks mağaza tezgâhlarının yapay ve yüzeysel ortamı bir yüce değerler evreni gibi gösteriliyor, arkasından da bu evren tüm Türkiye'yle özdeşleştirilip büyük muştu veriliyor: "Türkiye dans ediyor!" Sanki bu ülkede ekmek kavgası diye bir şey yok, işsizlik yok, evsizlik yok, susuzluk yok, kavga yok. Sanki bu ülkeden bir Nurullah Ataç, bir Behçet Necatigil, bir Cemal Reşit Rey geçmemiş, sanki Fazıl Hüsnü Dağlarca bu ülkede yaşamıyor. Ancak, haksızlık etmeyelim, gerekli dönüşümlerden geçirildikten sonra, iş dünyasının kahramanları bol bol yer alıyor renkli basınımızda; hatta, sık sık, geleceğin iş adamlarının örnek öyküleriyle de ışık tutuluyor bize.

Bu çabalar çerçevesinde, haftalık dergilerimizden biri geçenlerde tam altı parlak ve renkli sayfasını "2000'li yıllarda Türkiye'yi

yönetecek veliahtlar"a ya da, dana gözü gibi puntolarla, "Geleceğin patronları"na ayırdı, hem fotoğraflarını yayımladı hem de özenli ve dizgesel bir biçimde, haklarında bilmemiz gereken temel bilgileri verdi. Böylece, geleceğin patronlarının anne ve babalarının adlarını, kaçıncı çocuk olduklarını, hemen hepsinin ortak tutkusu olduğu anlaşılan işletme öğrenimini hangi Batı ülkesinde tamamladıklarını ya da yarım bıraktıklarını (tamamlayanlarla bırakanlar sayıca eşit görünüyor; tamamlamanın ya da bırakmanın da sonuç açısından hiç fark etmediği anlaşılıyor), hangi "disko" ya da "restoran"ı yeğlediklerini, genellikle çok hızlı geçen aşk yaşamlarını şu arada kim ya da kimlerle sürdürdüklerini öğreniyor, bir de, deyim yerindeyse, eski "sevgili"lerinin yer aldığı dizelgeden birkaç ad öğrenme olanağını buluyoruz.

Hiç kuşkusuz, bu dopdolu yaşamlarda, Jean-Paul Sartre'a da, Gustav Mahler'e de yer yok; ekinsel etkinlikler, Fransızların dedikleri gibi, yalnızca yokluğuyla parlıyor. Bununla birlikte, renkli basınımızın da gönülden onaylayacağı gibi, gerçek yaşam burada öğrenildiğinden olacak, çoklarının, ana babalarının da izniyle, iş yaşamına "disko" ya da "restoran" işleticiliğiyle atıldıklarına tanık oluyoruz. Ancak aynı ölçüde kazançlı, ama değişik yollar tutanlar da var. Örneğin kimileri, "restoran"da yalnızca bir tüketici olarak kalmayı yeğleyerek, şimdiden dev gazoz şirketlerinin ucundan tutmaya başlamışlar; kimileri hazır giyim sanayisinde, kimileri kazanç dünyasının en soyut ve en yüce alanına, borsaya el atmış; öyle görünüyor ki, bayan Çiller şu özelleştirme sorununu alnının akıyla çözdüğü zaman, genç patronlarımız gerçek sanayiyi de tanıyacaklar.

Yazıyı hazırlayan gazeteci (belki de gazeteci topluluğu) bu son konuya girmemiş, ama bize tanıttığı dünyanın havasını kıyak veriyor, doğrusu; iş dünyamızın geleceğinin bu parlak yıldızlarının üstünde oturdukları "trilyonlar"dan sıradan ve sıcacık bir

yer minderinden söz eder gibi söz ediyor. Bir soylular dünyasının kapısından baktığımızı da kıyak sezdiriyor bize: gazozcu, derici, sabuncu, tuğlacı, her şirket bir "imparatorluk"; küçük beylerin hepsi "prens", küçük hanımların hepsi "prenses"; ancak, bir yandan genç demokrasimizin, bir yandan "unisexe" modasının kaçınılmaz gereği olarak, prensler de prensesler de hep "veliaht"; yalnız birinci çocuk değil, ikinci, üçüncü, dördüncü çocuk da "veliaht". Bu da sevindirici bir şey, çünkü, fotoğraflarının tartışma götürmez bir biçimde ortaya koyduğu gibi, tüm veliahtlar sağlıklı mı sağlıklı, prensler yakışıklı mı yakışıklı, prensesler güzel mi güzel; küçük bir aksaklıkla karşılaşılınca da yazarımız (ya da yazarlarımız) bir fırça vuruşuyla kusuru üstünlüğe dönüştürüyor: "Güzelliğiyle klasik çizgileri aşmış olan X".

Ama bir konu var ki, kafamızı karıştırıp duruyor.

Geleceğin patronlarının kendi işlerinin patronları olmalarına bir diyeceğimiz yok, işlerini büyütmelerine de bir diyeceğimiz yok, etkinliklerinin önemsenmesine, işlevlerinin abartılmasına da bir diyeceğimiz yok, ama neden "2000'li yıllarda Türkiye'yi yönetecek veliahtlar" oluyorlar ki? Bilmiyor değiliz, en büyük yöneticilerimiz, o Oda senin, bu Oda benim dolaşarak iş adamlarından ışık alıyorlar durmadan, yollarını büyük ölçüde bu ışığın aydınlattığı da belli. Gene de işlerinin patronlarını Türkiye'nin patronları saymak için çok uzun bir atlama yapmak gerekir, çünkü Türkiye tek bir kesimin yönetimine verilemeyecek ölçüde büyük ve köklü bir ülke. Önümüzde örnek de var: bir "prens" çıktı, her soruna kâr ve zarar açısından baktığından, yozlaştırmadık kavram bırakmadı.

Arada bir, bilgin ve bilge Plinius'un ünlü sözünü anımsamakta yarar var: "Pabuççu, pabuçtan yukarı çıkma!"

27.9.1994

GERÇEK VE KALIP

"Hocam, Romalı asker, elinde hançer, sessizce düşmanına yaklaşırken, herifler öyle bir müzik patlatıyor ki, az ötede uyuklayan düşmanın yerinden hoplamaması olanaksız. Çaldıkları müzik de öyle bir müzik ki! O parçada kullanılan çalgıların biri bile yoktu belki o dönemlerde. Tarihsel marihsel, şimdi ben bu filme nasıl inanayım?"

Böyle bir soruyla hiç karşılaşmamıştım; "Herhalde işletmek istiyor bu çocuk beni!" dedim kendi kendime. Epey bir süre, şaşkınlık içinde, önüme baktım. Sonra sorusunu yetkeyle yanıtlayabilecek kişinin adını verdim ona. Sonra da "*Bouvard ile Pécuchet*'de böyle bir soru yok muydu?" diye düşündüm. Flaubert döneminde sinema yoktu, ama soru iki kafadarın soracağı türdendi. Benzer bir soru sorup sormadıklarını, sordularsa, nasıl bir sonuca ulaştıklarını çıkaramadım ya *Bouvard ile Pécuchet*'yi anımsamak bile iyi geldi, sonsuz bir güvenle:

"Televizyonda alaturka şarkı izler misin?" diye sordum.

"İzlerim, çok da severim," dedi.

"Peki, şarkıcı hanımların en acıklı şarkıları söylerken bile şıkır şıkır oynamasına ne dersin?" dedim.

"Hocam, orasını karıştırmayın! Bunun alaturka şarkı ve şarkıcılarla ne ilgisi var?" dedi.

O öyle diyordu ya ilgisi vardı, iki örnek de aynı türdendi bence. Bu saptamayı yaptıktan sonra, ister gözü karalık deyin, ister kendini beğenmişlik, genç arkadaşın sorusunu yanıtlayabilmek için ille de bir Murat Belge olmak gerekmediğini düşündüm.

Ne olursa olsun, genç arkadaşın sorusu karşısında şaşırıp kalmam, sorunun saçmalığından önce, saçmalık ya da yerindeliğinin tartışılması saçma görünecek ölçüde uzlaşım sağlamış, yüzyıllardır, binyıllardır uzlaşım sağlamış bir konuyu tartışmaya yönelmesiydi. Yüzyıllardır şarkılar söyleniyor, oyunlar oynanıyor, öyküler anlatılıyor ya da yazılıyor, ama hepsi de arkadaşın gündeme getirdiği türden birtakım kalıplara uyularak gerçekleştiriliyordu. Bu bakımdan, operada kişilerin hep ezgili biçimde, hep yüksek sesle konuşup düşünmeleriyle sinemada Romalı askerin düşmanını görünmeyen bir orkestra eşliğinde öldürmesi arasında hiçbir ayrım yoktu.

Genç arkadaşın temel yanılgısı, bir kesitte bize sunulan tüm öğeleri aynı düzlem üzerinde, aynı biçimde, eş değerli ve eş işlevli olarak görmesinden kaynaklanmaktaydı. Oysa ister dilsel olsun, ister görsel, ister ezgisel, ister üçünün karışımı, her söylemin bir sözce düzlemi, bir de sözcelem ya da, isterseniz, yansıtım düzlemi vardır. Romalı askerin düşman üzerine yürüyüşünde müzik oluntuyla birlikte verilir, onunla aynı zamanda da algılanır, ama oluntunun (sözcenin) değil, yansıtımın, bir başka deyişle, oluntuyu anlatan dilin öğesidir; gece gündüz dökülen gözyaşlarından söz eden acıklı şarkıyı okuyan fıkırdak kadının kalça kıvırması da bir anlamda sözcelem ya da yansıtım düzleminde yer alır gene. Hiç kuşkusuz, ilkçağ askerini düşmanının üstüne çağdaş bir ezgi eşliğinde yollayan sinemacıyı acıklı şarkıyı ağzı kulaklarında söyleyen hanımla aynı kefeye koymak sinemacıya karşı bir haksızlık sayılabilir. Biri oluntuyu

ezgi yoluyla da vurgular, gerilimin altını çizer; ötekiyse, bunu bilinçle yapmasa bile, genel görüntüsü ve devimleriyle söylediği şarkıyla çelişir, neredeyse alay eder onunla.

Ama çelişki açıklanmayacak bir şey değil. Sözce ile sözcelem ya da oluntu ile yansıtım arasında neredeyse son sınırına götürülmüş bir değer basamaklanması ve bu basamaklanmada sözcelem ya da yansıtımın öne çıkarılması söz konusu burada; hatta, denilebilir ki, şarkının acıklı sözleri sözce niteliğini yitirmiştir artık, şimdi gerçek sözceyi, gerçek iletim nesnesini oluşturan kıvırma ve haykırmayı (şarkı söyleme gösterisini) destekleyen bir yardımcı öğedir yalnızca. *Hamlet*'i ellinci kez izleyen tiyatro tutkununun aradığı da *Hamlet*'in sözcesinden başka bir şey olsa gerek.

Şu var ki, bu basamaklanmada, sözcelem ya da yansıtımın sözce, yani düşünce, duygu ve oluntunun fazla önüne çıkarılması gerçek sanatçıların her zaman karşı çıktıkları, değiştirmek istedikleri bir durum olmuştur. Örneğin Garip Akımı böyle bir tutumun ürünüdür; Albert Camus'nün, onun arkasından ve daha dizgesel bir biçimde Alain Robbe-Grillet'nin oluşturmaya çalıştığı bezeksiz, çağrışımsız, eğretilemesiz "ak yazı" da öyle. Hiç kuşkusuz, başkaldırı ters yönde, yani, bilinçli bir biçimde, yansıtım öğeleri büyütülüp çoğaltılarak, örneğin sözünü ettiğimiz filmde, çağdaş ezgiyi çalanlar Romalı askerle aynı zamanda gösterilerek de yapılabilir. Ama bu yeni ürünler de Roland Barthes'ın söylediği gibi, "sonunda kendi tekerlek izlerini açar, kendi yasalarını yaratır," yani, bir kez daha, kalıbın egemenliği başlar.

Kim bilir, günün birinde bunun nedenini de Bouvard ya da Pécuchet'ye yaraşır bir sorudan çıkarırız belki.

4.10.1994

TUNUS'UN GELECEĞİ

Hayır, kolay kolay kopamayacağım bu Genet'nin *Sevdalı Tutsak*'ından. Bitireli kaç ay geçti, ama hep masamın üstünde, ikide bir herhangi bir sayfasından açıp okumaya dalıyorum. Ana konusu, Filistinlilerin bunca yıllık savaşımının ayrıntıları, beni çok ilgilendiriyor da ondan mı? Hayır. O çileli varoluş savaşımını çokları gibi ben de gönülden destekleyerek, ama yalnızca günlük basından izledim; bu nedenle, ayrıntılarda ipin ucunu kaçırdığım çok oluyor. Şu var ki, biraz da mesleksel bir sapma sonucu, "anı"yı "anlatı" gibi okumaya yöneldiğim zaman, her şey değişiveriyor. Ayrıca bu Genet'nin öyle bir gözlem ve gözlemi somutlaştıran imgelem gücü var ki, karanlıkta çakan bir şimşek gibi, bir anda her şeyi yerli yerine oturtup resmini çıkarıveriyor. Örneğin şu Sedat'ın cenazesinde Mitterrand betimlemesi. Örneğin şu Cemayel'in askerlerini anlatan sayfalar, hatta bu sayfalarda tek bir tümce: "Acımasızlıklarını salaklıklarından anlıyordum." Örneğin şu Galata'daki "tokatlar gibi gülümseyen" portakalcı ve yalancı mucizesi: boşlukta duran portakal.

Şimdi de belki üçüncü, belki dördüncü kez, Genet'nin "gök mavisi gözleri hep Washington'a bakan" Burgiba'nın ülkesine ilişkin gözlemlerine dönüyorum. Gözleri gök mavisi önder açık arabasında küçük ülkesinin kentlerini dolaşmaya çıktığı zaman, bu kentlere geceden gelerek geçeceği caddeleri birkaç

dakikalığına "gezici saksı palmiyeleriyle gölgelendiren, bahçıvan kılığına girmiş polisler"in şöyle bir anılması bile başlı başına bir güldürü. Tunuslu çömlekçilerin sürekli olduğu ölçüde ateşli, neredeyse kahramanca etkinliklerini yansıtan satırlarsa, kimi zaman bir eskil söylen, kimi zaman korkunç bir önbili gibi ürpertiyor insanı: "Tunuslu çömlekçiler, kuzeyden güneye her köyde, sanki hiç yorulmadan, o birkaç bin yıllık, o milyonlarca amforayı tornadan çıkarıyorlardı, hani o sünger avcılarının hep denizin dibinde buldukları, o içlerindeki yağ, dip çamurunun yardımıyla ta Kartaca zamanından beri öylece kalmış, o her sabah yenilenen ve daha yeni söndürülmüş fırının sıcaklığını hâlâ biraz saklamakta olan amforaları. İşte bu denli ufaldığını görüyordum Tunus'un: tornadan geçirilip pişmiş topraktan amfora biçiminde Norveçli kızlara satılıyordu. Sonunda yok olup gidecek bu Tunus, demiştim içimden."

Hiç kuşkusuz, yalnızca birkaç bin yıl öncesinin amforalarını üreten çömlekçiler yoktur Tunus'ta, her türlü insan bulunur, hatta, "gezici saksı palmiyeleri" taşıyıcılarına inat, devrimciler bile vardır, ama, öyle görünür ki, en soylu meslek garsonluktur; tüm Tunus, çömlekçilerini yalnız bırakmamak için, uyanık önderlerinin de desteğiyle, bir "garsonlar halkı", kahve garsonları, lokanta garsonları, ast garsonlar, üst garsonlar, yan garsonlar halkı olmaya hazırlanır, böyle yükseleceğine inanır. Ama yükseğin de yükseği vardır: "Kat garsonları göğün son basamağıydı," diye ekler Jean Genet: "Neredeyse çıplak, kimi zaman evli, yakışıklı kat garsonları, bir İsviçreli bankerle, daha ender olarak da bir hanım bankerle, birinci mevkilerde Tunus'tan ayrılıyorlardı ve 1968 bitti."

İşte böyledir bu adam, böyle birdenbire bırakıverir el attığı konuyu, dakikasında bir başka konuya atlar. Gene de yükselen düşünürlerimiz acı alayı bu kadarından bile sezebilir,

sezip de "Yahu, ne var bunda? Adamlar kalkınmasınlar mı? 2001'i yakalamaktan vaz mı geçsinler?" diyebilirler. Derken de bir bildikleri vardır kuşkusuz. Ama, terslik bu ya, beni hep eski bir anıya götürüyor Genet'nin gözlemi. Birkaç yıl önce, bir akşam yemeğinde, bir arkadaş, nereden estiyse, Atatürk'le Venizelos'un kahve içme öyküsünü anlatmış, arkasından, kaç kez üst üste, "Efendim, bu millete her şeyi öğrettim de garsonluğu bir türlü öğretemedim," diye yineledikten sonra, öyle susup kalmıştı. Öyle ki, havasını yeniden bulsun diye, hiç böyle huylarım yokken, Venizelos'un ağzından bir yanıt uydurmayı denemiştim: "Bu da bir sey mi, pasam, ben bizimkilere ş demesini bile öğretemedim."

Dostum suskunluğunu gene de yenememişti ya yükselen düşünürlerimiz iki önderin sözlerinden parlak bir övünç nedeni çıkarabilirler: Venizelos'un ulusu ş demesini hâlâ öğrenemedi, oysa, bizim ülkemizde, Atatürk'ten sonra, gerçekten yetenekli başöğretmenler çıktı, tüm ulusa olmasa da önemli bir kesime garsonluk sanatını inceden inceye öğrettiler, her düzeyden garsonumuzun mesleği gönlünce yürütmesi için alanlar hazırladılar. Örneğin "Kendi okulunu kendin yap!" diyerek ikincil görevleri bizlere yıktıktan sonra, okullarımızı, saraylarımızı otele dönüştürmeye, her köşe başına bir gökdelen dikmeye giriştiler. Örneğin eğlence yerleri sanatın ve düşüncenin tapınakları oluverdi, renkli basınımız sayfalarının neredeyse yarısını eğlence evrenine ayırmakta. Altmış milyonu garsonlukla kalkındırmak gibi bir tansığı gerçekleştirmek üzereyiz ve eriştiğimiz noktayı yiğitçe savunuyoruz.

Şu vize sorunu çevresinde koparılan fırtına da garsonluk bilincimizin düzeyini göstermiyor mu?

11.10.1994

POSTMODERN BİR SÖYLEM

Bayan Çiller'in kendine özgü söylemi hiçbir zaman içimize işlemedi, ama hep şaşırttı bizi. Şaşkınlığımız da göründüğü kadarıyla, dilimizin en yaygın sözcüklerini, anlam evrenimizin en köşeli kavramlarını bile tanınamayacak kılıklara sokmasından kaynaklanmakta. "Bu sorun ancak meclis *altında* çözülür," diyor, "meclis altı" neresidir, çıkaramıyoruz; "Bu iş *dört sacayağına* dayanır," diyor, üç ayaklı dört demir destekten mi söz edilmekte, yoksa demir desteğin yüzlerce yıllık üç ayağı kaşla göz arasında dörde mi çıkarıldı, bilemiyoruz; "Vergi reformuna *destek çıkın,*" diyor, olmayan bir reform konusunda olmayan bir deyim kullanılması tuhafımıza gidiyor; "Ülkeyi *önümüze koyduk,*" diyor, yirminci yüzyılda bu Atlas gücü kafanızı karıştırıyor; "Bayrağa inanan, ezana güvenen bize gelsin," diyor, bayrağın bir inanç, ezanın bir güven konusu yapılmasına bir anlam veremiyoruz; "DYP'nin geçmişini bir avuç toprak diye sıksanız içinden demokrasi fışkırır," diyor, benzetmenin mantığını kavrayamıyoruz; bir olayı tarihe "altın harflerle" değil de "*altın kalemle*" yazdırtmasını herhalde böylesi daha ekonomiktir diye uzmanlığına bağlasak bile, büyük çoğunluğun belini büken ekonomik kararların ikinci bir "*Kurtuluş Savaşı*" olarak nitelenmesi başımızı döndürüyor.

Ne var ki, biraz yakından bakarsanız, görürsünüz. Bayan Çiller'in söylemi gökten düşmüş bir söylem değil, kolej öncesi

öğrencilik döneminden, ilkokul yıllarından gelmekte. "Vatan", "millet", "bayrak", "ezan", "Kurtuluş Savaşı", vb., uzun bir unutuştan sonra, renk renk balonlar gibi süslüyor bu söylemi; kim oldukları pek de anlaşılamayan düşmanlara karşı, "*göğsümüzle savaşmak*"tan söz ediliyor. Görünüşe bakılırsa, DYP'nin geçmişinin "bir avuç toprak diye" sıkılması da Mehmet Akif'in ünlü dizesinin bulanık bir izdüşümü. Ancak, beşinci sınıfın sözcük dağarcığı bu düzeyde bir siyasal söylemi bile tek başına besleyemediğinden, bayan Çiller, Süleyman Demirel'in ardılı olarak, zengin halk kaynağına yöneliyor, derinliğine giremese de yüzeyinden yongalar koparararak "*Sakın ola ki*" ya da "*Demezler mi adama*" türünden beylik deyimler sıralıyor, kendini yoksul kalabalıklara "*Bu bacınız!*" diye tanıtıyor. Bu da yetmedi mi halk ve ilkokul dilini okumuş diliyle kaynaştırıp karşıtlarının kendisine "*bir dizi çamur*" attığını "*ifade ediyor*".

Bunlar şaşırtıcı söylemin biçimsel özellikleri. Ama bayan Çiller içerik düzleminde de benzer bir yol izliyor, çok sevdiği ve bir utku havası içinde yineleyip durduğu "*Ya bitecek, ya bitecek!*" türünden savsözlerin de gösterdiği gibi, toplumsal yaşamın kaçınılmaz gerekleri olan ayrımları, karşıtlıkları, olasılıkları bilmezlikten gelerek, her şeyi tek seçeneğe, tek boyuta, tek renge indirgiyor. İşin ilginç yanı, bu indirgeme tutkusu içinde, olguların zaman boyutunu neredeyse sıfıra indiriyor. Doğru, sık sık gelecekten söz ediyor bize, "Ya bitecek, ya bitecek!" sözü de geleceğe göndermede bulunur gibi, ama iki "bitecek"in kusursuz koşutluğu bile geleceği "ütopya"ya, yani hem zaman hem uzam dışı bir veriye dönüştürüyor.

Takvimin gösterdiği, yani içinde bulunulan uzamla karışan "bugün" bir yana bırakılacak olursa, bir tek belirgin zaman seçiliyor bayan Çiller'in sözlüğünde: 2001. Bayan Çiller, hiç kuşkusuz özelleştirmenin getireceği büyük hafiflemenin de yardımıyla, bizi

oraya "taşıyacağını" yineleyip duruyor, ama şu "taşımak" sözcüğü bile söyleminde zamansalın uzamsal karşısında silinmeye yargılı olduğunu göstermekte. Gerçekten de, Çiller evreninin temel boyutu uzam; ülke çıkarlarının kişisel çıkarların *önüne* konulması, bacımızın *önüne* zorluklar çıkarılması, sorunların *meclis altında* çözülmesi, vatanın, F-16'lara inat, *göğüsle* savunulması da bundan. Ancak, bu uzamsal terimlerin de sezdirdiği gibi, uzam da alabildiğine indirgenmiş durumda, neredeyse bedenin, koltuğun, bilemediniz, "biz"in kapsadığı oylum: "Demokrasiyi öğretecek bir yer varsa, DYP kendi kendine öğretir," diyor Bayan Çiller. Öğreten de DYP, öğrenen de. Ya başkası?

Oylum böylesine daraltılınca, başkası düşmana, sınıf ("benim sınıfım") ulusa, bencillik hakka, kımıltısızlık devinime dönüştürülüyor. Böylece, bayan Çiller yumruğunu masaya vurarak "*Millete gideceğim*!" dediği zaman, söylemsel devrimin ayrımında olmayan yurttaş, bir genel seçimin eşiğine gelindiğini sanıyor, "millete gitme"nin televizyon kamerası önünde işçilerden yakınmak olduğunu görünce, bir yaşına daha giriyor (bizim anladığımız anlamda ulusa, yani seçime gitmeye gelince, iktidar mülkün [arsanın, yalının, çiftliğin] temeli sayıldığından olacak. Bayan Çiller'in sözlüğünde tek bir anlama geliyor: "*kaçmak*"); hemen arkasından, işçiye emeğinin tam karşılığını vermenin esnafa verilecek krediyi azaltmak, dolayısıyla doğrudan ulusa yapılmış bir haksızlık olduğunu öğrenerek bir yaş daha yaşlanıyoruz ve şaşkınlığımız, bayan Çiller'in kendine özgü sözcük ve tümceleri gibi, durmamacasına yineleniyor.

Diyeceğim, ülkemizde "postmodernizm" yalnız yazın alanında değil, politika alanında da dev adımlarla ilerliyor. Üstelik, kökü de içeride.

18.10.1994

NESNE-ÖZNE

Felsefe, yazın, bilim, politika, bugüne dek hemen hepsi öznenin tartışma götürmez egemenliğine inandırdı bizi. Olguların yönlendirilmesinde nesnenin de bir işlevi bulunabileceğini usumuza getirmedik, örneğin ak gömlekli ruhbilimcinin peyniri azaltıp çoğaltarak kafesteki fareyi koşullandırmasını doğal bulduk da farenin ruhbilimciyi koşullandırma olasılığı bizi yalnızca güldürdü. Bir göstergebilim karşı çıktı bu yaklaşıma: özne ile nesneyi aynı düzeye koydu, nesnenin aynı zamanda özne, öznenin aynı zamanda nesne olabildiğini gösterdi, daha da iyisi, olguları özne ile nesnenin karşılıklı ilişkisi düzleminde çözümleyerek bakış açımızı değiştirdi. Ama çağdaş Fransız düşünürü Jean Baudrillard, *Les Stratégies fatales* adlı kitabında, daha da ileri gider bu konuda, "Her şey nesneden yola çıkar ve gene nesneye döner," diyerek nesnenin saltık üstünlüğünü kesinler. Nedenini de şöyle açıklar: "Özne ancak arzular, yalnız nesne baştan çıkarabilir."

Çarpıcı bir gözlem doğrusu, tümden yadsınması da zor. Ama Baudrillard böylece özne ile nesnenin ilişkisini "baştan çıkarma" ya da "çekicilik" eksenine oturtarak onu sınırlar. Aralarındaki ilişkiyi ille de çekicilik belirlemez ki! Örneğin acılarıyla savaşan bir canlının yaşam kendisini baştan

çıkardığı için böyle çabaladığını söylemek konuyu hafife almak olur. 9 Eylül 1922'de ordularının başında İzmir'e giren komutanı utkunun tutsağı olmuş bir özne olarak nitelemek de özne kavramını tersine çevirmek olur. Ancak Baudrillard öznenin bu zayıf, bu ikincil durumunun yeni bir şey olduğunu söyler: "Bugün öznenin konumu savunulmaz olmuştur. Bugün hiç kimse kendini erk öznesi, bilgi öznesi, tarih öznesi sayacak durumda değil. Hiç kimse de bunu yapmıyor ayrıca," der. Sonra da uzun uzun, bir etkin nesne felsefesi geliştirir.

Şu var ki, bir kez daha göstergebilime dönersek, varlıklar bir yanda "özneler", bir yanda "nesneler" olmak üzere, iki ayrı sınıfa ayrılmış değildir, izlencelerinde, yerine göre özne işlevini de, nesne işlevini de yüklenebilirler. Örneğin ruhbilimcinin koşullandırma nesnesi olan fare, bilerek ya da bilmeden, ruhbilimciyi koşullandırmaya başlar başlamaz öznedir, ama, dilediğince peynir elde edebilmek için nesne işlevini de sürdürür, yani aynı zamanda hem özne hem nesnedir, bir nesne-öznedir ya da bir özne-nesne.

Ama, söylemek bile fazla, yalnızca deney fareleri yüklenmez bu çifte işlevi. Denilebilir ki, kendini bir iletişim ya da değişim nesnesi olarak sunma amacıyla etkinlik gösteren her özne bir nesne-öznedir. Örneğin yüzünü, bedenini ve devinilerini şarkısının önüne çıkaran şarkıcı kız bir nesne-öznedir; "Saydıklarınız hep bilinen şeyler, bunları neden ikinci cumhuriyetçilik gibi aykırı bir başlık altında sunuyorsunuz ki?" sorusunu "Sunarım, o başlık benim markamdır," diye yanıtlayan yazar da nesne-öznedir. Ama, özellikle son dönemlerde, nesne-özne en çok politika alanında boy atmakta: partiler kendilerine önder seçerken, her şeyden önce "imaj" dedikleri şeyi göz önüne alıyorlar;

boş bulunup abus bir önder seçince de onu azıcık çekici kılmak umuduyla yabancı tanıtım şirketlerine deste deste dolar ödüyorlar. En eskiler bile ayak uyduruyor bu gidişe; örneğin, görünüşe göre, Demirel'in ceket, gömlek ve kravat masrafı 1990'larda büyük tırmanışa geçti. Bir blucin ve bir ekose gömlekle nesne-özneliğe kalkanlar da yok değil. Ama hepsi aynı kapıya çıkar: şöyle ya da böyle, çekici bir imge arıyor herkes, bulduğuna da dört elle sarılıyor.

İyi ama kişi nesne-özne koşulunu neden seçer ki? Göz boyamak için mi? Örneğin politikacı kitleyi imgeyle aldatarak siyasal erki ele geçirip de bildiğini yapmak için mi başvurur bu yola? Hayır, ne nesne-özne koşulu geçici bir koşuldur ne de nesne-özne etkinliği gerçek bir etkinlik. Nesne-öznenin yazgısı, söylem düzleminde de, eylem düzleminde de, görüntü düzleminde de bir kendi kendine bağımlılık, sürekli biçimde başa, yani kendi kendine dönüştür. Nesne-özne, bıkmak, yorulmak bilmeden, hep aynı şeyleri yineler bu yüzden, aynı biçimde korkutur, aynı biçimde söz verir, ama korkutmalarından bir şey çıkmaz, sözünde durma biçimi de verilen sözü yerine getirmek değil, bir kez daha, bir kez daha, bir kez daha yinelemektir. Aynı biçimde, giysileri, bakışları, duruşları, coşuşları hep aynı imgeye öykünür (bayan Çiller bir iki kez saç biçimini değiştirmeye yeltendi, ama hemen ilk biçime geri döndü; yanılmıyorsam, topluluk önünde ağlaması da değişik bir saç biçimiyle göründüğü ender günlerden birine rastladı), imge ya da görünüş böylesine temel bir nitelik kazanınca da gerçek erk (iktidar) görünmek, hep daha çok görünmek, herkesten daha çok görünmek olur: iş üretmek işin başında durmayı gerektirirmiş, kimin umuruna, cumhurbaşkanları, başbakanlar, bakanlar, müsteşarlar, milletvekilleri, belediye başkanları daha müezzin minareye çıkmadan yollara düşer,

alanlara, salonlara koşar, o açılış senin, bu temel atma benim, dolaşır da dolaşırlar.

Roland Barthes, yazarı bir "Tümce-Düşünür" diye niteledikten sonra, "yani tam olarak düşünür değil, tam olarak tümce cambazı da değil," diyordu. "Nesne-özne" deyimini de benzer bir biçimde anlamlandırabilirsiniz: ne tam olarak nesne ne de tam olarak özne.

Nasıl olsa, ben de bu deyimi onun esiniyle uydurdum.

25.10.1994

OKUYANLAR VE BAKANLAR

Bir Fransız öğretmen, Daniel Pennac, öğrencilerine kitap okumayı nasıl sevdirdiğini anlatan güzel kitabında (*Comme un roman*), "İnsan toplu yaşar, çünkü sürücüldür, ama yalnız olduğunu bildiği için okur," der; sonra da ekler: "Bu okuma başka hiçbir arkadaşlığın yerini almayan bir arkadaşlıktır, ama başka hiçbir arkadaşlık da bu arkadaşlığın yerini tutamaz."

Birkaç gün sonra, hem yalnız olduğunu bilen hem de yalnızlık arkadaşlarının en candanını: kitabı tanımış ve sevmiş binlerce insan, kentin dört bir yanından gelerek 13. İstanbul Kitap Fuarı'nda büyük bir topluluk oluşturmanın mutluluğunu yaşayacak. Ama, kendimize çok yakın bulduğumuz insanlar arasında bile, bu eşsiz arkadaşın bizim doldurulmaz sandığımız yerini başka bir arkadaşla dolduranlar var, sayıları da gittikçe artıyor. Kimi, "Canım, artık televizyon olayı var, kitaba kim bakar!" diye kesip atıyor. Kimi, belki sizin kitaplarla ilişkinizi bildiği, belki yıllar önceki okumalarından damağında varla yok arası bir tat kaldığı için, daha bir yumuşak konuşuyor: "Kitap okumak mı, ah, nerede!" diyor. "Televizyon olayı kitap olayını öldürdü, okumaya zaman mı kalıyor?" Kimi de sert mi sert, verip veriştiriyor her akşam dört saat gözünü diktiği araca, söylemediğini bırakmıyor. Sanki birileri her akşam

televizyonun önüne sıralanmış koltuklara bağlıyor zavallıları, uyuklayacak gibi oldular mı dürtüklüyor, ellerine bir kitap almaya kalktılar mı vurup düşürüyor! Tuhaf değil mi?

Tuhaf olmasına tuhaf, ama görülmedik bir şey değil. İnsanın eski huyudur, suçu hep araçlara yıkar: "Tüfek icadoldu, mertlik bozuldu!" der ozan, okuyup dinleyenler de kafa sallar. Daha önceleri çok mu merttik? Düşmanı sırtından bıçaklamaya delikli demir çıktıktan sonra mı başladık? Hayır, ama, kendimizi suçlamaktansa, özünde iyi de kötü de olmayan araçları suçlamak daha kolay. Televizyon konusunda da böyle, sıkıştıkça ona yükleniyoruz. Doğrusunu isterseniz, ben de içerliyorum bu aygıta. İçerlememin başlıca nedeni de Saint-Exupéry'nin güzelim dostluk tanımını geçersiz kılmış olması. Saint-Exupéry, dostluğun birbirimize bakmak değil, aynı yöne birlikte bakmak olduğunu söylemişti. Şimdi insanlar her akşam aynı yöne birlikte bakıyorlar, ama, deneyimlerimizden biliyoruz ki, baktıkça birbirlerini unutuyorlar. Gene de dürüst olmak zorundayız. Çocukların başarısızlıklarından eşlerin birbirinden kopmasına dek, tüm aksaklıkların suçunu televizyona yüklemek fazla kolay bir kaçamak. Yaşamlarından kitabın çekilmesini televizyona bağlayanlar da aynı kaçamağa başvuruyorlar.

Böyle kaçamaklara başvuracaklarına, kestirmeden, "Ben kitap okumayı sevmiyorum," deseler, çok daha iyi. Hiç değilse içtenliklerine gölge düşmez. Nasıl olsa, okumamak bir ayıp olmaktan çıktı. Öğrenci okumuyor, öğretmen okumuyor, politikacı okumuyor, gazeteci okumuyor, okumayan eleştirmenler bile var. Kiminin ezberlemekten okumaya zamanı kalmıyor, kiminin konuşmaktan, kiminin yazmaktan, hemen hepsinin de televizyon izlemekten. Böylece, ilginç durumlara tanık oluyoruz: üç, dört, beş profesör, bir televizyon ekranında, bir,

iki, üç saat süresince, karmaşık bir düşünsel ya da toplumsal konuyu tartışıyor da hiçbirinin ağzından tek kitap adı çıkmayabiliyor. Neden? Televizyon yönetimi kitap adı anmalarını yasaklıyor da ondan mı? Hayır, uğraşları gereği, az da olsa okusalar, hatta yazsalar bile, yaşamlarında kitabın yeri yok da ondan, yalnız kalınca gerçekten yalnız kalıyorlar da ondan.

Bunda televizyonun hiç mi suçu yok? Aranırsa, çok değişik suçlar bulunabilir, düşünürlerimiz de sık sık buluyor. Ama bu aygıtı eve siz getirdiğinize, evinizde de hiç kimse sizi kitabınızı kapatıp televizyon izlemeye zorlamadığına göre, onu kapınızı çalan dosttan, çevrenizde dolaşıp kolunuzdan çeken çocuktan daha fazla suçlayamazsınız. Olsa olsa, Batı ülkelerinde birtakım televizyonlar bunu çok iyi başarırken, bizim televizyonlarımızın insanlara kitap sevgisini aşılamakta, yayımlanan iyi kitapları tanıtmakla yetersiz kalmasından yakınabilirsiniz. Doğru, bu konuda televizyonlarımız gerçekten yetersiz kalıyor. Bir bölümü tek kitaplıların elinde, evirip çevirip o kitabı okuyorlar size, ayrıca okumanız gerekmiyor; bir bölümü tümden kitapsız; bir bölümü kitap diye bir nesnenin ayrımındaymış gibi görünüyor, ama ayın kitabı diye seçtiği yapıt konusunda bile iki, üç dakikadan fazla konuşulmasını sakıncalı buluyor.

Hayır, başka güçler önlüyor kitapla insan arasında sağlıklı bir ilişki kurulmasını, bu gazetenin okurunun çok iyi bildiği güçler. Ama her yıl, kasım başında, bir hafta süresince, Kitap Fuarı'nda dirsek dirseğe gelen binlerce kişi, hiçbir gücün kitapları okumayanların yalnızlığına gömemeyeceğini kanıtlıyor.

1.11.1994

TARİH VE TOPLUM

Son yıllarda, "resmi tarih"e karşı çıkalım derken, ilginç tarih anlayışları geliştirdik. Kimi yazarlarımız tarihi bir süreç, iyi ya da kötü yönde bir gelişim değil de bir değişmezlik, sonsuz bir duruş, duruşun kendisini de insanın ve toplumun doğal koşulu olarak algılıyor, böylece her türlü değişimi tarihten kopma olarak değerlendiriyor, tarihten kopma dedikleri şeyi de yüz kızartıcı bir çürüme yapıp çıkıyorlar. Tarihsel gelişimi tümden yadsımadıkları zaman da yapay ve tutarsız bir gelişim çıkarıyorlar karşımıza. Bunun sonucu olarak, herkes kendince bir köken, kendince bir doruk, kendince bir süreklilik öneriyor.

Örneğin, birinciler arasında, kendisi de sizinkinden pek farklı bir dil kullanmamakla birlikte, Kanuni Sultan Süleyman döneminin saray diliyle konuşup yazmamayı kuşaklar arasındaki kopukluğu derinleştirme, dolayısıyla ulusu iççağrısından saptırma gibi görenler var. Bir tansık gerçekleşse de o dil geri gelse, her birimiz başımıza kavuk, sırtımıza kaftan geçirsek, cümle küffar önümüzde diz çökecek sanki. İkinciler arasında, kendini Kanuni Süleyman'ın, II. Abdülhamit'in, Turgut Özal'ın kalıtçısı ve sürdürücüsü sayıp 29 Ekim 1923'ü ve sonuçlarını Türk toplumunun yaşamında bir karabasan olarak niteleyenler var. Yaklaşımları da ister istemez belirli toplum ve

birey anlayışları getiriyor. *Türk insanı* diye yanlış ve gülünç bir kalıp bulmuşlar, herkes gönlünce dolduruyor içini, robot-resim çizen aygıtlar gibi düşüncesinden belleğine, giyiminden diline değin, şanlı tarihimize en uygun insanı çiziyor.

Şu var ki, tarih sürekli bir değişim değilse, geçmiş diye bir şey yok demektir, ya da bugün ile geçmiş aynı şeydir, yarın da aynı şey olacaktır. O zaman, bugünün Türk toplumunu tüm kurumları ve tüm karşıtlıklarıyla yadsınmaz bir veri olarak benimsemek gerekir. Ya da tarihsel dönüşüm diye bir olgu vardır ve içinde yaşadığımız toplum tüm eski evrelerinin ürünüdür. O zaman, tarihin zorunlu ürünü olduğuna göre, toplumu tarih adına değiştirmeye ya da herhangi bir evresine geri götürmeye çalışmak kaba bir çelişkiden başka bir şey olamaz.

Tarih, gereğince gelişmiş bir bilim değildir; altyapılardan çok üstyapıları, genel olaylardan çok ayrıcalıklı olayları öne çıkarma eğiliminde olduğu için, temel sorunlarımıza getirdiği yanıtlar hep görel kalmaya yargılıdır. Ancak, toplumların gelişimini yalnızca sağduyumuzla da değerlendirmeye girişsek, kolay kolay yön değiştirmeyen birtakım güç çizgilerini izlediklerini saptayabiliriz. Bir kez, tarihin, kaçınılmaz olarak, olayları artsüremli bir biçimde sunması, geçmiş hep geleceği hazırlayan güçmüş gibi yanlış bir kanıya varmamıza yol açıyor.

Oysa geçmiş, adı üstünde, geçmiş, bitmiş, elenmiş olandır. Dönüşüm ya da gelişim *güncelin* içinde, süredeş öğelerin karşılıklı bağıntılarının işlevi olarak gerçekleşir. Hiç kuşkusuz, günceli (belirli bir evrede belirli bir toplumu) oluşturan, bir yandan da dönüştüren öğeler arasında, geçmişin öğeleri de vardır; ancak, somut ve kalıcı ürünler (Sinan'ın camileri. Pir Sultan Abdal'ın şiirleri) bir yana, geçmişten kalan öğeler geçmişin öğeleri olarak değil, bugünün öğeleri olarak yer alır; en azından, aynı zamanda bugünün de öğeleridir. Şu var

ki, "müddeiumumi"nin yerini "savcı"nın almasından sonra, "hâkim"i yapısından atıp "yargıç"ı almaya yönelen dil gibi, toplumlar da sürekli ve kaçınılmaz bir bütünlüğe, bir iç tutarlılığa yöneldiklerinden, geçmişten gelen öğeler belirli ölçülerde dönüşüme uğrar ister istemez. Somut yapıtlar bile, en azından algılanma biçimlerinde, belirli dönüşümlerden geçer: XX. yüzyıl insanı Süleymaniye'yi XVI. yüzyıl insanı gibi algılamaz.

Öte yandan, dönüşüm sürecinin kaçınılmaz sonucu olarak, kökenleri çok eskilerde bile olsa, yeni öğeler nicel açıdan çok daha ağır bastığından, toplumların gelişiminde yakın dönemlerin etkisi eski dönemlerin etkisine göre çok daha belirleyicidir. Örneğin 1930'ların toplumunun yönelimlerinde Tanzimat döneminin etkisi Kanuni döneminin etkisinden çok daha güçlüdür. Bugünün toplumu üzerinde Kanuni döneminin dolaysız etkisinden söz etmek tarihseli tersinden göstermekten başka bir şey değildir. Tarihin yoğurduğu bir çağdaş Türk toplumundan, bir çağdaş Türk insanından söz edeceksek, bu toplumun ve bu insanın hamurunda kimilerinin dudak bükerek söz ettiği yetmiş yılın büyük payını göz önüne almak zorundayız. Bu bakımdan, kendilerini Kanuni Sultan Süleyman'la Turgut Özal'ın kalıtçısı sayıp da Türkiye'nin tarihinde 1919-1950 dönemini yok sayanlara ancak gülünür. Birtakım yüzeysel benzerliklerden, birtakım yüzeysel sürekliliklerden söz edilebilir kuşkusuz. Örneğin, istenirse, birinin başlattığı ileri sürülen "kapitülasyonlar"la ötekinin "yabancı sermaye" tutkusu arasında belli bir koşutluk kurulabilir. Ama beyzade tutumunu yanaşma tutumuyla özdeşleştirmek için bayağı bön olmak gerekir.

Yazık ki, ölüler dilsiz ve devinimsiz: Sultan Süleyman'ın bu sözde kalıtçıları "Hadi ordan!" diye tersleme olanağı yok.

8.11.1994

YOKSULLUĞA ÖVGÜ

"Yoksul olmak için zenginlerden izin mi isteyeceğiz? Sakalımızı kesmek için onlardan onay mı alacağız?"

Pascal Quignard'ın *Albucius*'unda ayrıntısıyla okuyabilirsiniz: eski Romalı öykücü Caius Albucius Sius, kendisini yaka paça yakalatıp evine getirttikten sonra, bir temiz yıkatan, sakalını kestirtip üstünü başını yenileyerek zorla sofrasına oturtup zorla yedirtip içirten eğlence düşkünü bir zengine karşı, yargıç önünde, yoksul bir adama söyletir bunları. Böylece, sözü hiç döndürüp dolaştırmadan, hem gönencin her sorunu çözeceğine inananlara güzel bir ders verir hem de yoksulluğun yalnızca ekonomik bir koşul değil, gönüllü olarak da seçilebilecek bir yaşam biçimi, yargıç önünde bir hak olarak savunulacak ölçüde vazgeçilmez bir konum olabileceğini gösterir. Ama, bizim için de çağdaşları için de yeni bir şey söylemediği kesin: yoksulluk, binyıllardan beri, insan yaşamının temel değerlerinden biri. Örnek isterseniz, aramadığınız kadar.

Örneğin büyük ozanımız Yunus Emre onu yalnızca seçilmiş bir yaşama biçimi değil, aynı zamanda bu yaşamı doğru anlamlandırıp doğru değerlendirmenin neredeyse zorunlu koşulu olarak görür. Örneğin Orhan Kemal'de bizi en çok yoksulun güleç ve onurlu yüzü, sevme gücü ve yüce gönüllülüğü büyüler. Örneğin Albert Camus yoksulluktan hayranlık

verici bir soylulukla söz eder, ünün ve gönencin doruğunda bile ona bağlılığını sürdürür. Örneğin masallarımızın büyük çoğunluğunda, gerçek yetişime ancak yoksulluğu tanıyıp üstlenmekle erişilir. Örneğin Buddha babasının hükümdar konutunu, günün birinde *Il Poverello* (Yoksulcuk) diye adlandırılacak olan Assisi'li ermiş Francesco zengin baba evini, Tolstoy konağını, eşini ve çocuklarını yoksulluğu üstlenebilmek, dünyaya ve insanlara onun kansız ve perdesiz gözleriyle bakabilmek için, bir daha dönmemesiye bırakıp gider. Hepsi de bize yoksulluğun bir iççağrı olduğunu gösterir.

Georges Bernanos da yoksulluğun bu niteliğini vurgular hep, onun "değişmez, yumuşak ışıltısı"ndan, "içten açıkgörüşlülüğü"nden söz ederek ağırlıklarından sıyrılıp yoksulluğa gelenlerin tutumunu doğrular. Yoksulluk, "neredeyse tümüyle, insanların rastlantı diye adlandırdıkları şeye bağlı olma kesinliği," rastlantıya bağlı olmaksa, yaşamı bir tekdüze alışkılar dizisi, bir durmuşluk, bir kımıltısızlık değil, sonu belli olmayan bir serüven olarak yaşamaktır. Yoksul kişi korunmasızdır kuşkusuz, ama, tam da bu nedenle, arı, özgür, her şeye açık, her şeye hazır durumdadır; gene bu nedenle, her şeyi özel ve somuttur, "her yoksulun kendi imgesine göre, kendi özel yoksulluğu vardır." Bu özel yoksulluk "koruyucu meleği"dir onun, korur, uyarır, yolunu aydınlatır. Yalnız yoksulun yolunu mu? "Hayır," der Bernanos. Ona göre, aynı zamanda "yüreğimizin ve ellerimizin boşluğu"dur yoksulluk, bu yeryüzünde yitirilmiş cennetin yerini tutar; istersek, onun duru aynasında kendimizi de görebiliriz, ona göre kendi konumumuzu da belirleyebiliriz.

Söylemek bile fazla, özdeksel yoksulluktan önce varoluşsal bir yoksulluk söz konusu burada. Yunus Emre'nin yücelttiği yoksulluk söz konusu. Ama, Gaumata'yı, Francesco'yu, Tolstoy'u ve daha nicelerini karşı konulmaz bir güçle kendine

çektiğine göre, yoksulluğun özdeksel yanıyla varoluşsal yanının birbirini bütünlediği de kesin. Georges Bernanos, her türlü karışıklığı önlemek için, bir başka yoksulluğun, onun kenter işi, bayağı ve kaba bir öykünüsü olan, ama varoluşsal boyutundan yoksun bulunan "düşkünlük"ün varlığından söz eder. Aynı biçimde, zenginliğin de türleri bulunduğu düşünülebilir, yoksullukla daha iyi bağdaşan bir zenginlik biçimi bile düşünülebilir.

Ancak, öyle görünüyor ki, özellikle günümüzde, yoksunluğun bu yer düzeyindeki, bu aşkınlıktan yoksun biçimi belirli bir zenginlik biçimiyle çift yönlü bir bağıntı içinde: varoluşsal düzlemde, aşkınlıktan yoksun olmalarıyla, birbirleriyle özdeşleşiyorlar; özdeksel düzlemde, biri varlığı, öteki yokluğuyla tanımlandığından, birbirlerinin karşıtı olarak beliriyorlar. Ama, varoluşsal düzlem daha belirleyici olduğundan mıdır, nedir, birinden ötekine geçiş çok sık, çok hızlı, çok kolay gerçekleşiyor; düşkünler dünün zenginleriyle daha bir düşkünleşiyor, zenginler dünün düşkünleriyle daha bir zenginleşiyor. Böylece, bu puslu havaya uyunca, belirli yazar ve sanatçılar da bayağı para kırıyorlar. Ne var ki, o katıksız sonradan görme aymazlıklarıyla, zavallı zenginliklerini bozuk düzenin değil de kendi yeteneklerinin ürünü sayarak pot üstüne pot kırıyor, örneğin, ekmeğe tükürürcesine, "Yoksulluk eşekliktir!" diyorlar. Bereket, alınmıyoruz.

Ama zengin olduğumuz için değil, hem aşağılamanın nereden geldiğini bildiğimiz hem de, çoğu durumlarda, yoksul kalmanın zengin olmanın gerektirdiğinden daha büyük bir yiğitlik, daha köklü bir onur gerektirdiğine inandığımız için alınmıyoruz.

15.11.1994

AYKIRI YORUMLAR

Gene yanlış bir tarih anlayışından söz edeceğim.

Kimi yazarlarımız, toplumların tarihsel evrimini yalnız kendi içinde, ama fazlasıyla sığ bir tutumla, tek ve bağdaşık bir yönelim gibi değerlendiriyor; padişahın, sadrazamın, ozanın ya da imamın yönelimini toplumun tümüne mal etmeye kalkıyorlar. Üstyapı kurumlarının etkisini yadsıyamayız, ama toplumsal değişimlerin her zaman çok yönlü, çok kökenli, çok etmenli olduğu da bir gerçek. Hele ulaşımın bugüne göre çok daha zor, bölgesel ayrımların çok daha derin, iletişimin çok daha yetersiz olduğu dönemlerde, ortak bir düşüngüden, her bölge için geçerli bir ülküsel insan örnekçesinden söz edebilmek için, yalnız tarihi değil, mantığı da rafa kaldırmak gerekir. Bu nedenle, Anadolu ekinini Osmanlı ekiniyle özdeşleştirmek zordur; Anadolu halkının Osmanlı yönetimiyle ilişkileri de her zaman dostça ilişkiler olmamıştır. Örneğin benim doğduğum kenti tarihçiler ta "Tanzimat'a kadar devlet otoritesinin tam olarak kurulamadığı" bir yer olarak tanımlar; burada devlet yetkesi karşısında direnenler de PKK yıldırıcıları değildir. Osmanlı yönetimi "Etrak-i biidrak" diye nitelediği Türk halkına ancak gözde uyruklarını bir bir yitirdikten sonra yaklaşır.

Bu ayrılıklar yalnız eski dönemleri de kapsamaz. Büyük Fransız Devrimi hem oldukça yakın bir dönemin olgusudur,

hem toplumun tüm katmanlarını etkiler, hem de bir başlangıçtan çok, bir sonuçtur: birtakım dalgalanmalara karşın, özellikle bir kenter devrimi olsa bile, kenter sınıfının güçlenmesi çok eskilere uzanır. Buna karşılık, 1789'dan 1870'e, Fransız Devrimi kaç kez ölür ölür dirilir. Yandaşları kadar da karşıtları vardır. Kısacası, bu yolda belirli bir çaba harcansa bile, Fransız Devrimi tek biçimli bir *Fransız insanı* oluşturamaz. Bu durumda, kimilerinin yaptığı gibi, tarihin herhangi bir döneminin sınırlı verilerine dayanılarak kılığıyla, manayla, kafasıyla ortak bir Türk insanı önermek, başta tarihin kendisi olmak üzere, tüm nesnel verileri hiçe saymaktır. Çoktan gerçekleşmiş olması gerekeni yüzlerce yıl geriden düzenlemeye kalkan şu elsiz ayaksız Türk-İslam sentezi gibi.

"Sentez" tutkunlarının bir başka yanılgısı da bir ulusun tarihini yalnızca o ulusun kendisinin yaptığını sanmaları, bunun sonucu olarak da başka uluslarla her türlü ilişkiyi bir karşıtlık ilişkisi biçiminde düşünüp her türlü etkilenmeyi bir yabancılaşma, gene tarihin belirlediği bir iççağrıdan ölümcül bir sapma biçiminde değerlendirmeleri. Oysa bizimkine benzer tanrılara tapan, bizimle bizimkilere benzer silahlarla savaşan, bizimkilere benzer yemekler yiyip bizimkilere benzer konutlarda oturan toplumların bizden, bizim de onlardan etkilenmemizden, mal alıp verdiğimiz gibi düşünce de alıp vermemizden daha doğal ne olabilir? Toplumlar birbirini her zaman etkilemiştir. Örneğin Türk toplumunun İslam'ı benimsemesi etkilenmeyi de aşan bir değişimdir. Gene de bu derin değişimi kutsayanlar, örneğin laikliğin benimsenmesini halkın inançlarına karşı bir saygısızlık olarak niteleyebiliyorlar. Ama, öyle ya da böyle, tarih diye bir olguyu benimsedikten sonra, değişimi, değişim diye bir olguyu benimsedikten sonra da "öteki"nin etkisini benimsemek zorundayız. Yoksa, Batılı düşünürlerin büyük çoğunluğunun ta XVIII. yüzyıldan

beri yinelediklerinin tersine, değişimin hep geriye doğru, hep daha kötüye, daha karanlığa doğru geliştiğine mi inanıyoruz?

Hiç kuşkusuz, toplumları kaçınılmaz bir biçimde hep daha iyiye, daha kusursuza "taşıyan" bir evrensel tarih düşüncesi gereğinden fazla iyimser bir bakışın ürünü. Claude Lévi-Strauss, *Irk ve Tarih*'te, Batılı aydının varsaydığı anlamda tek yönlü ve evrensel bir tarih düşüncesini çürütür. Mantığını ve örneklerini yadsımak da zordur. Gene de tarihsel bir toplumun üyeleri olarak, insanlığın hem düşünsel hem özdeksel düzlemde, birtakım dönüşsüz gelişmeler gerçekleştirdiğini, bunların da hangi toplumun ürünü olurlarsa olsunlar, ortak, hatta evrensel kazançlar biçiminde paylaşıldığını yadsımaya olanak yok.

Ne derlerse desinler, köktencilerimiz de yadsımıyorlar. Hepsi de uçağa biniyor, televizyon izliyor, bilgisayar kullanıyor. "Bilgisayar başka, ekin ve düşün ürünleri başka, onları alırsak, kimliğimizi yitiririz," diyorlar. Ama uçakla bilgisayarın da ekinsel ürünler olduğunu yadsımaya olanak var mı? Üstelik, köktenci düşünürlerimiz Batı dünyasının düşünsel ürünlerini yadsıdıklarını kesinlerken de gerçeği söylemiyorlar. Doğru, olguculuğu yadsıyorlar, laikliği yadsıyorlar, Marx'ı, Freud'u, Sartre'ı zararlı buluyorlar, ama hiçbiri Bergson'a karşı çıkmıyor; Özal tutkunları, kimseciklere zararı dokunmayan Charles Darwin'e şiddetle karşı çıkarken, Milton Friedman'ın orman yasalarını kutsal ata kalıtları gibi öpüp başlarına koyuyorlar. Kısacası ya bilinçsizlik söz konusu ya aldatmaca. Ama, tutarlı olmak istiyorsak, çifte ölçüt kullanmayı bırakıp tarihselle güncelin, bireyselle toplumsalın, yerelle evrenselin sınırlarını doğru çizmek zorundayız.

Tarih, tüm eksikliklerine karşın, bu konuda bize ışık tutabilir.

22.11.1994

YAZIN VE YARAR

Paul Valéry, *Eupalinos*'ta, insanı insan yaptığı söylenen ayırıcı nitelikleri pek de ayırıcı bulmuyormuş gibi bir izlenim uyandırır. Öldükten sonra tinler evreninde karşılaşan iki eski dostun: Sokrates ile Phaidros'un unutulmaz söyleşiminde, Phaidros, "Ama bizi birer insan yapan da bu küçük fazlalıktır!" deyince, Sokrates'e "Köpekler yıldızları görmez mi sanırsın? Yıldızlar köpekleri hiç ilgilendirmez. Gözlerinin yalnızca yersel nesneleri görmesi yeterdi; ama salt yararlılığa göre yaratılmamışlardır, göksel nesneleri ve gecenin görkemli düzenini de görürler," dedirtir, Phaidros'a da "Gözlerini aya dikerek bıkıp usanmadan havlar dururlar!" diye onaylattırır bu gözlemi. Böylece, Rousseau'ya yaraşır bir yüce gönüllülükle, neredeyse tüm yaratıkları insanda bedenden, nesnede özdekten ötesini görme yetisiyle donatır. Ne denir? Sokrates'in köpekleri gibi Baudelaire'in köpekleri de doğrular böyle bir görüşü. Ama tüm yaratıkların insanda bedenden, nesnede özdekten ötesini de gördüklerini kesinleyebilir miyiz? Daha da önemlisi, her insanda bulabilir miyiz bu yetiyi?

Söylemek bile fazla, Sokrates'in köpeklerinin özelliği en çok insana yakıştırılır, yüzyıllar, binyıllar ötesinden gelen söylenler, masallar, türküler de bunu sürekli doğrular. Gene de insanlar arasında, bakışları köpeklerin bakışlarından çok

daha beride kalanlara oldukça sık rastlıyoruz. Örneğin biz ölümsüz olduğunu düşündüğümüz bir balede dans eden kadında kadını değil, bir başka dünyanın göstergelerini, bir başka dünyanın varlığını sezdiren bağıntı ve uyumları görürken, baleyi "göbekten aşağı"nın alanı sayanlar var; dans eden kadını da nesneleştiriyor, nesneleştirmekle de kalmayarak "alt yarı"sına, yüzünü bile yitirmiş bir cinsel nesneye indirgiyorlar onu. Çevrelerinde özdekten ötesinin tüm belirtilerini sildik de ondan mı? Hayır, öyle bir yönelim bulunsa bile, o noktaya gelmedik daha. Ama, birtakım türdeşlerimiz, "salt yararlılığa göre" koşullandırdıklarından olacak, özdeğin ötesinin ayrıcalıklı alanı kutsalın öğelerini bile soruya, kuşkuya, serüvene karşı birer korunma duvarına dönüştürüyor, sevgili ölülerimizle ilişkilerimizi bile yarar açısından değerlendiriyor, "Saygı duruşu yararsızdır, Fatiha yararlı," diyorlar. Tüylerimiz ürperiyor!

Doğanın hiçbir yaratıktan esirgemediği düşünülen bu görme yetisinden şu ya da bu biçimde yoksun kalmış insan türü yeni bir tür değil, tarihte de, yazında da sık sık rastlarız örneklerine, en ilginç örneklerinden birini de *Suç ve Ceza*'da Dostoyevski sunar: yoksul ve namuslu bir genç kızla evlenerek hiçbir zaman güvenceye alınması düşünülemeyecek değerleri: bağlılığı, minneti ve sevgiyi güvenceye bağlamak isteyen avukat Piyotr Petroviç Lujin. Raskolnikov, yalnızca bu tutumu nedeniyle, daha yüzünü bile görmeden, ilkel, çıkarcı, çürümüş bir insan olarak değerlendirir onu, bir daha da düşüncesini değiştirmez; tam tersine, her şeyinde bir kusur arar, mektubunun biçemi nedeniyle bile yargılar onu, "Adam avukat, müşterileri var, konuşması da daha çok özentili, gene de okumamışlar gibi yazıyor," der örneğin. Ama, biraz yakından bakılacak olursa, uygunsuz bir zamanda, gizlenemeyen bir

hıncın ürünü gibi görünen bu sözlerin bize kimi türdeşlerimizi tüm yaratıkların gerisine düşüren körlüğün açıklamasını getirdiği düşünülebilir: "Okumamışlar gibi yazıyor." Avukat, danışman, iş adamı olduğuna göre, Lujin'in öğrenimsiz bir adam olmadığı kuşku götürmez, ama, öyle anlaşılır ki, eşi hizmetçiye ve cinsel nesneye indirgediği gibi, okumalarını da doğrudan yararlı olanla sınırlamıştır; daha kestirme bir deyişle, Lujin yazın ürünlerine yabancı bir adamdır.

Dostoyevski açık açık söylemez bunu bize, ama, ne olursa olsun, Piyotr Petroviç Lujin'in kabalığı, körlüğü yazına yabancı olanların körlüğüdür. Öyle ya, yazın, doğası gereği, hep "öteki"ni, "ötedeki"ni çıkarır, "öteki"ni en azından eşitimiz olarak anlamaya yöneltir. Kimi insanların yazına düşman olmalarının temel nedeni de budur belki: doğanın sesini susturup yararcılığın dört duvarı arasına kapandıktan sonra, "öteki"nin sözünü bile duymak istemez; çünkü "öteki", "ötedeki" kesinlikle bilinmeyeni, dolayısıyla çelişkiyi, dolayısıyla soruyu, dolayısıyla kuşkuyu ve korkuyu da kendisiyle birlikte getirir her zaman, bizi onunla karşı karşıya getiren yazın da ikide bir sorar ya da sordurur: Kimiz? Nereden geliyoruz? Nereye gidiyoruz? Uğraşından inancına varıncaya dek her şeyini yararcılığa dayandırmış kişi, aya doğru havlayan köpeğin ürpertisini bile duymak istemediğinden, sesine kulaklarını tıkar.

Oysa çelişkiyi, kuşkuyu ve korkuyu bize en keskin biçimde yazın yaşattığı gibi, onları (pek çözmemekle birlikte) en çok yumuşatan, en çok evcilleştiren de yazındır.

29.11.1994

YAŞAMIMIN KİTABI

Böyle bir şey hiç gelmemişti başıma. Kaç haftadır, kiminle karşılaşsam, aynı soruyu soruyor: "Ne zaman çıkacak şu senin kitap?" Ne diyeceğimi bilemiyorum. Kitaplarım, yayımlandıktan sonra, dar bir çevrede iyi kötü bir yankı uyandırırdı, ama yayımlanmalarına birkaç ay kala büyük bir ilgi odağı olabilecekleri usuma bile gelmezdi. Kitabımın sonuna yaklaştığını bilenlerin sayısı da beşi, altıyı geçmezdi. İrfan Külyutmaz'ın uzun dili mi girdi işin içine. Reşit İmrahor'un uzun kolu mu, ne olduysa oldu, bir renkli basına düşmediğimiz kaldı: herkes yeni kitabımı soruyor, herkes kitabımı sabırsızlıkla bekliyor.

Bu da neden saklamalı, birbirinden güzel düşlemlere yöneltiyor beni, bu kez yaşamımın kitabını yazdığımı, bu kitapla yıldızımın parlayacağını düşünüyorum. Biraz geç mi diyorsunuz? Olabilir, ama anlı şanlı bir imza gününe randevu verilemeyecek kadar da değil. Ancak, özellikle şu son günlerde, biraz çelişkin bir tutuma yöneldim: utkunun bunca gecikmiş olmasına karşın ya da bu yüzden, işi bayağı ağırdan almaya başladım. Büyük utku küçücük bir yanlışlık yüzünden tehlikeye düşsün istemiyorum. Ama, kimse üzülmesin, çalışmalarımın bir bölümü sonuna yaklaştı, bir bölümü de kesinlikle sonuçlandı. Örneğin yavru kitabı bitirdim;

sağolsun, Ferruh Doğan da resimledi; sekiz formalık, pırıl pırıl bir mini-kitap oluyor.

Açıklayayım: çağı ulusça yakalayabilmemiz için, yazar ve yayıncıların da renkli basınımızın yolundan gitmesinin zorunlu olduğuna inandığımdan, okura büyük kitabın yanında armağan olarak bir de küçük kitap (romanın yanında bir de öykü) sunmayı görev bildim, yayımcımı da bu görevin kutsallığına inandırdım. Çekilişsiz kurasız vereceğiz yavru kitabı. Ama, hemen söyleyeyim, bunun bir kitap alana bir de bedava kitap verme yöntemiyle ilgisi yok. O yöntemi ayrıca uygulayacağız: yayıncımla (artık ona hep yayıncım diyeceğim) kararlaştırdık, yeni kitapla yavrusunun oluşturduğu setin parasını ödeyen her okura üç dört yıl önce yayımlanıp da üç bin barajını bir türlü aşamamış olan iki öykü kitabımdan biri parasız verilecek; öykü kitaplarımın en sonunda tükenmesi durumundaysa, sıra onlarla aynı yazgıyı paylaşmış olan çevirilerime, örneğin Flaubert'in *Bilirbilmezler*'ine, Queneau'nun *Zazie Metroda*'sına, Saint-Exupéry'nin *İnsanların Dünyası*'na gelecek, yayıncım da deponun lanetli bölümünde en sonunda bir hava akımı başladığı için bayram edecek.

Ancak, Toktamış Ateş'in gözde sözcüğüyle söyleyeyim, çok önemli bir husus var ki, bir türlü anlaşamıyoruz üzerinde. O romanın bittiği kanısında. "Bitmiş işte, güzel de olmuş, eksiği fazlası yok, tek bir dil yanlışı, tek bir tümce düşüklüğü yok. Verelim şunu baskıya! Nasıl bir kusursuzluk arıyorsun, anlamıyorum ki!" diyor. Doğru, anlamıyor, çağdışı bir kusursuzluk anlayışına bağlanmış. Bense, çağdaş kusursuzluğa ulaşmak için romanımı baştan başa *düzeltmek*, yani ilk atılımla gelmiş doğru yapıları, yerinde sözcükleri en az yüzde yirmi beş oranında değiştirip bozmak, bu arada, özellikle önemli bölümleri içeriklerinden boşaltarak giz dolu bir "atmosfer

havası" yaratmak istiyorum. Buna bağlı bir başka tasarım da kitabın sonuna içindeki yanlışlara ilişkin, yüz soruluk bir çoktan seçmeli test eklemek ve bu testi yüzde yüz doğru çözenlere yayınevinin yayımladığı kitapların tümünden, yüzde yetmiş doğru çözenlere yarısından, yüzde elli doğru çözenlere dörtte birinden oluşan birer set armağan etmek.

Yayıncım cömert adamdır, tasarının ikinci bölümüne bir şey demiyor; ancak birinci bölümüne kesinlikle karşı çıkıyor, hem de deneyimi daha önce de yaşamış bir yayıncı olarak, girişimin başarıyla sonuçlanacağını bile bile karşı çıkıyor, "Bunu yapacak olursan, yazılısıyla, görseliyle, renklisiyle, renksiziyle tüm medya kendini görür sende, dolayısıyla tüm gücüyle destekler, okura kitap yetiştiremeyiz. Ama benim başka yazarlarım da var, ben bu yayınevini yalnız senin kitaplarını satmak için kurmadım," diyor. Testimizi başaran okurlara verilecek kitaplar arasında onların kitaplarının da yer alacağını belirtiyorum, gerekçemi yeterli bulmuyor; bu durumda testimin ne olacağını soruyorum; doğrulara dayandırmamı söylüyor.

Eski kafa, eski kafa! Bu toz duman içinde doğruyu arayan mı var ki!

6.12.1994

AYDIN MI, DANGALAK MI?

Çok ünlü bir büyüğümüz, yıllar önce, ilk demeçlerinden birinde, "Bizim hiçbir *izm*'le ilgimiz yoktur; biz muhafazakâr insanlarız; yoksul halk çocuklarıyız; özel girişimden yanayız," diyerek çoklarımızı güldürmüştü. Gülmemek de zordu doğrusu: önce kesinliyor, sonra yalanlıyordu. Ama boş konuştuğu da söylenemezdi; tam tersine, birkaç bildiri birden iletmekteydi. Örneğin demecindeki çelişkiyi görebilecek durumda olanlara, bir başka deyişle, aydınlara, "Ben bu konuları sizler gibi dizgesel düşünce düzleminde almıyorum, sizler de hiç umurumda değilsiniz, çelişkimi görmeniz ve söylemeniz de," diyordu; köylü, kentli, bilinçlenmemiş halk kitlelerine "Ben sizdenim, siz bana güvenin," diye sesleniyor, para babalarına bağlılığını bildiriyor, büyük bir olasılıkla da içinden "İşte böyle, salakları kandırarak yürüteceğim işimi," diye geçiriyordu. Öyle de yaptı: yoksul halk çocuklarına duyduğu yakınlığı kullanarak yoksulluğun sürmesini sağladı; söz konusu sürekliliği güvenceye almak için de ülkeyi şeriat düzeninin eşiğine getirdi.

Gene de hakkını yemeyelim, ünlü önder işi aşağılamaya götürmeden, incelikle, üstü kapalı bir biçimde söylüyordu söyleyeceğini. Şimdikiler aynı şeyi kafamıza vura vura söylüyorlar. İşte YDH'nin başı, daha kitle önünde yaptığı ilk konuşmada, karşısında oturanların gözlerinin içine baka baka,

"Yürüyen bir dangalak oturan on akıllıdan iyidir," demiş; şimdi de yılmadan yineliyor. Siz olsanız, iyi aile çocuklarının kolay kolay ağza almadıkları bir sözcüğü söylemeden önce, biraz duralarsınız, değil mi? O duralamıyor, şöyle "saf" gibi, "safdil" gibi, "düşünce özürlü" gibi o denli aşağılayıcı olmayan bir deyim aramaya da gerek görmüyor. Ama söylemi yalnızca açıklığıyla değil, içeriğiyle de "fark yaratıyor": bir yandan dangalaklarla akıllılar, bir yandan dangalakların kendileri arasında yaptığı ilginç değer ve yarar karşılaştırmasında, "yürüyen dangalaklar"ı bağrına basarken, "oturan dangalaklar"ı eski önderin üstü kapalı bir biçimde hiç umursamadığını söylediği "akıllılar"la birlikte yararsızlar ve değersizler çukuruna fırlatıyor.

Tutumun kabalığı ortada, ama mantığını anlamak hiç de zor değil. Kolaylıkla kestirilebileceği gibi, genç önder yürüyen dangalağı arkasından gelecek, yani iktidara doğru tırmanışında kendisine yorgun ve denenmiş omuzlarını sunacak gariban olarak gördüğüne göre, onu, en azından köprüyü geçinceye dek, "birinci sınıf vatandaş" olarak görmesi doğal. Sorun bu açıdan ele alınınca, yürümeyen dangalağı kendisini desteklemesi söz konusu bile olmayan akıllıyla aynı kefeye koyması da doğal. Geriye eski önderin ilgi alanının dışında bırakmakla yetindiği akıllının, yani düşünen kişinin, yani aydının neden yürüyen dangalaktan on kat daha aşağıya atıldığını açıklamak kalıyor.

Söylemek bile fazla, örneğin Bernanos gibi, "Salaklar oturgan olur, ama yolculuk kitaplarına bayılırlar!" türünden sözler eden, salaklık ya da dangalaklığı tinsel düzlemde bir devinimsizlik biçiminde tanımlayan, yürüme, yani ilerleme olarak nitelenebilecek bir devinime ancak bilinçli ve istemli kişilerde rastlanabileceğini kesinleyen kişiler açısından

bakılınca, YDH'nin genç önderinin tutumuna bir açıklama aramak saçma gibi görünebilir. Ama değil, ülkenin somut bir gerçeğinden, yani kaçınılmaz bir zorunluluktan kaynaklanıyor bu tutum: politika temel yerlemlerinden saptırılıp kişisel tutkuların savaş alanına dönüştürüldüğü, savaş da karşıtsız sürdürülemeyeceği için, yürüyen dangalakların omuzlarında yükselmek isteyenler (hepsi de bunu istiyor) oturup düşünce üreten akıllılara yükleniyorlar. Ne de olsa oturan dangalakları alamazlar karşılarına, çünkü, ister yürüsün, ister otursun, dangalak dangalaktır her zaman, bugün oturur, yarın gene yürüyeceği tutar; daha da önemlisi, düşünce suçunun insanı nerelere götürdüğü bilinirken, dangalaklık nedeniyle içeriye atılmış tek kişi görülmemiştir. Uzun sözün kısası, genç önderin eylemine güzel bir şeytan taşlama görüntüsü verebilmek için oklarını akıllılara yöneltmesinden daha doğal bir şey olamaz. Yakındır, biraz daha ayrıntılı konuşmaya başlayınca, aydının iyi yurttaş sayılmasını günde sekiz saat taş kırma koşuluna bağlayacaktır.

Ama, bizden söylemesi, eylem için eylem, savaş için savaş, sanat için sanat gibi, aşkın bir erekten yoksun olan her etkinlik tehlikelidir, sonunda öznenin kendisine karşı döner. Akıllılar sürekli olarak ezilip, sürekli olarak elenip de önlerinde biricik yaşama alanı olarak tutukevleri, biricik etkinlik olarak taş kırmak ya da volta atmak kalınca, genç önderin paralı askerlerinin, kendi parasının hırsızı diye kendi kendini yakalayan Harpagon gibi, hançeri kendi yüreklerine saplamalarından korkulur.

Öyle ya, akıl demişler buna, en hızlı dangalağın kafasında bile barınacak bir yer bulur.

13.12.1994

GÖÇEBELER

Claude Lévi-Strauss, en sonunda bizim dilimize de çevrilen *Hüzünlü Dönenceler*'de, özellikle Amerika'nın ilkel diye adlandırılan yerli toplumlarının uygarlıklarının karmaşık dizgesini ustalıkla sergiler, doğayı ekine dönüştüren insan özelliklerini benzersiz bir incelikle gösterir, en ilkel, en yabanıl boylardan biri diye bilinen Nambikvaralar'a ayırdığı unutulmaz bölümü de "En yalın anlatımına indirgenmiş bir toplum aramıştım, Nambikvaralar'ınki öylesine yalındı ki, burada yalnızca insanları buldum," diye bitirir. Ama insan gözü, beyni ve yüreği kadar konuşur: Lévi-Strauss Nambikvaralar'a böylesine içten bir sevecenlikle yaklaşırken, bizim kimi aydınlarımız kendi toplumlarını neredeyse bir insan toplumu bile saymayacaklar. Kimi yüzde yetmişimizin aptal olduğunu söylüyor, kimi aramızdan çıkan yetenekli kişilerin Türklüğünden kuşku duyuyor. Demirtaş Ceyhun da, *Hürriyet*'te yayımlanan bir söyleşide, bir güzel giydirmiş Türk halkına, "kurnaz, vurguncu, yalan söylemeye teşne, tipik Türk davranışları"nı sayıp dökmüş.

Nasıl mı? Değil kendi halkımız, şu yeryüzünde hiçbir halka yakıştıramayacağımız bu nitelemeleri tüm kötülüklerin anası olduğu anlaşılan bir veriye, "göçebeliğe" dayandırarak: Türkler kent değil, köy bile kuramamışlardır, çünkü

göçebedirler; Türklerin ekonomisi her zaman bir "yağma ekonomisi" olmuştur, çünkü göçebe yağmalamadan başka bir şey bilmez; Ermeni ile Rum ekip biçmiş, Türk yemiştir, çünkü göçebe tarıma yabancıdır; Türklerde hukuk da, hukuk saygısı da yoktur, çünkü göçebenin olduğu yerde hukuk olmaz. Evet, mantık bu.

Bu göçebelik dediğimiz şey, kimi insan soylarının, öncelikle de Türklerin doğal özelliği mi? Böyleyse, çok eskilerden gelen bir insan türünün bulgulanmasını kara bıyıklı bir Türk'e borçlu olmak gibi aykırı bir durumla karşı karşıya gelmiyor muyuz? Böyle değilse, çok yakın dönemlere değin büyük ölçüde bir göçler tarihi olarak gelişmiş insanlık tarihinde göçebe niteliğinin neden kala kala Türklerin sırtında kaldığını nasıl açıklayacağız? Halkların bir yurda yerleşmesinden sonra göçebe özellikleri ne kadar sürer? Öyle ya da böyle, şimdi içinde doğup büyüdüğümüz kerpiç ya da ahşap, ama belli bir yerleşmişlik biçiminin aynası olan evlerimizi, kasabalarımızı ve köylerimizi, yurt ve gurbet türkülerimizi birer yanılsama mı sayacağız?

Herhalde. Ne olursa olsun, Demirtaş Ceyhun soru sormuyor, kesinliyor yalnızca. Üç halkın sayısal durumunu ve ülke toprakları üzerindeki dağılımını hiç göz önüne almadan, Türklerin yaşamında tarımın bile yeri olmadığını, Rum'la Ermeni'nin ekip biçtiğini yemekle yetindiğini söylüyor. Osmanlı'nın akınlarını büyük ölçüde devşirme askerlere dayalı bir "profesyonel" orduyla gerçekleştirdiğini hiç usuna getirmeden, sanki Türkler ünlü yağmalama ve "karı, kız" toplayıp esir pazarlarında satma seferlerine kadın erkek, yaşlı genç, çoluk çocuk hep birlikte çıkarlarmış gibi bir imge yaratmaya yöneliyor.

Ancak, dün olduğu gibi bugün de Türk toplumunda hukuk da, hukuka saygı da bulunmadığını belirttikten sonra,

"Hukuk için önce mülkiyet hakkı kavramının olması lazım. Toprak mülkiyeti ve ağalığı topu topu burada yarım yüzyıllık bir geçmişe sahip. Yağma sürüyor bu topraklarda," demesine bakılırsa, dostumuz, yüzde yüz kendine özgü bir "sol" görüş getirerek, insan toplumları geri kalan tüm değerleri tüketmişçesine, "mülkiyet"i hukukun varlığının tek koşulu durumuna getiriyor; daha da ilginci, benzersiz bir mantık devrimi yaparak, yağmacılığın varlığını sömürünün yokluğuna bağlıyor. Mantık bu olunca, ağalık düzeninin tarihinde bol keseden yaptığı indirim de saymaca bir biçimde kırptığı bu tarihin kısalığına üzülmesi de hiç kimseyi şaşırtmıyor.

Ne var ki, burada da durmuyor Ceyhun. Gazeteci bayan, yağmanın "hazine arazileriyle, kredi, teşvik ve ihalelerle, KİT'lerdeki arpalıklarla" sürmesinin de Türklerin yağmacılığına, bağlanıp bağlanamayacağını sorunca, olumlu yanıtı yapıştırıveriyor hemen: "Tabii... Hem devleti çok kutsal kılarlar hem de yağmalamakta en küçük bir sakınca görmezler. Toplumdaki üretim ilişkileriyle ilgili bu. Türk toplumu tarihi içinde büyük değişim geçirmemiş. Bırakın sanayileşmeyi, kentleşmeyi, köyleşememiş, köylüleşememiş bile. Üretim ilişkileri değişmeyince de göçebelik, yani yağma sürüyor," diye kesip atıyor. Böylece, *Ah Şu Biz Kara Bıyıklı Türkler* yazarı, 1950'de başlayan çarpık düzenin sonuçlarını bin yıl önceki göçlere ya da birkaç zavallı göçer topluluğuna bağladıktan sonra, bir yandan çok sınırlı bir kesimin yağmacılığını tüm halkın sırtına yüklerken, bir yandan da, bunlar yazgının ya da doğanın kurbanlarıdır diye, soyguncu kesimi tüm günahlarından arındırıveriyor.

Ama, taş üstünde taş bırakmayan bu "göçebe" mantığına karşın, küçük bir sorun kalıyor ortada: "Türk toplumu içinde küçük bir yüzde, üretim ilişkilerini, toplumsal

ilişkilerini değiştirmiş, belli bir aşamaya gelmiş, ama toplumun yüzde 60'ı, 70'i hâlâ göçebe," diyen yazarımız "hazine arazisi, kredi, teşvik ve ihale" talancılarını yüzde 30'ların içine mi koyuyor, yüzde 70'lerin içine mi? Bir de kendisinin yeri neresi? Varsayıma girişmek istemem. Benim bildiğim, böyle bir karşı-ırkçılığın da en az öteki kadar kötü olduğu.

Adam konuşup yazdığı dilden utanır.

20.12.1994

DEĞİŞMEK

Bir dostum anlattı: çıktığı kısa Amerika yolculuğunda, yıllardır bu ülkede çalışmakta olan önemli bir bilim adamımızla buluşmuş; söyleşileri bayağı eski günlere ve bayağı küçük ayrıntılara uzanmış olacak ki, ünlü bilim adamımız, "Bir zamanlar Tahsin Yücel adında biri vardı, iyi bir yazar olacağa benziyordu, biraz da solcu gibi görünüyordu, o çocuk ne oldu?" diye sormuş. Dostum, geçmişte kalmış gelecek kipi ve bir altmışlığa yakıştırılan "çocuk" nitelemesi karşısında gülümsemiş, "Hâlâ yazarlığı sürdürüyor, iki yıl önce de *Peygamberin Son Beş Günü* adlı romanıyla belli bir ilgi uyandırmıştı," demiş; bilim adamımızın "Dinci mi oldu?" diye sorması üzerine de bayağı gülmüş, peygamberin nasıl bir peygamber olduğunu bir iki sözcükle açıklayıvermiş.

Doğrusunu isterseniz, ben dostumun biraz ağırdan almasını, hatta, sonra düzeltmek üzere, "Evet," demesini isterdim. Bakalım, şaşıracak mıydı?

Ben özekçilikten mi, yoksa şu son zamanlarda kimi olaylara fazla taktığımdan mı, bilmem, o gün bugün, bu soruyu sık sık sordum kendi kendime. Sonuçta, iki seçenek arasında kararsız kaldım: ünlü bilim adamımız, toplumumuzda olup bitenleri hiç mi hiç izleyememesi durumunda, dinci olmama şaşardı; dostlarının Amerika yolculuklarıyla sınırlı bir biçimde

bile olsa, Türkiye'de olup bitip bitenleri izlemesi durumunda, şaşmazdı; tam tersine, çok doğal karşılardı bunu. Öylesine ünlü, öylesine önemli kişiler öylesine olağanüstü uzun-atlamalar gerçekleştirdi ki, bu toz duman içinde, sıradan bir yazarın dinciler arasına katılmasının sözü bile olmazdı. Üstelik, yel de hep o yana doğru esiyor: 141 ve 142, 163'le birlikte kaldırıldı, ama, birkaç "umutsuz vaka" bir yana, solcular düşün ve eylem alanından "ayağ göçürürken", ortalık şeriatçılarla doldu.

Bunları düşünürken, bir kez daha, Valéry'nin *Eupalinos*'unu anımsadım.

Bu güzel yapıtta, iki eski dost: Platon'un bir söyleşimine adını veren Phaidros'la Sokrates, ölümlerinden çok sonra, tinler evreninde karşılaşır, arkasından da mimarlık ve sanat çevresinde ilginç bir söyleşiye dalarlar. Bir ara, söz Sokrates'in benliğinde hep bulunan, ama hiçbir zaman gerçekleşim düzlemine erişemeyen "mimar"a gelip de Phaidros yaşadığı günlerde bunu hiç belli etmediğini söyleyince, filozoflar filozofu, "Birkaç doğduğumu ve tek öldüğümü sana söylemiştim," diye yanıtlar. "Dünyaya gelen çocuk sayılmaz bir kalabalıktır, yaşam erkenden tek bir bireye, ortaya çıkan ve ölen kişiye indirger onu. Benimle bir sürü Sokrates doğdu, sonra, yavaş yavaş, yargıçlara ve baldıran zehrine borçlu olduğumuz Sokrates bunlardan ayrıldı."

Kolaylıkla anlaşılacağı gibi, Sokrates'e göre, meslek de, kişilik de insanın doğuştan gelen yönelimlerinin yaşamın rastlantılarıyla kesiştiği kavşakta, bilinçle seçilen ve yavaş yavaş, sabırla, özenle, bir yapıt gibi kurulan şeydir. Ama, Sokrates'in yüzyıllardır insanlığı coşturan yaşamının da tanıklık ettiği gibi, bu yapıt bir durma, bir donma, bir kendi dışındakine kapanma değildir hiçbir zaman. Ayrıca, Phaidros, "Peki, bütün ötekiler ne oldu?" diye sorduğu zaman, Sokrates, öteki

yönelimlerin tümden yok olduklarını söylemez, "Birer düşün durumunda kaldılar. Varolmak istediler, ama geri çevrildiler. İçimde saklıyordum onları, kuşkularım ve çelişkilerim olarak," der. Bununla da kalmayarak zaman zaman, rastlantının etkileriyle "bu kişi filizleri"nin bizi bir "doğa değişimi"nin eşiğine getirebildiğini, yaşamını bir erdem örneğine dönüştürmüş bir kişinin günün birinde kendinde bir hırsız ruhu bulabileceğini söyler.

Sonra başka konulara geçer.

Ama, öyle görünür ki, kişilik oluşumunun örneği Sokrates'in örneğidir, kendinde bir hırsız ruhu bulan erdemli kişinin durumunu bir oluşum ya da gelişimden çok, bir tersine dönüş, daha doğrusu, gecikmiş bir kişilik belirimi olarak nitelemek gerekir. Roland Barthes, bir ilk gençlik yazısında, dostlarının Sokrates'i bir gemiyle Epidauros adasına kaçırarak baldıran zehrini içmekten kurtardıklarını tasarlar, ama, içinde "düşün durumunda" bir kaçak sakladığını varsaydığımız zaman bile, kaçak bir Sokrates bir çelişkidir. Gelişim ters yöne dönünce gelişim olmaktan çıkar. Değişim de belirli sınırlar içinde gerçekleşir. Ataç çok sık değiştiğini söylerdi. Gide de öyle. Ama şimdi, şu bulunduğumuz noktadan bakınca, pek de değişmediklerini görüyoruz. Hayır, hangisinin daha iyi olduğu ayrı bir konu, ama solcuyken dinci, dinciyken solcu olmak gibi kökten değişimler, biçimlenmemiş kişiliklerin, daha doğrusu kişilik yokluğunun özelliğidir.

Kişilik, bir yapıt gibi kurduğumuz şeyse, yıkmaya elimiz varmaz; kolaylıkla yıkılabilmesi de daha baştan yıkılmaya yargılı olduğunu gösterir.

27.12.1994

ÇOBAN ARMAĞANI

On iki yaşıma dek Anadolu'nun yitik bir kasabasında yaşadım. Orada da yılbaşını kutlardık. Burada da hep kutladık. Bunca yıllık göreneği birdenbire bırakacak değildik ya, bu yıl da kutladık, yaptırımı 12 Eylül döneminin açık yasaklarından daha ölçüsüz olabilecek yarı-açık yasağa karşın, tezgâh altından hindimizi bile aldık. Şimdi de bir adım daha atarak, sevgili *Cumhuriyet* okurlarına karınca kararınca bir yılbaşı armağanı sunuyorum: yüzyılımızın büyük ozanı Henri Michaux'dan kendi elimle çevirmeye çalıştığım birkaç küçük parça:

OMOBUL'LER: Omobul'ler Emanglon'ların gölgesinde yaşarlar. Onlara danışmadan bir adım bile atmazlar. Her konuda kopya ederler onları, onları kopya etmedikleri zaman da Orbu'ları kopya ederler. Ancak, Orbu'larun de Emanglon'ların bağlaşı, bağımlısı ve akrabası olmasına karşın, Orbu'lara öykünürken Emanglon'lar kızacak diye ödleri kopar. Ne var ki, Emanglon'ların duyguları hiç anlaşılmaz, Omobul'ler de böylece gözlerini bir Orbu'lara, bir Emanglon'lara diker, bir türlü "Oh!" diyemezler.

EGLONBE'LAR: Rastgele herhangi bir Eglonbe'u çevirip herhangi bir havayı ıslıkla çalabilirsiniz önünde, bu havayı istediğiniz zaman, tamamı tamamına yineleyecektir size,

sonra da (her türlü müziğin kendilerinden çıktığına içtenlikle inandıklarından) bir "Or de Rhin" izleği de çalmış olsanız, bunun kendi uluslarının eski ezgilerinden biri olduğunu ekleyecektir. Ama havayı hep gönülsüzce, Eglonbe'ların çoktan koptuğu bir eski zaman havası gibi çalacaktır.

MİRNE'LER: Mirne'lerde, eşini aldattığı kesinleşen kadına ceza verilmez, gerekirse, kocanın gönlü hoş olsun diye birkaç kırbaç yer, o kadar. Âşığa gelince, besin, içki, eğlence, vb. açısından, karı kocanın tüm masraflarını karşılamakla, olanağı bulunmaması durumunda da gece gündüz kapının eşiğine dikilip koca "Yeter!" deyinceye kadar her türlü angaryaya hazır olarak beklemekle yükümlüdür.

(Kurallar kocanın âşığı sekiz mevsimden daha fazla çalıştırmasına izin vermez.)

Ama kimi kocalar kendilerini tutamaz, âşığın şarabıyla kör kütük olurlar; kimi âşıklar da kendilerini tutamadıklarından, âşık kadının keyfini bir kez daha çıkarır. Yinelenen aşkların kurtulmalık bedeli sonsuz mevsimler boyunca uzayıp gider böylece.

HALALA'LAR: Bunların güvenlik örgütü işleri kendiliğinden düzenler. Polis, düzenden ve suçlulardan sorumlu olduğundan, onların çavuşları, başları sayılır. Durumun daha da esnekleştirilmesi için, haydutlar poliste kurs görürler, polisler de ursuzlarda. İki topluluk sürekli adam alışverişinde bulunur.

Haydutlar şimdi yönetimde kurs görmüyorlar artık, ama, iyi kötü bir yetkesi bulunduğu dönemlerde, yönetim haydut kaynardı. Şimdi burada oyalanmaları bir zaman yitiminden başka bir şey olmaz.

OMANVU'LAR: Kadınları iki yılda bir yeniden paylaşma işlemini iyi huylu Omanvu'lar gerçekleştirir. Çok erkekler

için rahatlama günüdür o gün. Kadın pazarı genç kız pazarından farklıdır, burada daha yararlı ve daha acı gerçekler işitilir. İster istemez.

HİVİNİZİKİ'LER: Bir general savaşı kazanıp düşmanları kaçırır, sonra hangi yandan olduğunu unutacağı tutar, kendisine bağlı sandığı kıytırık bir artçı birliğe yenik düşer.

Ama bir yüzbaşı, iyice yıkıma dönüşmeden durumu görür, generali uyarır, utkuyu sağlama bağlar, sonra adamlarını bir çukurda unutup uzaklarda görür gibi olduğu bir alageyiğin ardına düşer.

Adamlar da unuturlar savaşta olduklarını, ya kızlara takılırlar ya da kapısından kendilerine seslenip ilk kadehi parasız veren uyanık meyhaneciye.

General, denetim sırasında, ellerinde dirgenleriyle birkaç köylü dışında, kimsecikleri bulamaz.

Hiviniziki'lerin ender bulunur stratejileri olmasa, durum çok tehlikeli olabilirdi. Bereket, Hiviniziki'ler kalbur üstü strateji uzmanlarıdır. Tüm okumuşlar strateji uzmanıdır burada.

3.1.1995

DİL Mİ KİRLENİYOR?

Dil kirleniyor mu? Dilimizin kirlenmesi nelerden kaynaklanıyor? Dilimizdeki korkunç kirlenme nasıl önlenir? Son zamanlarda ikide bir bu tür sorularla karşılaşıyorum. Soranların sesinde titreyen içten kaygı gerçekten duygulandırıyor beni. Ama yanıtım değişmiyor: "Dilimiz neden kirlensin ki?" Adım arı Türkçeciye çıkmış, öyleyim de; yanıtıma şaşıyorlar bu yüzden, şakaya gelmeyecek bir konuda şaka yaptığımı sanıyorlar, "Siz de böyle konuşursanız!" diyorlar.

Bu duyarlığı anlıyorum. Öyle şeyler var ki, çoklarımız gibi beni de rahatsız ediyor. Diyelim ki, Halaskâr Gazi Caddesi'nde yürüyorum, boş bulunup mağaza adlarını okumaya giriştim mi yabancı bir kentte dolaşıyormuşum gibi duyguyla sarsılıyorum; hele bir de aynı mağazaların önüne yığılmış işporta mallarını gördüm mü sanki birileri bizimkileri kapı dışarı etmiş de yerlerine başkaları yerleşmiş gibi ürperiyorum. Diyelim ki, bir gazeteci kulübesinin önündeyim, karşımdaki renk renk dergiler arasında Türkçe adlı tek bir dergi bulamamak gene aynı ürpertiyi uyandırıyor; televizyonda, radyoda, şu kimi yazarlarımızı göğün yedinci katına çıkaran konuşma ve şarkıları dinliyorum, gene aynı şey: sanki birtakım yabancılar sonradan öğrenip kendi dillerinin öğeleriyle harmanladıkları bir bozuk Türkçeyle beni benden olduklarına inandırmaya

çalışıyorlar. Renkli gazetelerimiz diktikleri dev yapılara bile İngilizce adlar vermişler. Gözde romancıları da dönüp dönüp "pencerenin kulpu"ndan söz ediyor. Bir kez daha, bir kez daha, bir kez daha ürperiyorum. Ama beni ürperten anadillerinin tadına varamayacak ölçüde duyarsızlaşmış, anadillerinden böylesine uzaklaşacak ölçüde yabancılaşmış yurttaşlarımın durumu, Türkçenin durumu değil. Türkçe daha bizi ürpertecek noktaya gelmedi. Kolay kolay da gelmez.

Türkçe Osmanlı'ya bile dayanmış. Dile kolay, tam altı yüz yıl boyunca, Osmanlı'nın tüm yıkıcı çabaları karşısında varlığını koruyarak sözlükbilimsel zenginliğini de, yapısının sağlamlığını da yeterince kanıtlamış. Sonra, biliyoruz, dil bir yandan kendisini konuşan tüm bireylerin anlıklarındaysa, bir yandan da kendisini sonuna dek üstlenerek yaratıcı olabilmiş ozanların, yazarların, düşünürlerin, bilim adamlarının yapıtlarındadır. Yunus Emre'nin, Karacaoğlan'ın, Pir Sultan Abdal'ın, Dağlarca'nın, Külebi'nin ve daha nicelerinin şiirlerinde, Ataç'ın, Sait Faik'in, Orhan Kemal'in ve daha nicelerinin düzyazılarında pırıl pırıl bulabilirsiniz onu. Bu sağlam korunaklarda bozulmaları ya da kirlenmeleri söz konusu bile olamaz; buna karşılık, yeni gelişmelere kaynaklık edebilir. Ediyor da. Kimilerimizin, kirlenmesinden, bozulmasından ya da yoksullaşmasından yakındığı bu dil bugün Lévi-Strauss, Barthes, Foucault, Greimas gibi yazarların yapıtlarının rahatlıkla çevrilebildiği bir dil. Yaratıcı ozanlarımızın, yaratıcı yazar ve bilim adamlarımızın çabalarıyla daha da gelişmekte.

Ama burada güvenimizi sarsacak bir soru belirmiyor mu? Dil geliştirilebilen bir yapıysa, aynı zamanda çökertilebilen bir yapı da olması gerekmez mi? Gerekirmiş gibi görünür. Ama dilin olanaklarını kullanmayanların ya da düşünsel etkinliklerini yabancı diller aracılığıyla sürdürmeye yönelenlerin onu eriştiği

gelişmişlik çizgisinden geriye götürmeyecekleri de kesin. Düşüncelerini geliştirmeyenler dillerini de geliştiremezler kuşkusuz, ama Türkçenin geldiği çizgiden geriye doğru gitmesi kimi yazarların Türkçeyi yanlış kullanmasından, kimi resimli dergilerin yabancı sözcüklerle doldurulmasından çok daha karmaşık etkenler gerektirir. Bunlar izlenecek örnekler de değil.

Hiç kuşkusuz, bunları izleyenler, bunları en iyi diye bilenler de var. Ama bunları izleyenler sizin ya da benim dilimi kolay kolay bozamazlar, çünkü dil değişik katmanlarda eklemlenir. Yunus Emre'nin dilini hor görerek yapay bir dil kullanmaya çalışanlarla izleyicileri Yunus Emre'nin dilini bozmuyorlardı gerçekte, kendilerini Yunus Emre'nin dilinden yoksun bırakıyor ve gittikçe daha kirli bir dil kullanıyorlardı. Bugün de benzer bir olgu karşısındayız. Güçlü iletişim araçlarından yansıyınca, çok daha yaygın, dolayısıyla çok daha güçlü gibi görünüyor. Ama değil, yaygın da olsa, kalıcı değil. Dilin yapısına, genel yönelimine ters düşen söz yazılı da olsa uçup gider. Uzun sözün kısası, kirlenen dilimiz değil; en azından, öncelikle dilimiz değil. İlhan Selçuk, bir yazısında, "Kir kanlanıyor, kan kirleniyor," diyordu. Belki gerçek açıklama bu imgenin arkasında: değerlerin altüst edildiği bir karmaşık dönemden geçiyoruz, değerler altüst olunca da kafa kirleniyor, yürek kirleniyor, el kirleniyor, kirli kafanın, kirli yüreğin, kirli elin dışavurumu olan söz de kirli oluyor ister istemez. Hiç kuşkusuz, bireysel kökenli kirli sözün zamanla dile işlemesi de beklenebilir.

Ama, işin gerçeğine bakarsanız, dil hepimizden daha güçlü. Üstelik, bireylerin ve toplumların vazgeçemeyeceği değerleri yerli yerine koymak, kafaları, yürekleri, elleri ve sözleri kirden arıtmak için başvurabileceğimiz en güvenilir kaynak da gene o.

10.1.1995

ELEŞTİRİNİN İYİSİ

Birkaç ay oluyor, eleştiride kırkıncı yılı, dolayısıyla yapılmış bir söyleşinin özetinde, Fethi Naci'nin en azından benim için ilginç bir gözlemini okumuştum: "Kötü yapıtlar üzerine iyi eleştiriler yazılabilir," diyordu. Bunu söylerken, birtakım gerekçeler de göstermişti kuşkusuz. Söyleşiyi izleyemediğime, dolayısıyla söz konusu gerekçeleri öğrenemediğime üzüldüm. Neden derseniz, birkaç yıl önce, benzer bir söyleşide, ben de aynı konuya dokunmuştum, ama benim ileri sürdüğüm görüş Fethi Naci'ninkinin tam tersiydi: "Kötü yapıt iyi eleştiriyi kovar," diyordum. Çıkış noktam da kişisel bir izlenimdi.

Genellikle sevdiğim yapıtları eleştirdim; bu arada beğenmediğim yapıtları, eleştirdiğim de olmadı değil; sevdiğim yapıtlar üzerine yazdıklarımın çok parlak eleştiriler olduğunu söyleyemem; ama beğenmediğim yapıtlar üzerine yazdıklarımı beğensem de gerçek eleştiri sayamadım. Çünkü, benim alçakgönüllü deneyimlerime göre, eleştirinin iyi eleştiri olmasında eleştirilen yapıtın da önemli bir payı vardır. İyi yapıt sevmeye, anlamaya, dolayısıyla daha ötesini aramaya, her zaman ilk bakışta görülemeyen biçimsel ve içeriksel zenginlikleri görmeye ve göstermeye yöneltir bizi. Böylece, yazarın söylemiyle eleştirmenin söylemi arasında içten bir söyleşim

kurulur. Oysa daha işin başında kötü diye nitelediğimiz bir yapıt üzerine yazdığımız yazı "onunla söyleşim" değil, "onun üzerine söyleni"dir.

Genel tanıma göre, iyi bir eleştirinin ille de yapıtla bir söyleşim biçiminde gelişmesi gerekmez belki. Ama değersiz bulduğumuz yapıtı eleştirirken, çoğunlukla tek yönlü bir yargılamaya giriştiğimiz de kuşku götürmez. Bağlandığımız değerlere, ilkelere, kurallara göre yargılarız onu. Böyle bir tutum da bildiğimizi yinelemeyi içerir; yazımız, bir bakıma, buradan "ileriye" değil, buradan "geriye" doğru gelişir. Kötü yapıt, gerçek bir eleştirel söylem nesnesinden çok, bir "bahane"dir: onun kuralsızlığından yola çıkarak kuralımızı, onun yanlışından yola çıkarak doğrumuzu vurgularız.

Fethi Naci'nin kesinlemesini bağlamını göz önüne almadan yorumlayacak olursak, "İyi yapıtlar üzerine yazılan eleştiriler iyi de kötü de olabildiği gibi, kötü yapıtlar üzerine yazılan eleştiriler de iyi de kötü de olabilir" anlamını içerdiği söylenebilir; en azından, bu anlamı dışlamaz. Ama, bu durumda, ortaya atılan sorunun gerçek bir sorun olmadığını kesinlemek gerekir: eleştirilen söylem eleştiren söylemi koşullandırmıyorsa, ayrım yapmaya ne gerek var? Hiç kuşkusuz, kötü olduklarını düşündüğümüz yapıtlar çevresinde geliştirdiğimiz türden bir eleştiri, bu kez ters yönde bile olsa, iyi olduklarını düşündüğümüz yapıtlar çevresinde de geliştirilebilir.

Ancak, iyi yapıtın eleştirisinin benim anladığım biçimde ele alınması durumunda, köklü bir yaklaşım farkından, hatta iki aynı yazı türünden söz etmek kaçınılmaz olur. Bir başka yol da eleştiriyi kusur eleştirisi, tanıtma eleştirisi, yorum eleştirisi gibi değişik türlere ayırmaktır.

Böylece, tek bir eleştiriden değişik eleştiri türlerine ya da "eleştiri"den "yazı"ya geçilince, iş kolaylaşır: yergi yazısı

vardır, övgü yazısı vardır, kavga yazısı vardır. Hepsinin de yazanının yeteneğine, deneyimine ve bilgisine göre, iyisi ve kötüsü olabilir; hepsinin de iyi ya da kötü olmasını belirleyen dilsel, yazınsal, törel, toplumsal ve insansal koşullardan söz edilebilir. Eleştiriye gelince, isterseniz önyargı deyin, ben iyi eleştiriyi nesnesiyle örtüşme başarısına göre ölçerim. İyi yapıt ille de iyi eleştiriler çağırmaz kuşkusuz; yazın tarihleri yıllar yılı yanlış yorumlanmış başyapıtlarla doludur; ama kötü yapıt iyi eleştiriyi her zaman kovar.

İster sevecenlikle yaklaşalım ister öfkeyle, kötü yapıt eleştirmenini fazla uzağa götürmez.

17.1.1995

İMGELER

Picasso'nun Stalin portresini görenleriniz vardır kuşkusuz. Ben gördüğümü anımsamıyorum, öyküsünü de gerçekleşmesinden yıllar sonra, Michel Tournier'nin bir yazısından öğrendim.

1953 başlarında, Stalin öldüğü zaman, Aragon Fransız Komünist Partisi'ne bağlı *Lettres Françaises* dergisinde "halkın babası"nın çağın en büyük ressamının fırçasından çıkmış bir portresini yayımlamanın güzel bir saygı sunma biçimi olacağını düşünür. Gelen portre de bayağı beğenilir, derginin başyazarı Pierre Daix bir Picasso hayranıdır, yapıtın "hem arı hem de şaşılacak ölçüde kararlı bir yapıda" olduğunu söyler. Ama, portre yayımlanır yayımlanmaz, gene Fransız Komümist Partisi'ne bağlı olan *L'Humanité* ve *France Nouvelle*'in yazarları yaygarayı koparıverirler. Ilımlılar Picasso gibi büyük bir ressamın dünya proleterlerinin gözdesinin doğru dürüst bir resmini yapamamış olmasına üzülür, başkaları daha acı konuşur. Aragon, *Lettres Françaises*'in başyazarına "Seninle ben Picasso'yu, Stalin'i düşündük, komünistleri düşünmedik," der. İş iyice kızışınca da özeleştiri kaçınılmaz olur: "Bütün yaşamım boyunca, örneğin Picasso'nun bir desenine Picasso'nun tüm yapıtına göre bakmaya alışmış olduğumdan, buna çizgiyi,

uygulayımı düşünmeden bakan okuru gözden kaçırdım. Yanlışım burada. Bunu çok pahalı ödedim. Yanlışımı kabul ettim, gene de ediyorum..."

Aragon, dönemin katı parti kuralları uyarınca bu özeleştiriyi yaparken, gerçekte bir el-eleştiriye girişir. Tournier'nin vurguladığı gibi, tüm utancının "komünist yönetici ve yandaşların çağcıl resmi bilmemelerinden" kaynaklandığını anıştırır. Ancak, gene Tournier'ye göre, kendisinin de bilmediği bir şey vardır: 1953 yılında, çağcıl bir ressama büyük bir devlet başkanının resmini yaptırtmanın saçmalığı.

André Malraux bu yargıyı Manet'nin Clemenceau portresi dolayısıyla çoktan temellendirmiştir: "Manet'nin Clemenceau'nun portresini yapabilmesi için, burada kendisinin hemen her şey, Clemenceau'nunsa hemen hiçbir şey olmayı göze almış olması gerekir." Bu özne/nesne uslamı herhalde doğrudur. Picasso'ya gösterilen sert tepkiden Tournier'nin çıkardığı sonuç da doğru görünür: "Deneyim de kanıtlıyor ki, fotoğraf çıkalıberi, resim resmi portre için yetersiz duruma düştü, resmi portre bundan böyle Nadar'ın sanatının kapsamına giriyor. Öyleyse buyursun fotoğrafçılar!"

Ne var ki, yazısının gerisinde Churchill'in, De Gaulle'ün, Mitterrand'ın fotoğrafçılardan istedikleri resmi portreleri anlatmaya girişince, Tournier bir düzlemde kesinlediğini bir başka düzlemde yadsır: bu resmi portreler de büyük ölçüde "kurma"dır, portrenin fırçayla gerçekleştirildiği koşullar içinde, portreyi yapanla portresi yapılanın karşılıklı uzlaşımıyla gerçekleştirilir. Öyleyse, benim alçakgönüllü kanıma göre, açıklamayı resim/fotoğraf karşıtlığından başka bir yerde, belki de şu "uzlaşım" kavramında aramamız gerekir.

1953 yılında, Picasso'nun Stalin portresi konusunda yazılanların ayrıntılarını bilmiyoruz, ancak Elsa Triolet, daha sonra yaptığı bir yorumda, kitlenin tepkisini "bu arı gözlü folklorik delikanlı imgesi"nin "bilgeliğin, gözüpekliğin, insanlığın, savaşı kazanmış olanın, kurtarıcımızın cisimleşiminin alışılmış resmi"ne çok uzak düşmesine bağlamış. Demek ki, gerçek benzerlik söz konusu değil burada; kitle de Kremlin'in kalın duvarları ardındaki "insanlık imgesi"nin gerçek cisimleşimi konusunda yargıda bulunma olanağından yoksundur. Fotoğrafın üstünlüğünü örnekçesine benzerliğine bağlamak da fazla kolay olur: örnekçesine çok benzeyen resimler de çoktur, örnekçesine hiç mi hiç benzemeyen fotoğraflar da. Öyleyse, burada bir kusurdan söz edilebilirse, Picasso'nun kusurunun örnekçesine benzemeyen bir portre değil, üzerinde "uzlaşılmış" imgeyle bağdaşmayan bir portre yapmış olmasıdır.

Churchill'in, De Gaulle'ün ya da belki bir hafta sonra boynu vurulacak Afrikalı devlet başkanının bir resmi portre yaptırtmak ya da "çektirtmek" istemesinin nedeni de bu belki: üzerinde uzlaşılmış, dolayısıyla kalıcılığı sağlama bağlanmış bir imge sunma istemi. Bu düzlemde, resimle fotoğraf arasında pek de büyük bir ayrım yok. Napoléon'un çok portreleri yapılmıştır, ama kitaplar yüzde doksan aynı Napoléon'u çıkarır karşımıza. Atatürk'ün sayısız fotoğrafları vardır, ama, durumlar zorlamadıkça, paralar, dergiler, gazeteler kendisini birkaç görüntüye indirger. Aynı şey sanatçılar için de geçerlidir: Baudelaire'den, Verlaine'den, Tolstoy'dan kalmış imgeler arasında hep aynı resimler, aynı fotoğraflar öne çıkarılır. Bunlar geri kalanlardan daha "benzer" ya da daha "güzel" olduğundan mı? Hayır, bu imgeler üzerinde sessiz bir uzlaşım oluştuğundan.

Bugün, önderlerin imgeleri her gün evimize girmeye başladıktan sonra, durum pek de değişmedi. Hiç kuşkusuz, yakın bir döneme değin ressam ya da fotoğrafçıyla yapılan uzlaşım bugün daha çok terzi ve berberle yapılmakta, ama uzlaşımın ağırlığı hep duyuluyor: gerçek örnekçe de ona uymak zorunda. Bayan Çiller her gün en olmayacak kararları şaşırtıcı bir rahatlık ve pişkinlikle alıyor, ama saç biçimini değiştirmeye kalktığı her seferde nasıl bocaladığını hep görüyoruz.

24.1.1995

BİR TUHAF YAZAR

Georges Bernanos ülkemizde pek bilinmez. Oysa, benim alçakgönüllü kanıma göre, yüzyılımızın ilk yarısının en çekici yazarlarından biridir. Çekiciliği de gene benim alçakgönüllü kanıma göre, romanlarından çok, kavga yazılarından kaynaklanır. Koyu bir Katoliktir, ama *Les Grands Cimetières sous la Lune* adlı kitabında Franco'ya arka çıkan İspanyol Kilisesi'ni yerden yere vurarak Avrupa'yı birbirine katar; kralcıdır, ama kavga yazılarının önemli bir bölümü kralcılarla giriştiği ateşli tartışmalardan oluşur. Bu arada, halktan gelen bir başkaldırı eylemi olarak Fransız Devrimi'ni göklere çıkarabilir; savaş öncesinin uzlaşmacı politikasını katlanılmaz bularak çok sevdiği ülkesini bırakıp gidebilir. Direniş sırasında öyle yazılar yazar ki, yalnız Direnişçiler değil, solcular bile bir ölçüde kendilerinden sayarlar onu. Örneğin Malraux "sarsılmaz içtenliği"ne hayrandır; örneğin Camus başında bulunduğu *Combat* gazetesinde düzenli olarak onun kavga yazılarını yayımlar.

Ama düzelmez bir huyu vardır Bernanos'un: hiçbir zaman uzlaşmacılığa yanaşmaz. Gerekçesiyse, kimi ünlü aydınlarımızın gülüp geçeceği bir gerekçedir: "*Les Grands Cimetières sous la Lune* gibi bir kitap yazmakla gerçeğe çok fazla daldım. İstesem de çıkamam bir daha!" Hem gerçeğiyle bağlıdır hem de bağlılığını önleyebilecek koşullardan özenle kaçınır.

Savaş sonunda, De Gaulle'ün bakanlık önerisini hiç duralamadan geri çevirir. Böylece, kendi gerçeğinin içinde, kavgasını özgürce sürdürür. Yazın ve düşün alanında da Maritain, Maurras, Mauriac, Malraux, Maurois, amansız eleştirisinden payını almayan yok gibidir. Örneğin Maurois konusundaki gözlemini birileri bana ikide bir anımsatır: "Maurois için açık kafalıdır derler; öyledir, genelev kapısı gibi açıktır kafası ne giren bellidir, ne çıkan." Yazarlık yaşamının başından sonuna, Bernanos'un en çok yerdiği Fransız yazarlarından biri de André Gide'dir, döner döner vurur büyük yazara.

Ne var ki, bir açı değişikliğiyle, Bernanos'un "sarsılmaz bir içtenlik"le yerin dibine geçirdiğini gene aynı "sarsılmaz içtenlik"le savunması da olmayacak bir şey değildir. Bunun en güzel örneğini de 1945 Şubat'ında, dönemin koşullarına göre kendisine daha yalan olması gereken, üstelik "büyük ozan" diye nitelemekten çekinmediği Aragon'a karşı André Gide'i savunarak verir.

Yazısına "Gide'e karşı duygularım uzun zamandır bilinir. Kitaplarımda onu öven tek bir satır bulanın alnını karışlarım," diye başlar, ona hoşgörülü davranmak istemek şöyle dursun, Fransız dilini "onurlandıran" ve Fransız yazınının "en büyüklerinden biri" olan ünlü yazarın hakkını vermek için bir çaba harcaması gerektiğini belirtir, sonra Aragon'un Gide'in *Günlük*'üne dayandırdığı suçlamaları bir bir çürütmeye girişir.

Aragon, Gide'in 1940'ta on Fransız'dan dokuzunun, kendilerine gönenç getirmesi koşuluyla, Alman egemenliğini benimsemeye hazır olduğunu yazmasını ayıplamıştır. Bernanos, "Yalan mı?" diye sorar: daha sonra bu egemenliği nice yüksek görevliler benimsemiş, Gide'se saptamış, ama onaylamamıştır. Aragon, Gide'in düşmanla uzlaşmanın korkaklık değil, bilgelik olduğunu söylemesini, "kafesin demirlerinde kolumuzu, kanadımızı yaralamak neye yarar?" diye sormasını eleştirmiştir. Bernanos bunu

bilincimizle katılmayı yadsıdığımız bir yasadışı yetkeye durum zoruyla boyun eğmenin anlatımı olarak niteler. Gide, 28 Eylül 1940'ta, "Eğer, korktuğum gibi, yarın her türlü düşünce özgürlüğümüz, hiç değilse bu düşünceyi dile getirme özgürlüğümüz yadsınacak olursa, sanatın, hatta düşüncenin aşırı bir özgürlük içinde olduğundan daha az şey yitirdiğine inanmaya çalışacağım. Baskı en iyileri alçaltamaz; ötekilere gelince, fazla önemi yok. Yaşasın bastırılmış düşünce!" diye yazmıştır. Aragon bu satırları alıntılayarak "Yaşasın bastırılmış düşünce!" sözünün üç aşağı beş yukarı "Yaşasın düşünceyi baskı altında tutanlar!" anlamına geldiğini anıştırmıştır. Bernanos, Gide'in yaklaşmakta olan baskıyı sezdiğini, bunu hiçbir zaman istemediğini, bundan korktuğunu, çok haklı olarak da baskının ancak korkakları alçaltacağını, en iyileriyse, güçlendirip yücelteceğini düşündüğünü yazar. Kendisi de eskil çağda Hıristiyanlara yapılan baskının onların inancını körüklediğini yazmıştır, ama hiç kimse Nero'yu yüceltmek istediğini ileri sürmemiştir. "Büyük bir ozanın böyle avukat oyunlarına gönül indirmesi insanın yüzünü kızartıyor," der Bernanos.

Bernanos, değişik yapıtlarında, yalanı insanın tinsel varlığını kemiren bir ölümcül hastalık gibi görür, zaman zaman belirli yalan türlerine adlar bulduğu da olur. Aragon'a karşı çıkmasının bir nedeni de budur belki. Öyle ya, başkasının söylemini kararlı bir biçimde tersine yorumlayarak onu küçültecek sonuçlar çıkarmak da bir yalan ediminden başka ne olabilir? Aynı biçimde, başkasının söyleminden çarpık bir sonuç çıkarıp bu çarpık yorumu tırnak içinde, söz konusu söylemin kendisi diye sunmak da bir yalan edimidir. Ama Bernanos bu son yalandan hiç söz etmez.

Acaba neden?

31.1.1995

BAŞKASININ YAPITI

Her şeyin kökenine inmek, her olgunun, her nesnenin ilk biçimine ulaşmak insanın en eski tutkularından biridir, ama her zaman sağlıklı bir tutku değildir. Örneğin Benveniste, Freud'un başlıca yanılgılarının hep kökene yönelme tutkusundan kaynaklandığını söyler; örneğin Saussure eski dilbilimcilerin durmamacasına bugünden kökene, kökenden bugüne gidip gelmek yüzünden dil olgusunu nasıl gözden kaçırdıklarını çok güzel gösterir. Ama kimin umurunda? Çok bilmiş imam, atomu önce *Kuran*'da patlatır; çok bilmiş köşe yazarı, Evren'in eylemlerini, onun yapıtını yıktığı zaman bile, Atatürk'ün sırtına yükler. Çokbilmiş yazarın eleştirmeniyse, yeni yapıtı andıran bir eski yapıt buldu mu, hırsız yakalamış zehir hafiye gibi, ortalığı birbirine katar. Her zaman da iyi kötü bir yankı bulur patırtısı, çünkü, bu özel durumda, köken tutkusu çok güçlü bir değer yargısıyla pekiştirilir: yazın yapıtı özgün olmak zorundadır.

Oysa, yazın alanında, yüzde yüz özgün yapıtlar aramak sanatın doğasını bilmezlikten gelmekle birdir. Malraux romancının yaşamdan değil, başka romanlardan yola çıktığını söyler. Bu tutumun nedenini açıklamak da zor değildir: öncelikle bir türün gereklerine uymak söz konusudur burada, tür de bir uzlaşım işidir, anlatılmak istenenin belirli bir biçim çerçevesinde anlatılmasını gerektirir. Bunun sonucu olarak, öğelerini

baştan sona değiştirsek bile, çerçevenin dışına çıkamayız; çıkarsak, ortada roman diye bir şey kalmaz. Öyleyse, en uç durumlarda bile, saltık bir özgünlükten söz edemeyiz. Üstelik, örneğin gerçekçi roman yaklaşımı gibi, kimi yaklaşımlar sonsuzca çoğaltılır; akımlar ve modalar da öncelikle kimi özgün (ya da görece özgün) örnekçeleri çoğaltmaya yönelir.

Özgünlüğe nasıl ulaşılır öyleyse? Az çok alışılmış biçimler özgün konularla doldurularak mı? Belki. Ama özgün konuları nerede bulmalı? Stendhal'in *Kızıl ile Kara*'sının çıkış noktasını bir gazete haberi oluşturmuştur; Flaubert, *Bilirbilmezler*'i (*Bouvard ile Pécuchet*'yi) değişik türlerden binlerce kitabın içinden süzüp çıkarır. Ayrıca, olayı, kişilerin birbirleriyle ilişkilerini bu denli önemsiyorsak, Etienne Souriau'nun *Les 200 000 Situations dramatiques* ya da Claude Bremond'un *Logique du récit* adlı yapıtını azıcık karıştırmamız yeter. Kısacası, kolay kolay yüzde yüz özgün bir biçim bulamadığımız gibi yüzde yüz özgün bir konu da bulamayız.

İşin ilginç yanı, zaman zaman, kimi yazarlar yüzde yüz karşıt bir yol tutarlar: eskil yapıttan kendi dillerinde yeniden yaratan Fransız klasiklerini bir yana bırakalım, André Gide *Kral Oidipus*'u, Jean Anouilh *Antigone*'yi, Michel Tournier *Robinson Crusoe*'yu yeniden yazar. Üstelik, ilk örnekçelerinin ne türünü değiştirirler ne konusunu. Gene de hiç kimse hırsızlıkla suçlamaz onları, hiç kimse Anouilh'un Sofokles'ten neler "aşırdığını" sergilemeye kalkmaz. Bir de içimizden birinin Kant'ın *Salt Aklın Eleştirisi*'ni ya da Claude Lévi-Strauss'un *Yaban Düşünce*'sini alıp romana dönüştürdüğünü düşünelim, bir hırsızlık karşısında bulunduğumuzu mu söyleriz, yoksa, hele tasarının başarıya ulaşması durumunda, özgün bir yapıt karşısında bulunduğumuzu mu? Herhalde özgün bir yapıt karşısında bulunduğumuzu.

Demek ki, kurgu açısından olsun, konu açısından olsun, özgünlük belirleyici bir ölçüt değil. Hatta, gene bu sorun çevresinde dönen bir başka yazımda da söylediğim gibi, çıkış noktası kölece bir öykünü olan, ancak, son noktası konulduğunda, gerçekten başarılı, daha da iyisi, gerçekten özgün olarak beliren bir yapıt da düşünülebilir. Hiç kuşkusuz, o zaman, gizliden gizliye, belki öykünücü bile ayrımında olmadan, bir başka amaç, bir başka güç karışmıştır işin içine. Ne olursa olsun, varsayım yazının temel gerçeklerinden birine getirir bizi: yazın yapıtı, gerçek, düşsel, yazınsal, bilimsel, kendi dışındaki verilerin kendi gerekleri uyarınca dönüştürülmüş bir biçimidir. Öyleyse yapıtın başarısı ve özgünlüğü başka yerde, örneğin kurguyla konu arasındaki ilişkide, örneğin canlandırılan evrenin iç tutarlılığında, oluntuların, betimlerin, izleklerin somutlaştırdığı anlamda, öncelikle de tüm bu öğeleri kurup taşıyan dildedir. Evet, Tournier'nin *Cuma*'sı Defoe'nun *Robinson Crusoe*'sundan alınmadır, ama içinde üçüncü bir yazarın, Lévi-Strauss'un bakışı da sezilen yeni yaklaşım ve yeni dil, yalnızca yeni bir yapıt getirmekle kalmaz, bir ölçüde, eski yapıtı, örnekçeyi de dönüştürür, tıpkı alışılmış gerecini, yaşamı dönüştürdüğü gibi.

Yazın yapıtlarında başka yapıtların izleri her zaman vardır, ancak, iyi anlamda olsun, kötü anlamda olsun, onları bu izlerin azlığına ya da çokluğuna, tekilliğine ya da çoğulluğuna göre değerlendirmek hiçbir yere götürmez bizi. Önce yapıtın örnekçesininkinden bağımsız bir anlam evreni oluşturup oluşturmadığına, yani gerçek bir yapıt olup olmadığına bakmak gerekir.

Örnekçenin berisinde kalan, resmin üstündeki cam gibi, bir "kendilik" yanılsaması yaratan öykünülerin değerlendirilmesine gelince, o işe "camcılar" karışır.

7.2.1995

PARALAR

Yeni çıkan birmilyonluğu ilk kez elime alıp bakarken, bir "ince hüzün"dür bastırdı. Oysa, çocukluğumdan beri, yeni paralar hep sevindirmiştir beni. Güçlerini iyi bildiğim için mi? Sanmıyorum, elime hiçbir zaman öyle büyük olanaklar sağlayacak paralar geçmediği gibi para gücünün bilincine de hiçbir zaman gereğince varamadım. Hem de iyileşmez bir Balzac hayranı olmama karşın. Hayır, ben çok daha saltıkçı bir biçimde, "kendi kendinde ve kendi kendisi için" sevdim parayı, kendi başına bir nesne olarak, biçimi, boyutu, rengi, Atatürk'ü, ayyıldızı ve yazısı için sevdim.

Tırtıllı bir kuruşluklar bizim Elbistan'a ulaştığı zaman ağır hastaydım. Arada bir gözümü açıp, ağır, sıcak, bulanık bir suyun dibinden bakar gibi, çevreme baktıkça, anamın, ağabeyimin, ablamın, eniştemin, komşuların gözlerini korkuyla üzerime diktiklerini görüyordum. Arada bir, iki hıçkırık arasında, "Yavrum gidiyor!" gibi sözler geliyordu kulağıma, ama, benimle bağıntılı olduğunu bilmekle birlikte, pek de umursadığım yoktu. Sonra, bir gün, ablam mı, ağabeyim mi, eniştem mi, evimize ilk kez gelen bir konuk mu, bilmiyorum, biri "Bak, acer birlik çıkmış!" diyerek pırıl pırıl bir tırtıllı kuruşu duvarda serinletmeye çalıştığım elime doğru uzatınca, birdenbire bir tansık gerçekleşmişti: artık iyileşmiştim de fazlasıyla bitkin

bedenim bunun ayrımına daha yeni mi varıyordu, yoksa paranın gücü insanların genellikle düşündüklerinden de mi fazlaydı, neydi, belki beş, belki altı haftadır ilk kez, çok doğal bir şey yapar gibi, doğrulup oturmuştum.

Sonra yaşamımın en mutlu evrelerinden birini yaşadım: dost, akraba, komşu, ölümden dönen hastayı görmeye gelen herkes, avcunda pırıl pırıl bir tırtıllı birlikle gelip bu birliği hiçbir şey söylemeden, bir tılsım gibi avcuma sıkıştırıyor, yavaş yavaş Elbistan'ın tüm tırtıllı kuruşları bizim evde toplanıyor, ben de gittikçe büyüyen tırtıllı kuruş yığını karşısında, topraklarını her gün biraz daha büyüten bir imparator gibi kabarıyordum. Şu var ki, çok yeni olmalarına karşın, tek tek tanıyordum askerlerimi, yani sayı çok da önemli değildi.

En çok parayı o uzun hastalık sırasında görmüştüm, ama, bizim oralarda, çocuklar parayı ancak bayramdan bayrama görürlerdi. En yakınlar, bir kuruş, beş kuruş, on kuruş, her zaman iyi kötü bir para koyardı avcumuza; Kadı emmi, selamlığında, adalet dağıtır gibi bayram parası dağıtırdı: oturduğu minderin altı bir gömüydü, ama hep aynı kırk parayı çıkarırdı. En cömert büyüklerden biri olan demirci emmiye kimimiz gitmez olmuştuk, kimimiz de verdiği bayram parasını almamakta diretiyorduk, çünkü, sakat kaldıktan sonra, oğlunun başka el öpmelerden getirdiği paraları sıkıştırıyordu avcumuza. Bu da dediğim şeyi, paranın sayısının bizim için pek de önem taşımadığını gösteriyordu. Bir yeğenim belki kırk el öperek topladığı avuç dolusu parayı harcamaya giderken, tek kuruşunu kendine ayırmadan dilenciye vermişti de hiçbirimiz engel olmaya kalkmamıştık. Nasıl olsa, bir eksik tamamlanacağı zaman büyüklerimize de verirdik paralarımızı, hele bu parayla fazla içli dışlı olmamışsak. Örneğin bir

şeker bayramında bozukları bütünleterek edindiğim küçücük gümüş (öyle diyorlardı) yirmibeşlik öyle kolaylıkla elden çıkarılacak paralardan değildi, kaç yıl saklamıştım, kendi kendisi olarak, kendi kendisi için.

Bir yirmi beş kuruş bu denli yükseklere konulunca, yirmi beş liranın erişilmez bir değer olması gerekirdi. Ben, dünyanın tüm yokluklarına karşın, ona da çocukluğumda eriştim, hem daha dördüncü sınıfta. Öyküyü bizim Gazi Paşa İlkokulu'nun duvar gazetesi *Kaynak* bile yazmıştı: ağabeyimin benim şansıma aldığı çeyrek bilete yüz lira çıkmış, anam kazanılan yirmi beş liranın en az yarısının bana harcanmasında dayatmıştı, istesem, saklayabilirdim de ama istememiştim. Diyeceğim, kim bilir hangi zorunluğun elimden aldığı gümüş yirmibeşliği geri alabilmek için bu paranın hepsini verebilirdim. Üstelik, bir başka para olayının hemen arkasından geldiğinden, ikramiyenin cezaya dönüşme tehlikesi de vardı: ailece göze gelebilirdik.

Eniştem, kaç aylık emeğinin karşılığı olan bir deste "pangonot"u saklasın diye ablama vermiş, o da en güvenilir yerin bulgur çuvalı olduğunu düşünmüş, ama birkaç gün sonra, geri vermesi gerekince, farelerin pangonotları kalbura çevirdiklerini görmüştü. Biz vardığımızda, ablam hüngür hüngür ağlıyor, eniştem hiç ağzını açmıyordu. Evde ve mahallede en sağlam çözümleri anam bulurdu. Paraları kaptığı gibi banka müdürünün karısına koşmuş, müdürü eve çağırtıp sorununa çözüm istemişti. Adam da bir çözüm bulmuştu iyi kötü. Ama şimdi, neredeyse tüm kasabada, adımız zengine çıkmıştı. Benim bilete para çıktıktan sonra, komşular, kulağımıza doldura doldura, "Para parayı çeker," diyorlardı. Ama anam, nazardan çok korkmasına karşın, "damat kurtarma operasyonu"nu yaşamının büyük

başarılarından biri olarak görüyor, anlatmaktan bıkmıyordu: "Dedim ki müdür bey dedim madem paramızı eksiğine değiştiriyorsun ben de senden gıcır gıcır acer para isterim dedim." Böyle işte, kenterlerin değerlerini paylaşır görünürdük ya hiçbir şeylerini dönüştürmeden sokmazdık yaşamımıza.

Birmilyonluk konusundaki izlenimlerime gelince, onları da gelecek yazımda anlatacağım.

14.2.1995

BİRMİLYONLUK

Birmilyonluğa öyle bir dalıp gittim ki, dostum kaygılanmaya başladı, "Baka baka eriteceksin şu parayı, en iyisi gidip yiyelim," dedi. Yanıt vermedim. Nasıl olsa, erimek onun da değişmez yazgısıydı. Başka bir şey karıştırıyordu benim kafamı: kırklı yılların sonuna dek basılmış tüm paraları anımsıyordum, bulunduğumuz yıldan birkaç yıl öncesine dek dolaşımda kalmış paraları da anımsıyordum, ama ara yerdekiler tümden silinmişti belleğimden. Yoksa bellek mi gidiyordu?

"Kim anımsıyor ki?" dedi dostum. "Bu iş böyle, gelen gideni unutturtuyor. Senin birmilyonluk da geçen yıl ortadan silinen beşbinliği unutturtacak, çünkü onun yerine geldi."

"Beşbinliğin mi? Yok canım!"

"Herhalde, onbinlikler henüz dolaşımda. Onbinliği kaldırınca da beşmilyonluğu basarlar."

"Onbinliğin yerine mi?"

"Onbinliğin yerine."

Kafam daha da karıştı. Ama, paraların yüzünü unutmuş olmama karşın, olayları anımsıyordum. Örneğin altmışlı yılların sonlarında, iş dönüşü, otobüste, unutulmaz dostum Berke Vardar'la aylıklarımızı konuştuğumuz bir sırada. Berke "Yakın bir zamanda on bin lira aylık alacağız," demişti de ters ters bakmıştı herkes. Kendimizi ne sanıyorduk!

"Bu enflasyon yıllar yılı sürekli para konuşturttu bize, ama para düşkünü olmamızı da önledi," dedi dostum.

"Amaç bu değildi herhalde," dedim.

Bu işlerden pek anlamam, gene de bana öyle gelir ki, her şeyden önce "demokrasi şehidimiz" Adnan Menderes'in rakamları karşılaştırma tutkusundan kaynaklandı bu iş: ülkenin alanlarında "beşuş bir çehre"yle konuşurken, döneminin İnönü dönemine üstünlüğünü kanıtlamak için enflasyona gereksinimi vardı. Ama, çok doğru, bu enflasyon bizi para düşkünlüğünden kurtarmıştı. Elimize geçen paralar kaşla göz arasında uçup gittikçe, zenginliğin güzellikten de geçici olduğunu öğrenmiştik. Şu var ki, "demokrasi şehidimiz"in son dönemlerinde İstanbul'da giriştiği dillere destan karşı-Sinan eylemi uyanıkların önünde adına para denilen soyut karşılaştırma öğesinden daha üstün ve daha sürekli bir zenginlik çevreni açmıştı.

Dostum varsayımıma ses çıkarmadı, ama parayı soyut bir öğe saymamı da beğenmedi. Ben de Cemal Süreya'nın gözleminden yararlandım: enflasyon yüzde yüzü, yüzde iki yüzü, yüzde iki bini buluyor, ama para gene sıfıra inmiyordu. Bu çelişki paranın gerçek yaşamda karşılığı bulunmayan, soyut bir veri olduğunu değil de neyi gösterirdi?

"Ama karşılığı var," dedi dostum.

"Karşılığı neymiş? Altın mı?" diye sordum.

"Yoksullar," dedi. "Yoksul deyip de geçme, en büyük zenginlik onun zenginliğidir; bir kez olsun sofrasına oturmadan, onun ekmeğini yer herkes, yerler yerler, tüketemezler."

Yoksulluk sözcüğü gene çocukluğuma götürdü beni, yeni para tutkumu bir kez daha kabarttı, birmilyonluğumun üzerine eğildim: güzel hazırlamışlardı doğrusu, insanın göğsünü kabartıyordu. Dostum, herhangi bir paraymış gibi, umursamazlıkla çekip aldı önümden, ışığa tuttu.

"Alman Markı'ndan iki kat. Amerikan Doları'ndan dört kat daha güvenli," dedim.

Dostum yüzünü buruşturarak önüme attı paramı:

"İşin en kötü yanı da bu bence," dedi. "Bayan Çiller'in uğurlu elleri de işin içine girince, böylesine güvenli bir para enflasyonu jet gibi uçurur artık, sağlam kanatlarının üstünde yüzde binlere dek götürür."

"Böyle konuşma," dedim. İçim sıkılmıştı birden; ne de olsa hemen gidip harcayamazdım milyonumu, ondan dört kat daha güvensiz Amerikan Doları'yla değiştirmeyi de düşünemezdim. "Böyle saçma sapan konuşacağına, korkunç erimeye bir çözüm göster," diye ekledim.

"Bu işlerden hiçbir şey anlamadığın belli," dedi. "Küreselleşme çağında enflasyona çözüm aranmaz; çözüm enflasyondan doğar. Senin gibi bulutlarda yaşayanlar arar böyle çözümleri."

"Arasam da bulamam," dedim. "Ama işin bir yönü var ki, beni çok rahatsız ediyor. Hiç değilse bu konuda bir önerim olabilir."

"Neymiş o?" diye sordu.

Ben de anlattım: uygulamada en küçük para birimi ekmeğe göre altı, benzine göre yirmi bin olduğuna göre, birler, onlar, yüzler basamağı şimdiden işe yaramaz durumdaydı, binler basamağına da yol görünmüştü. Öyleyse, insanları, özellikle de çocukları çıldırtmamak için bir denge kurmalıydı.

"Sen de sıfır atma yanlısı mısın?" dedi dostum.

"Tam değil," dedim. "Ben sorunu üç ya da dört sıfırı liranın yanına çekip bunlarla lirayı bir bileşik ad içinde kaynaştırarak çözelim diyorum. 500.000 lirayı 500 binlira, 1.000.000 lirayı 1000 binlira yaparsak, bir başka deyişle, para birimimizi "binlira"ya dönüştürürsek, ne şiş yanar ne kebap, sorun da bir ölçüde çözülmüş olur."

Dostum güldü:

"Bunları *Cumhuriyet*'in Kültür sayfasında yaz da ozanlar yararlansın," dedi. "Korkarım, bu birmilyonluk yüzünden tırlatacaksın."

"Kolay değil, ilk kez dolardan dört kat daha güvenli bir paramız oluyor," dedim.

Ne derlerse desinler, bir gün bu parayı önüme koyup yazıyla resmini çizeceğim. Milyarlar döneminde bana bugünleri anımsatır.

21.2.1995

THEORYMAN

Toplumsal, siyasal, ekonomik, tüzel, törel, ekinsel, yazınsal, bunalımlarımız bitmek tükenmek bilmiyor. Bereket, bunalımlarımızı yorumlama konusunda kuramcı bunalımına düşmüyoruz. Hayır, Tanrı'ya bin şükür, fazlamız var, açığımız yok: atkıyı boynuna atıp kasketi ya da bereyi başına geçiren, bir çırpıda olayların "dibacesine" iniveriyor. Sorunlar çözülmese de açıklamaları geliyor hiç değilse, Balzac'ın denemesindeki gibi: "Deli, bir uçurum görüp de içine düşen kişidir. Bilgin, onun düştüğünü işitir, arşınını alır, uzaklığı ölçer, bir merdiven yapıp aşağıya iner, gene çıkar, tüm evrene uçurumun derinliğinin bin sekiz yüz iki ayak, dipte ısının yukarıdakinden iki derece daha fazla olduğunu söyledikten sonra, ellerini ovuşturur." Daha ne yapsın zavallı? Ölüyü diriltecek değil ya!

Ama, kimsenin hakkını yemeyelim, "küreselleşme" çağında, renkli basında ve renkli kutuda, atkılı, kasketli, deri ceketli kuramcı sayısı arttıkça, dolaylı bir biçimde de olsa, ölüyü diriltme girişimlerine bile rastlanıyor, hem de cenazenin kaldırılmasından yetmiş iki yıl sonra!

Örnek mi istiyorsunuz? Çok değişik ve çok boyutlu bunalımlara yol açan şu ekin bunalımımızı alalım. Her bunalım gibi bunu da Cumhuriyet'le başlatırsınız, bir; Batı'da bir

karşılaştırma öğesi ararsınız, iki. Büyük Fransız Devrimi, krallığı devirip cumhuriyeti getirdiğine göre, iyi bir karşılaştırma öğesidir. Sonrası çorap söküğü gibi gelir. Fransız devrimcilerinin ekin alanında neler yaptığı konusunda ayrıntılara girmek gerekmez. Türk devrimcilerinin eylemine bakmak yeter. Onlar da sık sık söylenir, diliyle, yazınıyla, giyimi kuşamı, yaşama biçimiyle, Osmanlı sarayının, kalıtını ellerinin tersiyle itip adına "Batılılaşma" dedikleri bir "ütopya" uğruna topluma başka toplumların ekinini benimsetmeye kalkmışlardır. Vay aymazlar! Buna bakılarak, Fransız Devrimi'nin ekinsel "stratejisi" belirleniverir: dili, yazını, bilimi, felsefesi, çapkınlığı, şarabı ve patates kızartmasıyla, sarayın olan her şeyi halka mal etmek. Karşıtlık bir sonuç çıkarmayı gerektirmeyecek ölçüde açıktır. İşte, bunalımın nedeni! Tek bir soru yeter: Fransız devrimcileri, halklarına alaşağı ettikleri krallarının ekinini değil de örneğin Türk ekinini benimsetmeye kalksalardı, bir ekin bunalımı çıkmazdı da ne olurdu?

Ya karşılaştırma öğelerinin denkliği? Örneğin Fransız sarayında da Osmanlı sarayında olduğu gibi yabancı sözcüklere ve yabancı dilbilgisel kurallara dayalı bir yapay dil mi kullanılıyordu, yoksa tekerkçi yönetimin en güçlü döneminde "Port aux Foins" hamallarının konuştuğu dile dayalı bir anadil mi? Fransa'da saray ekiniyle devrimi yapan (ve/ya da kendisi için devrim yapılan) kitlenin ekini arasındaki uyarlık ve karşıtlıklar Osmanlı ekiniyle Anadolu halkının ekini arasındaki uyarlık ve karşıtlıklarla bir tutulabilir miydi? Örneğin Fransız sarayına bağlı ozanın Fransızcasıyla Bordeaux'lu kunduracının Fransızcası arasındaki uzaklık Osmanlı ozanının Osmanlıcasıyla Mersinli kunduracının Türkçesi arasındaki uzaklıkla bir miydi? XVI., hatta XVII. yüzyıl Fransa'sında saltık bir saray yazınından, saltık bir saray müziğinden söz

edilebilir miydi? Sonra, pişmiş aşa soğuk su katmak gibi olmasın, "siyasal" "ekinsel"den bu denli kolay mı ayrılıyordu ki, cumhuriyetçi boynunu vurdurttuğu kralın ekinini hazır bir ceket gibi sırtına geçiriveriyordu? Örneğin devrimcilerin dil politikasını eski yönetimin dil politikasıyla bağdaştırmaya olanak var mıydı?

Beş bu kadar soru daha sıralayın, küreselleşme çağının hızlı kuramcısı oralı bile olmaz, onun kendi kanıtlama yordamları vardır. Yordamların başında da "hava" gelir, özellikle Paris havası. Kuramcımız, Thulé varoşlarından getirilmiş, göztaşı mavisi bir Paris akşamında, Gard du Nord dolaylarında, emekli Légion subayı Luc'ün en azgın Mafya "mensubinin" bile açığından geçmeyi yeğlediği ünlü kahvesinde, Valéry'nin ikinci göbekten yeğeni Antoine, Dadacı ozanların sonuncusu, Michèle Morgan'ı altı ay bir hafta süresince ardından koşturmuş, Kastamonu kökenli ozan Aram Kevorkyan, Breton'un ilk göz ağrısı kübist heykeltıraş Anne'ın büyük kızı, az su katılmış rakı gözlü, çılgın Emma'yla birlikte, Küba zencefili bir yuvarlak masanın çevresinde, izmarit beyazı içkisini yudumlayıp az gelişmiş toplumların etkilenme süreci çevresinde ateşli bir tartışmanın "karanlık dehlizlerine" dek inmiştir. Birden kapı açılır ve karları kırağı mavisine çalan şubat gecesinin buzlarını şangır şungur kırarak, havuzdan yeni çıkmış Şahmeran pervasızlığıyla, Edwarda içeriye girer. Edwarda, hani şu saçlarını sıfır numara kazıtan, şu iki yirmi üç boyundaki dünyalar güzeli Burundili zenci kız ki gerçek bir ayaklı ansiklopedidir. Daha ilk soruda, doğru yanıtı gümüş saplı bir Magrep hançeri gibi saplayıverir: "Demek ki, Avrupalı müstevli Afrika'da bize ne yaptıysa, anti-emperyalist savaşın ilk galipleri diye bildiğimiz kahraman Türk zabitleri de

Türkiye'de size onu yapmışlar!" Kuramcımız da ne yapsın, dinler, düşünür ve anlar.

Kızın boyu iki yirmi üç, kilosu elli dokuz buçuk, yaşı yirmi bir, mesleği ekonomi politik, memleketi Burundi ve kendisi tam bir ayaklı ansiklopedi! Gel de inanma, güzelim!

28.2.1995

OZAN VE TOPLUM

Ozanın, yazarın, düşünürün toplum içindeki işlevini küçümseme eğilimine hemen her yerde rastlarız, ozanlar, yazarlar, düşünürler arasında bile rastlarız. Örneğin Jean Giraudoux, "Fransa'da her şey sanki Fransız yazarları kendilerini okumayacak olanların yol göstericileriymiş gibi olup biter," diyebilir.

Çokları için hiçbir kuşkuya yer bırakmayacak ölçüde açıktır durum: on milyon oy almış bir partinin önderini, koskoca bir kentte en çok oyu toplamış bir belediye başkanını, yüz binlerce kişiyi bir araya getiren bir meslek örgütünün sözcüsünü bir yana bırakıp da en ünlü kitabı beş yılda üç bin bile satmayan ozanı, bunca yıldır beş on bin kişiden fazla okur bulamamış romancıyı, yazıları sıradan yurttaşa hiç ama hiçbir şey söylemeyen düşünürü koca bir halkın öncüsü ya da sözcüsü diye nitelemek, eleştirilerinin toplumsal bağlamda herhangi bir ağırlığı olabileceğini düşünmek, olsa olsa bir yanılsama, bir açık çelişki olabilir. Bu nedenle, şu ya da bu yazarın görüşleri kendi görüşlerine ters düştüğü zaman, başbakan, bakan ya da genel müdür büyük bir gönül rahatlığıyla tersleyebilir onu, aşağıladığı, bir "baldırı çıplak"ın görüşlerine pabuç bırakmayacağını söylediği bile olur. Herkes arkasındaki oy kadar konuşmalıdır, kaldı ki oy sayısı başka, satılmış yapıt sayısı başkadır: oyunu veren kesinlikle vermiştir, kitabı alanınsa ne okuyacağı bellidir ne de okuyunca seveceği.

Konu böyle ele alındı mı söylenecek fazla bir şey kalmaz gerçekten: çelişki çelişkidir. Doğrusunu söylemek gerekirse, önder havalarına girip halkın öncüsü olduğunu söyleyen ozan, aldığı oyla övünen politikacıdan da iticidir. Halk "adına" konuştuğunu, halktan aldığı bir "görev"i. Zülfü Livaneli'nin deyimiyle, bir "misyon"u yerine getirdiğini kesinleyen ozan, yazar ya da düşünür, yapıtları yüz bin, beş yüz bin de satsa, gülünçtür. Ne de olsa, okur sayısı seçmen sayısına ulaşmaz hiçbir zaman. Bunun yanında, örneğin Stendhal gibi, seçkin bir okur topluluğu, bir "mutlu azınlık" için yazmak savında olanlar da her zaman itici gelmiştir bana.

Ne yapacağız öyleyse? "Ozan da kimmiş?" diyen bakanın, genel müdürün, savcının, sıradan yurttaşın görüşünü mü benimseyeceğiz? Yurttaşlık hakları düzleminde kaldığımız sürece, evet. Olsa olsa, birer birey, birer yurttaş olarak, ozanlarımıza, yazarlarımıza ve düşünürlerimize biraz daha saygılı davranılmasını isteyebiliriz. Şu da var ki, bir başka düzlemde, bir yandan deneyimlerimiz, bir yandan düşünsel ürünlerin niteliği, "Her şey sanki Fransız yazarları kendilerini okumayacak olanların yol göstericileriymiş gibi olup biter" türünden sözlerin bizi çok da uzaklara götürmeyeceğini göstermekte.

Bir kez, toplumun "yol göstericiler"inin yalnızca ozanlar olduğunu söyleyen yok. İkincisi, hele en iyiler arasında, topluma yol göstermek savında olan ozanlara pek rastlanmaz. Üçüncüsü, ozanın öncülük işlevini gerçekleştirmesi için herkesçe okunması zorunlu bir koşul değil. Ozan hemen kitleye ulaşıp dizeyi paraya, oya ya da alkışa çevirmek gibi boş düşlere kapılmaz, kendisini anlayacakların sayısı konusunda da öyle. Ama, bir başka yerde de söylediğim gibi,[1] uzun ve karmaşık bir süreç içinde, değişik okurlar, değişik yorumcular aracılığıyla, gittikçe

1 Bkz. Yazın, Gene Yazın, YKY, 1995, s. 107-116

daha geniş kitlelere ulaşabildiği de bir gerçek. Stendhal "mutlu azınlık" için yazdığını kesinler, ama bu "mutlu azınlık"ın üyeleri onu geniş okur kitlelerince de anlaşılır kılar. Kafka'nın sessiz çoğunluğun güçlü sözcüsü olduğu uzun yıllar içinde ortaya çıkar. Hiç kuşkusuz, bu süreç içinde, ozanın söyleminin, ayrımına varılmadan ya da bilinçli olarak, dönüştürülebileceği, hatta yozlaştırılabileceği düşünülebilir. Örnekleri de çoktur bunun. Ne var ki, toplumunun kendisini okumamış bireylerine bile, altı yüz yıl sonra Yunus Emre'den, yüz yıl sonra Victor Hugo'dan bir şeyler ulaşmıştır. Bu bir şeyler de ne denli dönüştürülmüş olursa olsun, ozanını küçümseyen yöneticinin iletisine yeğdir.

Ozanın kitleyle başkaları aracılığıyla kurduğu bu "dolaylı" ilişki en iyi ilişki biçimi değil kuşkusuz. Ama, biraz düşünülecek olursa, okuruyla kurduğu ilişkiyle fazla çelişmez. Nasıl olsa, her zaman "dolaylı" bir ilişkidir, uzam ve süremle sınırlanmamıştır, bilincin, düşüncenin ve duyarlığın alanında gerçekleşir; okur, bu alanda, ozanın aldığı yolu yeniden alır, deneyimini yeniden yaşayıp düşüncesini yeniden kurar. Sonra da ister istemez, onu yaşamına katar, yalnızca yaşamıyla da olsa başkalarına iletir. Bu nedenle, tüm uygar ülkelerin, Fransa'nın, İngiltere'nin, İtalya'nın, Rusya'nın, Türkiye'nin insanları, başbakanlarını unutur, ozanlarını unutmaz: toplumunun sürekliliği, tinsel değerlerinin temeli olarak görür onu.

Baldırı çıplaklık konusuna gelince,[2] ozan, çoğu zaman, bu koşulu da onurla üstlenir. Ne de olsa, arsa zengini bir Yunus Emre, babasının giyim mağazaları zincirinin başına kurulmuş bir Victor Hugo düşünemeyiz.

7.3.1995

2 Dönemin başbakanının Yaşar Kemal'i böyle andığını anımsayanlar kaldı mı, bilmem? (T.Y., 23.9.1996)

YİNELEME

Bir zamanlar "yineleme" üzerine göstergebilimsel bir çözümleme yapmayı düşlerdim. Araya başka şeyler girdi, tasarımı gerçekleştiremedim. Ama, hangi alanda, hangi düzlemde olursa olsun, yineleme etkinliğinin önemli bir konu olduğuna her zaman inandım. Durumlara göre, ne denli kafa karıştırıcı, ne denli gülünç, ne denli acı verici olabildiğine sık sık tanık oldum. Geçenlerde, bir törende, biri sağ, biri sol kanattan, anlı şanlı iki bakanımızı birbiri ardından dinlerken de deneyimimin doğrulandığını gördüm. İkisi de her sözün başında, gözlerimizin içine baka baka, bizlere büyük bir muştu verir gibi, "Dünyamız küreselleşiyor!" diye yineleyip duruyordu. İşte, bana sorarsanız, bundan daha acı bir şey olamazdı, bundan daha gülünç bir şey de olamazdı.

"Küreselleşme" birkaç yıldır politikacılarımızın, yazarlarımızın ağzından düşmeyen bir kavram. Ne olup ne olmadığına gelince, gerek İlhan Selçuk gerek Toktamış Ateş, bu gazetede 11 Mart 1995 günü yayımlanan yazılarında çok güzel açıkladılar bunu. Burada beni ilgilendiren, terimin ekonomik, siyasal, ekinsel anlamı değil; geçerliliğini paylaşırız, paylaşmayız, sonuçlarını yereriz, yüceltiriz, o ayrı konu. Ama şu önüne gelenin tanrısal bir gerçek gibi yinelediği "Dünyamız küreselleşiyor!" ne demek? Dünya yeterince küresel değildi de Milton Friedman'ın yurttaşları dev tornalarla bir düzeltme işlemine mi giriştiler?

Hiç kuşkusuz, hem durmamacasına yinelendiği hem de bir yineleme içerdiği için ("yerküre küre biçimine giriyor" gibi) "çifte yineleme" diye niteleyeceğimiz bu tuhaf yinelemede, sözcüğün kökensel anlamına göndermede bulunulmadığını, "küreselleşme" sözcüğünün kökeninden bir ölçüde uzaklaşıp soyut bir alana kaydığı, bir tür eğretileme olduğu söylenebilir. Ama fazla çirkin bir eğretileme olduğu, dil duygumuzda bizi fazla rahatsız ettiği de kesin. İlk göndergesiyle çeliştiğini düşünmemek olanaksız. Üstelik, sözcüğü sözcüğüne anlamı (dilsel duyarlığımız sözlerimizin sözcüğü sözcüğüne anlamını da göz önüne almamızı gerektirir), Galilei'nin dört yüz yıllık "saptama"sını hâlâ gerçekleşmemiş bir "önbili"ye dönüştürüyor. Hem gülünç hem de acıklı.

İş bununla bitse, gene iyi; ama bitmez: "Dünyamız küreselleşiyor!" demek, "kuramsal"ı "doğallaştırmak" demektir; bu nedenle de başkaldırtıcı bir edimdir: ekonomide küreselleşmeden söz ederken, kuramsalın, en azından ekonomik olayların sınırları içinde kalırız; dünyanın küreselleşmekte olduğunu söyleyince, benzetmeyi kötüye kullanarak ekonomik veriyi "doğal"ın, yani tartışılmadan benimsenmesi gerekenin alanına sokmuş oluruz.

Öte yandan, "Dünyamız küreselleşiyor!" sözü, karşımıza bir yineleme (herkesin durmamacasına yinelediği bir önerme) olarak çıkmasa, benimsenmesi olanaksız bir söz olarak algılanır, yetkeli bir bakanın ağzından çıktığı zaman bile bizi kahkahalarla güldürürdü. Oysa, burada, önce tek başına "küreselleşme" teriminin, onun arkasından da bu aykırı biçimin her fırsatta yinelenmesi, yavaş yavaş benimsenir olmasını sağlamıştır. Ama benimsenmişlik günahsız bir benimsenmişlik değildir: yinelemenin bir başka temel özelliğini, aldatıcılığını ya da isterseniz, kandırıcılığını gizler. Küresellik de

ötekiler gibi bir kavramdır kuşkusuz, ama, durmamacasına yinelenmesi herkesçe bilinen bir kavram gibi görülmesine neden olur; böylece bir maymuncuk-kavram, bir tür "joker" durumuna gelir; onunla dilediğiniz mantığı yürütebilir, onunla bulanıklığı bir ışık gibi kullanarak dilediğiniz sonuca ulaşabilirsiniz. Yalnızca söz düzleminde bile olsa.

Yinelemenin bir başka özelliğini de çelişkin bir biçimde, "yeniliği" oluşturur. "Küreselleşme"nin bir iki yıllık bir kavram olduğunu söyledim. Çok az bir yanılma olasılığıyla, bir iki yıl içinde silinip gideceğini de söyleyebilirim. Şu var ki, yenilik yinelemenin temel niteliği değildir hiçbir zaman; hatta, çoğu durumlarda, biçimsellikten öteye geçmez. İşte "küreselleşme": uluslararası anamalcı etkinliğin yeni adı olduğu için yeni görünür; bir başka deyişle, eskinin üstüne geçirilmiş yeni kılıftır. Ama, kaşla göz arasında, aldatıcı yenilik "çağcıllık" güvencesine dönüşür. Gariban solcu bakan da altında kişisel çıkarı yok ki kazısın, bol bol "küreselleşme" sözcüğü kullanarak çağcıl bir söylem oluşturduğunu sanırken, anamalcılığın orman yasalarına alkış tutmakla kalır. Ama yinelemenin en kötü yanı fazlasıyla bulaşıcı olması: şöyle ya da böyle, ama ille de yinelemeye sürüklüyor insanı. Örneği kendimden vereyim, bu çok ünlü "Dünyamız küreselleşiyor!" yinelemesini ne zaman işitsem, içimden ya da yüksek sesle, "Demek ki henüz dönmüyor!" diye yinelemekten kendimi alamıyorum.

Ne olacak bunun sonu? Küreselleştik, küreselleşiyoruz derken, Galilei'nin dönen dünyasını yeniden sarı öküzün boynuzlarına mı oturtacağız?

14.3.1995

YİNE YİNELEME

Geçen haftaki yazımda, "Dünyamız küreselleşiyor!" önermesi çevresinde, yinelemeden söz etmiştim. Böylesine saçma bir önermeye bağlanınca, kavram olumsuz bir anlama bürünmüştü ister istemez. Oysa, ister dil düzleminde ele alınsın ister başka bir düzlemde, yineleme edimi her zaman olumsuz bir edim değildir. Haftalar boyunca, her gün yedi sekiz saat aynı parçayı çalan müzisyen, yüzlerce yıl önce çözülmüş problemi yeni baştan çözmeye çalışan öğrenci, dizlerinin üstüne oturarak durup dinlenmeden aynı sözcüğü yineleyen inanmış kişi, değişmez bir ezgi eşliğinde kendi çevresinde dönüp duran derviş, her olayı "Dünyamız küreselleşiyor!" diye açıklayan salak okumuşla bir tutulabilir mi? Hayır kuşkusuz.

"Dünyamız küreselleşiyor!" yinelemesi, bilerek ya da bilmeden, değişik gerçekleri bir hazır kalıpla "örtme", yani, duruma göre, bir "aldatma" ya da "aldanma" edimidir. Yinelendikçe de gerçekten uzaklaşır ve uzaklaştırır. Haftalar boyunca, her gün sekiz saat aynı sonatı çalan piyanistse, tam tersine, çaldığı sonatın gerçeğine her çalışında biraz daha yaklaşır, yeteneğinin elverdiği oranda, tümlüğüne erişmeye yönelir. Öte yandan, harcadığı sürekli çaba, yalnızca çaldığı sonatı değil, başka ezgileri daha kolay kavrama, başkalarına

da daha doğru ve daha bütüncül bir biçimde ulaştırma olanağı sağlar. Kısacası, burada yineleme bir durma, bir kendi çevresinde dönme değil, bir ilerlemedir. Bu biçimde eklemlenince, yineleme yaratıcı bir katılım, bir "yetişim" (Fransızca terimiyle bir *"initiation"*) edimidir. Başkalarının çoktan çözdüğü problemi yeni baştan çözmeye çalışan öğrenci de bir yetişim süreci içindedir, bir sınav kazanmaya, bir beceri edinmeye, bir çevreye katılmaya çalışır. Hep aynı ezgi eşliğinde kendi çevresinde dönüp duran derviş de günler boyu aynı sözcüğü yinelemekten başka bir şey yapmayan inanmış kişi de bir başka düzlemde yer alan, ama benzer bir amaca yönelir. Doğru, Roland Barthes'ın dediği gibi, aynı sözcüğü ya da devinimi aşırı ölçüde yinelemek, yitime varmak, "gösterilenin sıfırına girmektir", ama, deneyimi bilenlere bakılırsa, bu kişiler aynı zamanda belki de "gösterenin tümlüğü" diyebileceğimiz şeyle, yineledikleri adla, dönüşlerinde kendisine yöneldikleri varlığın göstereniyle özdeşleşirler, yitim de gösterenin sonsuzluğunda gerçekleşir.

Bu örnekler olumlu anlamda yinelemenin bir "katılım" biçimi olduğunu gösteriyor bize: bir sanatsal ya da bilimsel alana, bir tinsel ortama katılma ya da bu alanın, bu ortamın çevrenini genişletme söz konusu. Ama, biraz yakından bakacak olursak, olumsuz yineleme biçimlerinin de benzer bir yönelim içerdiğini söyleyebiliriz. Bütün ayrım yinelemenin amacında ve yinelediği şeyde belki de. İşte yinelemenin en günahsız biçimi, masallarımızın vazgeçilmez öğesi "tekerleme": dervişin dönüşü gibi, bizi içinde bulunduğumuz ortamdan koparırken, alıp bir başka ortama, masalın evrenine yerleştirir. Ama tekerleme, yinelemenin, daha doğrusu olumlu yinelemenin genellikle üzerinde durmadığımız bir başka yönünü, "geçiş" niteliğini ortaya çıkarır. Gerçekten de tekerleme kendi

başına bir amaç değildir, gerçek düzleminden masal düzlemine "geçmemizde" bize yardımcı olan bir öğedir yalnızca. Aynı biçimde, piyanistin yinelemesi de, öğrencinin çalışması da, dervişin dönmesi de kendi başına birer amaç değildir; bir düzlemden başka bir düzleme doğru bir ilerlemenin, bir geçişin evreleridir. Ama bu saptama olumsuz yineleme diyebileceğimiz şeyin ayırıcı özelliğini de çıkarıyor ortaya. Olumsuz, saptırıcı, yozlaştırıcı yineleme "durmuş" bir yinelemedir. Tıpkı "Dünyamız küreselleşiyor!" yinelemesi gibi.

Roland Barthes burada yaptığımız ayrımların hiçbirini yapmaz. Yinelemeyi, haklı olarak, "yenilik"le karşıtlaştırarak birincisini "sıkıntı", ikincisini "haz" kavramıyla eşleştirir. Bu da yinelemeye tümden olumsuz bir bakışla bakmaya, daha da ilginci bir iktidar aracı biçiminde değerlendirmeye yöneltir. "Tüm resmi dil kurumları yineleme çarklarıdır," diye yazar: "Okul, spor, tanıtım, kitlesel yapıt, şarkı, haber, hep aynı yapıyı, aynı anlamı, çoğu kez aynı sözcükleri yineler: kalıp söz siyasal bir olgu, düşüngünün bir betisidir." Ama, öyle anlaşılıyor ki, Barthes'a göre, yineleme yüzde yüz çağımıza özgü bir yönelim olmasa bile, çağımızın alabildiğine güçlendirdiği bir eğilimdir. "Kitle ekininin yoz biçimi yüz kızartıcı yinelemedir: düşüngüsel örnekçeler, içerikler yinelenir," dedikten sonra, yalnız yüzeysel biçimlerin çeşitlendirildiğini, yeni kitapların, yeni filmlerin dönüp dolaşıp aynı anlamı söylediklerini kesinlemesi bunu gösterir.

Yineleme kavramı daha da geliştirilebilir kuşkusuz. Örneğin, özellikle yazın düzleminde, bir "yatay", bir de "dikey" yinelemeden söz edilebilir. Ama bu başka bir yazı konusu.

21.3.1995

SÜREKLİ VE SÜREKSİZ

Roland Barthes söylenmişin yeniden söylenmesinden, üretilmişin yeniden üretilmesinden, kısacası yinelemeden tiksinir, bir sıkıntı kaynağı olarak görür bu edimi. Haksız da sayılmaz doğrusu. Hele bir de uzadıkça uzayacak oldu mu! Yalnızca sıkıcı olsa, gene iyi! Bir de yalan demeyelim, "yalansı" yanı vardır. Son zamanlarda çevremizde sık sık yinelendiğine tanık olduğumuz şu tümceyi düşünelim: "Biz bu filmi daha önce görmüştük." İster bir doğruyu dile getirsin, ister bir yalanı, ister güzel bulunsun, ister çirkin, birinin çok yakın bir geçmişte bu tümceyi ilk kez söylediği kuşku götürmez; bunun sonucu olarak, aynı tümceyi biz kullandığımız zaman, farklı bir bağlamda bile olsa, başkasının söylemini üstlenmek, dolayısıyla onu kendi söylemimiz diye sunmak gibi tatsız bir duruma düşeriz. Ama, biliyoruz, iş böyle günahsız tümcelerle sınırlı kalmaz her zaman. Çoğu alanlarda öylesine yaygındır ki, Roland Barthes'ı yüzyılımızın sanatsal değerlerinin belki de en başında gelen "yenilik" kavramına bile kuşkuyla bakmaya yöneltir: "Yeni, onda dokuz, yeniliğin kalıbından başka bir şey değildir." Başka bir deyişle, yeniliğin de kalıpları vardır, bize yeni nitelemesi altında birtakım kalıplar sunulur.

Biraz yakından bakılacak olursa, bu da çok zor yadsınacak bir gözlem doğrusu. Hepimiz biliriz, dönem dönem,

kimi yeni biçimler, kimi yeni izlekler, kimi yeni konular manga düzeninde çıkar ortaya. Diyelim ki Fransa'da, bir iki yıllık bir süre içinde, on bir on iki romancı birbiri ardından, söz birliği etmiş gibi, şu ya da bu ucundan, tarihe ya da kazıbilime el atar. Bu durumda yeni mi söz konusudur, yoksa yeninin kalıbı mı? Karar vermek çok da zor değildir. Ama yeniyi saltık değer durumuna getirmek, hiç söylenmemişi, hiç denenmemişi her şeyin üstüne koymak da yüzde yüz doğru bir tutum mu? Roland Barthes, günümüz toplumuna egemen olan yabancılaşma ya da yozlaşmadan kurtulmak için bir tek yol kaldığını, bunun da "ileriye doğru kaçma" olduğunu kesinler: "Her dil yinelenir yinelenmez eskir," öyleyse hep yeni bir dille, hep yeni şeyler söylemek gerekir. Ama böylesine kökten, böylesine tümcül, böylesine sürekli bir "ileriye kaçma" kendi toplumumuzdan, kendi kişiliğimizden, kendi dilimizden kaçmayı da birlikte getirmez mi? Herhalde getirir. En azından bir ölçüde. Üstelik, "ileriye doğru kaçma"dan söz edişinden tam yirmi yıl önce, 1953'te yayımlanan *Yazının Sıfır Derecesi*'nde, Camus'nün *Yabancı*'sının yansız ve düşünsel dilinden, kendi ünlü deyimiyle "ak yazı"sından söz ederken, Barthes bunun olanaklı olsa bile sürekli olamayacağını kesinler: "Yazık ki bu ak yazıdan daha 'sadakatsiz' bir şey yoktur; başlangıçta bir özgürlük bulunan yerde alışkılar oluşur, bir katılaşmış biçimler ağı söylemin ilk tazeliğini sıktıkça sıkar, belirsiz dilin yerinde bir yazı doğar yeniden. Yazar, klasiğe ulaşınca, kendi ilk yaratımının öykünücüsü olur."

Söylemek bile fazla, bu durumda, iki seçenek kalır ortada: yeni bir "ak yazı" yaratmak ya da Barthes'ın vurguladığı sakıncaya karşın, ilk "ak yazı"yı sürdürmek. Bilindiği

gibi, Camus, anlatımında her yapıtın iç gereklerine göre birtakım değişiklikler yapsa bile, yeni bir "yazı"ya yönelmez hiçbir zaman. *Veba* da aklıkta *Yabancı*'dan pek geri kalmaz. Buna karşılık, hiçbir zaman ilk yaratımının öykünücüsü durumuna düşmez. Kendi yaratımlarının öykünücüsü durumuna düşmüş yazarlar çoktur, ama Camus o tür yazarlardan değildir. Öte yandan, Camus'nün "yazı"sında saptadığımız süreklilik, eski ya da yeni, daha nice yazarın da özelliğidir. Hiç kuşkusuz, "Benim biçemim bu!" deyip her yapıtta aynı dili, aynı anlatım biçimini sürdürmeye çalışmak saçmadır. Bu nedenle, biçem sorunu bugün eski önemini yitirmiştir. Ama her gerçek yazarın bir biçemi olduğu da zor yadsınır. Balzac'ın bir biçemi vardır, Flaubert'in bir biçemi vardır, Proust'un bir biçemi vardır, Camus'nün bir biçemi vardır, Beckett'in bir biçemi vardır, Sait Faik'in bir biçemi vardır, Oktay Akbal'ın bir biçemi vardır. Hem de yalnız önemli yapıtlarında değil, en sıradan karalamalarında bile izlerini buluruz bu biçemin; gözlerimiz daha keskin olsa, ellerinde, yüzlerinde, devimlerinde de bulurduk belki.

Bu biçem dediğimiz şey yinelemeden arınmış bir veri mi öyleyse? Hayır kuşkusuz. Bir yazarın biçemini belirli biçimlerin, belirli sözcüklerin, belirli imgelerin, vb. yinelenmesinden değil de nereden tanırız? Ama burada farklı bir yineleme söz konusu olduğu da kesin. Gerçek yazarlardan söz ediyorsak, başkasının söylemi değildir yinelenen, yazarın kendi söylemi de kendi eski söyleminin az çok değiştirilmiş içeriği de değildir. Öyle olsa ne diye yazacaktı ki? Hayır, yinelenen söylem ya da içerik değil, o söylemi, o içeriği kuran gereçlerdir. Süreklilik, sezilene, duyulana, düşlenene, düşünülene kendi duyarlığının, kendi dilinin,

kendi imgeleminin olanakları içinde bir biçim verme çabasının sürekliliğidir.

Geçen yazımda, bir "yatay", bir de "dikey" yinelemeden söz edilebileceğini söylerken, "dikey yineleme" deyimiyle bu son yineleme biçimini, yazarın kendine özgü anlatım gereçlerinin yinelenmesini nitelemek istiyordum. Ama bu sürece yineleme demenin bir haksızlık olduğu da düşünülebilir.

28.3.1995

YAŞAMIM ROMAN OLUR!

Birkaç yıl önce, bir anlatımın başında da vurgulamaya çalışmıştım: "Yaşamım roman olur!" diyerek serüvenlerini yazacak romancı arayanların da serüvenlerinin ilginçliğine ilişkin inançlarını yazma yeteneklerinin üstünlüğüne ilişkin inançlarıyla pekiştirerek yaşamlarını romana dökmeye girişenlerin de önce şu soruların yanıtını vermeleri gerekir: yaşadığınızı bu denli ilginç buluyorsanız, ne diye bir düşlem ürünü gibi sunmak istiyorsunuz ki? Yaşadığınız gerçeklere bir kurmaca görüntüsü vermek istemekle bindiğiniz dalı kesmiş olmuyor musunuz?

Sözünü ettiğim anlatıda, anlatıcıma bu türlü sorulara tutarlı bir yanıt alınamayacağını, çünkü, neresinden bakılırsa bakılsın, tutumun sakat olduğunu söyletmiştim. Ama o bir anlatıydı, anlatının iç gerekleri böyle bir yorum gerektiriyordu. Birçok insan yaşamının bir roman biçiminde insanlara sunulmasından bir yarar umduğuna, birçoğu da yaşanmaya değer bulduğu kuşku götürmeyen bu yaşamı yarıda kesmek pahasına, masanın başına geçip yaşadıklarını yazmaya giriştiğine göre, bu işin bir nedeni, bir temeli, bir mantığı olması gerekir. Vardır da. Üstelik, bizim hoşumuza gidecek türden olmasa bile, bir değil, birçok nedenden söz edilebilir.

Hemen belirtelim, bir gurur, bir kendini beğenmişlik duygusu yöneltir bizi böyle bir görüşe: "Yaşamım roman

olur!" demek, her şeyden önce kendimize verdiğimiz değeri kesinlemektir. Belki çok edilgen bir yaşam sürmüş, yazgının getirdiği acıları çekmekle kalmışızdır, ama bu acılara katlanma biçimimizin, hatta yalnızca katlanabilmiş olmamızın bile, bizi tanınmaya değer bir kişi, serüvenimizi bilinmeye değer bir serüven düzeyine getirdiğine inanırız. Yoksa yaşamımızın romana aktarılmasını neden isteyecektik? Ancak, çoğu durumlarda, bu isteğin aynı zamanda bir alçakgönüllülük göstergesi olduğu da söylenebilir. Kimileri serüvenlerini kitleye iletmek için romandan yararlanmayı usundan bile geçirmez. Falih Rıfkı oturur, anılarını yazar; Şevket Süreyya oturur, anılarını yazar; Gülriz Sururi oturur, anılarını yazar; benzetmek gibi olmasın, Kenan Evren oturur, anılarını yazar. "Yaşamım roman olur!" diyen kişiyse, yaşamını başkalarına iletilmeye değer bulmakla birlikte, kişi olarak çok da yükseklere koymaz kendini, bir Falih Rıfkı, bir Şevket Süreyya, bir Gülriz Sururi, bir Kenan Evren olmadığını bilir. Ayrıca, yaşamının romana aktarılmasını istemek, daha baştan "adsızlığı" seçmektir; gücül roman kahramanı kendisi için istemez başkasının ilgisini, öyküsünün gücül okuru için ister; bir başka deyişle, yaşamını bir deneyim, bir yetişim, ama aynı zamanda bir oyalanma, dolayısıyla bir eğlence nesnesi olarak sunmaya boyun eğer.

Şu var ki, alçakgönüllülüğün ardından başka şeyler de sızar işin içine. Bir kez, önyargıysa önyargı, roman gerçekten daha ilginç diye bilinir, çoğu okur da romanı gerçek yaşamda kolay kolay rastlanmayanı anlattığı için okur. Öyleyse, romanın kapısından içeriye girdikten sonra, yaşamımız (daha doğrusu yaşamımızın öyküsü) bilineni, alışılmışı aşmış, olağanın üstüne çıkmış bir yaşam niteliği kazanır; en azından, "serüven" niteliği kesinlenmiş, onaylanmış olur.

Bu kadar da değil: "roman olmaya" değer, dolayısıyla tekil, benzersiz bulunmuş yaşam, hiç kuşkusuz kendisini üstlenecek yapıtın başarısı oranında, genel, hatta, neden olmasın, evrensel bir niteliğe bürünür. Hiç kuşkusuz, kendisini gerçekten yaşamış olandan bir oranda kopar, ama uzamdan ve zamandan da bağımsız duruma gelir, dışına ve yukarısına yerleşir onların, Rastignac'ların, Julien Sorel'lerin, Raskolnikof'ların, Fahim Bey'lerin evreninde yer alır, onların çekiciliğinden, onların yeri doldurulmazlığından bir şeyler alır. Bir gün gelir, Kenan Evren, ciltler dolusu anıya (hatta duvarlar dolusu tabloya) karşın, unutulup gider, ama roman olmuş yaşam, insanları yüzyıllardan sonra bile ilgilendirebilir. Bir de Michel Butor gibi, romanın yaşama birlik ve anlam verdiğini, çünkü gerçeğe ulaşmanın ve gerçeği söylemenin en şaşmaz yolunun "yöntemle, yorulmak, bıkmak bilmeden, anlattığımızı görüp işittiklerimizle, bize ulaşan bildirimlerle karşılaştırmak, yani anlatı üzerinde çalışmak," olduğunu düşünenler vardır. Yaşamımızı, nice dönüşümlerden sonra, karşımızda roman olarak bulunca, belki onu daha iyi anlarız. Ama sanmam ki "Yaşamım roman olur!" diyenler romandan böyle bir yarar beklesinler!

Genellikle, Kenan Evren için resim neyse, onlar için de roman odur: kartpostalın yağlıboya kopyası.

4.4.1995

İÇİMİZDEKİ MOZART

Fazıl Say, adını bizim ülkemizde son birkaç ayda, kazandığı önemli uluslararası yarışmanın adıyla birlikte duyurdu; yani, bize özgü bir olgu sonucu, iki "bilinmez"in bir araya gelmesinden iki parlak "bilinen" doğdu. Ancak, büyük çoğunluğumuz için, ikisi de ad düzeyini aşamadı daha: *International Young Concert Artists* konusunda fazla bir bilgimiz yok. Fazıl Say'ın da ne ezgilerini tanıyabildik ne piyanosunu dinleyebildik. Gene de ozan adaşı gibi çok verimli ve çok yetenekli olduğu anlaşılıyor. Gene onun gibi, hem de daha çok genç olmasına karşın, örneklerine müzik evreninde oldukça sık rastladığımız "akvaryumda balık" türü sanatçılara pek benzemiyor. Bir kez, kendi alanının dışında kalan etkinlikleri bilmezlikten gelmiyor. İkincisi, 3 Nisan 1995'te, *Cumhuriyet*'te yayımlanan söyleşide gördüğümüz gibi, toplumsal olayları yakından izleyip çözümlüyor. Örneğin ulusal önyargıların olumsuz sonuçlarını kişisel deneyimlerinden biliyor: "Fransa'da bir yarışmaya girdim, özel ödül aldım; Amerika'daki yarışmada birinci oldum; Almanya'da, Köln'de bir yarışmaya girdim, birinci turda elendim."

Genç sanatçımız, genel olarak bireyin, özel olarak da sanatçının toplumuyla ilişkileri konusunda da oldukça kesin kanılara varmış görünüyor. Böylece, Türkiye'ye yerleşmeyi

düşünüp düşünmediği sorulunca, hiç duralamadan veriyor yanıtını: "Herkes Refah gelecek diye korkarken benim kalkıp buraya gelmem biraz sakat bir şey olur. Refah gelirse hakikaten her şey bitecek. Ben müziksiz yaşayamam. Önce Türkiye'nin düzlüğe çıkmasını beklemem lâzım. Durum zaten karışık. Bunun içine sanatçı olarak girmek, enayice kendi haklarını kaybetmek demek. Burada verilen bir savaş var, ama neye karşı verildiği bile şüpheli şu anda. Temelden bir şeylere karşı savaş vermek lazım ki o da çok yükseklerde konsantrasyona gereksinim duyan sanatçılar için ölüm demek. İnsan sanatını mı yapacak, Mozart mı çalacak, yoksa bu adamlarla mı uğraşacak, bir şey uğruna kavga mı verecek?"

Hemen belirtelim, Fazıl Say, söyleşinin başka bir yerinde, kulaklarında Orhan Veli ve Nâzım Hikmet gibi ozanların şiirlerinin yankılandığını söylediğine göre, bu ozanların verdiği kavgayı onaylıyor, Türkiye'de siyasal ve ekonomik haklar için verilmiş ve verilecek savaşımları da onaylıyor. Daha da iyisi, kendi açısından, Türkiye'nin yaşanabilir bir ülke olması için, bu savaşımların kazanılmış olmasını zorunlu koşul olarak görüyor. Ama savaşım kazanılmadan yurda dönmeye ya da savaşa katılmaya gelince, hayır, Türkiye'ye gümrük kapılarını açmakta nazlanan Batılılar gibi, o da önce kendi koşullarına uyulmasını istiyor. Savaşıma katılmak, geçici bir süre için bile olsa, müziksiz yaşamak, müziksiz yaşamak da "ölmek" olduğuna göre, ulusunun yazgısını paylaşmak da, ulusu için savaşmak da ona göre "enayilik".

Özgürlük bireysel seçimlerin ululanması biçiminde anlaşılınca, bu mantık gönülden alkışlanabilir. Ama tartışmaya açık bir mantık olduğu kesin. Bir kez, genç sanatçımızın hemen araya soktuğu şu "ölüm" kavramı, çok aşırı bir kavram, tüm ayrımları silip atıyor. Oysa müziğinden yoksun bırakılmış sanatçı,

bir sanatçı olarak öldüğü varsayılabilse bile, bir yurttaş olarak yaşar; yaşamını sıradan bir yurttaş olarak sürdürmek zorunda bırakılınca da "öldürülmüş sanatçı" için kavgaya girmesinden daha doğal bir şey olamaz. Öte yandan, tarih bize insanların uğrunda yaşamlarını tehlikeye attıkları biricik değerlerin kendileri için "yaşamsal" bir nitelik taşıyan değerler olduğunu göstermekte. "Yaşamsal değer"se, alıp kaçtığımız, herkesten uzakta tükettiğimiz bir azık değil. Fazıl Say'ın yaşamsal diye sunduğu şey de bir değer değil gerçekte, örneğin Mozart'ın müziği değil, kendisinin Mozart çalabilmesi, yani kendi bireysel koşulu, kendi bireysel konumu.

Bu arada, bireysel seçimleri ne denli yüceltirsek yüceltelim, "Mozart çalma"nın yüzde yüz bireysel bir olgu olmadığını belirtmek gerek. İktidara gelmiş bir Refah yönetimi Fazıl Say'a kendisini İstanbul'da çok yüksek bir aylıkla görkemli bir köşke yerleştirmeyi önerse ve burada dilediği zaman, dilediği kişilerle, dilediği ezgileri çalabileceğini söyleseydi, gelir miydi, gelse mutlu olur muydu? Hiç sanmam, çünkü çalmayınca öleceğimizi düşündüğümüz Mozart, neredeyse özü gereği toplumsaldır, yeniden canlandırdığımız Mozart ezgileri başkalarıyla paylaşıldıkları ölçüde değer kazanır. Ama böyle bir durumun varlığı bile bizi savaşımın gerekliliğine getirir: Mozart'ın ışığına ulaşmış kişi, unutulmaz Saint-Exupéry gibi, çevresindeki "insanların her birinde biraz da Mozart'ın öldürülmesi"nden tedirgin olur, biraz da insanların içinde "çocuk Mozart" öldürüldüğü için başkaldırır. Öyleyse Fazıl Say'ın sanatçı etkinliğini sorunsuz toplumlarda sürdürmeyi yeğlemiş olması belki saygıya değer bir kişisel bir seçim, ama örnek bir seçim değil.

Buna karşılık, değerli sanatçımızın bizlerden özür dilemesine gerek yok: sanatsal etkinlikler açısından tehlikeli olup

olmaması başka bir konu, ülkemizde Refah iktidara gelirse, yurttaş oylarının toplamının en fazla yüzde otuzuyla, ama yüzde otuzun yüzde yetmiş üzerinde egemenlik kurmasını bir aykırılık olarak görmeyen tüm öteki partilerin onayıyla, yani oy birliğiyle olmasa da onay birliğiyle gelecek. Bu da söylediği gibi, savaşımı fazlasıyla karışık, fazlasıyla kuşkulu bir duruma getirecek. Bir ülke yabancı işgaline uğrayınca, savaşmak kolaydır; ama, kendi generallerince işgal edilince, yurttaş çoğunluğu da bu işgali destekleyince, her şey birbirine karışır. Ne olursa olsun, böyle bir duruma düşersek, Fazıl Say "Oh olsun!" diyenlerden olmayacak hiçbir zaman; yarattığı ezgiler de kavgadan kaçmayanlara destek olacak.

Öyle ya, içimizdeki Mozart bir ezgi toplamından çok daha fazla bir şeydir.

11.4.1995

TAKAN TARKAN'A TAKIYOR

Önce bir ulusal kahramandı; yalnızca renkli camın sunucuları, yalnızca magazin yazarları değil, burnundan kıl aldırmayan köşe prensleri bile, yediden yetmişe ezbere bildiğimiz "*Kız, hepsi senin mi?*" makamından şarkılarla Hafız Burhan'ın hançeresi ardına gizlenmiş ele gelmez ritmi ümüğünden yakalayıp bir yapıştırıcı gibi kullanarak "Batı'yla Türkiye'yi birleştirmiş", böylece, bir yandan satış rekorları kırarken, bir yandan da ulusun "makûs talih"ini yenmiş genç sanatçılarımızın başında sayıyorlardı onu; blucinin üstüne çekilmiş arkası etek, önü gömlek giysinin düğmelerini çözerek göbeğini göstere göstere şarkı söylemesini bir tür devrim, Türkiye'yi bir yandan İngiltere, bir yandan Amerika Birleşik Devletleri'yle birleştiren bir özgürlük patlaması diye alkışlıyorlardı. Sonra, bir gün, söylediği şarkılardan çok daha günahsız, ama çok daha doğal bir söz edeceği tuttu, "Çişim geldi!" dedi. Sen misin böyle ağıza alınmaz sözler eden? Topluma karşı saygısızlık sayıldığından mı, yoksa en yetkili ağızdan ünlü sanatçının sizin benim gibi bir ölümlü olduğunu kanıtladığından mı, bir çift söz beş tabur askerin yapamayacağını yaptı: Tarkan tepetaklak indiriliverdi tahtından.

Hiç kuşkusuz, yaşadığımız şu ilginç "küreselleşme" çağında, kesenin ağzı açıldı mı en yeteneksiz genç kız bile bir iki

haftada yıldızlaşıveriyor, ama istenildiği an yaratılan söylen istenildiği an ortadan silinemiyor. İşte Tarkan! Tarkan'ın sevenleri hiç de az değil; küçücük kızlar, gözlerinde yaşlar, "Siz Tarkan sevgisinin ne demek olduğunu bilemezsiniz!" diye sesleniyorlar bize; böyle konuşmayı daha bir iki yıl sürdürecek, dillere destan "Şıkıdım şıkıdım!" uyumuyla kendilerinden geçecekler. Burası kesin! Ne var ki, dökülen onca paraya, yapılan onca tanıtıma karşın, megastar Tarkan'ın eski konumuna yeniden erişemeyeceği de kesin. Radyoların sunucuları dönüp dolaşıp Tarkan şarkıları çalmıyor artık, renkli dergilerimiz de Tarkan'ın yakışıklılığından ve bir zamanlar güzel olduğu söylenen sesinden çok, bir türlü çözümleyemediği sorunlarından söz ediyorlar.

Negatif dergisi de aynı biçimde, ama işin içine incecikten bir alay katarak, Tarkan'la menajerinin "Pera Palas'ın otantik çatısı" altında düzenledikleri basın toplantısının acıklı öyküsünü anlatıyor bize. Çok da iyi ediyor. Daha önce, başka kaynaklardan, bu tarihsel toplantının amacının ünlü sanatçıyı basınla barıştırmak için düzenlenmişken, soğukluğu daha da artırdığını öğrenmiş, ama, renkli kutuların görüntü ve lakırdı kargaşası içinde, başarısızlığın nedenini ve nasılını kavrayamamıştık. *Negatif*'teki yazı, başarısızlığın nedenini ince ayrıntılarla gözler önüne seriyor: tarihsel basın toplantısına, belki de tarihte ilk kez, "magazin basının neferleri" yanında, "magazinle uğraşmayan basının yetkilileri" de gelmişler, sonra, oturup olanları izleyecek, hiç değilse ortamın kurallarına uyacak yerde, oyunu kendi kurallarına göre oynamış, insan ve yurttaş Tarkan'ın yaklaşan askerliği ve yürümeyen öğrenimine ilişkin tatsız sorular sıralayarak ortalığı karıştırmışlar. "Magazin basın"ın üyeleri tüm çabalarına karşın durduramamışlar adamları, sözü sanatçının

müziğine getirmeyi başaramamışlar. Sonunda, bol neferli "magazin basın"ın ünlü "generallerinden" biri, "Ya beyler benim canım acayip kahve içmek istiyor!" diyerek sorunu Büyük İskender yöntemiyle çözmeyi denemiş ya utkusu ufak bir ateşkesten öteye geçmemiş; bir başka deyişle, son vuruşu ertelemekle kalmış. Örneğin kimi ülke zenginliklerinin haraç mezat yabancılara satılması karşısında kılları bile kıpırdamazken, Tarkan'ın basın toplantısına doğrudan gelmelerinden de belli, adamlar kan istiyorlar, eninde sonunda "infaz"a gideceklerini kestirmek için falcı olmaya gerek yok.

İyi, güzel de neden? Neden taktılar Tarkan'a? Doğu'yla Batı arasında görkemli bir ses köprüsü oluşturan bu altın çocuğu ağzından kaçan iki sözcük yüzünden bu denli ağır cezalandırmak her türlü ölçüyü ayaklar altına almak olmuyor mu? Sonra, eğri oturup doğru konuşalım, sevimli mega-starın sahnede söylediği postmodern şarkıların sözleri, bu "Çişim geldi!" sözünden daha mı kibar? Eski sevgilinin geri dönmesini "ambalaj hatası"na bağlamak incelik de "Çişim geldi!" demek mi kabalık? Bana sorarsanız, değil, ama sevimli mega-starın bu iki sözcüğü söylerken, kenter evreninin altın kuralını çiğnediği de bir gerçek. Kenter, para getirmesi koşuluyla, sanatı da bir iş olarak değerlendirir; özellikle iyi para kazanan sanatçıya saygı duyar, ama sanatın, dolayısıyla işin yaşamla karıştırılmasını bağışlamaz. Çünkü, genellikle tersine inanır görünmekle birlikte, işi ya da sanatı doğalın, gündelik yaşamı kuralların alanı olarak değerlendirir. İşte "magazinle uğraşmayan basının yetkilileri"nin sözcülüğünü yaptıkları kodamanlar: kendi sahnelerinde balta girmemiş ormanların arslanları gibidirler: vurur kırar, çalar çırpar, kapar kaçar, sonra, toplum

içine dönünce, kural nasıl istiyorsa öyle davranıp kural nasıl istiyorsa öyle konuşan örnek yurttaşlara dönüşür, böylece, boyunda kravat, elde eldiven, yırtıcı doğallıklarını dengelemiş olurlar. Tarkan'ın günahı bu sınırı görememek, "doğa"yı "yaşam"a taşımak oldu. Cezasını çok ağır ödedi. Ama arkası da geleceğe benziyor.

Takan Tarkan'a takıyor.

18.4.1995

OKUR

Dostoyevski'nin unutulmaz kahramanlarından biri, Hipolit Terantiyev, insanları karşısına alıp çeyrek saat konuşma olanağına kavuşması durumunda, onlara tüm gerçeği anlatabileceğini, onları ardından sürükleyerek dünyayı değiştirebileceğini umar. Hiç kuşkusuz, daha niceleri de kapılmıştır bu umuda. Yazık ki, soylu olmasına soylu, ama zavallı bir umuttur bu: "gerçek" dediğimiz şeyin kişiden kişiye, topluluktan topluluğa değişmesi bir yana, başkalarına iletilmesi de birçok koşulun bir araya getirilmesini gerektirir. Biraz da bu yüzden, her yazar kendince bir okur yaratır kafasında, her yazar belli bir okur türünü düşünerek yazar. Ne var ki, yapıtımızı yayımlamaya boyun eğdiğimiz andan sonra, okurumuzu seçme olanağını yitiririz; okurumuzu seçme olanağını yitirdikten sonra da, ülküsel okurumuzu gönlümüzün bir yerinde hep saklasak bile, daha genel bir okur kavramı oluşturmamız gerekir. Ama nasıl? André Gide, *Paludes*'ün ikinci basımına yazdığı "Artsöz"de, "Bugün ya sağırlara seslenir gibi haykırmak ya da anlaşılmama tehlikesini göze almak gerekiyor, bu da tatsız bir seçenek," derken, iki karşıt yolun varlığını vurgular, her yazarın şu iki okur türünden birini benimsemek durumunda olduğunu sezdirir:

1) kendimizden aşağı gördüğümüzden, "sağırlara seslenir gibi", yani düzeyine inerek seslendiğimiz ve istediğimiz gibi yönlendireceğimize inandığımız okur;

2) dertleştiğimiz, tartıştığımız, atıştığımız, ama her zaman eşitimiz, dengimiz saydığımız okur.

Hemen söyleyelim, okuru eşitimiz olarak düşünmek de, kendimizden daha yukarıda ya da daha aşağıda görmek de gerçekçi bir tutum sayılmaz, ama geçerli bir tutumdur. Doğru, her iki tanım da gerçek okur kitlesini tanımlamaz bize, ama, hiç değilse yazar açısından, birer temel tutumu içerir, böylece bizi yazarın varoluşsal olduğu kadar da aktörel bağlanımına getirir. Özellikle ikincisi, okuru yazarın eşiti, yani "kendisi gibi" göreni, ona yukarıdan bakmamayı, onun gözlerini kamaştırmaya, onu şu ya da bu yapmacıkla kendine bağlamaya çalışmamayı içerir; bu tanımı benimsemiş yazar ya da ozan her türlü gösterişten, her türlü süsten, bezekten, oyundan uzaklaşmak, içten, dolaysız, yalın olmak zorundadır. Ama içtenliğin açılıp saçılma, yalınlığın bayağılık olmadığını unutmadan, kişilik, duygu ve düşünce yapısının elverdiği ölçüde. Roger Caillois, *Art Poetique*'inin başlarında, ülküsel ozanına "Dizelerimin karanlıklığını iş olsun diye artırmadım. Kararlıkta çalıştığımdan, aydınlığı aradım. Boş yere şaşırtmadım," dedirtirken, bu temel sınırı gösterir bize.

Ama bir şey daha gösterir: okuru "kendi gibi" bilmenin de, süsten, bezekten, oyundan uzak durmanın da ona ulaşmanın yeterli koşulu olmadığını, ozanın ya da yazarın tüm içtenliğine, tüm yalınlığına karşın, karanlığın sürebileceğini. Sürer de gerçekten. Bu açıdan bakılınca, bilim adamının ozandan daha şanslı olduğu bile söylenebilir. Bilim adamı, bir kez işe giriştikten sonra, uslamlamasını esinin

rastlantılarına bırakmadığı gibi, uslamlamanın aktarılmasını da dilin rastlantılarına bırakmaz. Daha güvenli bir araç vardır elinin altında, bütün terimleri açıklıkla belirlenmiş, dolayısıyla yanlış anlama olanaklarını en aza indirmiş bir ayrıcalıklı dilden, özel terimiyle, bir *üstdil*'den yararlanır, dolayısıyla bildirisini bu özel, bu ayrıcalıklı dille içli-dışlı olan herkese iletebilir.

Ama bu "açıklık" kesinlemesi, aynı zamanda bir "kapalılık" kesinlemesidir de. Öyle ya, mantıkçının, dilbilimcinin ya da budunbilimcinin yazdığını ya da söylediğini anlamak için, kullandığı üstdili bilmek, kullandığı üstdili bilmek için de onun düşünsel serüveniyle aynı düzlemde bir düşünsel serüven yaşamak, en azından böyle bir düşünsel serüven yaşamaya hazır olmak, kısacası bir koşutluk, bir karşılıklılık, daha da iyisi, bir özdeşleşim bağıntısı kurmak gerekir. Öyleyse, tanım gereği "açık" olan üstdiller belirli koşulları yerine getirmemiş kişilere en karanlık ozanın dilinden de karanlık görünebilir. Ama, dikkat edilirse, "Okuru nasıl bilirsin?" sorusunu "Kendim gibi!" diye yanıtlayan yazar ya da ozan da kendi açısından aynı karşılıklılık ya da özdeşleşim koşulunu yerine getirir bir bakıma. Bunu yaparken, okurdan beklenen temel tutumu da belirlemiş olur: yazarı "kendisi gibi" bilmek, yalnız okuma süresince bile olsa, onunla aynı düşünsel, aynı duygusal dalga üzerinde yer almak. Bu da, söylemek bile fazla, yalnızca istemekle olmaz, belli bir yetişim, dilsel, düşünsel ve duygusal bir birikim ister.

Bu birikim olmadı mı yalnızca Caillois'nın ozanınınkilerin türünden yapıtlar değil, en yalın, en sıradan yazılar bile yanlış anlaşılabilir. Örneğin siz bir sanatçının ülkenin temel bir sorunu uğrunda savaşıma girmekle sanatını düşünerek bu savaşımdan uzak durmak arasında yaptığı seçimi

tartışırsınız, kimileri sizin bu sanatçıyı yabancı bir ülkede oturuyor diye suçladığınızı sanır. Ne diyeceğinizi bilemezsiniz. Ama olur böyle şeyler: parmak ayı gösterir, arkadaş parmağa bakar!

Gene de, karşıt örnekler ne denli şaşırtıcı, ne denli çok olursa olsun, okura ulaşmanın yolu onu "kendimiz gibi" bilmekten geçer.

25.4.1995

MAYIS 68

Önderler yüceltilir genellikle, kalabalıklarsa küçümsenir. Oysa, zaman zaman olmayacak ters işler yapsalar bile, kalabalıkların haykırdıkları savsöze, tuttukları alkışa ya da gerçekleştirdikleri eyleme indirgenmeleri bana ters gelir. Kuşkusuz, hiçbir topluluk kendisini oluşturan bireylerin toplamı da, ortalaması da değildir; ama, onlarla kimlik kazanırken, kendisi de geçici olarak değişik bir kimlik verir onlara; yöneldikleri doğrultuda kendilerini aşmalarını sağlar. Hele birkaç saat içinde sona erecek kadar kısa ömürlü değilse. Mayıs 68'de, kurulu düzene karşı koymak için, Sorbonne'un, Nanterre'in avlularında, amfilerinde, koridorlarında yatıp kalkan, konuşan, tartışan, gerekince sokaklara barikatlar kuran öğrenciler de böylece toplulukla özdeşleşirken, aynı zamanda ondan güç alıyor, ama, çelişkin bir biçimde, bireyselliklerini de kesinliyorlardı. En azından, bu geniş öğrenci kalabalığında, bireyselliklerini kesinleyenler hiç de az değildi.

Nereden mi çıkarıyorum? Önderlerin bildiri ve demeçlerinden çok daha anlamlı bir toplamdan: olayların ve eldeki olanakların rastlantılarına göre, duvarlara yansıtılmış duygu ve düşünce kırıntılarından; daha açık bir deyişle, sıradan katılımcıların şimdi çoktan unutulmuş bireysel ürünlerinden.

Sıradan katılımcılar hiç de öyle bilinçsiz bireyler değildir, bir amaç için savaştıklarını unutmazlar. Amaçlarını da, demeçler, bildiriler aracılığıyla olmasa bile, duvar yazıları aracılığıyla bol bol yansıtırlar; hatta, bir başkaldırmışlar topluluğunun parçası olma duygusu, onları önderlerinin düşünebileceğinden çok daha fazlasını düşünmeye, önderlerinin istediğinin çok daha fazlasını istemeye yöneltir. "Her devrimcinin görevi devrim yapmaktır!" ya da "Devrim, seni seviyorum!" deyip yeni bir aşka başlar gibi devrimciliğe girişirler. Ciddi ciddi bir "öğrenci iktidarı"ndan söz ederler böylece, gelmiş geçmiş devrimlerin en büyüğünü gerçekleştirmekte olduklarını düşleyenler bile çıkar aralarından: "Mayıs 68. Dünya Devrimi gündemde." Ne var ki, en azından Paris üniversitelerinde, biraz da amacın büyüklüğü yüzünden. Mayıs 68 her şeyden önce bir gerçeküstücülük, dolayısıyla bir bireysellik kesinlemesi olarak belirir. Censier'de bir duvar yazısı "Düş gerçektir," der; Sorbonne'da bir duvar yazısı bunu "Yaşam başka yerdedir," diye doğrular; bir başkası, "imgelem iktidarı alıyor," diye muştular; daha bir başkası "Abartmak yaratmaktır," diye tamamlar. Ayrıca, gerçeküstücülerden yapılan alıntılar yanında, Breton'un rahatlıkla imzalayabileceği tümcelere rastlanır; kimi "Şiir sokaktadır," der; kimi "Yabanıl ve geçici bir müzik" istediğini söyler; kimi "bir devrimi kurmanın aynı zamanda tüm iç zincirleri kırmak" olduğunu vurgular; kimi de açıkça belirtir seçimini: "Kahrolsun sosyalist gerçekçilik. Yaşasın gerçeküstücülük."

Mayıs 68'i sürdürenler içinde, özgürlüğü bir "susma hakkı" olarak isteyenlere de rastlanır. Ama, ne olursa olsun, fakülte duvarlarını dolduran yazılar, eylemin her şeyden önce bir gençlik eylemi olduğunu, "Prensi üniversiteli olan kent"i kurmak gibi gerçekleri aşan bir düşe yöneldiğini gösterir.

"Yeni devrimseldir, gerçek de," der Censier'de biri; daha başkaları, kesinlenen her şeye karşı çıkar ("Saldırgan başkaldıran değildir, kesinleyendir"), yerleşmiş, benimsenmiş her şeyi geçmişin sırtına yükler ("Solumuz tarihöncesinden kalmış!"). Böylece, bu "kesintisiz karşı çıkış"ta, bir tek yol kalır: ileriye doğru kaçış: "Koş, arkadaş, yaşlı dünya arkanda!" ya da "Koş, arkadaş, ihtiyar arkanda!" tümcesi birçok duvarda karşımıza çıkar. Koşu sırasındaysa, her şeyin üstüne basılıp geçilir: "Saygı yok oluyormuş, sakın, aramaya kalkmayın," denilir; "Saygısızlık devrimin yeni silahıdır!" denilir; "Mal mı, yakarız," denilir; "Ekonomi yaralıymış, gebersin!" denilir; çok yakında çok güzel yıkıntılar göreceğimiz muştulanır. Ancak, bu köklü gerçeküstücülük ya da çılgınlık patlamasında (Bir öğrenci Nanterre'de bir duvara şu gösterişli tümceyi yazar: "Yalnızca binyılların mantığı patlamıyor içimizde, deliliği de patlıyor, kalıtçı olmak tehlikeli bir şey"), "direnç arı alınlarda örgenlenir," dolayısıyla bencilliğin, artdüşüncenin izine bile rastlanmaz; Siyasal Bilimler'in bir duvarına "Sürekli mutluyönetim ilan ediyorum," diye yazan bir öğrenciye, bir başka öğrenci Sorbonne'un bir duvarında, "Mutluluğun içine! Yaşayın!" diye yanıt verir. Yaşamaksa, ne olursa olsun, "açılmaktır": "Yüreğinizin pencerelerini açın!" der başkaldırmış öğrenci. "Hepimiz Alman Yahudisiyiz," diyerek de açıldığını gösterir.

Her kuşağın belli bir gençlik düşü vardır belki, belki her kuşak bir ortak düş kurar; 68 kuşağı (hiç değilse Paris'te) bu düşü yaşamışa benziyor.

2.5.1995

GEÇEN ZAMAN BULVARI

Geçen haftaki yazımda, "Güncelliği bir kez de ben yakalayayım," diyerek tam yirmi altı yıl geride kalmış Mayıs 1968 eylemlerinden söz etmiştim. Daha sonra, gerçek bir ozan sayılan ünlü Fransız şarkı Georges Brassens'in de 1976'da, "*Le Boulevard du temps qui passe*" (Geçen Zaman Bulvarı) adlı şarkısında bu konuya dokunduğunu anımsadım. Bir kez daha dinledim Brassens'in şarkısını. İçeriğini önceden bilmekle birlikte, biraz şaşırdım. Ben yazımda Mayıs 68 olaylarına katılmış Parisli öğrencilerin gerçeküstücü yönelimlerini vurgulamıştım. Hiç kuşkusuz bir gerçeküstücü olmayan, ama kimi şarkılarıyla gerçeküstücülere çok yaklaşan Brassens basbayağı alaya alıyordu onları. Önce eylemcilerin ağzından, geçmiş zaman kipinde (ama "daha dün", diye vurgulayarak), bayağı düşüncelerinin içine kapanmış "yaşlılara, sümsüklere, şişkolara karşı" eyleme geçişi, her şeyi yenilemeye, 1789'a yeniden başlayıp Bastille'i yeniden almaya kararlı bir biçimde, kenterlerin çiçekliklerinin çiğnenişini, kaldırımların sökülüşünü anlatıyor, arkasından, ateşkes saati çaldığında, kiminin saçlarının döküldüğünü, kiminin şakaklarının ağardığını görüp "kiraz zamanı"yla "pastırma yazı" arasındaki uzaklığın çok da fazla olmadığını anlamalarından sonra, bu kez sözü arkadan gelen kuşağa vererek onları üçüncü kişi durumuna düşürüyor, yeni gelen kuşağa onlar için kendilerinin yaşını başını almış

kenterler için kullandıklarından da aşağılayıcı sözler ettirtiyor, onların başlangıçta söylediklerini birinci çoğul kişi yerine, üçüncü çoğul kişi ağzından söyleterek şarkıyı bitiriyordu. Bu bitirişin dolaylı biçimde içerdiği ince alaysa, en kaba alaylardan da ağırdı. İnsan soruyordu ister istemez: Brassens bu bir zamanların içten ve coşkulu gençlerinden ne istiyordu ki?

Geçen hafta alıntıladığımız duvar yazılarından da seziliyordu, biraz özenti, biraz abartı yok değildi havalarında, ancak duvarlarda gerçeküstücü sözlere bu denli çok rastlanması bile bir göstergeydi. Öte yandan, 68 gençlerinin çığlıklarında bireyci bir hava da seziliyordu ya bu gençlerin bireyciliğinin bugün "küreselleşme" adı altında orman yasalarını egemen kılmak amacıyla öne çıkarılan kirli ve çıkarcı bireycilikle uzaktan yakından hiçbir ilgisi yoktu. Brassens konuya başka bir açıdan mı bakıyordu? Herhalde.

Bir kez, gerek Fransa'da, gerek öteki Batı ülkelerinde, gerekse bizim ülkemizde, Mayıs 68 olaylarına aynı eğilimin egemen olduğunu söylemek zordu. Örneğin Ankara'da, İstanbul'da, üniversite öğrencilerinin istekleri Paris'te üniversite duvarlarını gerçeküstücü ve devrimci savsözlerle dolduran öğrencilerin gönlünde yatanın tam tersiydi neredeyse. Bizim başkaldırmış öğrencilerimiz derslerde ve sınavlarda kolaylıklar istiyorlardı; "Koş, arkadaş, ihtiyar arkanda!" diyenleri yalanlarcasına, sınav kâğıtlarını asistanların, yani gençlerin okumasına karşı çıkıyor, tüm dersleri profesörler, yani yaşlılar yapsın diye dayatıyorlardı. Sonra her şey burada kalmadı kuşkusuz, eylem, gittikçe daha siyasal bir nitelik kazandı, renk ve el değiştirdi, değişik yönlere yöneldi. Ancak Mayıs 68'in gençlik eylemi niteliği hiç değişmedi. Kim bilir, 1976'da elli beşine gelmiş olan Brassens belki de eylemin bu sınırlı yanını sevmemişti.

Brassens, tüm şiirlerinde, yaşama delikanlı gözüyle bakmış bir ozan. Ama Ronsard'ın soyundandır, yaşamın kısalığını, zamanın hızla geçip gidişini ve yıkıcı etkilerini de sık sık duyurmuştur bize. Burada da, bulvarlara inen öfkeli gençler örneğinden yola çıkarak, kendine özgü ince alayıyla, konuya yeni bir boyut kazandırdığı söylenebilir. Öte yandan, ünlü ozanın övüngenleri, kendini beğenmişleri hiç sevmediği, hele kahramanlarla başının hiç hoş olmadığı bilinir. 1789'u yeniden başlatmak gibi ölçüsüz savlarla eyleme geçmiş 68'lileri, olaylardan sekiz yıl sonra, "muharip gazi" havalarına girmiş olmaları nedeniyle alaya almış olması da büyük bir olasılık. Şarkı bunu bayağı sezdirir. Ne olursa olsun, yenmişlerden yana çıkarak yenilmişe bir tekme de kendisi atanlardan değildir.

Ama böyle bir eylemin yenilgiyle sonuçlanmamasına olanak var mıydı? Mayıs 68 bir gençlik eylemi, bir "sürekli karşı çıkış" olarak kalabilir miydi? O günlerin başkaldırmışları, "Saldırgan başkaldıran değildir, kesinleyendir!" derler. Ancak, biraz düşünülecek olursa, kesinlemeyi yadsımak geçici durumu sürdürmeye boyun eğerek yengiden vazgeçmek, kesinlemekse sürekli başkaldırıya son vermek, bir yerde durmaktır. Hele adına başkaldırıya değer gençlik, amaçlanan şey "öğrenci iktidarı" ya da "prensi üniversiteli olan ülke" olunca, işler büsbütün karışır. Durasız devrim amacına ulaşmış bile olsa, bir süre sonra, şakaklar ağarınca, devrim yapanların genellikle pek yanaşmadıkları şeyi yaparak yerimizi başkasına bırakmak, bu da yetmiyormuş gibi, başkaldırının "öznesi"yken "nesnesi" durumuna düşmektir. Kısacası, "doğa" (gençlik) temel değer olarak ele alınınca, yenilgi kaçınılmaz olur.

Şu var ki, genellikle devrimler devrimcilerin sürekliliği uğruna kesintiye uğradığına göre, böylesinin daha iyi olduğu da düşünülebilir.

9.5.1995

DEĞMEZ UÇLAR

Celâl Üster, özenle çevirip "*Borges ve Ben*" başlığı altında bir araya getirdiği beş Jorge Luis Borges öyküsüyle birlikte, ünlü yazarın en az öyküleri kadar ilginç "Bir Özyaşamöyküsü Denemesi"ni de sunmuş. Bu yazı, büyük bir yazarın yetişim serüvenini yansıtması açısından başlı başına bir gömü. Borges bu arada tanıyıp sevdiği, etkilendiği kişileri de tanıtıyor bize. Bu kişilerin belki de en ilginci bizim pek tanımadığımız bir Arjantinli yazar: Macedonio Fernandez. Ünlü yazar, tanıdığı bunca kişi arasında hiç kimsenin kendisini onun kadar "derinden ve kalıcı bir biçimde" etkilemediğini söylüyor, ama, dolaylı olarak, hayranlık duyduğumuz kişilerin ille de kusursuz olmaları gerekmediğini de sezdiriyor. Büyük dostunun romanlarının ve şiirlerinin pek de öyle okunacak şeyler olmadığını söyledikten sonra, "Macedonio'yu yazılarında aramak yanlıştır. Gerçek Macedonio'yu sohbetlerinde aramak gerekir," diyor. Ne var ki, adamın söyleşilerinde de her zaman örnek bir kişi olarak belirmediğini anlıyoruz. Örneğin, "Kendine özgü bir milliyetçiliği vardı, seçimle gelen her Arjantin devlet başkanına hayrandı. Arjantinli seçmenlerin asla yanılmayacağına olan inancı, bu hayranlık için yeterli bir nedendi Macedonio'nun gözünde," derken, Borges de belli ediyor bunu.

Öyle ya, ülkesinin devlet başkanlarına hayran olmak, halkının yanılmazlığına inanmak, örnek bir yazar ya da düşünür tutumu sayılmaz genellikle. Borges'e göre de en azından bir "tuhaflık"tır. Adına yaraşır düşünür ve yazarlardan bu tür "tuhaflıklar"a kapılmamaları, tam tersine, halklarına, ülkelerine, tarihlerine "dışarıdan", yani nesnel bir gözle bakabilmeleri, onları yargılayabilmeleri, hatta gerekince onlarla savaşıma girebilmeleri beklenir. Ama nereye kadar? Macedonio'nun üstlendiği "tuhaf' tutumun tam tersi de biraz tuhaf kaçmaz mı? Kaçsın, kaçmasın, bu noktaya dek gelenler de az değildir. İşte Thomas Mann! Bağlaşların utkusu (dolayısıyla kendi ülkesinin bozgunu) onuruna Fransız şampanyası içtiğini kendi ağzıyla söylüyor. Yengiyi şampanyalarla kutlamakla kalmadığını da biliyoruz.

Kimi zaman kimi yönetimler zorlar insanı, ama iki uç tutumdan birini seçmek zorunda kalmadığımız için şükretmeliyiz! Macedonio Fernandez'in inançlı tutumunun körlükle özdeşleşebileceğini biz Türk aydınları elli yıldır iyice öğrendik: seçmenlerin de yanılabileceğini, daha da kötüsü, yanıltılabileceğini iyi biliyoruz; kimi seçimlerin gerçek seçim olmadığını da iyi biliyoruz. Thomas Mann'ın tutumuna gelince, onu yıllar önce, *Karalama Defteri*'nde, Ataç yargılamış: "Şu Thomas Mann denilen adamı zaten sevmezdim, son yazdıklarını okuyunca büsbütün soğudum," diyor. "Hitlerciliğin yenilmesine elbette sevinecekti, ta ilk günlerden beri o akışa karşı koymak istedi, ona bir diyeceğim yok, ama Almanya'nın, kendi milletinin ezilmesi karşısında da bir üzgünlük duymuyor. 'Oh olsun!' der gibi bir hali var."

Ataç, ünlü Alman yazarının tutumunu yererken, yukarıda sorduğumuz "Nereye kadar?" sorusuna da yanıt getiriyor.

Bir yazarın "milletinin tutkularının üstünde" kalmasına, öncelikle "hakkı, doğruyu" savunmasına bir diyeceği olmadığını söylüyor; Schopenhauer ve Nietzsche gibi büyük Alman düşünürlerinin kendi ulusları için "çok ağır sözler" söylemiş olmalarını da doğal karşılıyor. Ama arada küçük bir ayrım bulunduğunu belirtmekten de geri durmuyor: bu büyük düşünürlerin öfkeleri altında derin bir üzüntü, dolayısıyla derin bir bağlılık sezilirken, Thomas Mann "memleketinden, milletinden, bütün tarihinden" soyutlamıştır kendini, "Neme gerek? Ben artık Alman değilim, Amerikalıyım!" diyebilmiştir. İşi bu noktaya getirmek de, Hilmi Yavuz'un kulakları çınlasın, artık kendi ulusuna "dışarıdan" bakmak değil, "yukarıdan" bakmak bile değil, bir yabancı, daha da kötüsü, bir düşman gibi bakmaktır. Bir yabancı, bir düşman gibi bakmaksa, şaşırtıcı bir çelişkiyle, yadsındığı sanılan kimliğin tam odağına düşmek, onu, daha doğrusu onun en kötü yanını kendi kimliğinde yeniden kesinlemektir. Yüzde yüz kötü, yüzde yüz aşağılık halkların varlığına inananların kimliğinde. Ama Ataç saltık yadsımayla kişilik arasında da derin ilişki görüyor, şöyle bitiriyor yazısını: "Thomas Mann'ın ne adam olacağı kitaplarından da belliydi; öyle özentili bezentili cümleler düzen, bilgilerini göstermek için kitaplarının yarısını başka dilde yazan kimselere hiç güvenim yoktur. Onun büyük birer düşünce gibi göstermek istediği sözlere bir tırnak vurun, görürsünüz, birtakım bayağı, köhne şeylerin böbürlene böbürlene söylenilmesinden başka bir şey değildir."

Macedonio Fernandez'in yapıtları da az özentili değilmiş, yirmi bölümden oluşan romanına tam elli altı öndeyiş yazmış. İsterseniz, iki yazarı karşılaştırdıktan sonra, "Al birini, vur ötekine!" diyebilirsiniz. Ama Borges dostunu öyle çizgilerle anlatıyor ki, Arjantin halkına ve Arjantin'in seçilmiş

cumhurbaşkanlarına duyduğu saygıyı insanlara duyduğu sevgi ve güvenden ayırmak zor görünüyor. En azından, tutumu bir yoksama biçiminde değil, bir olumlama biçiminde çıkıyor karşımıza.

Böyle olmasaydı, Jorge Luis Borges gibi bir yazarı bu denli derinden etkileyebilir miydi?

16.5.1995

İYELİK

Yıllar önce, Beyoğlu sinemalarından birinde, Cousteau'nun deniz dibindeki yaşamı gösteren bir filmini izliyorduk, olağanüstü görüntüler seriliyordu gözlerimizin önüne, gerçekten büyüleyici bir şeydi. Ama önümüzde oturan bir kadın gereğinden fazla büyülenmişti, durmamacasına cıvıltıyla miyavlama arası birtakım anlamsız sesler çıkarıyor, o güzel görüntüleri rahat rahat izlememizi önlüyordu. Sonra, bu da yetmemiş gibi, "Bunlar hiçbir zaman benim olmayacak!" diye inlemeye başlayarak iyice kaçırdı işin tadını. Işıklar yandığında, ilk işimiz bu kadına bakmak oldu. Bayağı güzel bir kadındı, ama yüzünde haksızlığa uğramışların kederi vardı. "On dakika ara" için kalkarken, yanındaki yakışıklıya "Bir de her şey insan için derler!" diye yakındığını duyduk. Her şey insan için! O gün bugün bu söz hep itici gelir bana. Biraz düşünecek olursak, gerçekten de iticidir.

Doğru, hep duyarız çevremizde, en coşkulu tinselcisinden en uzlaşmaz özdekçisine, en bağnaz dincisinden en katı tanrıtanımazına varıncaya dek, neredeyse herkes, "Her şey insan için!" diye yineler durur. Bizler de işite işite benimseriz sonunda. İyi, hoş da neden her şey insan için olsun ki? Taşlar arasından kayıp giderken içimi ürperten şu yılan, önümde belirmesiyle silinmesi bir olan şu sincap, okyanusun dibindeki o renk renk bitkiler, kumlar ve taşlar neden benim için

olsun? Everest tepesi neden benim için olsun? Deniz dibinin güzelliklerini boynumuza gerdanlık, kulağımıza küpe yapamıyoruz diye kızmaya ne hakkımız var?

Hiç kuşkusuz, her şeyin (ama özellikle iyi ve güzel şeylerin) bizim için olduğuna inanmanın insan için zararsız bir avuntu olduğu, yaşamını anlamlandırıp zenginleştirdiği düşünülebilir.

Ama, son noktasına dek götürülünce, iyelik yönelimiyle birleşeceğinden, inancımız tinselcilikle çelişir ister istemez. Özdekçi düşünce en soylu biçimlerinde iyelik tutkusuna bir başkaldırı olduğuna göre, özdekçilikle de çelişir. Üstelik, yalnızca yürek düzleminde kalacak kadar arı bir inanç da değildir. Tam tersine, bugün, nice toplumsal sorunlar yanında, bizi zaman zaman bunalma durumuna getiren şu çevre sorunu bile iyelikle özdeşleşen bu benmerkezci inançtan, kendi dışımızdaki her şeyi babamızın malı ya da tanrımızın armağanı sayıp bildiğimiz gibi kullanmak istememizden kaynaklanıyor belki, doğa ve öğeleriyle paşa gönlümüzün istediği gibi oynamayı neredeyse tanrısal bir hak olarak görmemizden kaynaklanıyor. Aynı biçimde, toplum düzenini de özdeği öncelikle bir iyelik nesnesi olarak değerlendiren bu aşırılığın sakatladığı düşünülebilir.

Ne olursa olsun, az da olsa böyle düşünenlere rastlanır. Örneğin Claude Lévi-Strauss, her şeyi insana dayandıran görüşü Batı düşüncesinin temel yanılgılarından biri olarak değerlendirir. Daha 1962 yılında, Jean-Jacques Rousseau üzerine bir bildirisinde, Batı düşüncesinin, insanı yücelteceğim diye, önce doğayı budadığını, arkasından da insan kavramını sınırlamaya giriştiğini vurgular: "İnsanın doğadan koparılması ve üstün, egemen varlık durumuna getirilmesiyle başlanmıştır işe; böylece en yadsınmaz özelliğinin, yani canlı varlık niteliğinin

silinebileceği sanılmıştır. Bu ortak nitelik görülmezlikten gelinerek her türlü aşırılığa olanak sağlanmıştır. Batılı insan, özellikle tarihinin son dört yüz yılında, insansallıkla hayvansallığı birbirinden kesinlikle ayırmayı bir hak olarak benimsemekle, birinden aldığı her şeyi ötekine vermekle, uğursuz bir dönemi başlattığını, durmamacasına daraltılan bu sınırın insanları da birbirinden uzaklaştırmaya ve gittikçe daha sınırlı bir azınlık yararına, bir insanlık ayrıcalığı istemeye yarayacağını, bu insanlığınsa, ilkesini ve kavramını özsaygıdan aldığı için, daha doğar doğmaz çürüyeceğini anlayamamıştır." Lévi-Strauss, gene 1962 yılında yayımlanan *Yaban Düşünce*'de bu anlayışsızlığı insanlığı "tarihsel olan" (dolayısıyla uygar, bilinçli, düşünen ve yaratan) ve "tarihsel olmayan" (dolayısıyla ilkel, yabanıl, bilinçten ve düşünme yeteneğinden yoksun) toplumlar diye ikiye ayıran Jean-Paul Sartre'ın tutumuyla örneklendirir.

Söylemek bile fazla, sonucun amacı aşmış olması olasılığı bir yana, Sartre'ın ayrımı düşünce düzleminde kalıyordu. Oysa bugün, daha başkaları, ayrımı ve iyeliği temel değer durumuna getirmeleri yetmemiş gibi, bir de bireysel düzleme indiriyor, "Bırakınız, yapsınlar; bırakınız, geçsinler!" diye yırtınıp duruyorlar. Bunun sonucu olarak, toprağın, suyun, havanın hoyratça yağmalanması, ağacın, hayvanın, insanın gâvur harmanları gibi savrulması toplumların mutluluğunun temel koşulu olup çıkıyor.

Tutum bu olunca, Saint-Exupéry'nin çölde, her birine ancak yüz metrede bir rastlanılan küçük ağaççıklar üzerindeki salyangozlarla karnını doyururken, en az yüz ağaç dolaşması yetmemiş gibi, aynı daldan yan yana iki kabuk bile almayan kum tilkisinin bönlüğüne ve çağdışılığına gülmemek elde mi?

23.5.1995

DİL VE KİMLİK

Pascal Quignard'ın anlattığına göre, Romalı öykücü Caius Albucius Sius ünlü imparator Augustus'tan tiksinirmiş, ama acımasızlığından çok, Yunanca konuşma alışkanlığı nedeniyle tiksinirmiş ondan. Görünüşe bakılırsa, Augustus iki özelliği birden sırtlamış, diyelim ki, hem yurttaşlarının canına okuyan hem de milletin gözünün içine baka baka İngilizce konuşan bir Mussolini olmuş. Gel de çıldırma! Peki, özelliklerin ayrılması durumunda, siz hangisine daha çok sinirlenirsiniz? Astığı astık, kestiği kestik yöneticiye mi, yoksa, kendi toplumunuzdan olmasına karşın, yabancı bir dil kullanan yöneticiye mi? Çoğu kişi, "Elbette birincisine!" deyip çıkar işin içinden. Mantıklarını anlamak da zor değildir: acımasız yönetici en doğal özgürlüklerimizi kısıtlar, somut olarak can yakar, ocak söndürür; oysa ötekinin toplumunda konuşulan dilden başka bir dil konuşması hiç kimseye elle tutulur bir zarar vermez; hiç kuşkusuz, bir züppeliktir bu yaptığı, ama daha üstün, daha güzel olduğuna inandığı bir dili yeğlemesinin bireysel bir seçim, bireysel bir özgürlük sorunu olduğu düşünülebilir.

Benim tutumumu sorarsanız, ben tepkimi Albucius gibi gösteririm doğrusu. Söylemek bile fazla, zorba yöneticiden ben de tiksinirim, böyle birini hiçbir biçimde hoşgöremem; gene de tutukevlerinde devlet parasıyla beslenen suçlunun ipini

kendi eliyle çekebileceğini söyleyen devlet başkanının ulusuna İngilizce ya da Almanca seslenen devlet başkanına yeğ tutarım. Mussolini ya da Hitler örneğinin gösterdiği gibi, acımasız yönetici yüz kişiyi, bin kişiyi, yüz bin kişiyi, bir milyon kişiyi gözünü kırpmadan ezer, ateşe atar, kötü bir şeydir yaptığı, kötünün iyisini yeğlemek de her zaman kötü bir seçimdir. Ne var ki, yurttaşlarını ezen yönetici bedenlerinde yaralar onları, edimlerinde, devinimlerinde sınırlar. Dilimizi horgörerek bir başka dil konuşan yöneticiyse, bir bölümümüzü değil, hepimizi birden, hem de bedenimizde değil, tinimizde, benliğimizde, kimliğimizde yaralar; bizi en derin insan niteliğimizde yadsır. Öyle ya, büyük dilbilimci Emile Benveniste'in söylediği gibi, "Toplumu dilden, dili toplumdan ayrı olarak düşünemeyiz," toplum dille varolduğu gibi, "birey de dille varolur ancak." Dilimiz olmasa, biz biz olmayız; dilimiz, bedenimizle birlikte, bedenimizle kaynaşmış olarak, varlığımızın özünü oluşturur.

Ustamız Melih Cevdet Anday da, geçen hafta, *Cumhuriyet*'te, "Ciddiye Almadım" başlıklı yazısında, "dili ile tarihi ile kendi ulusal kimliğini yaratmak"tan söz ederken, kimliğimizle dilimiz arasındaki derin bağı vurguluyordu. Bu derin bağ göz önüne alınınca, "yaratmak" sözünün bir anlamda amacını aştığını, bizim, dil devrimiyle, yeni bir dil yaratmaktan çok, yüzyıllardır, nice yozlaştırma çabalarına karşın, varlığını korumuş olan anadilimize "döndüğümüzü", ustamızın da çok güzel örneklendirdiği gibi, onu, kendi yönelimi doğrultusunda, aynı zamanda gelişmiş bir "yazı dili" (yazın, düşün, bilim dili) durumuna getirdiğimizi de söyleyebiliriz. Türkçemiz, 1950'den beri, öncelikle devletin başındakilerden gelen ve Türk Dil Kurumu'nun kapatılmasıyla sonuçlanan bunca baskılara karşın, tüm görkemiyle geliştiyse, görkemini ve gücünü en uzlaşmaz karşıtlarına bile benimsettiyse, bunu hem kendi içkin gücü hem de yapısıyla

konuşanlarının uyumuyla başardı. Yazık ki, bugün bile Türkçenin özleşmesini içlerine sindiremeyenler var. Bu nedenle, Anday yazısını "Nedir bu Türkçe düşmanlığı!" diye bitirmişti.

Söylemek bile fazla, bir sorudan çok, bir ünlem söz konusu burada; ancak, bir soru olması durumunda, yanıtını Benveniste'in gözleminde de, Melih Cevdet Anday'ın yazısında da bulabiliriz. Bugün konuşup yazdığımız Türkçe Yunus Emre'nin, Karacaoğlan'ın, Nâzım Hikmet'in, Melih Cevdet Anday'ın kimliğini temellendiren dil; bugün konuşup yazdığımız Türkçeye karşı çıkanlarsa, varsayımsal bir kimlik adına, bu dilin temellendirdiği kimliğe karşı çıkanlar. Olgu yeni bir olgu değil, bu halkın kimliği dışında bir kimlik, bu halkın dili dışında bir dil arayanlar, halkı ve dilini istedikleri yönde biçimlendirmedikleri gibi, kendileri de gerçek bir dile, gerçek bir kimliğe ulaşamamışlar. Augustus'un tutumunu son noktasına dek götürseler de Türkçe yerine bir başka dil seçselerdi, kendileri olmasa da çocukları bir yerlere varırdı belki, ama, daha nice konuda olduğu gibi, dil konusunda da karışığı, bulaşığı ve yapayı seçtikleri için, toplumlarından kopmakla, gerçek kimliklerini yitirmekle kalmışlar. Bugün, bilerek ya da bilmeden, Osmanlıcayı ya da Osmanlıcanın şu ya da bu evresini savunanlar, bu yapay yazı dilini kuranların yitik kimliği adına bizim köklü kimliğimize karşı çıkıyorlar. Ama, tıpkı savundukları yapay dili konuşamadıkları gibi, o yapay dili konuşup yazmış olanların kimliğini de tümden üstlenemediklerinden, yalnızca saçmalıyor, yalan ve yanlış konuşuyorlar. En azından bu konuda, saçmanın neden saçma, yalanın neden yalan, yanlışın neden yanlış olduğunu yıllardır göstermeye çalıştık. Çok insanlara da gösterdik.

Ama, öyle anlaşılıyor ki, parçalı kimliklilerin derileri çok kalın.

30.5.1995

KARATEPELİ

Pertev Naili Boratav'ın *Az Gittik Uz Gittik*'i benim için hem masal yazınımızın birçok başyapıtını bir araya getiren bir derlemedir hem masal araştırmalarında vazgeçilmez bir kaynak. Bu nedenle, belki on kez baştan okumuşumdur. Ama gene bu kitapta yer alan Karatepeli öyküleri, içi sıra da on dam yapmış Karatepeli'nin öyküsü, ikide bir rafından seslenir bana, açar, bir daha, bir daha okurum. Nasıl olsa, kısacıktır, bir sigara içimi bile sürmez:

Karatepelinin biri on tane dam yapmış. Damın birinin başına çıkar, sayarmış, dokuz, iner sayarmış, on.

"Vay açıkgöz hırsız! Ben damın tepesine çıkana kadar çaldı, inene kadar yerine koydu," dermiş. Bir kere daha dokuz sayınca hırsızı aramaya çıkmış. Yolda:

"Sırtı dam yüklü adam gördünüz mü?" diye sormuş rastladığı birine. O da:

"Gördüm, az önce geçti," demiş.

Giderkem giderken bir değirmene varmış. Girmiş içeri. Değirmenciye sırtı dam yüklü hırsızı sormuş. Değirmenci:

"Sen otur dinlen, demiş. O gâvur öyle çalar hep damları. Geçeceği saati biliyorum. Sana haber veririm."

Değirmende bir de şapkalı papaz varmış. Bunlar yatıp uyumuşlar. Değirmenci papazın şapkasını Karatepeliye, bunun terliğini de papaza giydirmiş. Sonra Karatepeliyi uyandırmış:

"Damı çalan hırsız şimdi değirmenin önünden geçti. Kalk yetiş ardından," demiş.

Karatepeli yola düşer. Ay ışığı da arkadan vururmuş. Gölgesi önüne düşüp de başında şapkayı görünce, almış da eline demiş ki:

"Hay değirmenci! Beni uyandıracağına papazı uyandırmış."

Deneyimlerimle bilirim, yüzüncü kez de olsa, bu öykü her okunuşunda güldürür insanı. Ama beni kederlendirir de. Neden derseniz, karşısında uğradığım bir başarısızlığı, yıllar önce bitirip de nesnesinden çok geride bulduğum için yayımlamadığım bir göstergebilimsel çözümlemeyi anımsatır bana. Sonra, ister istemez, başarısızlığımın nedenini aramaya girişirim.

Önce kişisel yetenek sorunu gelir usuma. Ama, herkes gibi ben de en kolay kendimi bağışladığımdan, hemen başka nedenlere geçer, dönüp dolaşıp Roland Barthes'ın Japon haykularına ilişkin gözlemine gelirim: "Bu budur, bu böyledir, der hayku, böyledir. Daha da iyisi: böyle! der, öyle apansız, öyle kısa (titreşimsiz, dönüşsüz) bir fırça vuruşuyla söyler ki, 'dir' bile yasaklanmış, geri dönmemesiye uzaklaştırılmış bir tanımın pişmanlığı gibi fazla görünebilir." Bir başka deyişle, hayku gösterir ve gösterim tüm anlamı tüketir; gösterilenle başlayıp gösterilenle biter her şey; ötesi, gerisi yoktur; örneğin

Ne çabuk dört olmuş saat...
Dokuz kez kalktım
Aya baktım.

dizeleri olsa olsa "Ay öylesine güzel ki, ozan durmamacasına kalkıp seyrediyor!" biçiminde, yani, ayrımına varılmadan, yorum yinelemeye dönüştürülerek açıklanabilir. Karatepeli öyküsünün de böyle bir yanı yok değildir: "Böyle!" der o da. Gene de bir zamanlar bu öykü üzerine yazdığım yaklaşık on

beş başarısız sayfa bile on dam yapmış Karatepeli'nin öyküsünün gösterdiğiyle tükenmediğini, yani yorumu tümden gereksiz duruma düşürmediğini sezdirir.

Düşürmez de. Örneğin Karatepeli'nin kendisi! Başat bir işlevle, "kurucu" işleviyle gözlerimizi kamaştırır: koskoca on dam yapmıştır. On dam yaptığına göre, becerikli, damlarını sık sık saydığına göre de hesaptan anlayan bir kişi olduğu kuşku götürmez. Üstelik, ülküsel bir gerçekçidir: yalnızca gözüyle gördüğüne, kulağıyla işittiğine, eliyle dokunduğuna inanır: on ev saydıysa, on ev vardır; dokuz ev saydıysa, dokuz; yoldaki adam dam hırsızını gördüğünü söylediyse, gerçekten görmüştür; herhangi bir adam başına papaz şapkası giymişse, papazdır. Gerisini sorgulamaz. Gerisi üç kavramla özetlenir: başkası, başka yer, başka zaman. Karatepeli buraya ve şimdiye çakılı yaşar, buradan ve şimdiden uzaklaşır gibi oldu mu, buranın ve şimdinin içine bir başka yer ve bir başka zaman girer gibi oldu mu dengesi bozuluverir: hesap damda (yukarıda), kimlik yolda (yukarıdan vuran ışığın etkisiyle) şaşırılır. İşin kendi kimliğini şaşırmaya dek gitmesi de doğaldır: kişi görüp işittiği ve dokunduğuyla yetinip başkasını, başka yeri ve başka zamanı sorgulamayınca, kendi kendini de sorgulamaz, kendi kendini de bilmez. Bildiği tek şey burayı ve şimdiyi çoğaltabildiğince çoğaltmak, berkitebildiğince berkitmek olur o zaman: gereksinimi bulunsun bulunmasın, ev üstüne ev yapar. Kısacası, şu Özal-sonrası dönemde, on dam yapmış Karatepeli, sokakta, alanda, mecliste, camide, okulda, karada, denizde ve havada, sık sık karşılaştığımız bir kişinin alabildiğine yalınlaştırılıp özüne indirgenmiş biçimidir. Öyküsü, tıpkı hayku gibi, "Böyle!" der bize, "İşte böyle! Tıpkı böyle!"

Gerisi yinelemedir.

6.6.1995

SAPTIRILMIŞ KAVRAMLAR

İster benimseyin, ister benimsemeyin, dünya değişiyor! Kimi hiçbir şey üretmeden, kâğıt üzerinde başlayıp kâğıt üzerinde biten karışık işlemlerle trilyoner oluyor, kimi de, gene kâğıt üzerinde, terimleri göndergelerinden koparıp serseri mayınlar gibi kullanarak kıyak düşünür peşrevleri çekiyor. Nasıl mı? Diyelim ki, bireysel koşullarınız "muhafazakâr-liberal" olarak söylem geliştirmenizi gerektiriyor. Şöyle tarihsel çağrışımlı bir yabancı sözcük buldunuz mu tamam! Örneğin Fransızların "*jacobin*" sözcüğünü bir maymuncuk gibi kullanarak istediğiniz sonucu çıkarabiliyor, istediğiniz karşıtı istediğiniz kılığa sokup yerden yere vurabiliyorsunuz. Sözcüğün kötü bir anlamı yok; Büyük Fransız Devrimi döneminde devrimci bir topluluğun üyelerine yerleştikleri eski manastır dolayısıyla verilmiş; sonra günlük dilde "ödün vermez cumhuriyetçi" anlamını kazanmış. Ne çıkar, siz karşıtınızın sırtına yüklemek istediğiniz tüm olumsuz nitelikleri doldurursunuz içine; böylece "ödünsüz cumhuriyetçi" kaşla göz arasında "karmaşık realite"yi kavrayamayan, "şabloncu ve kategorik" düşünceye tutsak olmuş, "soyut, şematik ve mutlak doğrucu" kişi oluverir; bu arada, insanlığın en eski, en soylu yönelimlerinden birini oluşturan doğruyu bulma çabası da bir tür sapkınlığa dönüşür. "Tabii ki felsefe ve sanat için çok faydalıdır. Ama bu

kafalara bakarak devlet ve toplum yönetilebilir mi?" diye kesip atarak doğru tutkusunun kendisi gibi felsefe ve sanatı da çevrim dışında bırakırsınız.

Bu sizin yaptığınız da bir soyutlama, apaçık bir "şabloncu-luk" değil midir? Olabilir, ama bu kadarcık bir çelişki karşısında duralayacak değilsiniz ya! Duralamak şöyle dursun, yerden yere vurduğunuz şablonculuğu son sınırına dek götürür, sözcüğü bir kez olsun tanımlamadan, neredeyse tüm Fransız düşüncesini, tüm Fransız düşünce ve siyasal eylem geleneğini "müzmin muhalif" jacobin tutuma indirger, "Fransız ya da Jakoben düşünce biçimi"nden, "tek yönlü, yani Fransız tipi anlamlar"dan söz ederek tarihin en zengin ekinlerinden birini bozuk para gibi harcarsınız. Sonra sıra Türkiye'deki karşıtlarınıza gelir, "Fransız geleneğinin derin etkisiyle, Türkiye'de çağdaşlaşma, modernizm, laiklik, rasyonellik, hatta demokrasi gibi kavramlar tek yönlü, yani Fransız tipi anlamlara sahiptir. Günümüzde kendini liberal sanan bazı aydınların düşünce tarzları bakımından hâlâ Jakoben olmaları da Fransız tipi radikalizmin bir eseridir," diyerek onları da katarsınız sürüye, bu da yetmemiş gibi, şaşırtıcı bir Robespierre ve Recep Peker koşutluğu kurarak cumhuriyet ilkelerini ve tüm cumhuriyeti, bu tarihi "şablona göre kurgulanacak bir yap-boz oyunu" sanan aymazları bir temiz silkelersiniz.

Yergiyi temellendirme konusunda Robespierre bulunmaz bir kaynaktır: "Aklın egemenliğini kurmak"tan söz etti diye, sanki kötü bir şeymiş gibi, kendisini saltık doğruyu arama sapkınlığıyla suçlar, hemen arkasından da ölümcül yumruğu indirirsiniz: "Bu uğurda yüz binlerce kelle kesilmiştir." Bu uğurda mı, değil mi, orası tartışmalı bile olsa, Robespierre'in çok kelle kestirdiği doğrudur. Ama, insanlık tarihinde, kralların, imparatorların din uğruna, şan uğruna, toprak uğruna kestikleri kellelerin yanında şu yeryüzünde tüm cumhuriyet yönetimlerinin kestiği kelleler

devede kulak kalır; üstelik siz "muhafazakâr-libareller" atalarınızın kestiği kellelerin çokluğuyla övünmeyi seversiniz. O başka, bu başka! Değil mi ya? Öyledir, gerçekten: Robespierre'in kelle kesmesi "ideoloji"dir, yüz kızartıcı "Fransız rasyonalizmi"dir; ötekilerin kelle kesmesiyse, "ekonomi"!

Evet, böyle, "ideoloji"yle "ekonomi"yi birbirinden ayırmak büyük kolaylık sağlar, siz de özenle ayırırsınız: ekonomi ak, ideoloji karadır; ekonomi iyi, ideoloji kötüdür; bu anlayışı şöyle bir sezdirdikten sonra, "siyasi ideolojiyi ya da değerleri ekonomik kalkınmadan üstün gören tipik düşünce"nin beline kazmayı indirmek işten bile değildir. Bağlanmakla onur duyar gibi göründüğünüz "muhafazakârlık" da bir "ideoloji" değil mi peki? "Liberallik" de bir "ideoloji" değil mi? Daha da ilginci, ekonomi "ideoloji"den ayrılabilir mi? Ya gönülden bağlanır göründüğünüz şu anamalcılık, şu pazar ekonomisi, şu küreselleşme masalı? Bunlar da birer "ideoloji" değil mi? Öyle de olsa ne çıkar? Küçük çelişkilerle zaman mı yitireceksiniz? Kır atı somut çelişkilere doğru sürer, sıradan yurttaşlar için bir fincan kahve içmeyi bir ütopyaya, yarım kilo toz şeker ya da iki litre gaz bulmayı bir serüvene dönüştürmüş adamı "asırların durgunluğunu ve yoksulluğunu yırtmak için yapılan iktisadi kalkınma" eyleminin öncüsü (Breh ki breh!) yapıp çıkarsınız. Bu da yetmez. Büyük Millet Meclisi'ndeki konuşmalara bile yayın yasağı koyan, Hüseyin Cahit Yalçın'ı seksen yaşında tutukevine gönderen, özgürlük ve yasallık isteyen gencecik öğrencilerin üstüne kurşun sıktırtan, ülkenin gazetelerinin sayfa sayısını bile denetim altında tutan kişileri demokrasi öncülerine dönüştürür, 27 Mayıs 1960 eylemine de "vak'a-i meş'ume" deyip çıkarsınız işin içinden.

Ölçünün durduğu yerde her şey her şeye dönüştürülebilir.

13.6.1995

KAVRAM KARGAŞASI

Arada bir kızışır bu iş: birden herkes kavram kargaşasından yakınmaya başlar. Kimi komünistlerin ya da faşistlerin üstüne yıkar bu durumu, kimi toplumda bilgi düzeyinin düşmesine, kimi dilimizin yoksullaşmasına. Ama yaşanan döneme özgü bir yozlaşma, yani yeni bir olgu olduğunda neredeyse herkes birleşir. Oysa, bellek ya da belge düzeyinde, ne denli gerilere gidersek gidelim, kavram kargaşası her yerde karşımıza çıkar; hatta, denilebilir ki, tüm Sokrates söyleşimleri kavram kargaşasına son verme yolunda bir zorlu çabadır. Biliriz, terimler üzerinde bir uzlaşım yokluğudur kavram kargaşası, genellikle de herkesin belli terimlere kendince bir anlam vermesinden, böylece, terim aynı kalırken göndergelerin, ya da gönderge aynı kalırken terimlerin değişmesinden kaynaklanır. Herkes kendi bilgisinin, kendi inancının, kendi uğraş alanının, kendi dil düzleminin, hatta, neden olmasın, kendi dil evresinin içinden konuşunca, başka türlü olması da zordur. Özgürlük, bağımsızlık, dürüstlük gibi çok yaygın sözcükler söz konusu olduğu zaman bile, çağdaş bir hukukçuyla bir din adamı, bir ekonomi uzmanıyla bir felsefeci, bir çevrebilimciyle bir arsa pazarlayıcısı aynı göndergelere yönelmez; kısacası, biraz eksik, biraz fazla, kargaşa hep sürer.

Ama insanlar arasında gerçek bildirişimin olanaksız olduğunu da söyleyemeyiz. Kişiler, karşılıklı bir çabayla, olabildiğince eksiksiz bir bildirişimin koşullarını yaratabilir; bilim de, her birimi aynı zamanda birer tanım olan dizgesel bir terimler bütünüyle, her şeyden önce eksiksiz bir bildirişimin koşullarını hazırlamaya yönelir. Ancak, sorun hiçbir zaman tek yönlü değildir, örneğin yalnızca insanların bilgisizliğinden ya da kötülüğünden kaynaklanmaz; tam tersine, aynı zamanda hem dilsel, hem toplumsal, hem de bireysel düzlemlerde eklemlenir.

Burada daha çok dilsel düzlemde kalalım dersek, dil, Benveniste'in söylediği gibi, "kullanımı sırasında, tarihsel hiçbir gönderge tanımaz: bütün söylediklerimiz güncel bir bağlam ve her zaman eşsüremsel olan söylemler içinde anlaşılır." Ne var ki, herkesin günceli aynı değildir; üstelik, kimi insanlar, bildirişimin gereğince gerçekleşmesini önlemek pahasına, işin içine ille de sözcüklerin kökenini ya da artık taşımaz oldukları anlamları sokmak isterler. Bizim yarı okumuşlarımızda bu eğilim oldukça güçlüdür. Kökenin araya girmesinin dilin güncel kullanımında bir aksaklık öğesi olması bir yana, belirsizliği işleri büsbütün karıştırır. Bu da bizi Türkçenin özleşmesinin genellikle göz önüne alınmayan bir başka yararına getirir: dilimizde üretilmiş terimlerin hem çıkış ve varış noktalarını daha iyi biliriz hem genel dil dizgesi içinde anlamsal ve biçimsel konumlarını belirlemek daha kolaydır. Yabancı dillerden alınmış terimlerin uzamsal ve süremsel konumlarıysa başlıbaşına bir sorundur. Bir yabancı sözcüğü ben bir bağlamdan alırım, siz başka bir bağlamdan; ben hiç bilmediğim dillerden rastgele sözcük apartırım, siz de tutar, İngilizceden ya da İtalyancadan aldığı sözcüğü Fransızca biçimiyle aktarırsınız; sonra, biçim aynıdır diye, göndergesinin de aynı olmasını bekler, karşınızdaki bu sözü

başka bir göndergeye bağlayınca, bilgisizlikten ya da saptırmadan söz edersiniz. Ünlü iktisatçı Galbraith, "Fransa'da, liberal bir tutucudur; oysa Birleşik Devletler'de, liberal bir adam tehlikeli biçimde soldadır," derken, bunu çok güzel belirtir. Sözcüğü biriniz Fransızcaki, biriniz İngilizcedeki anlamıyla biliyorsanız, buyurun anlaşın!

Doğrusunu isterseniz, en tehlikeli kavram kargaşaları da gene yabancı kökenli sözcüklerle yaratılır. İşte şu Amerika'da başka, Fransa'da başka anlama gelen "*libéral*" ve "*libéralisme*" sözcükleri. Örneğin Fransa'da, XIX. yüzyılın ortalarına doğru, "sol"u yedeğine alarak krallığın karşısında yer alır gibi görünür; ama, gerçekte, yolundan saptırılmış bir büyük devrimin kalıtı üstüne çöreklenip onunla semirmiş bir kenter sınıfının başlıca savsözlerinden biri, paranın egemenliğinin savunucusudur. Balzac'ın ünlü kişilerinden Etienne Lousteau, "Kralcı yazarlar romantiktir, liberallerse klasik," derken, bu çelişkiyi dile getirir. Gerçekten de, kurulu düzene karşı bir büyük başkaldırı akımını başlatan romantikler, dönemin kuşkulu solu karşısında, önce monarşinin yanında yer almışlar, ancak "Restauration" (1814-1830) ve "Temmuz Monarşisi" (1830-1848) dönemlerini yaşadıkça, krallık yönetiminin de kenter düzenine tutsak olduğunu gördükçe, gerçek sola yönelmiş, ama "liberalizm"den hep uzak kalmışlardır. Dönemi en ince ayrıntılarına dek incelemiş bir yazar, Pierre Barbéris, "Temmuz'dan sonra, liberalizm ılımlılık denilen şeyle karışır, iktidardadır, iktidara gelmiş kenter sınıfıdır," der; hemen arkasından da bir yandan barikatlarda ölenleri kutsayıp bir yandan aynı barikatlarda bu ölülerle birlikte savaşanları zindanlara süreklediğini ekler. Liberalizm kavramını bugün de sözlükler anamalcılıkla birleştirir, üç aşağı beş yukarı "para kazanma özgürlüğü" olarak tanımlarlar. Özgürlüktür hiç

kuşkusuz, Flaubert'in Foureau'su gibi, "Namuslu adamın özgürlüğe gereksinimi yoktur!" diyenlerin özgürlüğüdür. 1995 Türkiye'sinde, bu sözcüğü özgürlük anlamında kullanmanın, çoğu kez kavram kargaşasını aşıp düpedüz kavram saptırmasına girdiğini mi söylüyorsunuz?

Siz de haklısınız, saptıran saptırana, hem de ta 1950'den beri!

20.6.1995

KIZILCOBALI KİMLİĞİ

Kızılcoba bizim Ötegeçe'ye çok yakındı, bahçelerin yukarısındaki yoldan Jandarma Karakolu'na doğru biraz sıkı koşsak da hızımızı alamasak, birden Kızılcoba'da bulabilirdik kendimizi. O zaman işimiz bitti demekti: Kızılcobalı yaşıtlarımız, mahallelerini kutsal yurt sınırları gibi bekler, destursuz girenleri bir temiz ıslatırlardı; kaşla göz arasında çoğalıverip birbirlerine destek olmaları bir yana, teke tek kavgalarda da kolay kolay başa çıkılamazdı onlarla. Sonra aynı okula gittik, yavaş yavaş arkadaşlık kurduk; Kızılcobalı bir arkadaş eşliğinde olmak koşuluyla, Kızılcoba sokaklarına rahatlıkla girip çıkar olduk; çocukluktan delikanlılığa geçmenin bilincine de Kızılcoba'da "refakatsiz" dolaşmaya başladığımız zaman vardık. İşte bu dönemde, Jandarma Karakolu'yla ortaokul arasındaki "şose"yi arşınlarken, karşımıza ne zaman bir küçük Kızılcobalı çıksa, durdurup sorardık:

"Kızılcobalı mısın, Türk müsün?"

Yanıt hiç şaşmazdı:

"Kızılcobalı'yım!"

Gene sorardık:

"Müslüman mısın, Kızılcobalı mısın?

Yanıt gene değişmezdi:

"Kızılcobalı'yım!"

Kahkahalarla gülerdik. Kızılcoba çocuklarının bizi hiç düş kırıklığına uğratmaması hoşumuza giderdi. Kim bilir, belki biraz da eski eziklikleri̇n acısını çıkarırdık böylece. Bir de çocuklar öyle çabuk, öyle kararlı bir biçimde yanıt verirdi ki, kimlik bilinçlerine hayran kalmamak kolay değildi. Ama ilk tepkimiz gülmekti her zaman.

İşin ilginç yanı şu ki, bunca yıldan sonra gene güldürmeye başladılar beni: elde pipo ya da tespih, çenede keçi ya da çember sakal, arkada raf raf kitaplar, ama daha yumurtadan yeni çıkmış gibi, "Biz kimiz?" türünden sorular sıralayıp ulusal ya ekinsel kimlik bunalımlarına dalan ökelerimizi gördükçe, onları anımsıyorum ister istemez, ister istemez de gülüyorum. Can sıkıcı bir durum doğrusu. Bu kart bebeklerin bende çocukluk ve delikanlılık günlerimin sevimli, kararlı ve güçlü çocuklarını çağrıştırması neredeyse bir sapkınlık! Ama, eğriye eğri, doğruya doğru, kimlik konusundaki tutumlarının bir yerlerde birbirine yaklaştığı kesin.

Kızılcoba çocukları tüm toplumsal kimliklerini uzamla, uzamda da çok dar bir alanla: mahalleyle özdeşleştiriyor, ama, toplumsal kimliğin öteki temel boyutunu: süremi bilmedikleri için, eksik bir kimlikle çıkıyorlardı karşımıza: Kızılcobalı'ydılar, ama henüz ne Türk olabilmişlerdi ne Müslüman. Bugün, sağda, solda, geride, sözü ikide bir varsayımsal bir toplumsal kimlik bunalımına getirerek bizi kendi esenliklerini paylaşmaya, tarihimizle barışıp gerçek kimliğimizi üstlenmeye çağıranlarsa, Kızılcobalı çocukların yaptığını tersinden yapıyor, yani uzamı ellerinin tersiyle itip süreme sarılıyor, süremde de, her biri kendine göre, belli bir döneme yapışıyorlar: kimi Fatih dönemine, kimi Ulu Hakan Abdülhamit dönemine demirlemiş, kimi Hicret'i yaşıyor. Ne var ki, Kızılcobalı çocuklarınkiyle karşılaştırılınca, ökelerin durumunun çok daha çetrefil, çok daha çelişkili olduğu kesin.

Bir kez, Kızılcobalı çocuklar, toplumsal kimlikleriyle özdeşleştirdikleri Kızılcoba mahallesinde gerçekten yaşıyorlardı; üstelik, Kızılcoba uzamı, süremin izlerini de taşımaktaydı. Toplumsal kimliği süremin uzun ya da kısa, ama belli bir dönemiyle özleştirenlerse, o dönemin dışındalar; ne yaparlarsa yapsınlar, o döneme erişemezler, fazla fazla bir öykünü olarak yaşarlar onu. Bu nedenle, hem yapay bir kimlikle yaşamaya hem de yaşadıkları gerçek ortamla uzlaşmazlık içinde kalmaya önceden boyun eğmeleri gerekir. Öte yandan, Kızılcobalı çocuklar, "Kızılcobalı'yım!" derken, sonuna dek üstleniyorlardı kimliklerini. Sanki geçmişimizi yadsıyan varmış gibi, bizden tarihle barışmamızı isteyenlerse, suçu, çelişkin bir biçimde, öncelikle bağlandıkları boyuta, yani süreme yüklüyor, hiçbir şey olduğu gibi kalmadı diye, en çok bağlanır göründükleri değere, yani tarihe, bunun sonucu olarak da tarihi tarih yapan şeye, yani evrime karşı çıkıyorlar. Kızılcobalı çocuklar, "Kızılcobalı'yım!" derken, günün içinde kalıyor, uzamsal kimliklerine süremsel boyutu da katarak Kızılcobalı kimliğini Türk ve Müslüman kimlikleriyle zenginleştireceklerini (ya da dönüştüreceklerini) yadsımıyorlardı. Ökelerse, yüzyılların gerisinde kalmış (belki hiçbir zaman da kendi düşündükleri gibi yaşanmamış) bir döneme bağlandıklarından, içinde bulundukları gerçek uzamı üstlenmeleri de olanaksız oluyor, tıpkı süremleri gibi yapay bir uzam kurguluyor, bırakılmış bir Orta Asya'yla kapılarında kalınmış bir Viyana arasında bir yerlerde, serseri ruhlar gibi, dön babam dönüyorlar.

Sapkınlığı İstanbul'un surlarını yıkmayı düşünmeye dek götürebilmeleri bundan.

27.6.1995

BİLMEK VE İNANMAK

Bülent Ecevit'in Hitit Güneşi'ni ortadan kaldırma yolundaki girişimleri durdurmak umuduyla Ankara belediye başkanıyla yaptığı görüşmeyi gazeteler yazdı, televizyonlar da uzun uzun gösterdi: Ecevit, bir yandan tutarlı söyleminin inceliklerini kullanıyor, bir yandan da başkanın konuyu daha kapsamlı bir biçimde değerlendirebilmesi için, kendisine bu konuda yazdığı bir yazıyı veriyordu.

Hiç kuşkusuz, benzerlerimizi "doğru"ya yöneltebilmek için, usa gelebilecek tüm yolları denememiz gerekir. Ama, bana öyle geliyor ki, Bülent Ecevit o yazıyı boşuna verdi; çünkü Ankara belediye başkanı, daha sözlerinin başında, Anadolu'da Türk tarihinin 1071'den sonra başladığına "inandığını" kesinlemekle, kapıyı baştan kapatmıştı. Yanıt da açıktı, durum da: Ecevit tarihsel ve toplumsal verilere dayalı bir uslamlama çerçevesinde bir söyleşim kurmaya gelmişti, "doğru"yu gözlemlenip denenebilir "gerçeklik"le koşullandırmaya yönelen bir söylem aracılığıyla ussal bir uzlaşma sağlamak istiyordu; başkansa, fazla eveleyip gevelemeden, inancını çıkarıyordu onun karşısına; kendisine sunulan bilginin doğru, uslamlamanın tutarlı olmasının hiç mi hiç önemi yoktu; kişi inanırdı ya da inanmazdı; hele bilgi inançla çakışmadı mı ne söylense boşunaydı. Uzun sözün kısası, konuşmacılarımız hiçbir zaman kesişmeyecek olan iki

ayrı söylem, iki ayrı gerçeklik kuşağından sesleniyorlardı birbirlerine. Böylece, birbirlerine tatlı tatlı gülümserken, belki ayrımında bile olmadan, olumlu ya da olumsuz her türlü söyleşimin olanaksızlığını somutlaştırıyorlardı.

Öyle ya, kişiler arasında gerçek iletişim aynı söylem kuşağında (ya da bağlamında) yer almakla başlar, bunun için de kuşakları birbirinden iyi ayırmak, yerlerini ve işlevlerini iyi belirlemek gerekir. Ama, uzmanlara bakılırsa, bu iş artık kolay kolay başarılamıyor, istenmiyor da. Örneğin Greimas, her biri kendine özgü doğrulayım ölçütleri içeren söylem türlerini birbirinden ayırmanın artık çok gerilerde kaldığı anlaşılan "bağdaşık" ekinlere özgü bir tutum olduğunu söylüyor. Ona göre, günümüzün endüstri toplumlarında, söylem evreni görünüşte birbirinden tümüyle "ayrışık" olan ve her biri kendine özgü bir "söz sanatı"yla yönlendirilen bir toplumsal söylemler yelpazesi biçiminde parçalanmış durumda. Böylece, kimilerinin "bilgi çağı" diye adlandırdığı şu doksanlı yıllarda, gerçek iletişim çoğu kez bir yanılsamadan başka bir şey değil. Bunun sonucu olarak, Ecevit'in bir zamanlar "tarihsel yanılgı" diye adlandırdığı şey, en azından ussal değerleri ve paylaşılabilir bilgiyi temel değer sayanlar için, yitirilmiş bir cenneti simgelemekte. "Babil Kulesi öyküsü yeniden başlıyor," diyor Greimas: "Her birinin kendi doğrulayımı bulunan, her biri yıldırıcı ya da küçümseyici yananlamlar taşıyan, iç içe girmiş, birbirine dolaşmış söylemlerin çokluğu, olsa olsa, en iyi durumda bir inansızlık çağına ulaşan dil yoluyla, bir yabancılaşma durumu doğurabilir."

Ancak, çelişkin bir biçimde, bizde zaman zaman eskisinden daha kusursuz bir iletişim, eskisinden daha kapsamlı bir anlaşma izlenimi yaratan da bu yabancılaşma durumundan başka bir şey değil. Karşımızdakine bakıyoruz, üç aşağı beş yukarı bizim sözcüklerimizi, üç aşağı beş yukarı bizim tümcelerimizi

kullanıyor; üç aşağı beş yukarı bizim bildiklerimizi söylüyor. Aman ne güzel! Ne var ki, biraz yakından baktığımız zaman, bizim alanımızdan aldığını kendi düzlemine taşıyıp orada dönüştürdüğünü görüyoruz. Örneğin tarih bir inanç nesnesi değil, ama kimilerinin tüm Türkiye tarihini inanç düzlemine taşıyarak kuşa çevirmelerine tanık oluyoruz. Benzerine az rastlanır bir sapımla Atatürk'ü Refahlı yapanlar bile var. Birçok kişi de tersinden yapıyor bunu: Özal sonrasının bıçkın düşünürleri inanç ulamlarını mantık düzlemine taşıyarak çağ atlayacaklarını sanıyorlar.

Bununla birlikte, durumun kimi yan etkileri de olmuyor değil: inanç bilgiyle, bilgi inançla karışırken, inanç bilgiden, bilgi inançtan aldığını özümleyip kendi yapısına katarken, her ikisi de, ötekinden aldığı ölçüde, kendi öz niteliğinden bir şeyler yitiriyor. Böylece, kaçınılmaz olarak, her ikisi de yozlaşıyor: inanç arı inanç, bilgi hep kesinliğe yönelen bilgi olmaktan çıkıyor. İnanmıyorsanız, şöyle bir çevrenize bakın: bize durup dinlenmek bilmeden inanç söylevleri çekenlerin söylemleri ne davranışlarıyla uyuşuyor ne savundukları ilkelerle. Bülent Ecevit'i bu işe karıştırmayalım, ama solda olduklarını söyleyen, dolayısıyla usun, bilginin, doğrunun yanında yer almaları gereken kimi önderlerin savundukları ilkelerine ne ölçüde bağlı olduklarını şu son üç yılda fazlasıyla gördük. Şimdi de, öyle anlaşılıyor ki, ışığı dinsel inancı bir iççağrı olmaktan çıkarıp siyasal ve ekonomik tutkuya dönüştürenlerden almaya yöneliyorlar. Gene de yargımızda ivecen olmayalım: bakarsınız, bilginin inancı, inancın bilgiyi işlemez duruma duruma getirdiği yabancılaşma kuşağında, "birlik beraberlik" içinde, yepyeni bir uygarlığın temellerini atarlar.

Greimas inansızlık çağından boşuna söz etmiyordu.

4.7.1995

İLKLER

28 Haziran 1995 günü, Strasbourg İnsan Bilimleri Üniversitesi'nde, şöyle böyle üç buçuk saat süresince, "Yaşar Kemal'de Destansal Roman Estetiği" (*Esthétique du roman épique chez Yachar Kemal*) konulu bir doktora çalışması tartışıldı. Bilindiği kadarıyla, Fransa'da Yaşar Kemal'in yapıtları üstüne ilk kapsamlı araştırmaydı bu çalışma; üstelik, iyi bir araştırmaydı. Araştırmacı, Yaşar Tuncer, gönderge-yapıt olarak *İnce Memet* dörtlemesini seçmekle birlikte, yazarın yapıtının tümünü ele alıyor, Hegel'den Marx'a, Lukacs'tan Barthes'a, Bahtin'den Kundera'ya dek uzanan geniş bir kuramcı topluluğunun terim ve gözlemleri ışığında, tüm Yaşar Kemal romanını değerlendirmeye yöneliyor, bir yandan bu romanı kişi, sürem, uzam çerçevesinde yorumlayıp açıklarken, bir yandan da onu sözlü yazın geleneğinden alıp çağdaş dünya romanı içindeki onurlu yerine oturtuyordu. Yer yer çok da güzel yapıyordu bunu. Örneğin Çukurova doğasının betiminde Leonardo da Vinci'nin yaklaşımıyla Yaşar Kemal'in yaklaşımı arasında kurulan ilginç koşutluk bile böyle bir araştırmayı değerli kılmaya yeterdi.

Ancak, hemen söylemek gerekir ki, araştırmayı yapan kişi de araştırma kadar ilginçti belki: Yaşar Tuncer, ne denli alçakgönüllü görünürse görünsün, on üç yaşından beri göğüs germek ve yenmek zorunda kaldığı sayısız zorluklar göz

önüne alınınca, neredeyse bir Yaşar Kemal kişisi, zorluklarla dolup taşan bu yaşam içinde ışıldayan birçok "ilk" göz önüne alınınca da neredeyse bir Giraudoux kişisi gibi değerlendirilebilirdi.

Ama Yaşar Tuncer için zorluk biraz da seçilmiş bir zorluktu: 1976 yılında, Sürmene'nin Küçükdere bucağındaki ortaokulu bitirip de Fransa'ya geldikten sonra, tek sözcük Fransızca bilmeden Sarrebourg'ta bir hazırlık sınıfına konulduğu zaman başlamıştı. Burada, bir yıllık bir Fransızca öğreniminden sonra, yabancı işçi çocukları babalarının yazgısını paylaşmalarını sağlayacak meslek okullarına gönderiliyorlardı genellikle. Ama bu kez durum biraz değişikti: Yaşar iyi bir öğrenim yapmak istiyordu, çok iyi çalışıyordu; öğretmeni Jean-Paul Foucry de kendisini hem çabasında hem amacında destekliyordu. Bu nedenle, bir yıllık öğretimin sonunda, Yaşar'ı meslek okuluna değil, ortaokulun ikinci sınıfına yollamaya karar vermiş, ortaokulun müdürü öğrencisini okuluna almamakta direnince de yılmamış, geç de olsa hak ettiği sınıfa alınmasını sağlamış, böylece Yaşar için alabildiğine yoğun bir çalışma dönemi başlamıştı. Öyle çalışmış, çevresinde öyle bir sevgi uyandırmıştı ki, babasının hastalanması üzerine, öğrenimini bırakarak bir yapıda işçiliğe başlayınca, bir zamanlar kendisini okuluna almamak için her yolu denemiş olan müdür, önce öğrenimini sürdürebilmesi için gerekli koşulları sağlamış, sonra onu kendi eliyle iş yerinden alıp okuluna götürmüştü. Bunun arkasından, başarı dönemi başlamıştı: Yaşar Tuncer, Sarrebourg'ta, benzerleri arasında, liseye gitmeyi başaran ilk öğrenci olduktan sonra, 1984 yılında, gene Sarrebourg'ta, gene benzerleri arasında ilk kez lise bitirme sınavını başarmış, daha sonra, Strasbourg'ta, benzerleri arasında üniversite diploması alan ilk kişi olmuştu; şimdi de, hem

bir Türk hem bir Fransız araştırmacı olarak, Yaşar Kemal'in yapıtı üzerine yapılmış ilk kapsamlı çalışmayı Fransa'da verilen en yüksek dereceyle onaylatıyordu.

Söylemek bile fazla. Yaşar Tuncer'in dört yıl gibi oldukça kısa bir sürede, bayağı önemli bir başarıya ulaştığı ülkede, daha nice insanlar nice güçlükler içinde nice önemli başarılar kazanmışlardır. Yaşar Tuncer'in başarısı bu başarılar arasında bir başarıdır sonuçta. Gene de, savunmasını izlerken, hatta çalışmasına yöneltilen eleştirileri dinlerken, bana öyle geliyordu ki, Yaşar Tuncer'in kişiliğinden ele aldığı yapıtın özüne, araştırmanın Yaşar Kemal gibi bir yazar (doktora jürisinin başkanı Profesör Cuche onu "yirminci yüzyılın ikinci yarısının en büyük romancılarından biri" diye niteliyordu) üzerine olmasından ilkokul öğretmeni Jean-Paul Foucry'ye adanmış olmasına değin her şey, derin bir emek saygısının ışığını düşürüyordu üzerine. Eski öğrencisinin başarısını görmeye gelmiş olan değerli öğretmen de bu açıdan bakıyordu soruna; oldukça kalabalık bir kitle önünde yapılan savunmayı izleyen kutlama toplantısında, "Ben ona küçük bir geçit yapmayı öğretmiştim, o bir Boğaziçi köprüsü yaptı," deyip duruyordu.

*

Bu yazı paralı ve özel öğretime övgü düzenlere benden küçük bir armağan olsun.

11.7.1995

NEREDEN NEREYE

Arnold Schönberg, *Keman Konçertosu*'nu beğenip güvendiği bir kemancı için bestelemiş, ama adam, şöyle bir gözden geçirdikten sonra, "Çalamam!" deyip geri vermiş yapıtı, "Bu iş altı parmaklı bir kemancı ister!" Schönberg kızmamış, tartışmaya da kalkmamış, "Bekleyebilirim," demiş yalnızca. Şakaysa, hiç diyecek yok. Değilse, bu dinginlik, bu iyimserlik, bu gelecek inancı karşısında hayranlık duymamak elde değil. İnsanlar 1936 yılında bu denli dingin olabiliyorlardı demek! Her şeyin suyu mu çıktı, yoksa biz mi dinozorlaştık, nedir, değil kendi edimlerimize ilişkin olumsuz yargılar, yaşam boyu bir kez olsun karşılaşmadığımız insanların davranışları bile bizi benliğimizin en derin yerinden yaralar oldu, zaman zaman hiç işlemediğimiz günahların acısıyla kıvranıyoruz. Ama bir dostumda gerçek bir hastalık olup çıkmış bu duyarlık. Geçen gün kendisini görmeye gittim. Bunca olup bitenlerden sonra, Mustafa Balbay'ın "nöbetçi bakanlık" dediği görevlere gelen güvenilir kişilerin her şeye karşın koltuğu seçmiş olmaları kafasını allak bullak ediyor, bu işte uzaktan yakından hiç mi hiç payı bulunmamasına karşın, kendi kendinden, kendi kişiliğinden, kendi inancından, kendi değerinden, kendi tutarlılığından kuşkuya düştüğünü söylüyor, "Korkarım, çok ucuz bir adamım ben!" diye yineleyip duruyordu.

"Bu kadarı da fazla!" dedim. "Başkalarının yaptıklarından sana ne?"

"Sana ne! Sana ne!" diye yineledi. Bu uyarıyı çocukluğundan beri çok işittiğini, "Her koyun kendi bacağından asılır" sözünün de kendisine oldukça sık yöneltildiğini, ama, mezbahaya girdiğimizde, her biri kendi bacağından asılmış koyunları, her biri kendi bacağından asılmış olmasına karşın, birbirinden ayıramayacağımızı ekledi.

"Abartıyorsun," dedim.

Abartmadığını, tam tersine, güncel olaylardan kaçmaya, elinden geldiğince kendini bunlardan yalıtlamaya çalıştığını söyledi. Bir de örnek verdi: iletişim evrenimizin yıldız düşünmenlerinden birinin "Tağkan'sız biğ Tüğkiye düşünemiyoğum!" dediğini duyunca, şimdi de sırtına böylesine tepingen bir çocuk binmesin diye, var gücüyle çok uzağa (ta Fransa'ya) ve çok eskiye (XIX. yüzyıl sonlarına) atmıştı kendini: sabah akşam Aristide Bruant dinliyordu. Nereden nereye!

Aristide Bruant ülkesinde bugün de oldukça ünlü bir kişi, ama bu ün hem küçülmüş hem de biraz değişmiş durumda. Bir zamanlar, 1880'lerde, kendi yazıp söylediği şarkılarla ortalığı kırıp geçirirken, bugün kendisinden dostu Toulouse-Lautrec'in elinden çıkmış birkaç görüntü, bir de artık başkalarınca söylenen beş on şarkı kalmış görünüyor. Görüntüler sıkı görüntüler doğrusu, geniş kenarlı kara şapkası, kara pelerini, kara eldiveni, kırmızı atkısı ve dünyaya meydan okuyan bakışıyla bir güçlülük ve canlılık imgesi gibi duruyor. Şarkıları da günümüzün en seçkin şarkıcıları, Marc Ogeret, Monique Morelli ve Yves Montand'ın sesiyle ulaşıyor bize. Ama, söylediğim gibi, gerek resimleri gerek ünlü şarkıcıların söylediği şarkıları,

yaklaşık yirmi yıl süresince, halk kökenli ve halktan yana dizeleriyle kitleleri büyülemiş, zengin olup Le Mirliton'un patronu durumuna gelmiş bu eski işçiyi fazlasıyla indirgenmiş olarak yansıtıyor bize. Öyle ya, günümüzün şarkıcıları, yüzde doksan dokuz, hep aynı kalıptan çıkmış izlenimini veren şarkılarını söylüyorlar Bruant'ın: genellikle şarkıya adını veren bir semt (Belleville, Montmartre, Poissy, La Bastille, La Villette, vb.), hep halk kökenli hep çok güzel ve çok yoksul bir genç kız ya da delikanlı, bir de Margot'yu hüngür hüngür ağlatacak türden bir öykü: kaldırım, cinayet ya da zindan.

Bunları düşündüm, biraz şaşırdım:

"Peki, o değişmez öykülerden sıkılmıyor musun?" dedim.

"Hayır, sıkılmıyorum," dedi. "Ben Bruant'ı kendi sesinden dinliyorum."

Biliyordum, Bruant kendi sesinden de dinlenebilirdi: azıcık nezleli, ama gür mü gür, canlı mı canlı, içli mi içli, apaş mı apaş bir erkek sesi, 1910 dolayı 78'liklerinin zorlu hışırtıları arasında, ikişer buçuk dakikalık acıklı öyküler anlatırdı. Ama bunların arasında başka türlü şarkılar da vardı: toplumsal kavga şarkıları ya da ilk andıklarımıza hiç benzemeyen, güldürü-şarkılar.

"Ben şu sıralarda en çok 'Meunier'yi dinliyorum," dedi. "*Meunier, Meunier, tu es cocu*'yü"

Bruant'ın bu şarkısını bilmiyordum.

"Bir de ben dinleyeyim!" dedim.

Dinletti: hışırtılar arasından çıkarabildiğim kadarıyla, birileri, hiçbir ayrıntıyı esirgemeden, değirmencinin birine karısının kendisini nasıl boynuzladığını anlatıp "Değirmenci, değirmenci, sen boynuzlunun tekisin!" diye yineliyor, kahkahalar duyuluyor, sonra, bir başka

yerden, çok daha gür bir ses yükseliyordu: "Hepimiz boynuzlu olduğumuza göre, değirmenci neden boynuzlamayacakmış!"

"Bir daha dinleyelim mi?" dedi.

"Hayır, çok cızırtılı," dedim: "insanın yüreğini çiziyor."

18.7.1995

KIZ KULESİ

Roland Barthes, kitaplarının en güzeli *L'empire des signes*'de, Batı kentlerinin merkezlerinin hep dolu olduğunu, tüm uygarlık değerlerinin: tinselliğin (kiliseler), erkin (bürolar), paranın (bankalar), malın (büyük mağazalar) ve sözün (kahveler, gezinti yerleri) hep oralarda yoğunlaştığını belirttikten sonra, sözü gene Japonya'ya getirerek şöyle der:

"Sözünü ettiğim kent (Tokyo) şöyle önemli bir çelişki sunar: bir merkezi bulunmasına bulunur ya bu merkez boştur. Tüm kent hem yasak hem ilgisiz olan bu yeşillikler altında gizli, su hendekleriyle korunan, içinde hiç ortalarda görünmeyen bir imparator, yani, sözcüğün tam anlamıyla, kim bilir kim oturan bir yerin çevresinde döner. Her gün, çevik, güçlü, kurşun gibi hızlı gidişleriyle, taksiler, alçak tepeliği, bu görünmezliğin görünür biçimini, kutsal 'hiç'i gizleyen bu halkadan kaçınırlar. Demek ki, çağcıllığın en büyük iki kentinden biri, merkezi artık buharlaşmış bir düşünden başka bir şey olmayan burada varlığını herhangi bir erki yaymak için değil, kentin tüm devinimine merkezsel boşluğunun desteğini vermek için sürdüren, böylece dolaşımı sürekli bir sapmaya zorlayan, saydamsız bir sur, su, çatı ve ağaç halkası çevresine kurulmuştur. Derler ki, böylece imgesel halkasal olarak, döne döne açılır."

Açık olanı bir daha söylemekte bir sakınca yoksa, Tokyo'da imparatorluk sarayı erk açısından kesinlikle işlevsizdir; bu bakımdan, kesin bir boşluk oluşturur; ama, "merkezsel boşluk", "kutsal hiç" ya da "buharlaşmış düşün" türünden kullanımların da gösterdiği gibi, belki erkinkinden de önemli bir işlevi gerçekleştirir: uzamda süremselin yerini belirleyerek artsüremselliği, tarihi, dolayısıyla ortak (toplumsal) anlamı iletir. Kentin devinimine böylece destek verir. Öte yandan, halkasal olarak açılan imgeselden söz edildiğine göre, bireysel anlamın da yeri vardır bu boşlukta. Ama, ne olursa olsun, anlamın sürekliliği kutsal "hiç"e dokunulmamasına, çevresinden sapılmasına, yani hep uzağından geçilmesine bağlıdır.

Ama yalnızca Japon imparatorluk sarayına özgü bir özellik değildir bu. Örneğin Claude Lévi-Strauss, bizim toplumlarımızdaki arşivlerde ve kimi Avustralya toplumlarının "*churinga*"larında da benzer bir özellik görür:

"Arşivlerimize neden bu denli değer veririz? Bağlandıkları olaylar bağımsız biçimde, başka binlerce biçimde doğrulanabilir: bugünümüzde ve kitaplarımızda yaşarlar; kendi başlarına ele alındıkları zaman, tümüyle tarihsel yankılarından ve kendilerini başka olaylara bağlayarak açıklayan yorumlardan gelen bir anlamdan yoksundurlar. Durkheim'ın bir kanıtını azıcık değiştirirsek, arşivler için de şöyle diyebiliriz: ne de olsa birer kâğıt parçasıdır bunlar! Tümü yayımlandıktan sonra, büyük bir yıkım gerçek parçaları yok edecek olsa, bilgimizde ve durumumuzda hiçbir değişme olmaz. Bununla birlikte, bizi canevimizden yaralayan, düzeltilmesi olanaksız bir zarar gibi algılarız bu yitiği. Nedensiz de değildir bu: *churinga*'lara ilişkin yorumumuz doğruysa, kutsal nitelikleri artsüremsel anlamlama işlevlerinden gelir;

bu işlevi, sınıflandırıcı olması nedeniyle, tüm olarak, süremi bile varlığına katmayı başaran bir eşsüremlilik üzerine yayılmış bir dizgede, yalnız bunlar sağlar. *Churinga*'lar söylensel dönemin elle tutulur tanıklarıdır: kendileri olmadan da tasarlanabilecek, ama somut olarak ortaya konulamayacak olan şu *alcheringa*'ya tanıklık ederler. Aynı biçimde, biz de arşivlerimizi yitirmiş olsaydık, geçmişimiz yok olmazdı bu yüzden, ama onun artsüremsel tadı diye adlandırabileceğimiz şeyden yoksun kalırdı."[1]

Denilebilir ki, bir başka düzlemde, anıtlarımız da benzer bir anlam taşır, benzer bir işlev gerçekleştirir. Oktay Ekinci'nin 13 Temmuz 1995 günü *Cumhuriyet*'te yayımlanan "Uygarlıkların İzinde"sinde çok güzel ortaya koyduğu gibi, Kız Kulesi de bu anıtlardan biridir. Kız Kulesi öncelikle uzamsal bir öğe kuşkusuz, İstanbul'u bütünleyen, daha da iyisi, İstanbul'u kuran temel öğelerden biri. Ama aynı zamanda artsüremsel bir öğe: hem toplumsal hem bireysel düzlemde, varlığımızın anlamını bütünlemekte. Ancak, Roland Barthes'ın ve Lévi-Strauss'un saptamaları göz önüne alınınca, işlevini gerçekleştirebilmesi için, nasılsa öyle korunması ve her zaman nereden ve nasıl görüldüyse gene öyle, yani uzaktan görülmesi gerekir gibi geliyor insana: uzaklığı ve yalnızlığıyla İstanbul'u bütünlediği ölçüde, toplumsal ve bireysel tarihimizde yankılanan bir anlamı da somutlaştırıyor.

Yazık ki, Kız Kulesi'nin çoğu kalıtçıları Tokyolu taksi şoförlerinin ve Avustralyalı kızılderililerin derin toplumsal duyarlığından yoksun. İçinde yaşadığımız çılgın tüketim döneminde, sonradan görmeler seslerini gittikçe daha çok duyuruyor ve biraz da doğaları gereği, hiçbir ayrım tanımıyorlar. Tüketmek istiyorlar yalnızca, hep aynı biçimde

1 *Yaban Düşünce*, s. 283.

tüketmek istiyorlar. Tinseli de özdekseli tüketir gibi tüketiyorlar böylece; evlerinin duvarlarını padişah fermanlarıyla süsledikleri gibi, Kız Kulesi'ni de gece kulübüne dönüştürüp tüketimin karşı durulmaz gücünü bir kez daha kanıtlamak istiyorlar.

Ne diyelim, gün onların günü.

25.7.1995

ROMAN DÜŞMANLARI

Sık sık tanık oluruz, kimi eleştirmenlerimiz ülkemizde romanın çok yeni olduğunu söyler, sonra da Baltacı Mehmet Paşa'nın Katerina'nın cilvelerine kanıp utkuyu elden kaçırmasına yanar gibi üzülürler bu duruma, "Avrupa'da romanın kökleri Ortaçağ'a dek uzanır, bizdeyse XIX. yüzyılın ikinci yarısından öteye gitmez; Türk romancıları nasıl yaya kalmaz ki!" derler. Her işte bir hayır vardır, bu büyük gecikme de, XX. yüzyılın ikinci yarısında bile, kimi romancılarımıza "ilk Türk romancısı" olma olanağı sağlar ya seçkin eleştirmenlerimiz gecikmeyi üzücü buluyorlarsa, üzücü demektir. Baki, Hayali ve Naili efendiler arkalarında yarımşar düzine de roman bırakmış olsalardı, bugün yazınımız bambaşka olurdu herhalde. Gene de fazla abartmamak gerekir. Hem olup bitmişe üzülmek Prut antlaşmasını değiştirmez, hem de, konuya öncelikle kitlesel açıdan bakılınca, roman türünün Batı Avrupa'da da XIX. yüzyılda, öğrenimin ve kitlesel iletişimin yaygınlaşmasına koşut olarak geliştiği bilinir. Öte yandan, Batı'da, Balzac'ların, Stendhal'lerin, Flaubert'lerin çağında bile, birçok toplum kesimlerinde, roman genellikle küçümsenen, daha da kötüsü, yasaklanan bir türdür.

Bunu anlamak için dönemin romancılarına kulak vermek bile yeter. Örneğin Stendhal'in *Kızıl ile Kara*'sında insanların

yaşamında genel olarak kitabın, özel olarak romanın yokluğu sık sık vurgulanır. Romanın unutulmaz kişilerinden Madame de Rênal hiç roman okumamıştır; üstelik romanın zararlı bir tür olduğuna inanır; böylece, eşiyle konuşurken, Julien Sorel'in kim bilir hangi romandan ezberlediği abartmalı ve beğeniden yoksun övgülerle kafasını şişirmesinden yakınır, Monsieur de Rênal de, adamını savunmak için, "Hayır, o hiçbir zaman öyle şeyler okumaz!" diye güvence verir.

Ama yalnız roman kişileri yermez romanı.

Flaubert, *Bouvard ile Pécuchet*'de kullanmak üzere, bin beş yüz kitap tarayarak "inciler" toplarken, bu konuda da bir yığın "inci" ya da "zırva" çıkarır ortaya. Yalnızca büyük yazarın yıllarca çalışarak oluşturduğu bu "insan salaklığı ansiklopesi"nde yer alan örnekler bile, topluma yön verme durumunda bulunan ya da böyle bir durumda bulunduklarını düşünen nice kişilerin, özellikle de hekimlerin, eğiticimlerin, din adamlarının, var güçleriyle romana karşı çıktıklarını, bu zararsız türü yeni çağların getirdiği bir "virüs", özellikle kadınlar ve gençler için zararlı, yoldan çıkarıcı, utanç verici, tiksindirici bir ürün olarak değerlendirdiklerini göstermeye yeter.

Örneğin Tissot adında biri, bir hekimlik kitabında, "Kadınların sağlığına zarar veren tüm etkenler arasında belki de en önemlisi yüz yıldan beri romanların alabildiğine çoğalmış olmasıdır," demekten çekinmez. Gene de ölçülü adamdır, araya bir "belki" sokarak biraz olsun yumuşatır kesinlemesini. Bir başka hekim, Dr. Menville de Ponsan, romanın en kötü kitaplar kadar tehlikeli olduğunu ve kadına çok zararlar verdiğini kuşkuya yer bırakmayacak bir anlatımla dile getirir. Dr. Belouino'ya gelince, kötü yola düşmüş

kadınların ekin düzeyinin çok yüksek olduğunu mu düşünür, nedir, "Kurbanlarının en büyük bölümünü fuhuşun kucağına romanlar atar!" demekte bir sakınca görmez.

Hekim böyle konuşur da din adamıyla eğitimci boş mu durur? Rahip Félix, *Le Progrés par le Christianisme* (Hıristiyanlık Yoluyla İlerleme) adlı kitabında, "Bunca mutsuzluk yetmemiş gibi, şimdiden yeterince tehlikede olan ailenin eşiğinden çağdaş romanın da geçmesine izin verilirse, her şey yitirilmiş olacaktır!" diye uyarır toplumunu. Daha başkaları, yurttaşlarını uyarmak için bile olsa, romanların adlarını ağızlarına almaktan tiksinti duyarlar. Böylece, bir soylu kişi, Vikont de la Guéronniére, gezgin kitap satıcılarına ilişkin bir yazanakta, romanları aşağılarken, "Buraya bu kitaplardan birkaçının adını geçirmem yeterdi. Ama ar duygum buna izin vermiyor; onları kötülemek için bile olsa, bu yazanağı müstehçen sözcüklerle kirletmeyeceğim," diye yazar. Jules Paroz, romanların adını anmakta sakınca görmez, ama eline almaktan tiksinir. Bu yüzden, ister istemez, "*La Nouvelle Héloïse* konusunda hiçbir şey söylemeyeceğim, hiç okumadım. Gençlik için çok tehlikeli bir roman olduğu söylenir," demekle yetinir. Roman hep böyle tehlike, hep böyle utanç ve yozlaşma kaynağı olarak görülünce, romancının toplum içindeki yerinin ne olacağını kestirmek zor değildir: Nicole adında biri, "Roman karalayıcı ve ozan halkı zehirler, hem de bedenleri değil, ruhları zehirler," diye yazar; rahip Félix'se, en büyük düşman olarak gösterir onu: "İşte yozlaşmanın elebaşısı, işte toplum düşmanı, işte bizi tehdit eden barbar!"

Bu arılık, bu esenlik, bu aktöre tutkunları, ilginç yargılarının sarsılmazlığını olsa olsa XIX. yüzyıl başlarının etkin yazarlarından birinin, Joseph de Maistre'in önerdiği ilkeden

almış olabilirler: “Mantığın ortak yargıya ters düştüğü her seferde, onu zehirleyicidir diye elimizin tersiyle itmeliyiz.” Ne var ki, ilkeler ne olursa olsun, yoldan çıkarıcı olduğu savunulan yapıtlar bugün de yolumuzu aydınlatmayı sürdürürken, onlara karşı geliştirilmiş söylemlerin yok sayılacak ölçüde unutulmuş olması.

Tutucuların ve tutuculuğun değişmez yazgısı.

1.8.1995

DİL VE GÜZELLİK

Diller arasında uygar/ilkel, zengin/yoksul, güzel/çirkin türünden ayrımlara yer olmadığını dilbilim çoktan kanıtladı. Ama gelin de anlatın insanlara! Bugün bile, Shakespeare'in ya da Hugo'nun büyüklüğünü her şeyden önce dillerinin zenginliğine bağlayanlar var. Hiç unutmam, burnundan kıl aldırmayan bir yazarımız da, Victor Hugo'nun 1802'de, ünlü *Larousse* sözlüklerinin ilk hazırlayıcısı Pierre Larousse'unsa, ondan tam on beş yıl sonra, 1817'de doğduğunu usuna bile getirmeden, "Victor Hugo, muhakkak ki, doğduğu zaman *Larousse*'u ezbere biliyordu!" diye yazmıştı. Ancak, hemen belirtelim, bizim yazarlarımıza özgü bir şey değil bu sapma. Yüzyıllardan beri bu konuda geliştirilmiş aykırı söylemler bir araya getirilecek olsa, ciltlere sığmaz. Yaşadığı döneme göre bir ölçü ve hoşgörü örneği olarak değerlendirilen Fénelon bile, kızların eğitimine ilişkin kitabında, İtalyancayla İspanyolca konusunda, "Bu iki dil, kadınların kusurlarını çoğaltabilecek nitelikte, tehlikeli kitaplar okumak dışında, pek bir işe yaramaz," diyerek şaşkına çevirir insanı. Ne var ki, dilsel sorunlara yalandan ilgi duymuş bir büyük yazarın, Jorge Luis Borges'in benzer bir önyargıyı sürdürmesi çok daha şaşırtıcıdır.

Gerçekten de, ünlü yazar, *Borges ve Ben*'de yer alan "Bir Özyaşamöyküsü Denemesi" adlı uzun yazıda, gençlik döneminde Alman dilinin "güzelliğini" çok çabuk kavradığını belirttikten sonra, "Bugün hâlâ Almancanın çok güzel bir dil olduğu kanısındayım, belki de yarattığı edebiyattan daha güzel bir dil," der. "Kim bilir, belki olmayacak bir aykırılık ama, okullara ve akımlara düşkünlüğüne karşın Fransızcanın çok güzel bir edebiyatı var, oysa dilin kendisi çok çirkin. Fransızca söylenen bir şey *insana* önemsiz gelir. Aslında İspanyol dilindeki sözcüklerin çok uzun ve hantal olmalarına karşın İspanyolcanın bile Fransızcadan güzel olduğunu düşünüyorum."

Biliriz, Fransızca genellikle "ince" bir dil olarak nitelenir, Almancaysa fazlasıyla "kaba" bir dil. Bu nedenle, Jorge Luis Borges'in Fransızcanın "çok çirkin bir dil" olduğunu söylemesi, yalnızca dilbilime değil, yerleşik kanılara da ters düşmesiyle şaşırtıyor insanı, fazlasıyla öznel görünüyor. Bu da doğal bir şey: bu türlü kanılar, düşünülmeden benimsenmiş birer kalıp değilse, ancak öznel, dolayısıyla sınırlı bir deneyimin ürünü olabilir. Fénelon'un gözleminde açıkça görürüz bunu: İspanyolcayla İtalyancayı bu dillerde okuduğu birtakım kitaplarla özdeşleştirir. Borges'in Fransızcaya, Almancaya, İspanyolcaya ilişkin önyargılarının birtakım öznel kökenleri vardır kuşkusuz. Ne olursa olsun, "Fransızca söylenen bir şey insana önemsiz gelir" sözünü şu dünyada pek az "insan" benimseyebilir. Tümceyi, öznel niteliğini iyice ortaya çıkarmak üzere, "Fransızca söylenen bir şey *bana* önemsiz gelir" biçiminde düzeltsek bile, tersinin de aynı ölçüde doğru olduğunu kesinlememiz gerekir. Şu var ki, her iki durumda da, kişiler Fransızcadan çok, kendi kendilerini betimlerler.

Peki, bütün bu gözlemlerden, gelişmişlik, zenginlik, güzellik kavramlarının dil düzleminde tümden geçersiz olduğu

sonucunu mu çıkaracağız? Evrensel düzlemde, yani değişik diller söz konusu olduğu zaman, evet: Almancanın Fransızcadan, İtalyancanın Arapçadan ya da Hopi dilinden daha güzel bir dil olduğunu söylemek için hiçbir nesnel gerekçemiz yoktur. Belli bir dil düzleminde kaldığımız zamansa, hayır: belli bir dilin, diyelim ki, Türkçenin ya da Fransızcanın sınırları içinde kaldığımız sürece, gelişmişlikten de, zenginlikten de, güzellikten de söz edebiliriz. Ama, söylemek bile fazla, burada karşılaştırma öğelerimiz dilin kendi evreleri, kendi sözcük dağarcığı, kendi "üretilmiş" söylemleridir. Aynı dilin iki evresini karşılaştırarak gelişmişlikten ya da ilkellikten, zenginlikten ya da yoksulluktan, aynı dil içinde oluşturulmuş değişik söylemleri karşılaştırarak güzellikten ya da çirkinlikten söz ederiz. Bunun sonucu olarak, herhangi bir dil, içinde oluşturulmuş "güzel" söylemlerin çokluğu ölçüsünde "güzel" görünür bize. Ama, bu koşullar içinde bile, öznelliğin belirleyici işlevini gözden uzak tutmamak gerekir. Bana güzel görünen size çirkin görünebilir; ben hep alışılmış biçimleri ararken, siz en büyük değeri ilk kez denenen biçimlere verebilirsiniz.

Claude Lévi-Strauss, yarım yüzyıl önce, "Geleneksel dilbilim gibi geleneksel toplumbilimin yanlışı da öğeler arasındaki bağıntıları değil, öğelerin kendisini göz önüne almak olmuştur," diyordu. Burada da doğruya ulaşmak için, öğelerin kendilerinden önce, aralarındaki bağıntılara yönelmek gerekir.

8.8.1995

ÜZÜM VE ZEYBEK

Renkli basınımızda ayrıntılarıyla okuduk: geçtiğimiz aylarda, anlamlı ve önemli bir görevi gerçekleştirmek üzere, "müthiş bir ekip" oluşturulmuş, "profesörler, tarihçiler, müzisyenler" uzun süre birlikte yaşayıp "toplu ağlamalar, toplu gülmeler, toplu hezeyanlar" arasında, "her şeyin didik didik edildiği bir çalışma"ya girişmiş, böylece, daha nice şeyle birlikte, "Anadolu'da ilk şarkı olarak nitelendirilen ilk ses"in "*iiyeeaa* diye bir ses" olduğunu, "gecenin bir saatinde", dağlardan bir erkek sesi yükselince, İyonya'nın tüm kadınlarının "işlerini güçlerini" (hangi işlerini?) bırakarak bu sese doğru yürüdüklerini ortaya koymuşlar. Bu arada, Ege'nin ünlü zeybeğinin üzümsel kökenini de bulgulamışlar. Buyurun, "müthiş ekip"in en yetkili ağzından dinleyin: "Çok eski zamanlarda erkekler üzümü daldan koparıp, yere atıp, ayağıyla ezip diziyle bastırıyor. Şarap yapmak için. Zeybek hareketinin anlamı bu. Bağbozumunun, o şölenlerin ilk çıkışı bu."

Çok güzel, çok uygun! Sayılarına ve bilgilerine bereket, bunca profesör, bunca tarihçi, bunca müzisyen böyle demişse, böyledir; bunu böyle yazan "müthiş" yapıtlar bulunduğundan da kuşkumuz yok. Gene de, o çok eski dönemde ağaçta yetiştiği anlaşılan üzümle ağırlığının efelerin üstünün başının ezilmiş üzümlerle yapış yapış olmasından kaynaklandığını

ancak şimdi anladığımız zeybek arasında kurulan bağıntı öylesine tepeden inme ki, *Bouvard ile Pécuchet'*yi anımsamamak olanaksız.

Romanı okumuş olan ender okurlar bilirler, Flaubert'in iki ölümsüz kahramanı tarım, kimya, tıp ve yerbilimin ardından kazıbilime takar kafayı, yakın çevrelerinde buldukları birtakım eski nesnelere gönüllerince anlamlar yükleyerek Drüitler'den bu yana tüm tarihi yeniden kurmaya kalkar: şu direk Falaise'in "eski darağacından başka bir şey değildir" (satan marangoz bunu büyükbabasından böyle işitmiştir); şu koca zincir Torteval kalesinin kuyulu zindanlarından gelmektedir (Bouvard bunların tutukluları bağlamakta kullanıldığı inancındadır); şu üç yerinden delinmiş şapka da olsa olsa Directoire döneminin ünlü haydudu David de La Basoque'un şapkası olabilir. Ama kafadarlarlarımız, höyüklerin dişilik, dikilitaşınsa erkeklik organını simgelediği "gerçeğine" vardıktan sonra, tümden kapıp koyverirler imgelemlerini: "menhirlerin bulunduğu yerlerde açık saçık bir tapkıdır süregelmiştir"; kuleler, piramitler, mumlar, kıyı taşları, hatta ağaçlar fallus anlamını taşımaya başlar. Çok geçmeden, Bouvard ile Pécuchet için her şey *fallus* olup çıkar: nerede uzun ve sivri bir nesne bulsalar, yüklenip özel müzelerine getirir, savlarına karşı çıkan olunca da acıyarak omuz silkerler. Neden derseniz, onlara göre iki nesne arasındaki rastlantısal benzerlik bu iki nesnenin simgesel düzlemde birbirine bağlanması için yeterlidir.

Biraz yakından bakılacak olursa, bizim "müthiş ekip"in üzümün toplanıp ezilmesiyle zeybek arasında kurduğu bağıntı da böyle köksüz bir bağıntıdır; devinimler arasındaki benzerlik bir türeyim bağıntısına dönüştürülmüş, iki benzeyenden biri köken, biri türev yapılmıştır. Ne var ki, işlemin

zorlama ve tutarsız niteliği bağıntının ters yönde kurulmasından bellidir. Öyle ya, yukarıdaki alıntıya bir kez daha bakılırsa açıkça görülür ki, "müthiş ekip" zeybeği üzüm toplayıp ezmeye değil, üzüm toplayıp ezmeyi zeybeğe benzetmektedir gerçekte: zeybek ayakta oynandığı için üzüm armut gibi "dal"dan koparılıp yere atılmakta, zeybek oyuncusu ayağını yere vurduğu için üzüm daha atıldığı anda yerde (toprakta!) ezilmekte, oyuncu dizini yere vurduğu için de işleme üzüm ezmede hiç yeri olmayan, "fazladan" bir devinim eklenmektedir. Bu durumda, "Şarap zeybekten çıkmıştır" ya da "Şarabın anlamı zeybektir" de desek başımız ağrımaz, çünkü, bir kez mantığa sırt çevrildikten sonra, her şey her şeye bağlanabilir, her şeyden her şey çıkarılabilir.

Ama bu aykırı çıkarımın tutarsızlığından da kötü bir erimi var: indirgeyiciliği: sanatın (en azından dansın) gündelik yaşamın belirli devimlerine öykünmekle kaldığını ve aynı öykününün binyıllar boyunca hep aynı biçimde sürüp gittiğini varsaydığına göre, insanı ve toplumu kör bir yineleme, sonsuz bir alışkı içine kapatır görünüyor. Bireylerin ve toplumların yaşamında alışkıların, dolayısıyla belirli bir sürekliliğin, aynı edimlerin yinelenmesine dayalı göreneklerin yerini yadsıyamayız kuşkusuz. Somut yaşamla sanat arasında derin bağlar bulunduğunu da yadsıyamayız. Ama, en ilkel sayılanlarından en gelişmiş sayılanlarına, tüm toplumların sürekli bir evrim içinde bulunduğu da, öykünü ve alışkının zincirini özellikle sanatın kırdığı da, ekinin, tüm toplumlarda, söylenler, masallar, şiirler, danslar, vb. aracılığıyla, somut yaşamın öğelerini alabildiğine dönüştürerek soyut dizgelere aktardığı da bilinen bir gerçek. Hayır, sanat gerçekle özdeşleşmez; tam tersine, öykünür ya da yineler göründüğü zaman bile dönüştürür onu. Uzağa gitmeye ne

gerek var, betileri gerçekteki örneklerine en çok yaklaşan kılıç-kalkan oyunumuz öykünür göründüğü şeyin tam tersini yapar, yani, gerçeği vurup öldürmeye yönelirken, o aynı devinilen karşıta hiç dokunmadan tamamlamayı amaçlar.

Evet, insan soyutlar, kavramlaştırır, simgeleştirir, ama bunu hiçbir zaman birebir bir öykünü biçiminde yapmaz.

15. 8.1995

ÇEVİRMEN

İsterseniz, büyük bir kitapçıya girip sergilenen kitapları şöyle bir gözden geçirin, isterseniz, bugüne dek okuduğunuz belli başlı kitapları anımsamaya çalışın, karşınızda ya da yaşamınızda, çeviri yapıt oranının yerli yapıt oranından çok daha yüksek olduğunu görürsünüz. Böyledir, yabancı olan her şeye karşı değilsek, kendi yazarlarımızı yabancı yazarlara yeğ tutmamız durumunda bile, üstünlük çeviri yapıtlarda kalır genellikle. Böyle olması da doğaldır: dünya yazınının ürünleri karşısında, tek bir yazının ürünleri ne yazar! Bu ülke Fransa, İngiltere, Rusya ya da İspanya bile olsa, ne yazar? Çeviri yapıtların üstünlüğü yalnızca nicel bir üstünlük de değildir: en yerel bildiğimiz yazarların yapıtlarında bile, nice yabancı, dolayısıyla (çoğu durumda) çeviri yapıtın dolaylı ya da dolaysız izlerini buluruz. Ama bir de ne denli etkili olduğunu bildiğiniz çeviri yapıtların çevirmenlerini anımsamayı deneyin bakalım! Kaç ad çıkarırsınız? Kişiden kişiye değişir bu iş; ancak, konuyla özel olarak ilgilenmiyorsanız, anımsayacağınız çevirmen sayısının anımsadığınız çeviri yapıt sayısının çok altında kalacağı kuşku götürmez. Üstelik, anımsadığınız çevirmenler okumadığınız, dolayısıyla değeri kuşkulu çevirilerin yaratıcılarıdır genellikle: *Cyrano de Bergerac*'ın çevirmeni Sabri Esat Siyavuşgil, *Swann'ların Semtinden*'in çevirmeni Yakup Kadri Karaosmanoğlu ve bir iki kişi daha.

Nedenini söylemeye gerek var mı? Çevirmen umurumuzda bile değildir. Bir çeviri yapıtı okurken, çelişkin bir biçimde, okumaya kendimizi kaptırdığımız ölçüde unuturuz çevirmeni. Çevirmenin emeği resmin üstündeki cam gibidir; arılığı oranında değil de kirliliği oranında belli eder kendini. "Ne kötü çeviri!" sözünü "Ne güzel çeviri!" sözünden daha çok kullanırız, "Kim çevirmiş?" sorusunu da "Ne kötü çeviri!" dedikten sonra sorarız genellikle. Bu arada, kendi ekinsel yetersizliğimizin kusurunu çevirmene yüklemiş olmamız da büyük olasılıktır.

Okurlar çevirmeni önemsemez de yazarlar ve yayımcılar çok mu önemser sanki? Adını hak etmiş bir yazara sorun: "*Light in August*'un kusursuz bir biçimde dilimize çevrilmesi mi yazın evrenimizi daha çok zenginleştirir, yoksa *Fena Halde Leman*'ın yazılması mı?" Öyle hemen "*Light in August*'un çevrilmesi!" deyip çıkmasa bile, tersini de söylemeyecektir. Gene de, söyleşimi azıcık derinleştirirseniz, çevirmenliği yazarlığa göre çok aşağılarda bir uğraş saydığını görürsünüz. Sağ olsun, Erdal Öz çeviri kitapların kapağına çevirmen adını hep koydurtur. Ama Fransa'da Çevirmenler Birliği Fransız yayımcılara aynı şeyi yaptırtabilmek için yıllar yılı savaşım vermişlerdir. Fransız yayımcılar, "Adlarını kapağa koyacak olursak, adamlar kendilerini bir şey sanacak!" diye düşünüyorlardı herhalde.

Okur, yazar ya da yayımcı, insanları böyle olumsuz bir tutuma yönelten şey çeviri etkinliğini dümdüz bir aktarma işlemi, kolay edinilen bir bilginin ve kolay edinilen bir becerinin inişsiz çıkışsız, tekdüze bir biçimde kullanılması diye değerlendirmeleri olmalı. Hiç unutmam, yıllar önce, çok verimli ve gerçekten çok önemli bir ozanımız, söz arasında, her şey ve herkes üzerine şiir yazabileceğini söyleyince, çevirmenler üzerine de bir şiir yazıp yazamayacağını sormuştum, o da, hiç duralamadan, olumlu yanıt vermişti. Ama, bir sonraki karşılaşmamızda, sözünü

anımsattığım zaman, "İstersen bir öğretmen şiiri yazayım sana, çevirmenin şiiri mi olur?" demişti. Kendi becerisinin sınırsızlığıyla birlikte, çevirmenin yaşamının ve uğraşının ilginçliğini de yadsımıştı böylece. Doğrusu, yalnız da değildi: benim bildiğim kadarıyla, Luciano Bianciardi'nin ilginç yapıtı *La Vita Agra* dışında, çevirmenlik üzerinde duran tek roman yoktur. İlle de olması mı gerekir? Hayır kuşkusuz. Ama, geçen gün, *Cumhuriyet*'te (1.8.1995), Nevzat Erkmen'le yapılan konuşmayı okurken, çevirmenin serüveninin, değil roman, sözcüğün en soylu anlamıyla destan konusu bile olabileceğini düşündüm.

Gerçekten de, Nevzat Erkmen, James Joyce'un ünlü *Ulysses*'ının, başka bir dile çevrilebilirliği her zaman tartışma konusu olmuş bu her açıdan dev yapıtın Türkçe çevirisini bitirmiş olmanın mutluluğu ve acısı içinde, "Üç yıl, çoğu kimse inanmaz, ama gece gündüz, hafta sonları ve bayramlar dahil olmak üzere çalıştım. (...) Tam bir manastır hayatıydı. Kendimi bir rahip gibi inzivaya çektim. Ancak, şikâyet ettiğim sanılmasın. Bu dönemin karakteristik özelliği bir esrimeydi ve o bitmez denilen şeyi büyük bir heves ve iştahla tamamladım. Sabırsızlıklar ve yılgınlıklar yaşandı, ama, kendimi her sabah şaşırarak özlemle çevirmeye hazır buldum," derken, çevirmenliğin yalnızca bir beceri ya da yetenek sorunu değil, bir tutku, bir iççağrı, bir özveri, dönüşsüz ve karşılıksız bir özadanım sorunu da olabileceğini kanıtlıyor. Nevzat Erkmen, olağandışı çabasının etkileri konusundaki soruyu "Benim bir beklentim yok," diye yanıtlarken de doğruluyor bu gözlemi.

Ne olursa olsun, *Ulysses* çevirisi inançla beklediğimiz başarıya ulaşmışsa, Türk yazın evreni artık eski Türk yazın evreni değil demektir.

22.8.1995

KİTAP İMZALAMAK

Kimi yazarlar vardır, masaya kuruldular mı üç çeyrek saatte üç düzine kitabı imzalayıverirler, hem de uzun ve görkemli sunuşlarla! Ben bu işi hiç beceremem. Tanrı yetenek vermemiş, parlak sunuş sözleri bulamam bir türlü, bulur gibi olduklarım da yapay ve soğuk görünür. Değil üç çeyrekte üç düzine, üç günde bir kitap da imzalasam, durum değişmez. Bir de "Doğru mu bu yaptığım?" sorusu vardır ki, büsbütün rahatımı kaçırır.

Söylemek bile fazla, yakın dostlarımız kitabımızın oluşum serüvenini iyi kötü izlemişlerdir; anlatıysa, belli başlı oluntularını, araştırmaysa, belli başlı savlarını önceden bilir, son biçimini merakla beklerler, ya da merakla beklediklerine inandırmışlardır bizi. Bu türlü dostlara hiç duralamadan imzalarız kitabımızı, sunuş sözleri bulmakta da fazla zorluk çekmeyiz. Ama bu çizgiyi aştık mı işler birden karışıverir. Bir kez, o bizden böyle bir istekte bulunmadan, bir dostumuza, bir uğraştaşımıza ya da bir eleştirmene kitabımızı imzalayıp verirken, içkin olarak, bir bilgi iletiriz ona: "Ben bir kitap yazdım!" deriz; "İkinci... üçüncü... dördüncü... yirminci kitabım çıktı!" deriz. Bilgi bildirisini de birlikte getirir: "Gördün mü?"

İkincisi, birine kitabımızı armağan ettiğimiz anda, bu kitabı okunmaya değer bulduğumuzu, daha da kötüsü "onun

okumasına" değer bulduğumuzu kesinlemiş oluruz. Bu da kendini beğenmişlikten başka bir şey değildir. Öyle ya, hem kitabının okunmaya değmediğini düşünüp hem de onu eşe dosta armağan etmeye kalkmak olsa olsa bir çelişki olarak nitelenebilir. "Kitabım okunmaya değer mi, değmez mi, bilmiyorum, ama sunuş yazımı ve imzamı taşıyan bir kitap günün birinde büyük bir değer kazanabilir" düşüncesinden yola çıkmaksa, büyüyünce bir Orhan Pamuk olacağını sanmaktır, yani, bir kez daha, kendini beğenmişliktir.

Hiç kuşkusuz, kitap imzalama edimini oldukça zararsız, oldukça geçerli bir nedene bağlamak da olanaklı: "Yazarların dostlarına, uğraştaşlarına ve okurlarına kitap imzalamaları toplumsal bir alışkı, köklü bir görenek olmuş artık, neredeyse uğraşın bir parçası!" diyebiliriz. Yanlış bir söz söylemiş de olmayız. Böyledir gerçekten, çoğu yazar, önünü ardını düşünmeden, böyle gelip böyle gittiği için kitap imzalar. Ayrıca, kitap imzalamanın güzel bir alışkanlık olduğu, yazarlara ve ozanlara özgü olmasının da değerini artırdığı söylenebilir. Bu bakımdan, çekmecesinde ya da çantasında her zaman dostlara imzalanacak bir iki kitap bulunduran ozan ve yazarların cömertliği insanın gözlerini yaşartır. Ama alışkının yaygınlığının genellikle armağanın değerini düşürdüğü de bir gerçek. Kimi uğraştaşlarımızın gözlerinde açık açık okuruz bunu: kitabımızı imzalayıp sunmamızı boynumuzun borcu sayarlar. Özenle imzaladığımız öykü ya da şiir kitabını elimizden alırken, patronumuzun, dişçimizin, terzimizin, oğlumuzun öğretmeninin bıyık altından gülmediği konusunda da hiçbir güvence veremeyiz.

Konunun bir başka yönü daha ortaya çıkıyor böylece: imzaladığımız kitabın yazgısı.

Bir dosta kitabınızı armağan edersiniz; aradan bir iki hafta bile geçmeden, okuduğunu ve çok beğendiğini söyler

coşkuyla; hemen arkasından, siz yapıtı gerçekten okumuş bir üçüncü kişiyle tartışırken, sözlerinden ve susuşlarından, göklere çıkardığı kitaptan tek satır okumadığını anlarsınız. Bir başka dostunuz aynı coşkulu övgülerle kutlar sizi; sonra, adına imzaladığınız kitabı, neredeyse el değmemiş durumda, bir eski kitap satıcısında bulursunuz. Geçen gün, bu düşüncelerin esiniyle, bir öykü (ya da roman) konusu geldi usuma: ünlü bir yazarın, fazlasıyla koltuk kabartıcı bir "sunuş"la, büyük bir evde, kalabalık bir aile içinde yaşayan yaşlı dostuna armağan ettiği "kerpiç gibi" bir kitabın öyküsü: yıllar yılı, arada bir karıştırılsa bile, bir kez olsun okunmaz, ama, oradan oraya atılırken, bir kitabın işleviyle bağdaşmayan, değişik işlerde kullanılırken, durmamacasına konuşulur, alaya alınır, değişik adlarla anılır. Kısacası, başarılı olması durumunda, her kitap imzalayışımızda elimizi titretecek bir öykü.

Bereket, başka durumlar, başka dostlar da var. Örneğin beni daha on iki yaşımda yazar olmaya yönelten sevgili hocam Necdet Kut, kendisine iletmeme zaman kalmadan bulup okur her kitabımı; övünmek gibi olmasın, beğenir de. Gene de, bana öyle gelir ki, Necdet Hoca "Bakalım şu yaşlı öğrenci en sonunda adam gibi bir şey çıkarabilecek mi?" diye bekleyip durduğu için böylesine çabuk okur kitaplarımı.

29.8.1995

BİZİM KÖY VE HUZUR

"Alıntılar" *Cumhuriyet*'te yayımlanmaya başladı başlayalı, kendimi büyük bir evde sıradan bir konuk olarak gördüm. Koşulum gereği, çok uzak olmayan bir gelecekte, diyelim ki yüzüncü yazıdan sonra, tıpkı geldiğim gibi, sessizce gideceğim kuşkusuz. Ama, kaldığım sürece, büyük evin törelerine titizlikle uymam ve geçici ayrıcalığımı kötüye kullanmamam gerektiğini gözden uzak tutmamaya çalıştım. Umarım, başardım da: işimden, eşimden söz etmedim hiçbir zaman; tek bir yazı bir yana bırakılırsa, şu köşede yayımlanan elliyi aşkın yazıda, hiçbir kitabımın adını anmadım; herhangi bir kitabıma göndermede bulunmak zorunda kalınca, araştırıcı okurun işini zorlaştırmak pahasına, "bir başka yerde söylediğim gibi," demekle yetindim. *Cumhuriyet*'te *Cumhuriyet*'in, bilinen ilkelerine ve kendi düşünceme ters düşer görünen yazılarla karşılaşınca da konukluğumu anımsayıp susmayı yeğledim. Çok duyarlı olduğum bir konuda, yüzde yüz yanlış gözlemler içeren bir yazı bile tutumumu değiştirmedi; ancak ustamız Melih Cevdet Anday'ın bir yazısı dolayısıyla, genel düzlemde belirttim düşüncemi; söz konusu yazımın yazarı, yaklaşımımın genel niteliğini görmedi; uygarca tartışmayı bilmediğimi anıştırdı; bu "uygar" uyarıya bile sesimi çıkarmadım.

Bununla birlikte, değerli dostum Selim İleri'nin "Neden Eski Kültürümüz?" (*Cumhuriyet*, 15.8.1995) başlıklı yazısını okuduktan sonra, kuralı bir kezliğine bozmaya karar verdim. Neden? Bu yazıyı çok aykırı bulduğum için mi? Hayır; Selim İleri'nin imzası altında sunulunca, içeriği benim için daha büyük bir önem kazanıyordu, bir; Selim İleri kimi önemli karşıtlıkları fazla bulanık bırakıyordu, iki; Selim İleri'yle girişeceğimiz bir tartışmanın, düşüncelerimizin birbirine yüzde yüz ters düşmesi durumunda bile, hiçbir zaman dostça bir söyleşim çerçevesini aşmayacağına inanıyordum, üç; birtakım önemli karşıtlıkların aydınlatılmasında birbirimize yardımcı olacağımızı umuyordum, dört.

Selim İleri, nedense gereğince tanımlamadığı, ama olumsuz niteliğini sık sık vurguladığı "yapay aydın" kavramı çerçevesinde, Doğu/Batı, eski ekin/yeni ekin, yerel ekin/yabancı ekin gibi çok önemli ve çok tartışmalı karşıtlıkları ele alıyordu gerçekten. Ben de, aynı "yapay aydın" kavramından yola çıkarak, üç ya da dört yazı süresince, karınca kararınca, aynı karşıtlıkları tartışmak düşüncesindeyim. Ama, yazımın uzun girişi "yapay aydın" kavramını irdelemeye yer bırakmadığından, önce ikincil bir gözlem üzerinde duracağım. Sevgili dostum şöyle yazıyor:

"Şu ürkünç olayı gözden ırak tutmamak gerekir: 1949 tarihli *Huzur* yapay aydının desteğini kazanamamış; Tanpınar'a 'Kırtipil Hamdi' diyen aynı yapay aydın, 1950 tarihli *Bizim Köy*'ü sade okuryazara okunacak başyapıt nitemiyle takdim etmiştir."

Önce kişisel bir saptama: ben 60"lı yılların başlarında Tanpınar'ın çok sık uğradığı ve kendisinden çok sık söz edilen bir çevredeydim, kendisine Kırtıpil denildiğini bilmezdim; demek ki, takma ad çok da yaygın değildi, bilip

kullananlar, büyük bir olasılıkla, Sabahattin Eyuboğlu gibi yakın dostları ya da Ataç gibi kendisinden biraz uzaklaşmış ünlü kişilerdi. *Bizim Köy*'ün bir başyapıt olarak sunulmasına gelince, bu konuda en büyük pay, Mahmut Makal'ı gözlemlerini yazdığı biçimde yazmakta yüreklendirip kitabını yayımlayan (Tanpınar'ın *Yaz Yağmuru*'nu da yayımlamış olan) Yaşar Nabi'yle sayfalarında yazmakla onur duyduğumuz tarihsel gazeteyle özdeşleşmiş Nadir Nadi'nindir. Bir an için, bu dört (ya da şu son iki) yazarı "yapay aydın" diye nitelediğimizi düşünelim, o zaman "gerçek aydın" nitelemesini başka kime yakıştırabiliriz?

Ama bu gözlemin beni en çok şaşırtan yanı, ince duyarlığıyla yıllardır okurlarının hayranlığını kazanan İleri'nin birbirinden bağımsız iki olguyu (*Huzur*'un sessizlikle geçiştirilmesi ve *Bizim Köy*'ün büyük yankı uyandırması) tek bir olaya, öznelerini de tek bir "ortak özne"ye indirgeyerek bu varsayımsal olayı ürkünç bulması. Ama, *Huzur*'un fazla ilgi uyandırmaması (durum gerçekten buysa) ürkünçtür diyelim. *Bizim Köy*'ün başyapıt sayılması neden ürkünç olsun? Beğeni sorunu, sevgili İleri hiç mi hiç beğenmeyebilir, ama *Bizim Köy* benim için 1950'de bir başyapıttı, 1995'te de bir başyapıt. Çelişki olsun diye söylemiyorum, 1979'da da, benim için yazınımızın kırsal yaşama ilişkin en ilginç iki yapıtının Edgü'nün *Kimse*'siyle Makal'ın *Bizim Köy*'ü olduğunu söylemiştim. Anlatılan nesne ya da olayın kendisi sanılacak ölçüde yalın anlatımıyla, sıradanı şiire dönüştüren gözlem gücüyle (karnından yanan lamba), yoksulun o soylu ve varla yok arası gülümsemesiyle donanmış genç anlatıcının duyarlı olduğu kadar da nesnel yaklaşımıyla, *Bizim Köy*, kim ne derse desin, yazınımızda bir doruktur.

Öte yandan, Reşat Nuri'nin Feride'sinin ancak Anadolu serüveninden sonra "gerçek" Feride olmasını olumlu bir

gözlem olarak karşıladığına göre, İleri'nin *Bizim Köy*'ü pek de yabana atmaması gerekir: *Bizim Köy* olabildiğince arı bir Anadolu ürünü olarak belirir, ama aynı şeyi *Huzur* için söylemeye olanak yoktur. Benim gördüğüm ve bildiğim kadarıyla, Tanpınar bir Batı hayranıydı, önünde Paris'ten ya da Fransız ozanlarından söz edildiği zaman gözleri ışıldardı, *Huzur*'un bir yerinde de neredeyse çevirir gibi Sartre'ı yinelediği bilinir. Üstelik, gelenek (ya da "eski kültür") süreklilikse, *Bizim Köy* uzunca bir sürekliliği başlatır, oysa *Huzur*'un pek izleyeni olmamıştır.

Ama bu gözlem, daha şimdiden, Selim İleri'nin "yapay aydın" kavramını çelişkin bir kavrama dönüştürmekte.

5.9.1995

YAPAY AYDIN

Geçen hafta, dostum Selim İleri'nin "Neden Eski Kültürümüz?" başlıklı yazısında (*Cumhuriyet*, 15.8.1995), temel kavram olarak ele aldığı, "yapay aydın" kavramını gereğince tanımlamadığını söylemiştim. Tümden karanlıkta da bırakmıyordu kuşkusuz: daha başlangıçta, "Türkiye'de bugün yapay aydın olmak isteyenlerle yapay aydının tahakkümüne karşı olanlar arasında söze tam dökülmemiş, dökülememiş, nerelere uzanabileceği şimdilik bellisiz bir tartışma, mücadele var," dedikten sonra, yazısının bir başka yerinde, "Yapay aydın, çok uzun yıllardan beri, büyük kitlenin ne şekle gireceği, nasıl derlenip toplanacağı, ne yiyip ne içeceği, hangi müziği dinleyip hangisini dinlemeyeceği konusunda masa başı fikirler üretmektedir," diyerek "tahakküm" dediği şeyin özelliğini belirliyor, bu aydın türünü örneklendirmek için de birtakım anlatı yapıtlarına başvuruyordu: Cevdet Paşa'nın *Tezâkir*'i, Ahmet Mithat Efendi'nin *Felâtun Bey ile Rakım Efendi*'si, Recaizade'nin *Araba Sevdası,* Halide Edib'le Reşat Nuri'nin birtakım romanları. Ona göre, Tanzimat döneminin ünlü yazarları, Batı hayranı, gülünç kahramanları aracılığıyla yapaylığın ölçülerini verip tehlikelerini sezdirmişler, Halide Edib, Reşat Nuri ve Ahmet Hamdi Tanpınar da "Doğu kültürünün Türk toplumu üzerindeki çok derin, yüzyıllara dayalı etkisini

küçümsemek şöyle dursun, ikide bir gündeme getirmek" gereksinimini duymuşlardı.

Bu gözlemler Selim İleri'nin "yapay aydın"ının, çelişkin bir biçimde, kesinlikle Batı ekininden yana, baskıcı, değiştirici, süreksizi, yani, bir bakıma, devrimi seçmiş bir özne olduğunu göstermekte; karşıtının da Doğu ekinine bağlı, değişmeze, sürekliye, yani geleneğe ağırlık veren, hoşgörülü bir özne olduğunu çıkarmak olanaklı. Ama, ayırıcı özellikler belirlenir belirlenmez, can sıkıcı bir soru takılıyor insanın usuna: hadi, ekin, ama yalnız ekin açısından, saltık Batı yanlılığına tamam diyelim, devrimciliğine de, masa başında, geniş kitlenin ne yiyip ne içeceği, ne çalıp ne söyleyeceği konusunda görüş üretmesine de tamam diyelim, bütün bunlar yapay aydın diye nitelenen öznenin baskısını, zorbalığını, İleri'nin deyimiyle "tahakküm"ünü kesinlemek için yeterli mi? Hadi, bir ödün daha verelim, "Yeterlidir!" diyelim, bu zorba "yapay aydın" türünü sevgili Selim İleri'nin göndermede bulunduğu bunca anlatı kahramanından hangisi doğruluyor? Felâtun Bey mi geniş kitle üzerinde "tahakküm icra ediyor", Bihruz Bey mi, *Yolpalas Cinayeti*'nde canlandırılan "gardırop tutkunu Şişli sosyetesi"nin üyeleri mi, yoksa Reşat Nuri'nin zavallı Feride'si mi? Hiçbiri. Üstelik, eğri de otursak doğru konuşalım, tüm bu anlatı kişileri sevgili İleri'nin savının tersini kanıtlamaya çok daha elverişli.

Öyle ya, Tanzimat döneminin iki önemli yazarı, Ahmet Mithat Efendi ile Recaizade Mahmut Ekrem, yalnızca roman yazmalarıyla bile, seçimlerini Doğu'dan yana değil, Batı'dan yana yaptıklarını ortaya koyarlar; bize gülünçlüklerini sergiledikleri kişilerse, "mutlak Batı yanlısı" birer "aydın" değil, Batı yazınlarının yüzyıllardır işleyegeldiği beylik "züppe" örnekleridir; yani, bir kez daha, yazarlarımız Batı'ya özenir,

Batı'yı yinelerler. *Yolpalas Cinayeti*'nin çoğu kişileri de yapay ya da gerçek aydın örnekleri değil, "gardırop tutkunu" züppe örnekleridir. Ayrıca, önemle belirtmek gerekir ki, şöyle ya da böyle bir aydın eleştirisi söz konusu olsa bile, bu eleştiriyi irdelerken, Tanzimat döneminin aydınıyla Cumhuriyet döneminin aydınını kesinlikle birbirinden ayırmak gerekir. Selim İleri bunu yapmıyor, yapmadığı için de *Çalıkuşu* ve *Eski Hastalık*'ta vurgulanan karşıtlığı *Felâtun Bey ile Rakım Efendi*'de vurgulanan karşıtlıkla aynı çizgiye getirebiliyor. Oysa, söylemeye gerek var mı, bilmem, Reşat Nuri, öncekilerin tersine, temel karşıtlığı Avrupa ile Türkiye arasında değil, İstanbul ile Anadolu arasında kurar; üstelik, Anadolu'dan yana çıkar. Bana kalırsa, iyi de eder: İstanbul, ekinsel açıdan bakılınca, Anadolu'dan çok daha doğuda ve çok daha güneydedir. Eski Kahramanmaraş milletvekili Ahmet Hamdi Tanpınar, 1960 başlarında bile, "Nihayet bütün bu unuttuğumuz, unutacağımız şeylerin yerine ne koyacağız? Haydi bizler koyduk, büyük kitle... yeni yetişenler?" diye yakınabilmişse, hemen arkasından, sorunu gülünç bir biçimde indirgeyerek "Kolej ve Fransız mektebi mezunu mu bu cemiyette münevver olacak!" diyebilmişse, gerçek karşıtlığı görememiş olduğu içindir.

Oysa, 1950'den beri yaşadıklarımız gösteriyor ki, bu ülkenin en büyük Avrupa ve Amerika hayranları, Bayar'lar, Menderes'ler, Demirel'ler, Özal'lar, Çiller'ler (hemen hepsi Türkiye'yi bir "küçük Amerika" yapmaktan söz etmiştir), aynı zamanda Türk toplumu üzerinde "çok derin, yüzyıllara dayalı" etkileri bulunduğu söylenen Doğu ekininin yılmaz savunucuları oldular; "tahakküm" de onlarla ya da onların ardından geldi. Böylece, bugün, masa başında değil, gerçekten, kâğıt üzerinde değil, gözümüzün önünde, dokuz yaşındaki kız çocukları çarşafa sokulabiliyor. "Eski kültürümüz"

adına yerden yere vurulan yapay aydınıysa, işte gördük, değil gerçekte, romanlarda bile bulamıyoruz. Rastlantı bu ya, ayrımında olmadan, sevgili Selim İleri de doğruluyor bunu: daha yazısının başında, "yapay aydın olmak isteyenlerle yapay aydının tahakkümüne karşı olanlar"dan söz ediyor. Sizin anlayacağınız, yapay aydın henüz ortalarda yok, henüz ortalarda olmayan "yapay aydının tahakkümüne karşı olanlar"sa, aramadığınız kadar.

Gerçek durum da bu değil mi?

12.9.1995

KARŞIT EKİNLER

Toplumsal kimlik sorunu son yılların en gözde konularından biri. Ama daha nice konuda olduğu gibi bu konuda da öyle temelsiz söylemler geliştiriliyor, en kesin uzamsal ve süremsel veriler bile öyle kabadayıca saptırılıyor, saptırmacalar da öyle kolay benimseniyor ki, insanın dili tutuluyor. İnanmazsanız, renkli basınımıza biraz yakından bakın: bıçkın araştırmacı-gazeteci-yazarlarımızdan biri, "Bu Birinci Cumhuriyet neler yaptı, neler! Bin yıllık ekinini değiştirmeye kalkarak halkı canlılığından, yaratıcılığından, kimliğinden etti, yozlaştırıp kendi kendini tanımaz duruma getirdi!" dedi mi dizi dizi köşe yazarları, televizyon yorumcuları, küreselleşmeci parti sözcüleri, Enis Batur'un çok güzel tanımladığı çift pasaportlu yalı profesörleri, Panurge'ün koyunları gibi, hemen dalıyorlar önyargının içine, "Ya, evet, öyle oldu, bin yıllık tarihimiz ve ekinimiz tümüyle elden gidecekti neredeyse!" diye haykırıyorlar. Düşünen insanlarsa, ya savı tartışılamayacak ölçüde saçma buluyor, ya siniyor, "İyi, hoş da siz ekini doğa, halkı binyıllar boyunca aynı kalan bir yaratık mı sandınız?" diye sormuyor kimse.

Oysa, ister Batı ekini çerçevesinde kalalım, ister Doğu ekini çerçevesinde, ekin kavramı uzam ve zaman içinde farklılık

ve farklılaşmayı, dolayısıyla değişim kavramını da kendisiyle birlikte getirir. Örneğin Batı Avrupa ekini dediğimiz ekini Rönesans'ın yeniden biçimlendirdiği ne denli doğruysa, bu yeniden biçimlenmenin tüm Batı Avrupa ülkelerinde aynı dönemlere, hatta aynı yüzyıllara rastlamadığı da o denli doğru. Ayrıca, Rönesans'la gelen düşünce ve yaşayış değişimlerinin bir ülkede tüm toplum katmanlarına aynı zamanda, aynı biçimde ve aynı kapsamda yerleşmiş olabileceğini düşünmek bile saçma. Michel de Certeau'nun *La Possession de Loudun*'ünde ayrıntılarıyla görürüz, Descartes'ın *Yöntem Üzerine Söylem*'i yayımladığı yıllarda, Fransa büyü ve cinlenme olaylarıyla çalkalanır. Bu da bize, aynı toplum içinde bile, kusursuz bir ekin birliğinden söz edilemeyeceğini, dolayısıyla ekinin bir doğa gibi sunulamayacağını kanıtlar. Kısacası, dikey ve yatay diyebileceğimiz iki eksen üzerinde, değişik ekin katmanları sıralandığı bir gerçek. Örneğin, dikey düzlemde, her kesim aynı şeyleri bilmez, aynı şeyleri öğrenmeye yönelmez, aynı kitapları okumaz, aynı ezgileri dinlemez, daha da ilginci, kendisinin okumadığını okuyana, dinlemediğini dinleyene kızar. Hiç kuşkusuz, zaman içinde, karşıtlıklar artar ya da azalır: XVII. yüzyıl başlarında, Galileo Galilei bilgisini paylaşacak insan bulmakta güçlük çeker; bugünse, yalnız kendi ülkesinde değil, tüm dünyada, bu bilgiyi yalanlayacak kişiler bulmak için Suudi Arabistan'a gitmek gerekir. Yatay düzlemde de, bugün bile, çevreden çevreye gittikçe, değişik ekin ayrılıklarıyla karşılaşıyoruz; bu nedenle, ülkemizde, bir "mozaik" nitelemesidir yinelenip duruyor.

Bu süreksizliğin yanında, bu süreksizliğe karşın, belli bir süreklilik de yok değil kuşkusuz. Genel olarak bir Batı ekininden, bir Doğu ekininden söz edilebiliyorsa, uzamsal düzlemde bir "mozaik" oluşturduğu söylenen ekinler arasında

belirli yakınlıklar bulunduğu içindir, belirli bir düzlemde birer karşıtlık oluşturan yaşam ve inanç biçimleri daha geniş bir düzlemde, başka yaşam ve inanç biçimleri karşısında, birer süreklilik olarak göründüğü içindir. Yazık ki, olguları gerçek çerçevelerine oturtmadığımız için, kendi ekinimizi tüm Doğu ekinlerinin temel özellikleriyle donanmış bir ekin sayıp Batı ekini dediğimiz şeyle karşıtlaştırmakta bir sakınca görmüyoruz. Ama, alışkanlıklarımızı zorlamak pahasına da olsa bir düşünelim: örneğin XVIII. yüzyılda Yunan toplumunun ekini Alman toplumunun ekinine mi daha yakındır, yoksa Osmanlı ekinine mi, örneğin bizim ekinimiz Çin, Japon, Afgan ekinlerine mi daha yakın, yoksa bunca yıldır üç aşağı beş yukarı özdeş yöntemlerle savaştığımız ya da dostluk ilişkileri kurduğumuz Batı halklarının ekinlerine mi?

Ne olursa olsun, alt katmanlara doğru indikçe, değişik ekinler arasında yakınlıkların daha bir belirginleştiğini görüyoruz: söylenler, masallar, şarkılar, inanç biçimleri, eski dönemlerin iletişim zorluklarına karşın, birbirine çok yakın. Neden? Belki de bu düzlemde ekinsel öğeler çok daha uzun ömürlü olduğu için. Buna karşılık, hele günümüze doğru yaklaşıldıkça, üst katmanların ekinsel öğeleri, örneğin yazılı yazın biçimleri, belki de hep yeniyi ve özgünü aradıkları için, çok daha kısa ömürlü. Ama bu karşıtlık da bir doğa yasası gibi işlemiyor: her düzeyde öğretimin yaygınlaşması, iletişim olanaklarının artması sonucu, bir yandan belli bir toplum içinde, üst katmanlarda (bilimin, felsefenin, sanatın yer aldığı düzeyde) geliştirilen ekinsel öğeler alt katmanların ekinsel öğelerini etkileyip belli bir oranda dönüştürürken, bir yandan da başka toplumların ekinsel verileriyle etkileşim, hatta bütünleşim içinde (belirli bilgiler, örneğin dünyanın dönmesi, belirli toplumsal tutumlar, örneğin laiklik, böylece evrensel

kazanımlar durumuna geliyor). Ama, sanki eskiden başka türlüymüş gibi, kimi aydınlarımız tükettiğimiz ekinsel veriler arasına yeni ve yabancı öğeler katılmasını korkunç bir yabancılaşma, neredeyse bir yıkım olarak değerlendiriyorlar. Buna karşılık, ortadan çekilmesinden yakındıkları nice eski öğenin gerçekte yabancı kökenli olduğu hiç uslarına gelmiyor.

Sanıyorlar ki, gecelik entari tarih boyunca yalnız bize ve Arap kardeşlerimize özgüydü.

19.9.1995

GİDEN VE KALAN

Tanzimat Osmanlı yönetiminin evrensel tüze ilkelerini benimseme girişiminde bir evredir; ama Türk halkının bu ilkelere tümden yabancı olduğu söylenemez. "Anadolu Müslümanı şeriat hukukunu hiçbir zaman benimsemedi, kimi kesimlerinde şeriata tam karşı çıktı, laikliğin mayası Anadolu uygarlığında vardı," derken, İlhan Selçuk da doğrular bunu. Tanışıklık başka alanlarda da geçerlidir. Örneğin yazın alanında. Yunus, Pir Sultan, Karacaoğlan Batı yazınına Osmanlı yazınından daha yakındır. Gene de kimi yazarlarımız, bir yandan Batı'nın tüm ekinsel değerlerini benimserken, bir yandan da Tanzimat'ı ve Atatürk devrimlerini bir kopma, bir "bellek yıkımı", halkı kendi köklerinden ve kendi benliğinden uzaklaştırma yolunda bir korkunç baskı olarak niteliyorlar.

Ne var ki, ekinlerarası süreklilik ve süreksizlik olguları konusunda geçen hafta yaptığımız alçakgönüllü saptamalar göz önüne alınınca, Anadolu'da bir "mozaik" oluşturduğu söylenen ekinlerin her biriyle Osmanlı ekini arasındaki karşıtlıkların bu ekinlerin birbirleri arasındaki karşıtlıklardan çok daha derin ve çok daha belirleyici olduğunu kesinlemek hiç de abartmalı olmaz. Biraz daha düşünecek olursak, aynı ekinlerin Batı toplumlarının alt katman ekinlerine Osmanlı ekininden daha yakın olduğunu da kesinleyebiliriz. Biliyoruz,

kimi bıçkın kuram-kurgucularımız, örneğin Fransız ekininin Fransız devrimcileri Fransız saray ekinini üstlenip yaydığı için böylesine serpilip geliştiğini söyleyip duruyorlar. Ama böyle bir savı tarihsel verilerle doğrulamanın çok zor olması bir yana, Fransa'da saray ekininin en azından dil bağlamında halk kökenli olduğu da, bir an için, Voltaire'in, Rousseau'nun, Rameau'nun yüzde yüz saray ekinini sürdürdükleri varsayılsa bile, yapıtlarının Fransa'da oldukça geniş bir çevreye yayılmış olduğu da bilinir. Birdenbire yoksun bırakıldığımızı ileri sürdükleri saray ya da üst katman ekiniyse, Anadolu halkının pek de tanışık ve barışık olduğu bir ekin değildir. 1789'la 1839 arasında topu topu elli yıll vardır, ama 1839'da ya da 1923'te, Anadolu'da Baki'yi ya da Buhurizade Mustafa Efendi'yi bilenlerin, anlayıp sevenlerin genel nüfusa oranı çizelgelerde büyüteçle bile zor görülebilecek oranda düşüktür. Bu durumda, sevgili Selim İleri beni bağışlasın, küçük bir mutlu azınlığı tüm Türkiye halkıyla özdeşleştirerek, "Nihayet bütün bu unuttuğumuz, unutacağımız şeylerin yerine ne koyacağız? Haydi bizler koyduk, büyük kitle..." diye dertlenen bir Tanpınar karşısında gülünmese de gülümsenir.

Öyle ya, profesör olarak öğretimde, iktidar milletvekili olarak ülkenin genel politikasında etkin işlevler yüklenmiş olmasına karşın, unutulmaz hocamızın böyle konuşması en azından tuhaf geliyor insana: "yapay aydın" bu konuda ne yaptı, bilemeyiz, ama Cumhuriyet yönetiminin, etkin öğretim ve yayın politikasıyla, hiç kuşkusuz başka şeyler, özellikle de Batı uygarlığının evrensel kazanımları arasında, Osmanlı üst ekininin verilerini de eski dönemlerle karşılaştırılamayacak ölçüde kolay erişilir kıldığı tartışılmaz bir gerçek. Örneğin, ölmüş bir yazın olmasına karşın (Tanzimat ölü bulmuştu onu), bugün Divan yazınını bilip değerlendirenlerin oranının bu

yazını gerçekten yaşadığı dönemlerde bilip değerlendirenlerin oranından kat kat yüksek olması büyük olasılık. Böyle olmasa bile, tüm suçu varsayımsal bir "yapay aydın"ın sırtına yüklemek yanlış. İşte, sevgili Selim İleri, o ince duyarlığıyla, araştırıcı Selim İleri'yi romancı Selim İleri'yle bütünleyerek, yakın geçmişimizin unutulmuş romancı ve öykücülerini yeniden gündeme getirmek, onlara yeniden canlılık ve yaşarlık kazandırmak istiyor; çok da güzel, çok da özgün bir biçimde yapıyor bunu. Ama, başka bir yerde örnekleriyle göstermeye çalıştığımız gibi, yaratıcılarından sonra yaşayan yapıtlar hem çok küçük bir azınlık oluşturuyor hem de yaşamlarının ne zaman sona ereceği belli olmuyor; "ölümsüz yapıt" diye bir şey yok. Aynı biçimde, düşünce yapıtları da, bilim yapıtları da eleniyor; tıpkı yaşama, giyinme, yeme, içme, sevme biçimleri gibi, onlarla birlikte.

Bu durumda, bu kimi zaman yavaş, kimi zaman hızlı, ama sürekli değişimler içinde, geçmiş ekinimize bağlılığımızı, bu ekinden olma bilincimizi iki biçimde ortaya koyarız; daha doğrusu, ekinimizin öğelerinin durumu bizi iki ayrı tutuma yöneltir. Kimi eski öğeler hep sürer, yani, eskiliklerine karşın, yaşamımızın ayrılmaz parçalarıdır; onları, bu nitelikleriyle, yaşamımıza yeni katılan öğelerden ayırmayız, eskiliklerinin ayrımına varmayız, varsak bile, eskilikleri bizi hiç rahatsız etmez. Kimi eski öğeler de yaşamımızın dışında kalmış, yerlerini başka öğeler doldurmuştur. Ama yaşamımızın dışına düşmüş olmaları, tümden silinmeleriyle sonuçlanmaz: atalarımızın yaşamında yer almış, bu yaşamı anlamlandırmış öğeler olarak, bizim için de değerlidirler, ancak bağlılığımızı onları bilmekle, saymakla, belleklerde yaşatmakla gösteririz. Bunları bugünün yaşamına sokmaya gelince, olsa olsa hızımızı keser, düzenimizi bozar. Cemal Süreya'nın dediği

gibi, folklor şiire düşmandır. Divan yazınında Türk şiirinin gerçek sesini bulmaya çalışanlar da balık pullarında "bismillah" arayanlardan farksızdır. Son yıllarda, ikide bir "bellek yıkımı"ndan söz edip gözü yaşlı kimlik sorunlarına dalanlar daha nice şeyler yanında bunu da gözden kaçırıyorlar.

Ne diyelim, Elektra'ya yas yaraşır, bize de Kuran kurslarıyla İmam-Hatip liselerinin tragedyaya son vermelerini dilemek kalıyor.

26.9.1995

YOLCULUK

Hiç başıma gelmemişti böylesi: kısa pantolonu, bol resimli atletiyle geçip yanıma oturdu, sol kalçasının sol yanı koltuğumun en az üçte birini kaplayıverdi. Bu da kaçınılmaz bir şey: eni benimkinin iki katı. Ama adam oylumunun da dışına taşıyor, bacaklarını açıp sol ayağını iki ayağımın arasına yerleştirdi; bir de, bu sıcak Bodrum akşamında, oturur oturmaz çarşaf gibi açtığı *Sabah*'ının sayfalarını çevirirken, dirseğini ikide bir koluma, göğsüme, başıma çakıyor. Patladım patlayacağım, etkili bir söz arıyorum, buluyorum da, ama adamda öyle küresel bir surat var ki, etkilenmeyeceği kesin. Çevreme bakıyorum, her yer dolu; kaptana bakıyorum, bir yandan otobüsü uçururken, bir yandan da yakınındakilerle şen bir söyleşiye dalmış, kahkahalar atıyor. "Anlaşıldı, İstanbul'a dek katlanacağım bu işkenceye!" diyorum içimden. Ama beterin beteri de var: gazeteyi bırakıp uyuyunca, komşum iyice kaykılıp üstüme yaslandı. Koltuğumun arkalığını öne, arkaya çekiyorum, hiçbir şey değişmiyor. Ben böyle kıvranırken, önümde saçları altın sarısı iki güzleklemiş bayan, saç tarıyor, ruj yeniliyor, kokakola içiyor, İngilizce patlatıyor, sık sık görevliyi çağırıp bir şeyler istiyor. Umursamazlıkları işkencemi iki katına çıkarıyor, durumumun olası izleyicileriyle göz göze gelmeyeyim diye uzun

süre gözlerimi yumuyorum; sol omzuma çarpılınca açıyorum ancak. Kaptan çarpmış. Direnme içgüdüsüyle, bir şaka geliyor usuma:

"Hayrola! Araba kendi kendine mi gidiyor?" diyorum.

"Yok, amca, olur mu öyle şey, arkadaş kullanıyor," diyor. Sonra birden durup başını sallıyor: şakayı geç anladı, ya kendi kendine kızıyor, ya bana. Bana kızdığını düşünmek hoşuma gidiyor. Ama, kim bilir kaç saat sonra, arkadaşını indirip yeniden direksiyona geçince, dost dost gülümseyerek sağ yanındaki tek koltuğu gösteriyor bana: "Abi, gel, şöyle otur istersen, söyleşe söyleşe gideriz," diyor.

Bana kızdığını ummuştum, oysa hem "amca"yı "abi"ye çevirdi hem de beni işkenceden kurtarmak istiyor. Dirsekliği indirerek şişeden mantar çeker gibi çekip çıkarıyorum gövdemi. İnsan değil miyiz, kaptanın yanına kurulur kurulmaz şımarıyorum:

"Sizin şirket 13 numaranın parasını bana vermeli," diyorum.

"O niye, abi?"

"Yolcusunu ben taşıyorum."

İçtenlikle gülüyor:

"Doğrusun, abi," diyor, "öyle bir ayının yanına düşmüşün ki, beş Erol Günaydın seslendiremez."

"Hayır, Erol Günaydın seslendirir," diyorum. "Erol Günaydın dünyanın tüm yaratıklarını seslendirir, en sessizlerini bile, tırtılı, balığı bile."

"Ağzına sağlık, abi," deyip yola dikiyor gözlerini, bir kamyonu geçiyor, bir kamyonu daha geçiyor, bir an benden yana dönüp gülümsüyor, alan değiştirmemize zaman kalmadan, "Abi, Tansu Çiller'i nasıl buluyorsun?" diye soruyor.

"Tipim değil," diyorum.

"Renk sorunu," diyor incelikle.

Sonra muavine bize birer "neskahve" getirmesini söylüyor, sonra, Erol Günaydın'a taş çıkartmak istercesine, Süleyman Demirel'den başlayarak, bir sürü politikacının öykünüsünü çıkarmaya girişiyor; el ve yüz devimlerini de, heceleri vurgulamalarını da, söylemlerinin biçemini ve içeriğini de bayağı güzel yansıtıyor. Hepsini de yakından izlediği belli. Gülüyorum, 13 numaranın şişmanını çoktan unuttum.

"Peki, koalisyona ne diyorsun?" diye soruyorum. "Daha çok sürer mi?"

"Sürer, abi, sürer," diyor. "Seninkiler öyle kıyak bir sağırlar diyaloğu kurmuşlar ki, seçim olmasa, kıyamete kadar sürer."

Gözlemini kendisinin de çok beğendiği gerine gerine geriye yaslanmasından belli. Ama, yaslanınca, aynada bir ışık görüyor, yerde uyuklayan muavini uyandırıyor:

"Bak bakalım. Gönül Yazar'lar gene ne istiyor?"

"Neden Gönül Yazar diyorsun ki?" diye soruyorum.

"Abi, daha ne diyeyim istiyorsun?" diyor. "Hülya Avşar mı diyeyim?"

Muavin geri dönüyor bu sırada. Gönül Yazar'ların Marlboro paketini istediklerini söylüyor.

"Benim Marlboro paketini mi?"

"Senin Marlboro paketini."

Kaptan direksiyonu bırakıp kollarını havaya kaldırıyor:

"Otobüsü kuruttular, sıra bana geldi!" diyor, ama çıkarıp veriyor Marlboro paketini. "Abi, insan şu otobüste öyle tiplerle karşılaşıyor ki!" diye ekliyor.

Sonra karşılaştığı tipleri anlatmaya başlıyor bana. Hepsi de ilginç gerçekten, inanılamayacak kadar ilginç. Yazık ki, gözkapaklarım çok ağırlaştı, işitiyorum, ama izleyemiyorum, gözlerim kendiliklerinden kapanıyor.

*

Bir de bakıyorum ki, gelmişiz! Kaptan kollarını açmış, tepemde dikiliyor. Kalkıyorum, kucaklaşıp öpüşüyoruz.

"Teşekkür ederim, çok teşekkür ederim," diyorum.

"Ayıp ettin, amca," diyor, "yaşlılara yardımcı olmak görevimiz."

Gel de gülme!

"Yani ödeştik mi?" diye soruyorum.

"Sayılır," diyor, "bizim meslekte ne borç bırakacaksın, ne alacak."

3.10.1995

YAZI VE GERÇEK

Kızıl ile Kara'nın unutulmaz kahramanı Julien Sorel, Mathilde de La Mole'la evlenmesine engel olan eski sevgilisi Madame de Rênal'i kilisede tabancayla yaraladıktan sonra, tutukevinde kendisini sorgulamaya gelen yargıcı bir an önce başından savmaya çalışır, "Ceza Yasası'nın 1342'nci maddesi açık, ölümü hakkettim, bekliyorum," diyerek kapatmak ister konuyu. Ama Fransız Ceza Yasası'nda bir 1342'nci madde yoktur. Eleştirmen de durur mu, durumun ayrımına varır varmaz, Stendhal'in özensizliğinden söz eder. Örneğin en ünlü Stendhal uzmanlarından Georges Blin, büyük romancı için, "Gerçeğe öylesine az başvurur ki, Julien Sorel'i ceza yasasının 1342'nci maddesine göre cezalandırır, oysa, bu yasanın maddelerinin sayısı beş yüzü geçmediğine göre, böyle bir maddeyi kapsaması olanaksızdır," deyip çıkar işin içinden. Ancak küçük bir noktayı gözden kaçırır: Julien Sorel Ceza Yasası'nın "olmayan" 1342'nci maddesi uyarınca gönderilmez giyotine. Ceza Yasası'nın 1342'nci maddesinden söz eden de "roman yazarı" Stendhal değil, "roman kişisi" Julien Sorel'dir.

Korkarım, geçen hafta yayımlanan "Yolculuk" başlıklı yazımı okuyanlar arasında da, "Peki, koalisyona ne diyorsun? Daha çok sürer mi?" sorusunun "Sürer, abi, sürer. Seninkiler öyle kıyak bir sağırlar diyaloğu kurmuşlar ki, seçim olmasa,

kıyamete kadar sürer," diye yanıtlandığını görünce, Georges Blin'in tepkisini gösterenler olmuştur. Kimi "Nerede yaşıyor bu adam? Bugün günlerden 3 Ekim, ama o 20 Eylül'de olup bitenlerden haberi yokmuş gibi yazmış, gazete de bu yanlışı düzeltmemiş!" diye homurdanmış, kimi de "Gazete yazısı yazdığını unutmuş bu adam, 3 Ekim'de çıkacak yazıyı 20 Eylül'den önce yazmış; 20 Eylül'de kesinleşen aykırılığı düzeltmek için bol bol zamanı varken, bunu bile yapmamış!" demiştir.

Hemen söyleyeyim, bu yazıyı gazeteye 20 Eylül'den çok önce, "yapay aydın" konusuna ilişkin yazılarla birlikte verdim. Sonra 20 Eylül geldi, Deniz Baykal o onurlu çıkışı yaptı, kimi arkadaşlarının altından "dayanılmaz" koltuklarını çekerken, bizim alçakgönüllü yazımızdaki otobüs şoförünün 20 Eylül sabahına dek bayağı doğru gibi görünen yanıtını da geçersiz duruma düşürdü. Hiç kuşkusuz, gözlemi çıkarıp atmak ya da düzeltmek için bol bol zamanım vardı. Ne var ki, biraz düşünülecek olursa, kaptanın bu sözleri de Julien Sorel'in sorgu yargıcına verdiği yanıt türündendi: yazarın değil, anlatı içi bir kişinin sözüydü; hiç değilse, doğruluk/yanlışlık açısından, sorumluluğu doğrudan yazara yüklenemezdi.

Ne olursa olsun, varsaydığımız okur tepkileri, yazarla kişilerini birbirine karıştırma alışkanlığını sezdirmekle kalmıyor, yazı-dışı oluntuların yazılıp bitmiş yazıları bile nasıl etkileyebileceğini, içeriğini nasıl yeniden yönlendirebileceğini de gösteriyor. Öyle ya, "Yolculuk" başlıklı yazı örneğin 12 Eylül'de yayımlanmış olsaydı, en azından *Cumhuriyet* okurları arasında, kaptanın sözlerine hiç kimse tepki göstermeyecekti. Öte yandan, partisinin kendinden önceki başkanları gibi Deniz Baykal da bayan Çiller'e boyun eğmiş olsaydı,

bizim yazı 3 Ekim'de yayımlaması durumunda da aynı biçimde doğal karşılanacaktı. Ama araya o 20 Eylül kopması girince, sonucu bile değişiverdi.

Bir kez daha *Kızıl ile Kara*'ya dönersek, olmayan bir 1342'nci maddeden söz etti diye Julien'i suçlayamayız: bu söz bir yanılgılının sonucuysa, belleğinin güçlülüğüyle ün yapmış olan kahramanımızın şaşkınlığını gösterir; meydan okumayla karışık bir alay isteğinden kaynaklanmışsa, en zor dakikalarda bile, her şeye ne denli dışarıdan ve yukarıdan bakabildiğini. Kısacası, yanılgı her iki durumda da yazarın özensizliğinin değil, benzersiz ustalığının kanıtıdır. Benzetmek gibi olmasın, benim alçakgönüllü yazıdaki kişinin yazı yazıldıktan sonra kesinleşmiş görünen yanılgısı da böyle: 20 Eylül 1995'te DYP-CHP koalisyonu bozulduğuna göre, bu yazıyı 20 Eylül'den önce yazılmış bir yazı diye okumamız durumunda, kaptanın, attığı havaya karşın, yakın geleceği kestirmekte yaya kaldığını söylememiz gerekir, 20 Eylül'den sonra yazılmış bir yazı diye okumamız durumunda da, politikayla çok ilgili görünmesine karşın, çok önemli olaylardan bile habersiz kalabildiğini ya da DYP-CHP koalisyonunun eninde sonunda yeniden kurulacağına inandığını, ama küçük öykünün yazarının okuruna güvenerek bu durumu ayrıca belirtmek gereksinimini duymadığını gösterir. Öyleyse, her üç durumda da, yazının sonucu aynı sonuç değildir artık: yazı, ana çizgilerinde, kaptanla anlatıcı arasında bir tür "işletme", yanıltma ve yanılma yarışı biçiminde eklemlendiğine göre, birinci ve ikinci durumda, yazı dışı olayların yardımıyla, 2-1 anlatıcı öndedir; üçüncü durumdaysa, kesin sonucu gelecek belirleyecektir.[1] Oysa, geçen ayın başlarında, ben "Yolculuk"

1 Kesin sonuç daha sonra belirlendi: Deniz Baykal, kesin bir dönüş yaparak Çiller'in dümen suyuna girip sevimli kaptanı haklı çıkardı. Solun yeni önderlerinin zaman zaman işe yaradıkları da oluyor.

adlı yazıyı bitirdiğim zaman, kaptanla anlatıcı ödeşmiş, yani 1-1 berabere durumdaydı.

Belki tüm yazdıklarımız zaman içinde sürekli değişip duruyor da biz ayrımsamıyoruz.

10.10.1995

ŞOTA'NIN OLANI ŞOTA'YA

Son yıllarda, dinibütün kardeşlerimiz, İslamın etki alanını genişletme yolunda büyük çabalar harcıyor, bugüne dek hiç girmediği alanlara girmesini sağlamaya çalışıyorlar. Böylece, inanmış ressam sergisini "alkolsüz bir kokteylle, tekbir sesleri arasında" açıyor, inanmış genç kız başörtüsünü inancının yeşil bayrağı gibi taşıyor, futbol takımı "top başı" yaparken, il müftüsü "müsecca" açılış duaları okuyor, siyasal yürüyüş yapan inanmışlar topluluğu da en etkili gösteri öğesi olarak "tekbir"i kullanıyor. Öbür dünyayı şimdiden güvenceye almak gerektiğine, inancı gittikçe daha çok yaymak da bu konuda inanmışın işini kolaylaştıracak bir etken sayıldığına göre, buna sevinmek gerekmez mi? Doğrusunu isterseniz, ben biraz kuşkuluyum. Dinin toplumsal yaşamda önemli bir yeri bulunduğu kesin, ama onu toplum yaşamının her düzleminde egemen kılmaya, olur olmaz her alanda, her amaçla "kullanmaya" kalkmak da çok saçma, hatta günah. Matta'nın anlattığına bakılırsa, bir Farisi, elinde Sezar'ın imgesini taşıyan bir mangır, kafasında herkesin kafasını karıştıran şu İsa'yı açmaza düşürme düşüncesi, Yahudiler'in Romalılar'a vergi ödemesinin doğru olup olmadığını sorar ona, o da, eveleyip gevelemeden, "Sezar'ın olanı Sezar'a, Tanrı'nın olanı Tanrı'ya verin,"

diyerek kendi açısından çözer sorunu, yani tinsel düzlemle dünyasal düzlemi kesinlikle birbirinden ayırır. Bir de sayın Trabzon müftümüzün birkaç ay önce Işık Kansu'nun köşesinde okuduğumuz (*Cumhuriyet*, 12.8.1995) "Trabzonspor için açılış duası"na bakın: İsa'nın koyduğu sınırı tümden kaldırıyor neredeyse. Daha fazlasını da yapıyor.

Kuran'da futbolun yeri var mıdır, yok mudur, ben kendi payıma hiç bilmiyorum; ama, radyodan atoma, her şeyin yerini bulan seçkin uzmanlar futbola da şu ya da bu biçimde ufak bir yer ayarlamış olsalar bile, değerli Trabzon müftümüzün "sezon açılış duası" kitabımızın temel yönelimine uygun bir dua gibi görünmüyor. Biliyoruz, futbol belli insanlara büyük paralar kazandıran bir uğraş; ancak o da tüm sporlar gibi bir spor sonunda: gerçek üretimi oyuncuların bedensel çaba ve becerisi. Bu durumda, yandaş kitlesinin bilinçli ve düzenli biçimde "on ikinci oyuncu" işlevini yüklenmesi bile işin özüne aykırı bir tutum sayılabilir. Değerli Trabzon müftüsüyse, duasında Tanrı'ya "Oyuncularımıza ağları bulacak şutlar attır. Her maçta onlara galibiyetin tadını tattır" ya da "Geri dörtlümüzü demir gibi birbirine ram, orta sahamızı muhkem, kavi ve sağlam eyle!" diye seslenirken, hileye benzer bir şeyler sokuyor işin içine, oyuncunun yapması gerekeni Tanrı'nın sırtına yüklemeye kalkıyor. Daha da can sıkıcısı, Trabzonspor futbol takımının önüne çıkan her takımı "devirmesini", karşıtlarını "ekarte etmesini" ya da –en korkuncu!– umutlarını "mum gibi söndürmesini" istemekle ulu Tanrı'yı evrensel niteliğinden uzaklaşarak, tüm Müslümanların, bu arada Galatasaraylılar'ın, Fenerbahçeliler'in, Vansporlular'ın da Tanrı'sı olduğunu bile unutarak "fanatik bir Trabzonsporlu" olmaya çağırmakla kalmıyor, aynı zamanda can yakan ve can yakmaktan

haz duyan bir Tanrı olmaya çağırıyor. Hiç kuşkusuz, sayın müftü Tanrı'ya el açıp "Bu sezon maçlarımızı farklı skorlarla kazanmak, Hami'ye, Şota'ya, Ünal'a, Orhan'a bol bol gol atmak imkânı ver!" dediği için Trabzonspor'un Beşiktaş'ı 3-1, Galatasaray'ı 4-1 "devirdiğini" söyleyerek övünebilir. Ama, en azından spor alanında, böyle bir üstünlük ülküsel bir üstünlük sayılamaz. Tanrı'nın olanı Tanrı'ya, Şota'nın olanı Şota'ya bırakmak gerekir. İster Trabzonsporlu olsun ister Galatasaraylı, dinibütün bir Müslüman yanlılığın böylesini kolay kolay onaylamaz.

Siyasal gösterilerinde ikide bir tekbir getirenlerin Trabzon müftüsü kadar "fanatik" oldukları söylenemez, ama tekbirin bayram namazlarında, bayram hutbeleri arasında, kurban kesme, cenaze ve düğün gibi durumlarda okunan bir dua olduğu bilinince, bu duanın bir gösteri öğesi olarak kullanılması, topluluğu yönlendiren kişilerin, futbol maçlarında sık sık tanık olduğumuz biçimde, "Tekbir!" diye bağırması üzerine, herkesin tekbir getirmesi aykırı geliyor insana. "Tekbir sesleri arasında" sergi açmak da böyle: resim yapmak, resme bakmak özünde dinimize aykırı bir edim değil belki; gene de, dinimize yön verenlerin yüzyıllar boyunca her türlü "tasvir"i yasaklamış oldukları düşünülünce, "Türk-İslam sentezi"ne gönül vermiş ressamımızın sergisini tekbirle açması dinsel duygularımızda fazlasıyla tedirgin ediyor bizi, bu tür davranışları kutsalı dünyasalın, daha da kötüsü, kişisel çıkarın buyruğuna vermek, onu alanının dışına, dolayısıyla "aşağıya çekmek" biçiminde değerlendiriyoruz. İsa ne Sezar'dan yanaydı ne de Yahudi halkının Roma'ya vergi ödemesini isterdi, ama, Tanrı'ya tüm varlığıyla bağlı olduğundan, onun düzenini Sezar düzeniyle aynı kefeye koyması söz konusu bile olamazdı. Bunca papanın bunca kan dökücü krala taç

giydirmesini, bunca patriğin bunca faşist yöneticinin yalan yeminlerine tanıklık etmesini de onaylamazdı.

Tek bir romanıyla: *La Vita Agra*'yla tanıdığım bir İtalyan yazar, Luciano Bianciardi, yapıtının bir yerinde, giyinip çıkmaya hazırlanan anlatıcısını şöyle konuşturur: "Yüzümü de yıkayabilirdim, biliyorum, ama böylesi bir ikiyüzlülük gibi gelir bana, adam dediğin ya tümüyle, tepeden tırnağa yıkanır, ya da böyle çıkar, daha iyi."

Haklı söze ne denir?

17.10.1995

BİR YANIT

Sayın Memet Baydur,

"Arpa Boyu" başlıklı yazınızda (*Cumhuriyet*, 8.10.1995) kaçamak bir biçimde beni karalayan satırlarınızı üzüntüyle okudum. Eleştiriye katlanamadığım için mi? Hayır, çok daha ağır eleştiriler, çok daha kaba aşağılamalar karşısında gülüp geçtiğim çok oldu. Ama *Cumhuriyet*'te, benim de yazdığım şu köşede kişiliğime, anlatımıma, düşünceme saldırılması bana yakışıksız geldi, hele benimsediğiniz dolambaçlı tutum karşısında sizin adınıza ben utandım. Söyleyecek sözü olan açık açık söyler. Sizse, "Uzun, kalın, karışık cümlelerle, bas bariton bir tonla, karşı konulmaz bir eda çerçevesiyle anlatacaksınız savunduğunuzu. Örneğin mantık ile köy romanı karışacak birbirine, kimse bir şey söyleyemeyecek" sözleriyle hem yanlış düşünen, hem kötü yazan, hem de her şeyi ben bilirim havalarına giren bir kötü yazar portresi çizdikten sonra, "Ben yazımınızı köy romanı-kent romanı, işçi romanı-burjuva romanı gibi yapay ayrımlarla açımlamaya karşıyımdır. Son derece öznel bir yaklaşımla, günahı yalnızca bana ait bir gözlükle bakarım okuduğum her romana. İyi roman-kötü roman," diyerek kendi roman anlayışınızı belirtiyor, arkasından da Makal'ın *Bizim Köy*'ünün size göre "yazınsal hiçbir değeri" bulunmadığını kesinliyorsunuz. Sözünüzün gelişinden, bu iş

nasıl oluyorsa, yazınımızı köy romanı/kent romanı türünden "ayrımlarla açımlayan" kişinin şu "bas bariton bir tonla" yazan adam olduğu anlaşılıyor. Yazınımızı, yani yalnız romanımızı değil, şiirimizi, öykümüzü, denememizi, eleştirimizi de köy romanı/kent romanı karşıtlığına bağladığına göre, bu adam gerçekten çok bön olmalı. Okur da, ister istemez, "Kimmiş bu salak?" diye soruyor. Söylemiyorsunuz, ama, hemen arkasından, ilk sözcüğü sona alınmış bir mini alıntı ("kırsal yaşama ilişkin yazınımızın") aracılığıyla; kesin adresi avcuna gizlice tutuşturuveriyorsunuz: "Bizim Köy ve Huzur" başlıklı yazıda (*Cumhuriyet*, 5.9.1995) Makal'ın *Bizim Köy*'ünü bir başyapıt olarak değerlendirmeye kalkan adam! Alkışlanacak bir oyun doğrusu: Roland Barthes'ın deyimiyle, maskeyi takıyor, parmağınızla da gösteriyorsunuz.

Ne var ki, yazım yeniden okunursa, eleştirinizin hiçbir dayanağı bulunmadığı hemen anlaşılıverir. Örneğin mantıkla köy romanını birbirine karıştırdığımı yineleyip duruyorsunuz, ama ben o yazıda ne mantıktan söz ettim ne köy romanından. Her şeyi birbirine karıştıran sizsiniz gerçekte: *Bizim Köy* çevresinde bir köy romanı söylemidir tutturmanızdan, sizin için köy romanı/kent romanı karşıtlığının değil, yalnızca iyi roman/kötü roman karşıtlığının geçerli olduğunu söyledikten sonra, "Örneğin Sayın Mahmut Makal'ın *Bizim Köy* adlı yapıtının yazınsal hiçbir değeri yoktur," diye kesinlemenizden, kırsal yaşama ilişkin romanlarımızın en iyilerini Yaşar Kemal'le Kemal Tahir'in yazdığını belirttikten sonra, "*Bizim Köy*'ü o yapıtların arasında saymak, mantık ile köy romanını birbirine karıştırmak olur gibime geliyor," demenizden kesinlikle anlaşıldığı gibi, siz *Bizim Köy*'ün roman olduğunu sanıyorsunuz; yani okumuş, üzerinde kafa yormuş olmak şöyle dursun, hiç elinize almadığınız, sayfalarına şöyle

bir göz atma çabasına bile girmediğiniz, hiç elinize almadığınızı, sayfalarına şöyle bir göz atma çabasına bile girmediğinizi de çok iyi bildiğiniz bir kitap konusunda yüksek perdeden yargılar getiriyorsunuz, hem de olumsuz yargılar! Bu yaptığınızı bir başkası yapmış olsa, adını ne koyardınız? Şu kadarını söyleyeyim ki, düşünceyle de, beğeniyle de, doğrulukla da hiç ilgisi yok bu yaptığınızın; bu yaptığınız olsa olsa öfke ya da gösteriş gibi bir tutkunun ürünü olabilir. Birilerine göz kırparak, "Bakın, nasıl ders veriyorum adamınıza!" demek istiyorsunuz. Şu var ki, ders vermek için dersten fazlasını bilmek gerekir, sizse yargılamaya kalktığınız yapıtın türünü bile bilmiyorsunuz.

Aramızdaki temel karşıtlık da burada. Ben okumadığım kitap, irdelemediğim sorun konusunda yoruma girişmem, herhangi bir konuda bir yargı belirttiğim zaman da yargımın gerekçelerini göstermeye çalışırım. İsteyen açıp bakabilir, *Bizim Köy*'e ilişkin yargımı da böyle belirtmiştim. Kimsenin atına beygir dediğim yok, tek aradığım bir düşünsel söyleşim; yazık ki, söyleşim belirli bir bilgi düzeyinde başlıyor ancak; yazık ki, kendini bilgi diye sunan kara bilgisizlik, mantık kılığına girmiş bilinçli saptırmaca karşısında, zaman zaman sesimizi yükseltmek zorunda kalıyoruz. Örneğin yıllarca dilbilimle uğraşmış bir insansanız, birkaç yüzeysel örnek ve birkaç söz oyunuyla iki yüz yıllık özleştirme çabalarımıza gölge düşürmeye kalkanların gerekçelerini yüksek sesle çürütmez de ne yaparsınız? Biraz göstergebilim biliyorsanız, adamın biri de yalnızca "jacobin" sözcüğüne dayanarak tüm Fransız düşüncesini ve ülkemizdeki tüm sol kesimi yermeye kalkıyorsa, saptırmacanın nasıl eklemlendiğini göstermez de ne yaparsınız? Sesimizi yükseltmek için ille de sizin gibi bilgisiz mi olmalıyız? Siz kapağını bile

açmadığınız kitapları "açımlamakta" sakınca görmeyeceksiniz de ben bildiğim konularda düşüncemi yazmak için sizden izin mi alacağım?

Tümcelerimi "kalın, uzun, karışık" bulmanıza gelince, ne yapalım, bu iş bir ölçü sorunu, dilsel ve göndergesel çevrenimizin çapına bağlı. Bu nedenle, bir söylemi ya da bir olayı anlayamadığımız zaman, önce kendimizi yoklamak, bir de gözlerimizi açarak nerede ve nasıl oturduğumuza bakmalıyız. Çünkü insan eğri oturdu mu doğru da konuşamıyor.

Bilmem, anlatabildim mi?

24.10.199

AMERİKA DERSLERİ

İtalo Calvino'nun *Amerika Dersleri*'nin Türkçe çevirisi Can Yayınları'nda 1994'te yayımlandı, ben ancak bu yaz okuyabildim, çünkü şöyle rahat bir dönemimde, tadını çıkara çıkara okumak istiyordum. Nedenlerim de az değildi. Bir kez, *Amerika Dersleri* usta bir yazarın bir olgunluk dönemi denemesiydi; sonra, Harvard Üniversitesi'nde, ünlü Charles Eliot Norton Poetry Lectures çerçevesinde yapılacak konuşmalardan oluştuğuna göre, özenle hazırlanmış olması gerekirdi; ayrıca, Calvino'nun "*Gelecek Bin Yıl İçin Altı Öneri*" gibi ilginç bir alt başlık kullanması, sonuncusunu yazmaya ömrünün yetmediği bu altı öneriden beşinin başlıklarının (Hafiflik, Hızlılık, Kesinlik, Görünürlük, Çokluk) yazına ilişkin düşüncelerinin bir toplamı ya da bileşimi gibi görünmesi yapıtın çekiciliğini artırıyor, zamansız bir ölümün konuşmaların yapılmasını önlemiş olması da bu çekiciliğe acının keskinliğini katıyordu. Ama, ne yalan söylemeli, en sonunda istediğim ortamı bulup da okumaya girişince, aynı zamanda hem iyi bir yazarın iyi bir kitabını okumanın hazzını duydum hem de umduğumu bulamamanın düş kırıklığını.

Hemen söyleyeyim, her şeyden önce *Amerika Dersleri*'nin çevirisi yarattı bu çelişik durumu. Kitabın başından sonuna gözlemlenebiliyor: Kemal Atakay iyi bir çevirmen. Birkaç

aksaklık bir yana, okur doğru bir çeviri okuduğundan pek kuşku duymuyor; gene de "Bana dil hep dikkatsizce, rastgele bir biçimde ve hep bir aşağı yukarı mantığı içinde kullanılıyormuş gibi geliyor ve bundan katlanılması olanaksız bir rahatsızlık duyuyorum," diyen Calvino'nun yakınmasını haklı çıkaran bir çeviri karşısında bulunduğunu düşünmekten kendini alamıyor. Örneğin şu alıntıladığımız tümcede "rastgele" bir belirteç olduğuna göre, arkasından gelen "... bir biçimde" fazla; "geliyor" ve "duyuyorum"un da "gelir" ve "duyarım" biçiminde çevrilmesi daha doğru olurdu. Ama en çok Atakay'ın birtakım yabancı sözcükleri olduğu gibi aktarmadaki rahatlığı rahatsız ediyor insanı: sanki dilimizde karşılıkları yokmuş ya da bir başka dilin sözcükleriyle karşılanamayacak ölçüde karmaşık anlamlar içeriyorlarmış ya da çoktandır dilimize yerleşmiş sözcüklermiş gibi, "fragman" diyor, "asimetrik" diyor, "metamorfoz" diyor, "argüman" diyor, "metafor" diyor, "formasyon" diyor. Bu arada, "yargılı"yı kullanırken "mahkûm"u da, "uzam"ı kullanırken "mekân"ı da kullanıyor; daha da şaşırtıcısı, pırıl pırıl Türkçe sözcükler arasında, "zıd", "muğlak", "tahammül", "temrin", "nihai", "ait", "ifade" gibi artık benim kuşağımdan olanların bile kullanmaz olduğu sözcüklere çok sık yer veriyor. Bu tür sözcükler, çeviriyi ağırlaştırmaları bir yana, birtakım anlam sakatlıklarına da yol açıyor. Örneğin "... kentleri Kubilay Han kalelerin, fillerin, vezirlerin, piyonların satranç tahtasındaki siyah ve beyaz kareler üzerindeki şu ya da bu dizilimiyle temsil eder" tümcesinde "temsil eder" yanlış bir kullanım; "Dante'ye günah ve erdemlerle ilgili örneklerin alıntıları veya temsilleri görünür" tümcesindeki "temsilleri" de öyle. "Yerden yükselmeye duyulan arzu ile bu arzudan yoksun kalmanın yol açtığı ıstırap arasındaki bağlantının antropolojik bir

sabit olduğunu düşünüyorum" tümcesinde geçen "sabit"in ne anlama geldiğini de bir türlü çıkaramadım.

Ama, öyle sanıyorum ki, çevirisi kusursuz bile olsa, *Amerika Dersleri* bende gene belli bir düş kırıklığı yaratırdı. Hiç kuşkusuz, güzel bir kitap, ama benim İtalo Calvino'dan beklediğim "toplam" değil. Doğru, Esther Calvino, yazarının ölümünden sonra yayımlanan yapıta yazdığı "sunuş" ta, "Büyük bir titizlikle düzenlemiş olduğu daktiloya çekilmiş metin yazı masasının üzerinde duruyordu, konferansların her biri saydam kapaklı dosyalara ve bu dosyalar bir bütün olarak mukavva kapaklı bir başka dosyaya yerleştirilmiş, valize konmaya hazır durumdaydı," diyor; gene de, bana öyle geliyor ki, ömrü elvermiş olsaydı, Calvino büyük bir olasılıkla canlı konuşma içinde yeniden biçimlendirirdi bunları; yazılmamış son konuşma da, yazılmış olması durumunda, önceki konuşmaların ikide bir mukavva kapaklı dosyadan çıkarılıp yeniden ele alınmasını gerektirebilirdi. Ne olursa olsun, konuşmalardaki alıntı bolluğu derin bir çözümlemeyi zorlaştırıyor. Kimi gözlemler, örneğin Flaubert'in *Bouvard ile Pécuchet*'si ya da Balzac'ın *Bilinmedik Başyapıt*'ına ilişkin olanlar, yüzeysel ve yetersiz. Oysa, Balzac'ın Frenhofer'inin tutumuyla Carlo Emilio Gadda ve Robert Musil'in tutumları arasında ilginç koşutluklar kurulabilirdi. Öte yandan, konuşmalara adını veren niteliklerin herbiri, örneğin "hafiflik", yapıt içi bir izlek mi, yapıtı yönlendiren bir özellik mi, açıklıkla belirmiyor. Bu durumda, kendimizi yalnızca "yazınsal"la da sınırlasak, "*Gelecek Binyıl İçin Altı Öneri*" fazla abartmalı bir alt başlık gibi görünüyor.

Söylemek bile fazla, çok güzel, çok çarpıcı gözlemler de var *Amerika Dersleri*'nde. *Bir Kış Gecesi Eğer Bir Yolcu* ve *Görünmez*

Kentler yazarının elinden çıkmış bir kitap okuduğumuzu sürekli duyumsuyoruz. Örneğin Galilei, Selviati ve Sagredo'nun tutumları çevresinde geliştirilen düşünceler beni çok etkiledi. Örneğin sözlü anlatı geleneğinde hız konusunda söylenenler gerçekten doğru ve çarpıcı. Ama, çaktırmadan eleştiri tartışmalarına katılmak gibi olmasın, bana öyle geliyor ki, bizim en az beş yazarımız aynı konuları yetkeyle ele alabilir, gene en az beş yazarımız aynı düzeyde bir kitap yazabilir.

Yazmış olanlar da az değil.

31.20.1995

ANIMSAMA BİÇİMLERİ

Ozanlar şiirin üstünlüğü konusunda kanıt üretmeye bayılır. Şiir kolay ezberlenir, demek ki düzyazıdan üstündür; kısadır, demek ki düzyazıdan üstündür; zor anlaşılır, demek ki düzyazıdan üstündür; ölçüsüz, uyaksız da olsa ezgilidir, demek ki düzyazıdan üstündür. Kimileri de, düzyazının anlatım gücünün bir yerde tükendiğine, ama şiirin anlatım gücünün hiç tükenmediğine inandıklarından, "Şiir düzyazının bittiği yerde başlar," deyip çıkarlar işin içinden. Düzyazının bir yerde gücünün tükendiğini nereden çıkarırlar, bilinmez. Bana kalırsa, değişik anlatım türleri vardır, şiir de bunlardan biridir. Şiirin dile getirdiğini roman da, öykü de, oyun da, deneme de, resim de, ezgi de dile getirebilir. Sorun türde değil, sanatçının başarısındadır. Baudelaire de, Valéry de büyük ozandır, tamam, ama Balzac'ın soluğunun kesildiği yerde Baudelaire'in, Proust'un soluğunun kesildiği yerde Valéry'nin başladığını kesinlemek haksızlık olur. Üstelik, kimilerimiz Balzac'la Proust'u yeğleriz.

Geçen ay, Fransız Kültür Merkezi'nde, iki Fransız, bir Lübnanlı ve üç Türk ozanı bir araya getiren ilginç bir toplantıda, Fransız ozan André Velter, bir şiiri kafamızda yaşam boyu taşıyabileceğimizi, ama romanın fazla ağır çekeceğini, şiirin üstün yanlarından birinin de bu olduğunu söyleyince, kafamda

onu da uğraşına hayran ozanlar ulamına yerleştirdim ister istemez. Üstelik, gözlemi pek de inandırıcı gelmedi bana.

Doğru, bir yazınsal ürünü sözcüğü sözcüğüne, noktası noktasına taşımak söz konusuysa, belleğimizi yitirmediğimiz sürece, bir şiiri yaşam boyu taşıyabiliriz benliğimizde. Ama romanı birkaç yıl bile taşıyamayız belki; hatta bir öyküyü, bir Sait Faik öyküsünü bile taşıyamayız. Konusunu biliriz, izleklerini biliriz, kişilerini biliriz, kimi tümceleri de, belli bir süre, dizeler gibi yerleşir beynimize, ama o kadar. Üstelik, zamanla bunların da bulanıklaşması doğal. Gene de bu gözlemden yola çıkarak şiirin düzyazıdan üstün olduğuna karar vermek için mantığımızı fazlasıyla zorlamamız gerekir.

Hiç kuşkusuz, tek bir şiiri tüm yaşamının anlam odağına dönüştüren bir kişi tasarlanabilir. Belki vardır da böyleleri. Ne var ki, şiir tutkunları arasında bile çoğunluğun böyle olmadığı kesin. Genellikle, yaşam boyu olmasa bile, çok sayıda şiir taşırız belleğimizde. Ama ille de ezbere bildiklerimizi taşırız diye bir kural yok. Örneğin ben hiçbir şiiri ezbere bildiğimi söyleyemem, ama nice ozandan nice şiiri belleğimde taşıdığımı söyleyebilirim. Tatları damağımdadır, bu tadı tazelemek istersem, açıp bir daha okurum. Bu arada, daha önce ayrımına varmadığım yeni tatlar bulgulamam da çok olasıdır.

Konuya böyle yaklaştığımız zaman, şiirle roman, öykü, deneme, hatta bilimsel yapıt arasında bir ayrım yapmamız zorlaşır. Nice şiirler taşıdığımız gibi, nice romanlar da, nice incelemeler de taşırız belleğimizde. Hiç kuşkusuz, zamanla kimi ayrıntılar silinir. Ben 70'li yılların başlarında *İnsanlık Güldürüsü*'nün neredeyse tüm kişilerini adlarıyla, bedensel ve tinsel özellikleriyle bilirdim. Şimdi, belleğimi denemek için, başlıcalarını saymaya kalkınca, fazla uzağa gidemedim. *Otuz Yaşındaki Kadın*'ın ya da *Altın Gözlü Kız*'ın konusunu

da doğru ve eksiksiz biçimde anlatabileceğimi sanmıyorum. Gene de, özellikle okumalarımız söz konusu olunca, bir "nicel", bir de "nitel" bellekten söz edilebilir ve ikincisinin daha bulanık, ama daha uzun ömürlü olduğu kesinlenebilir.

Amerikalı toplumsal ruhbilim uzmanı Erving Goffman'ın *Stigma*'sını şöyle böyle on yıl önce okumuştum; o günlerden bugüne, kala kala bu kitabın çok ilginç örnekler ve çok ilginç gözlemler içeren bir kitap olduğu kalmıştı belleğimde. Bir de verilen örneklerden ikisini hiç unutmamıştım: bedensel kusurluların büyük çoğunluğu bu kusurlarını gizlerken, bir lokantaya, bir bara girince, çengel gibi takma elleriyle hemen cebinden sigara paketini çıkarıp bir sigara yakan, şaşkınlıkla kendisine bakanlara, "Hiç değilse elimi yakarım diye korkmuyorum!" diyen iki eli de takma adamın örneğiyle, yeni yeni ünlendiği günlerde, içine sıkıntı çöktükçe sokağa fırlayıp insanların kendisini tanıdığını görerek rahatlayan Anthony Perkins'in örneği. Hepsi buymuş gibime geliyordu. Ama, geçen gün, "olmak" ve "görünmek" karşıtlığını somutlaştıracak bir yazı tasarlarken, birdenbire, tüm örneklerimi *Stigma*'dan alabileceğimi, böylece çalışmama bir başka boyut da kazandırabileceğimi düşündüm. Demek ki, hiç belli etmese de Goffman'ın kitabı belleğimde bir yerlerde hep duruyor, yeri geldi mi beni belli sayfalarını yeniden açmaya çağırıyordu.

Öyleyse, ne bir yapıtı olduğu gibi belleğimizde tutmak bir üstünlük ne de unutmak bir kusur. Hatta belirli bir unutmanın erdeminden söz etmek bile olanaklı. İnsan kendi yazdığı dizeleri bile unutabilir, kendi romanının kahramanlarını, kendi öykülerinin ayrıntılarını bile karıştırabilir. Bu da onun gözünü aynadan ayırmayan, dolayısıyla hep aynı yerde dönüp duran, benözekçi bir sanatçı olmadığını gösterir. Ayrıca, yeni yapıtlara yer açmak için de unutmak gerekir belki. Sanatçı

olarak da, okur olarak da belleğimizin, hatta benliğimizin bir tür "palimpsestus", üstünden eski yazılarını silip yeni yazılar yazdığımız bir yaprak olduğu, ama eski yazıların izinin hep kaldığı, hatta, bir ölçüde, yeni yazılarımızı da yönlendirdiği düşünülebilir.

Ali Ulvi o eşsiz karikatürleri hep belleğin aynasında tutsaydı, yenilerini nereye çizecekti?

7.11.1995

NOKTALAMA

Yazılarımızda sözcük seçimimizi kişisel kavram evrenimiz ve yeğlemelerimiz belirler. Biçem dilsel duyarlık ve alışkılarımıza bağlanır; dili doğru ya da yanlış kullanmaksa, öncelikle bir yetişim sorunu. Ama noktalama kurallarına herkesin uyması beklenir. Hiç kuşkusuz, kimi biçem özelliklerini ya da kimi özgül anlamları vurgulamak için zaman zaman birtakım sapmalar olabilir, dizgeye yeni öğeler bile katılabilir. Ancak, yazılarımızın doğru anlaşılması için ortak bir noktalama dizgesine uymamız zorunlu. Şunun şurasında on-on beş belirtkeyi yerinde kullanmak söz konusu olduğuna göre, anlaşıp birliğe ulaşmak da zor değil. Ama olmuyor işte, sürekli yan çiziyoruz. Kimimiz kurallarla başımız hoş olmadığı, kimimiz de bunları içimize sindiremediğimiz, en azından bir bölümünü aykırı bulduğumuz için.

Ne olursa olsun, en özenli yazarlarımız arasında bile bir birlik sağlanamamış olması, düzende yürümeyen bir şeyler bulunduğunu gösteriyor. Gerçek durum da bu: bizim noktalama dizgemiz belirli bir yönlendirici mantığa, bütüncül bir yapıya uyacak yerde, iki ya da üç aynı mantığın, iki ya da üç ayrı dizgenin izlerini taşıyor, bu izler de ister istemez birbirleriyle çelişerek tutarlılık duygumuzda rahatsız ediyor bizi, ikide bir yan çizmeye zorluyor. Oyun bozuculardan biri de benim: noktalama düzenimizde bir iki kural var ki, çiğnenmesi uygulanmasından

daha yararlı olurmuş gibi geliyor bana. Örneğin aynı tümcenin içinde iki sözcük ya da iki sözcük topluluğu arasında bir özdeşlik ya da açıklayıcılık bağıntısı kuran "üst üste iki nokta"dan sonra gelen sözcüğü büyük harfle başlatmaya bir türlü elim varmıyor, dizgici düzeltecek de olsa küçük harfle başlatıyorum. İki noktanın ardından yeni bir tümce gelmediğine göre, tutarlı tutum da bu değil mi?

Bu olsa bile ne yazar? Kural koyucularımız birkaç düzene birden bağlanagelmişler. Bir bakıyorsunuz, her şeyi söylemin kurgusal düzenine dayandırıyorlar; bir bakıyorsunuz, konuşma sırasında uyduğumuz vurgulama düzenine; kısacası, biraz da belirtkelerin tekil tanımlarının saltıklaştırılmasından kaynaklanan karma düzen içinde bocalayıp duruyorlar.

Yukarıda sözünü ettiğimiz "üst üste iki nokta" bunun ilginç bir örneği. "Noktadan sonra gelen her sözcük büyük harfle başlar" diye bir kural yerleştirmişler kafalarına, tek nokta olmuş, üst üste iki ya da yan yana üç nokta olmuş, aldırdıkları bile yok, hepsinin ardından büyük harfi oturtuveriyorlar. Aynı biçimde, benzer işlevler yüklenmiş sözcükler ve sözcük toplulukları arasına virgül koymaya alıştığımız için, örneğin "gelip gitti" sözünde de iki eylem arasına virgülü konduruveriyorlar. Böylece, "kızdıysa da belli etmedi" tümcesinde "da"dan, "duyar ya duymazdan gelir" tümcesinde "ya"dan sonra virgül koymayı görev bilenlerin sayısı gittikçe artıyor. Oysa, dilimizin kurgusal yapısını göz önüne alsak, "-ip" ekinin bir tür "ve" işlevi yüklendiğini, "da" ile "ya" bağlaçlarının benzer görevler yaptığını, dolayısıyla her üç kullanımın da virgülü gereksiz kıldığını anlamakta zorluk çekmeyiz. Üstelik, bu örneklerde, virgül kullanımı vurgulama düzenine de ters düşer: "Gelip gitti" derken, "gelip"le "gitti" arasında bir an bile soluklanmadığımızı söylemeye gerek var mı, bilmem.

Bilindiği gibi, noktalama dizgesinin konuşma sırasındaki duruşları ve/ya da vurguları izlediği, izlemesi gerektiği düşünülür genellikle. Bu nedenle, yazıda virgülü görünce azıcık, noktalı virgülü görünce biraz daha fazla durmanız, noktayı görünce iyice soluklanmanız, soru ya da ünlem belirtkesini görünce, vurgulamayı buna göre ayarlamanız istenir. Daha ilkokuldan başlayarak sürekli yinelerler bunu bize. Oysa noktalama belirtkelerinin temel işlevi duruş ve vurguları belirtmek olsaydı, hem elimizin altındakilerden çok daha fazla belirtke kullanmamız gerekirdi hem de kesme ve ayırma çizgisi, ayraç, tırnak, ayraç içinde ünlem gibi belirtkelere hiç gerek kalmazdı. Ayrıca, noktalı virgülde virgülden, noktada noktalı virgülden daha fazla durulmaz, her virgülün belirli bir duruş gerektirdiği de doğru değil. İsterseniz, "Kavun, karpuz, üzüm, incir, fındık, fıstık, badem, badem ezmesi, ne buldularsa, koymuşlardı sofraya!" türünden bir tümceyi yüksek sesle ve her virgülde aynı süreyle durarak okumayı deneyelim, dilimizin durma ve vurgulama kurallarına aykırı bir yol tuttuğumuzu görürüz hemen. Demek ki, noktalama belirtkelerinin işlevi söylemin durak ve vurgularının altını çizmek değil. Yazık ki, dilbilgiciler iyice inandırmışlar buna bizi. Bu yüzden olacak, kimi yazarlarımızın yazılarında noktalı virgülden geçilmiyor. Virgülden daha uzun bir duruş gerektirdiğini öğrendiklerinden olacak, daha tümcenin ilk sözcüğünün ardından noktalı virgülü konduruveriyorlar: "Bu; çok önemli bir sorundur." Gelin de böyle bir tutumu paylaşın bakalım!

Öyleyse?

Öyleyse söylemin kurgusal, dolayısıyla işlevsel, dolayısıyla anlamsal yapısına uymak, dolayısıyla her şeyden önce sözdizimsel bağıntıları göz önüne almak gerekiyor.

14.11.1995

DÖRTGEN

Cumhuriyet'in unutulmaz yazarı Uğur Mumcu'nun son yazılarında sık sık kullandığı bir söz vardı: "Bilgi sahibi olmadan fikir sahibi olmak." Bu söz, hele onun canlı örnekleriyle somutlaştırılınca, belirli bir yazar, belirli bir politikacı, hatta, bir çelişki gibi görünse bile, belirli bir bilim adamı türünün temelsiz tutumunu ve düşük düzeyini çok güzel sergiliyordu. Adamlar hep yüksek perdeden görüş belirtiyor, sorunları yağdan kıl çeker gibi çözümlüyorlardı, ama, biraz yakından bakılınca, çözümlerinin eksik, yanlış ya da saptırılmış verilere dayandığı, dolayısıyla hiçbir geçerliği bulunmadığı görülüyordu.

Uğur Mumcu'nun "bilgi" ile "fikir" arasında kurduğu bu ilişki biraz daha genişletilirse, örneğin her iki veri, varlıkları ve yoklukları açısından, dörtlü bir karşıtlık ilişkisi (ya da, göstergebilimcilerin deyimiyle, bir göstergebilimsel dörtgen) içinde ele alınacak olursa, güncel ve geçmiş olaylar karşısındaki tutumlarımızın oldukça tutarlı bir betimlemesine girişilebilir:

(A) hem bilgili hem fikirli	(B) bilgisiz, ama fikirli
(C) bilgili, ama fikirsiz	(D) ne bilgili ne fikirli

"Bilgi sahibi olmadan fikir sahibi olma"nın (B) tam karşıtı, burada kullandığımız yuvarlak deyimle, "hem bilgili hem fikirli" olmadır (A). "Bilgi sahibi olup da fikir sahibi olmama" ya da "bilgili ama fikirsiz" olma (C) ve "bilgi sahibi de, fikir sahibi de olmama" ya da "ne bilgili ne fikirli" olma (D) durumları da ilk ikilinin altkarşıtları olarak düşünülebilir.

Dörtgenimizin geçerliliği biraz kuşkulu görünebilir, örneğin bilgiden de, fikirden de yoksun (D) bir sağlıklı insan tasarlanamayacağı söylenebilir. Ama, "bilgi sahibi olmadan fikir sahibi olmak"tan söz ederken, Uğur Mumcu önermesini belirli bir alanla sınırlıyordu. Biz de sınırladık mı sorun kalmaz: hepimiz, nice konularda, bilgiden de, fikirden de yoksunuz. En güncel, en yaygın olaylar konusunda hiçbir şey bilmeyen, hiçbir şey düşünmeyenler de yok değil. Televizyoncular arada bir halkın arasına inip mifrofonlarını sokaktaki adama uzattıkları zaman, açıkça görüyoruz bunu: kimi yurttaşlarımız, çarpıcı bir içtenlikle, "Bilmiyorum, hiçbir şey düşünmüyorum," diyerek noktalıyorlar konuyu.

"Hem bilgili hem fikirli" kişilerin durumunun tartışılacak bir yanı yok gibi görünüyor. Bilgiyle "fikir"in birbirini koşullandırma biçimi tartışılabilir kuşkusuz: tarihsel ya da ekonomik bir konuda bir düşünce geliştirecekseniz, belirli olguları bilmeniz gerekir; soyut bir konuda bir kuram geliştirecekseniz, en azından belirli bir uslamlama yöntemini izlemeniz gerekir; ama, uyum durumunda, tartışılacak bir şey kalmaz.

"Bilgili, ama fikirsiz" kişiler (C) de az değildir. Görünüşte, konusunun uzmanıdır adam, yani hekimdir, hukukçudur, tarihçidir, size alanına ilişkin ayrıntılı bilgiler verir, kitapları bile vardır, gene de size ilettiği bilgileri birbirine bağlayıp yorumlayamaz, bir başka deyişle, bilgiden düşünceye geçemez. Üniversitelerde bile sık sık rastlarsınız

böylelerine. Gözlerinin önünde olup bitenlerden gerekli sonuçları çıkaramayan bireyin durumu da budur.

Ne olursa olsun, dört durumun en çarpıcısı Uğur Mumcu'nun ortaya koyduğu durum (B). Kendisi birbirinden ilginç örneklerini vermişti bunun. Bugün de biri çıkıyor, Garip Akımı'nın tek parti döneminde halkı gerçeklerden uzaklaştırmak amacıyla desteklendiğini kesinliyor; bir başkası çıkıyor, 6-7 Eylül olaylarında yönetimin yansız davrandığını ileri sürüyor.

En çarpıcı örneklerden birini de geçenlerde Toktamış Ateş bulup çıkardı. Onun "İnsaf Yahu" başlıklı yazısından (*Cumhuriyet*, 14.9.1995) öğrendiğimize göre, "çok satan" bir gazetenin ünlü bir yazarı Remus ve Romulus anıtını İ.Ö. 700'den (doğru tarih) alıp İ.Ö. 7000'e (uydurma tarih) taşımış, bundan da (bilinen ilk Türkçe yazıtı Orhun Anıtları sunuyor, ancak bu anıtlar 732'den eskiye gitmiyor diye) Türk toplumunun geriliği, bağnazlığı ve körlüğü konusunda sonuçlar çıkarmış. Ateş bu yazardan birçok ilginç parça alıntılamıştı, biri de şuydu: "Orhun Anıtları'ndan itibaren yazıyı kullanmaya başlayan ve kendisinden yedi bin yıl öncesini de tümden reddeden bir beyinsel körlüğün sefaleti çileye döner..."

İsterseniz, şu tümceden çıkan çarpık anlamların (ya da "fikirler"in) bir bölümünü sıralamayı deneyelim:

a) "Orhun Anıtları'ndan itibaren yazıyı kullanma" ediminin de, "kendisinden yedi bin yıl öncesini de tümden reddetme" ediminin de öznesi "beyinsel körlük", yani yazıyı kullanmak da olumsuz bir edim, yazının varlığını yadsımak da;

b) "beyinsel körlük", yazıyı, o anda gökten inmiş gibi, "Orhun Anıtları'ndan itibaren" kullanmış;

c) yazı, toplumsal belleğin sürekliliğinin bu etkin güvencesi, araya Türkler'in "beyinsel körlüğü"nün girmesiyle, bir bencillik, unutkanlık ve yadsıma öğesi olmuş;

d) yadsıma ve unutkanlığın değişmez bir yazgı olarak sunulması yetmemiş, bir de halkların yazıyı ne denli geç tanımışlarsa o denli kör, bağnaz, o denli uygarlıktan uzak oldukları gibi aykırı bir varsayım üretilmiş;

e) yalnız bir kişi, yazılı Latinceyi cömertçe altı bin yıl geriye götüren yazar aşmış bu koşulu. Ama o da ökelerin büyük yalnızlığının acısını yenememiş.

Ama bunlar neyi gösteriyor bize? Dörtgenimizin küçük bir sınıflandırma olarak kaldığını, ilişkilerin derinliklerine doğru ilerleyebilmek için, her köşesinden yeni dörtgenler türetmek gerektiğini. Gerçekten de, "olma"nın yanında "görünme"ye de, "bilme"nin yanında "sanma"ya ve "inanma"ya da yer vererek bilgi ile bilgisizliğin türlerini, bilgi ile "fikir"in birbirini koşullandırma biçimlerini, öznenin düşünsel ve aktörel düzeyini, vb. belirleyebilseydik, kuru bir sınıflandırma yapmakla kalmazdık belki, çevremizde olup bitenleri daha açık bir biçimde görme olanağını da bulurduk.

Ama bilgisizliğin üretkenliği insanın başını döndürüyor.

21.11.1995

CENAZE TÖRENİ

Jean Genet, son yapıtı *Sevdalı Tutsak*'ta, François Mitterrand'ın Enver Sedat'ın cenazesine katılışını Alman televizyonundan izlediğini söyler. Demek ki, "Fransızların cumhurbaşkanı"nın imgesini çok kısa bir süre gözlemleyebilmiştir; ben diyeyim dört saniye, siz deyin üç çarpı iki saniye. Ama Jean Genet bu, gördüğünü öyle bir anlatır ki, adamı (ve adamlarını) renkli camdan değil de gerçek yerinde ve gerçek zamanında, üstelik hemen yanı başından izlemiş gibi bir duygu uyanır içimizde.

François Mitterrand'ın korumaları arasında ilerleyişini izlerken, önce ünlü bir müzikhol numarası gelir Genet'nin gözlerinin önüne: bir dansöz, hiçbir zaman dizlerine değmeyen kabarık eteği yeri süpüre süpüre, yağlı tabanlar üstünde kayar gibi, usul usul, sahnenin dibinden öne doğru ilerler, sonra, yüzünde tatlı bir gülümseme, kendisini alkışlayan izleyicileri selamlarken, eteğini kaldırarak ayaklarındaki tekerlekli patenleri gösterir. Genet'ye göre, Mitterrand da, Enver Sedat'ın cenazesinde, korumaları arasında böyle ilerlemektedir işte: adamlar kendisini öyle yalandan, öyle sıkı bir kitle oluşturarak korurlar ki, kendisi de zırhının içinde öyle dik, öyle kaskatı durur ki, korunmaktan çok, taşınır gibi görünür; belki adamları kendisini sımsıkı tuttuğu, belki

ayaklarına birer paten geçirdiği, belki de çocukların çok sevdikleri şu altı tekerlikli tahta oyuncaklardan birinin üstünde gittiği için, hiç yürümeden ilerler. Ne var ki, çocuklar ustalıklarını bu oyuncağın üstünde olabildiğince hızlı giderek, ikide bir hızla yön değiştirerek gösterirler; Fransızların cumhurbaşkanıysa, bir bakıma daha üstün bir biçimde oynar oyunu: oyuncağı "görkemli ve alaycı bir ağırlıkla" kullanır.

Genet'de imge tükenmez: bu imgeden Avrupa'nın kimi "birinci sınıf cenaze törenlerinde", yerlere dek inen kara kumaşlarla "eteklenmiş" olarak, kral soyundan gelme cesedin bulunduğu arabayı çeken atların imgesine gelir. Bu kara etekli "karnaval imgesi" de hemen bir başka imgeye yöneltir onu: kuklaların bir tür süremini oluşturan şu parlak ipekliden yapılmış "manşon" imgesine. Kuklacının elleri ve kolları bu manşonun içine girerek küçücük varlıkları küçücük bir sahne üstünde, gümbür gümbür bir sesle oynatır. Fransızların cumhurbaşkanı da yazarımızın gözlerine alt yanı –cinsellikten arınmış olarak– uçsuz bucaksız bir ipek manşonun içinde gizlenen, böylece, biraz da oyun gereği, korumalarının ya da polislerin bir baş yukarısında yer alan, kaskatı, dimdik bir kukla gibi görünür.

Sonra sıra sonuca gelir.

Genet görüntülerden derin sonuçlar çıkarmanın da ustasıdır: polisin ipek manşonunun ucunda beliren "orunlu kişi", kendisini koskoca bir ülkenin tepesinde tutan erki de gene ondan, yani polisinden almaktadır. Öyle ya, minik tekerlekler üstünde polisin yardımıyla devinen bu başkan imgesi, gücün tüzeden önde geldiğinin kanıtıdır, hem de herhangi bir kuramdan çok daha güzel, çok daha iyi kanıtlamaktadır bu gerçeği. İşte her şey gözlerinin önündedir, televizyonda görmektedir, kuşku duyması için hiçbir neden yoktur: güç tüzeden

önde gelmekte ve tüze, ipek manşonların desteğinde, güçten kaynaklanmaktadır.

Jean Genet *Sevdalı Tutsak*'ta sıkıntılı bir yazar izlenimi yaratır genellikle, konudan konuya atlar durur, François Mitterrand'ı da korumacılarının arasında bırakıp bir başka konuya yönelir. Şu var ki, ortaya attığı çetrefil sorun son sonuçlarına dek götürülebilir. Örneğin içinde yaşadığımızı söyledikleri şu örnek "şeffaflık" döneminde, ipek manşonu bir paçavra gibi fırlatıp atarak taşınanla taşıyıcı arasındaki bir kafalık boy farkını sıfıra indirdiğimizi düşünelim: işte güç ile tüze arasındaki yapay kopukluk tarihin karanlıklarına gömülmüş, işte "görünme"yle "olma" arasındaki karşıtlık bir çırpıda son bulmuş, işte Sezar'ın üstü kapalı biçimde çoktandır kullanmakta olduğu hakkı Sezar'a bir de herkesin gözü önünde "sunmak" kaçınılmaz bir demokrasi koşulu olup çıkmıştır. Korumalarının ortasında, korumalarıyla aynı düzlemde, korumalarıyla kol kola, omuz omuza bir Mitterrand görüntüsü de, ne yalan söylemeli, korumalarının avcunda ya da omzunda oturan bir Mitterrand görüntüsünden çok daha çekicidir.

Var mı bunun başka izah tarzı?

28.11.1995

SÖYLEM DÜZLEMLERİ

Lise yıllarımda, bir yaz tatili, "memleket"e döndüğümde, şaşıp kalmıştım: ilk kez bir sinema açılmış ve yaşam değişivermişti. Nereye gitsen, sinema konuşuluyordu. Bizim Ötegeçeliler de iki akşamda bir çoluğu çocuğu toplayıp sinemanın yolunu tutuyor, sihirli perdede ne gösterilirse gösterilsin, soluk almadan izliyorlardı. Ama, kaç kez tanık oldum, kim bilir, eve dönülüp de yoksul delikanlıyı döven çizmeli adam, açık saçık giyinmiş tombul kadın, polisten kaçan yabancı zorlu kahkahalar arasında ve ilginç bir çokseslilik fırtınası içinde anlatılırken, hanımlardan biri, "İyi güzel de sonunda ne oldu? Bu insanlar neden yaptı bütün bunları?" diye sorunca, çoğu kez hiçbiri verecek yanıt bulamıyordu. Gene aynı yıllarda, İstanbul'da, ünlü Taksim sinemasından çıkan kalabalığın içinde, kimi genç kızlar sarsıla sarsıla hıçkırırken, onlara böyle yandan çarklı bir eğlence sunduklarına bin pişman olmuş bitikleri, "Ağlama, canım, bu filim, yalnızca filim," diye yineler dururlardı.

O zamanlar, İstanbul'un kenar mahalle kızları bizim Ötegeçe hanımlarına göre daha gelişmiş gibi görünürdü bana: hiç değilse konuyu çıkarabiliyorlardı. Şimdi düşünüyorum da pek öyle köklü bir fark bulamıyorum aralarında: berikilerin de, ötekilerin de seçemedikleri bir şeyler vardı; berikiler de, ötekiler de bir şeyleri birbirine karıştırıyordu.

Algirdas Julien Greimas, dünyanın bize göre bir biçim, bir anlam kazanması için, onda birtakım farklılıklar algılamamız gerektiğini, farklılıklar algılamanınsa, aynı anda varolan en az iki öğeyi bir arada kavramak ve aralarındaki bağıntıyı saptayarak onları şu ya da bu biçimde birbirine bağlamak olduğunu söyler. Gerek bizim Ötegeçe'nin okumaz yazmaz kadınları, gerekse İstanbul'un kenar mahalle kızları, neredeyse soluklarını keserek izledikleri filmler karşısında bunu yapamıyorlardı işte: Ötegeçeli kadınlar, görüntüleri algılıyor, belleklerinde tutuyor, ama, Yeşilçam filmlerinin dillere destan kalıplaşmışlığına karşın, perdede birbirini izleyen kesitleri algılayıp aralarındaki bağıntıyı kavrayamadıklarından, öykünün berisinde kalıyor, böylece, ister istemez, kendileri için anlamsız kalan devinimler karşısında kahkahalarla gülüyorlardı; İstanbul'un kenar mahalle kızlarıysa, kesitleri algılayıp birbirine bağlamakta fazla güçlük çekmiyorlardı, ama içinde yaşadıkları dünyayla perdede izledikleri imgeler arasındaki kalın ve indirgenmez çizgiyi ayrımsayamadıkları, böylece, sinemanın karanlığında, siyah-beyaz görüntüleri gerçek sandıkları için, gün ışığına çıktıktan sonra bile hıçkıra hıçkıra ağlıyorlardı.

Ama farklılıkları algılayamamak yalnızca kasaba kadınlarına ve kenar mahalle kızlarına özgü değildir, her çevrede, her düzeyde rastlanır bu aksaklığa. Bakarsın, adam dil konusunda bilmediği hiçbir şey yokmuş gibi görünür, ama değişik dil düzlemlerini birbirinden ayıramayacak kadar da kelektir, kendine özgü bir terimler bütününe dayalı bir bilim dalı kapsamında, karmaşık bir konuyu irdeleyen bir yazı atar önümüze, "Şuna bak da söyle: bir şey anlaşılıyor mu Allah aşkına? Bu nasıl Türkçe böyle?" diye dudak büker: kendisinin anlayamadığı her şey de kötü, saçma ve zararlıdır. Bakarsın,

yazına ilişkin her konuda söylenecek sözü vardır, ama, henüz gerçeklikle gerçeğe-benzerliği birbirinden ayırabilecek düzeye gelmediğinden, romanın ya da şiiri tarihsel, toplumsal, ruhbilimsel gerçeklere uygunluğu açısından değerlendirmeye kalkar: uyan güzel, iyi ve yararlı, uymayan çirkin, kötü ve zararlıdır.

Beterin beteri de vardır. Örneğin yazınsal söylem, beylik olgularla çakışmadığı, sıradan ölçülere uymadığı için, genellikle kuşkulu bir alan olarak görülür. Bu nedenle, çoğu dönemlerde, siyasal önderler, savcılar, yargıçlar, komutanlar, egemen gücü açıkça eleştiren politikacı ya da gazetecinin söyleminden çok, ozanın söyleminden kuşku duymuş, kimi uç durumlar bir yana, daha çok ona yüklenmişlerdir. Karşıtlarının söylemini benimsemeseler de anlayabilirler, yanlış da bulsalar bir mantığa bağlayabilirlar, ama bir Orhan Veli'nin ya da bir Melih Cevdet Anday'ın söylemi hem ölçülerine uymaz hem de hep bir beklenmediklik payı içerir; dolayısıyla sakıncalıdır.

Burada birbiriyle ilgisiz gibi görünen iki algılama yetersizliği girer işin içine:

1) söylem farklılığının ayrımına varılmaması, dolayısıyla örneğin Enis Batur'un söyleminin Erbakan'ın "adil düzen" söylemiyle aynı düzlemde, aynı türden bir söylem gibi, aynı biçimde değerlendirilmesi;

2) her farklı söylemin bir sapma, bir aykırılık biçiminde algılanması, bunun sonucu olarak da içerdiği bağıntıların yanlış değerlendirilmesi ya da gözden kaçırılması.

Ne var ki, bu iki algılama sakatlığı birbirinden çok da uzak değildir. Hatta, çoğu zaman, ikisi bir araya gelip bizi ellili yılların okumaz yazmaz hanımlarının ve kenar mahalle kızlarının durumundan da acıklı durumlara düşürebilir. Örneğin,

her türlü söylemi aynı basamağa yerleştirip aynı ölçütlerle değerlendiren, bunun sonucu olarak, Nasrettin Hoca öykülerinde bile kutsala saldırı izleri bulan okumuşlar çıkabilir. Hem de Nasrettin Hoca bizi her öyküsünde, söylemin tek boyutluluğunu aşmaya çağırırken.

Öyle ya, Hoca'yı anlamanın yolu, aynı öykü içinde bile, değişik söylem düzlemlerinin varlığını saptamaktan geçer.

5.12.1995

İMGE PAZARI

"Profesör tümcelerini bitiren biridir. Politikacıysa, kendisiyle konuşulurken, tümcesine bir son tasarlamakta gözle görülür biçimde güçlük çeker: ya söyleyecek söz bulamazsa? Tüm politikası yara alabilir bundan!"

Roland Barthes'ın gözlemi oldukça açıktır: profesör belirli bir düşünceyi ya da bilgiyi karşısındakilere aktarmak amacıyla konuşur; bu nedenle, sözlerinin bir başı ve bir sonu bulunması doğaldır. Buna karşılık, politikacının politikacı kimliği her şeyden önce söze dayalıdır, kir gidince sadrazamın bitmesi gibi, söz bitince de ortada politikacı kalmaz. Kendisi de kesinlikle bilincindedir durumun. Bu yüzden, susmayı sevmez, her zaman, her yerde konuşur durur, varlığını bir türlü sonu gelmeyen tümcelerle kesinler.

Doğrusunu söylemek gerekirse, kafamızdaki politikacı imgesi de, politikacılara ilişkin bilgi ve deneyimlerimiz de bu gözlemi doğrular gibi görünür. Örneğin şu sık sık karşılaştığımız görüntü: durmamacasına yinelenen uyarılara karşın, söylemini noktalayıp kürsüden inmeye yanaşmayan politikacı görüntüsü Barthes'ın gözleminin doğruluğunu değil de neyi kanıtlar? Gene de, durup düşündükçe, bu gözlem artık gerçeği dile getirmekten çıkmış gibi geliyor bana; hatta, *Le Plaisir du texte*'te, yani 1973 yılında yayımlanmış bir yapıtta

dile getirilmiş olduğuna göre, gerçekle hiçbir zaman örtüşmemiş olması da olanaklı. Neden derseniz, ben kendi payıma, profesörün öyle her zaman "tümcelerini bitiren biri" olmadığını deneyimlerimle bilirim. Olgular da bize politikada tutunmanın ve yükselmenin susmaktan geçtiğini, en azından politikacıların büyük çoğunluğunun susan kişilerden oluştuğunu göstermekte. Şu basın toplantılarını düşünün: önder, hemen her zaman, sağına, soluna, arkasına, kimi zaman da karşısına saksı gibi sıra sıra dizilmiş suskun "kurmaylar" eşliğinde verir demecini. Öte yandan, yinelemeler atılınca, şanlı önderlerimizin tüm söylediklerinin yılda altmış yetmiş tümceyi zor bulması bir yana, bay Yılmaz'la bayan Çiller'in bunca yıldır önder niteliklerini sürdürebilmeleri bile, politikacı kimliğinin temelini söylemin oluşturmadığını göstermeye yeter.

Neden? Politika kitlelerle iletişim kurularak sürdürülen bir etkinlik olmaktan çıktı da ondan mı? Hayır, gene kitlelerle iletişim kurularak sürdürülüyor. Ama siyasal iletişimin tek ve en etkili biçimi söylem değil artık, belki hiçbir zaman da olmadı. Ne olursa olsun, politikacılardan tümcelerinin başı sonu belli olan, belirli bir mantık doğrultusunda, belirli bir düşünce ekseninde gelişen söylemler beklememeye çoktan alıştık. Bayan Çiller'in baş döndürücü yükselişi de gözlemlerimizde kesinlikle doğruladı bizi. Şimdi çok iyi biliyoruz ki, tümceleri bitmiyorsa, gerçekten arkasını getiremediği için bitmiyor; dün söylediği bugün söylediğini, Kars'ta söylediği Edirne'de söylediği tutmuyorsa, açıklıkla belirlenmiş bir dünya görüşü olmadığı için değil, açıklıkla belirlenmiş bir dünya görüşüne dayalı, tutarlı ve kesintisiz bir söylem oluşturma gereksinimini duymadığı için tutmuyor. Şu yaşadığımız ortamda gerçekten de gereksinimi yok buna. Öyle ya, sizden benden önce destekleyicileri söylüyorlar: onun imgesi var: güzel, sarışın

ve zengin, aynı zamanda hem çok hızlı hem de tek tek basarak yürüyor; sonra, gerek duydukça, temel öğeye yeni öğeler ekliyor: ana, bacı, yenge ya da Jeanne d'Arc oluyor.

Yalnız bayan Çiller mi böyle? Hayır, Erbakan'dan Ecevit'e, hemen her politikacı iyi kötü bir imge oluşturmuştur kendine, bu imgenin arkasında devinir, çoğu kez de bu imgeyi bir adla çakıştırır: Hoca, Baba, Başbuğ, Karaoğlan. Bu da yetmez, kişisel imge çoğu kez çevre ve çevredekilerle bütünlenir: kimi, bayraklar arasında, özel kılıklara bürünmüş güçlü delikanlılarla, kimi sarıklı adamlar ve bayraklara sarılıp gösteri nesnesine dönüştürülmüş çocuklarla bütünler imgesini. Sonra iletişimin belkemiği olarak niteleyebileceğimiz öğeler gelir: başka herhangi bir şeyden çok, kişinin kendisini göstermek üzere yukarıya doğru kaldırılmış başparmak, bilinmedik bir "ileri"yi (ya da geleceği) gösteren işaret parmağı, elin iki ucunda birer aykırı kulak gibi dikilen işaret parmağı-serçeparmak ikilisi ya da havaya doğru uzanmış yumruklar.

Bütün bunlar da birer iletişim olgusu gerçekte, birer gösterge, dolayısıyla birer söylem, alanlardan, salonlardan, televizyonlardan, radyolardan, gazetelerden birer söylem olarak sürekli bize yöneliyorlar. Ancak küçük bir ayrım var arada: budanmış söylemler bunlar, imgeye, simgeye, bilemediniz, savsöze indirgenmiş söylemler, yani söylemin ve anlamın en alt basamağında, söyleşim olanağının sıfıra indiği düzeyde yer alıyorlar. Gene Roland Barthes, birçok yazısında, çağcıl toplumlarda, kimi sınıfların ya da bireylerin kendilerine sunuluyormuş gibi yapılan, ama gerçekte sunulmayan kimi ürünlere ulaşamayınca, onun imgesini tükettiklerini, yani oturamadıkları evin ya da binemedikleri arabanın imgesiyle doygunluğa ulaştıklarını söyler. Böyle bir durumda, imge pazarlamacılarının çoğalmasından doğal bir şey olamaz;

pazarlamacılık işlevini de günlük ve haftalık renkli basınla televizyon yüklenir. Son yıllarda, bu kurumlarla kurulan uğursuz ilişkiler sonucu, politikacılık da bir imge satıcılığına dönüşüyor.

İmge satıcılığıysa, söylemeye gerek var mı, bilmem, gerçek söylemin bittiği yerde başlıyor.

12.12.1995

SİMGELERİN DİLİ

Geçen hafta yayımlanan "İmge Pazarı" başlıklı yazımda; partilerimizin şu son günlerde dört elle sarıldıkları simge ve savsözlerin, alabildiğine budanmış söylemler olduğunu göstermeye çalışmıştım. Gösterebildim mi, bilmem, ama gerçekten indirgenmiş bildiriler getirirler bize, doğaları da bunu gerektirir. İleriye doğru uzanıp kapanmış sağ elin başparmağını tırnağı kendisini gösterecek biçimde yukarıya kaldırmış önder, dese dese, "Ben buyum!" der bununla; onun yanında, önünde, arkasında, aynı devinimi yineleyen bireyler de tek tek aynı şeyi söylerler: "Ben buyum!" Aynı yoksul içeriği yineleyen tekil bildirileri toplu olarak değerlendirecek olursak, hem devinimi gerçekleştirenlere hem dışarıdan izleyenlere iletebileceği bildiri ancak "Biz buyuz!" olabilir; yani, neresinden bakarsak bakalım, "Bu budur!" ya da "Kadın kadındır!" türünden, kör bir yineleme olarak kalır; yani kendisini kullananları başkalarından ayırıp birlikteliklerini kesinlemekten öte hiçbir işlevi yoktur. Böyle olması da doğaldır: simge her zaman bir şey söyler, ama dil gibi söylemez hiçbir zaman. Dil hem en ince ayrımlara varıncaya dek her şeyi anlatmaya yönelir, hem de en ince ayrıntılara indiği zaman bile geride bir "artık bildiri" bırakır. Simgeyse, kör bir yineleme olduğuna göre, alabildiğine dar ve kapalı bir anlam alanıdır.

Ne var ki, bu dar ve kapalı alan kimi durumlarda çok değişik bildirileri içine alabilecek bir boşluğa, her türlü anlamın boca edilebileceği bir torbaya dönüşebilir. Örneğin "Ben buyum"la "Biz buyuz" arasındaki ilişki, başparmağıyla "Ben buyum!" diyen bireyin bir yandan önderin kendisi, bir yandan da aynı öndere bağlanan tüm kişilerle özdeşleşmesi biçiminde eklemlenebilir; bunun sonucu olarak, aynı birey, kendisiyle aynı simgeyi paylaşan bireyleri kendi "ben"ine yakın "benler" biçiminde tasarlamaya yönelir. Böylece, birbirinden değişik, belki de birbirine karşıt "benler" arasında sıkı bir birlik kurulabilir. Böyle bir birlik de kimilerinin amacına fazlasıyla uygun düşebilir. Bu yüzden olacak, bu seçimde, simge (devinimler, cübbeler, başlıklar, bayraklar, resimler, gösteri nesnesine dönüştürülmüş çocuklar) açısından çok cömert davranan kimi partilerimiz, söylem açısından hiç de cömert davranmıyor, birkaç anlama birden çekilebilecek, yuvarlak sözlerle yetiniyorlar. Dahası, partilerin en vazgeçilmez tanıtım araçlarından biri olan "savsöz" bile şu günlerde neredeyse tüm çekiciliğini yitirmişe benziyor.

Savsöz de indirgenmiş bir söylemdir kuşkusuz, ama, özlü ve çarpıcı anlatımıyla, özellikle politikada, dünya, toplum, insan konusunda köklü bir tutuma tanıklık eder genellikle, değişmez ve evrensel izlenimi veren bir gerçeğe ve bu gerçeği gözden uzak tutmayan bir izlenceye gönderir. Yakın zamanlara değin, kimi partilerimiz izlencelerini bir dizi savsözle özetler, kitleleri de aynı savsözlerle coştururlardı. Bugün, küreselleşmeyle yatıp küreselleşmeyle kalktığımız, bunun sonucu olarak, her türlü ilkeden uzak durmayı biricik ilke durumuna getirdiğimiz için, dünün o budanmış ve yüzeysel savsözlerinin bile pabucu dama atılmış görünüyor.

Hiç kuşkusuz, savsöz tümüyle bırakılmış değil: yazılı basında art arda tanıtılar yayımlayan bir partinin özlü ve çarpıcı kalıplardan

yararlanmak istememesi tasarlanması zor bir şey. Ne var ki, ilke, süreklilik ve tutarlılık gereksinimleri bir yana bırakılıp da karşıt, çelişkin eğilimler (örneğin laiklik ile şeriat) eşit biçimde benimsendikten sonra, savsözler ister istemez birer "tekerleme"ye, kolay anımsanacak birer kuru "deyim"e dönüşüyor; böylece, ister istemez, sözün biçimsel yanı ağır basıyor, söz biçim olup çıkıyor; bunun sonucu olarak, partilerimiz söz sanatlarının en kolay ve en yoz biçimini, uyaklı, secili kalıpları seçiyorlar:

"Yalandan usandık
İşte sandık".

Ne var ki, tıpkı bu seçimlerin gözde araçlarından parmak, el ve kol bildirimleri gibi bu birer tekerlemeye dönüşmüş, bu alabildiğine budanmış, bu alabildiğine dar ve kapalı söylemler de bir başka düzlemde, ama bu kez yaratıcılarının amacını aşarak, bambaşka anlamlar taşıyor bize. Örneğin şu durmamacasına yinelenen "teminat", "taahhüt" ve "iş" sözcükleri bizden oy isteyenlerin üretmeden kazanan tecimen kökenlerini açıklıkla ortaya koymakta. Her sabah gazetemizde yeniden karşımıza çıkan "Temizliğe ... gün kaldı" saptamasıyla "... süpür gitsin" buyruğu da büyük partilerimizden birinin karşıtına yakıştırdığı nitelik ve bizlerden beklediği işlev açısından ilgi çekici doğrusu: karşıt bir "çöp" (ya da, Amerikan dizilerinin deyimiyle, bir "pislik"); biz seçmenlerse, Avrupalı olduğumuz şu mutlu günlerde, hiçbir tartışmaya yer bırakmayacak biçimde, "çöpçülük" göreviyle onurlandırılıyoruz. Bir başka deyişle, beş yılda bir yaşadığımız saltanatın temel niteliği en sonunda açıklıkla ortaya konuluyor: çöpçülük.

Oldu olacak, biz de elimizden geleni ardımıza koymayalım!

20.12.1995

ELEŞTİRİ VE ÖDÜL

Yazın evrenimizde benzerlerine öyle pek sık rastlanmayan, kapsamlı inceleme yapıtı *Virginia Woolf*'la 1995 Sedat Simavi Edebiyat Ödülü'nü Nermi Uygur'la paylaşan sevgili hocamız Mina Urgan, tören günü, bu ödülün kendisine verilmesinden rahatsızlık duyduğunu yineledi durdu. Neden derseniz, şiir, roman, öykü türünden yapıtların da aday olduğu bir ödülün bir eleştiri yapıtına verilmesi haksızlıktı ona göre; çünkü, eleştiri, ne denli başarılı olursa olsun, roman, öykü, şiir gibi yaratım ürünleriyle bir tutulamaz, onlar gibi değerlendirilemezdi. Tam tersine, Mina Urgan, "*Virginia Woolf* yerine, tek sayfalık bir anlatı, beş on dizelik bir şiir yazmış olmayı yeğ tutardım," diyor, gerek bu son çalışmasını, gerekse bunca sayfalık *Shakespeare*'ini yazarken, hiç kuşkusuz bilgisini, duyarlığını, yeteneğini kullanarak, ama, işin doğası gereği, hiçbir zaman bir yaratıcı kimliği üstlenmeden, başkalarının yaratımlarını tanıtıp sevdirmeye çalıştığını söylüyordu. Ne olursa olsun, eleştiri yaratım niteliği taşımayan, ikincil bir türdü ona göre.

Doğrusunu isterseniz, ozanlar ve romancılar arasında, Mina Urgan'ın görüşünü gönülden paylaşanlar çoktur; onlar da sık sık yinelerler bunu. Ama eleştirinin böyle küçük görülmesi benim duygularıma da, düşüncelerime de, deneyimlerime de ters düşer. Önce deneyimlerden başlamak

gerekirse, ben yıllardır anlatı yazarlığıyla yazın incelemesini, dolayısıyla eleştirmenliği bir arada yürüttüm, hemen her zaman birinden aldığım hazzı ötekinden de aldım, hiçbir zaman birini ötekinden daha üstün ya da daha aşağı görmedim. Kuşkusuz, daha iyi ve daha kötü anlatılarım, daha iyi ve daha kötü eleştirilerim vardır; ama, en azından bana göre, yazın ürünleriyle düşün ve araştırma ürünlerini birbirinden böylesine kalın bir çizgiyle ayırmak, aralarındaki ayrımı bir basamak ayrımı olarak değil de bir doğa ayrımı olarak değerlendirmek yanlıştır. Berikiler yaratımsa, ötekiler de yaratımdır; berikiler yaratım değilse, ötekiler de yaratım değildir.

Biliyoruz, yazınsal denilen yapıtlarla eleştiri arasında öteden beri birtakım karşıtlıklar kurulur, bu karşıtlıkların en belirgini de, başkalarıyla birlikte, Roland Barthes'ın vurguladığı karşıtlıktır: "Dünya vardır ve yazar konuşur, işte yazın budur. Eleştirinin konusu çok farklıdır; dünya değil, bir söylemdir, bir başkasının söylemidir; bir *birinci* dil üzerinde gerçekleştirilen bir *ikinci* dil", kısacası, daha önce, başkasınca üretilmiş bir söylemin açıklaması, yorumu, övgüsü ya da yergisidir; bunun sonucu olarak, varlığı bir başka söylemin varlığına bağlıdır, bir başka söylemden yola çıkarak gelişir. Ama yalnız eleştirel söylem mi başka söylemlerden yola çıkılarak üretilir? Hayır. Örneğin büyük ölçüde başkasının söyleminden yola çıkmayan bir felsefesel söylem göstermek zordur. Daha da ilginci, Andre Malraux bize romancının yaşamdan değil, başka romanlardan yola çıktığını söyler; deneyimlerimiz de çoğu kez bunu doğrular. Aynı biçimde, değişik dönemlerde ve değişik ülkelerde, pek çok *Antigone* yazılmış olması da yaratım denilen edimin görelliğini kanıtlar.

Ne olursa olsun, bunca söylem türü içinde yalnızca eleştirel söylemin yazınsal sayılmaması ya da öteki söylem türlerinden daha değersiz görülmesi biraz tuhaf geliyor insana. Sorun biçimdeyse, işte Moliere'in *Critique de l'Ecole des femmes*'ı baştan sona güldürü biçiminde bir eleştiridir, aynı biçimde, baştan sona bir ya da birkaç yapıtın eleştirisi biçiminde eklemlenen bir roman ya da bir şiir de tasarlanabilir; sorun içerikteyse, Sainte-Beuve'ün, Bachelard'ın, Ataç'ın, Barthes'ın ve daha nice eleştirmenin aynı zamanda birer yazı ustası olduklarını, sözünü ettikleri ozan ve romancıların unutulmasından sonra da okunduklarını biliyoruz. Bugün Pierre Loti beni pek de ilgilendirmiyor, ama günümüzün ilginç bir eleştirmeni ya da araştırmacısı, diyelim ki, Gérard Genette, diyelim ki, Mina Urgan, onun romanları üstüne bir çalışma yayımladığı zaman, Pierre Loti ilgi odağıma yerleşebiliyor. Ya Marcel Proust gibi büyük bir romancının yapıtının hatırı sayılır ölçüde yazın, resim ve müzik eleştirisi içermesine, dolayısıyla başarısında bu eleştiri yükünün belli bir katkısı bulunmasına ne diyeceğiz?

Kısacası, öykü, şiir, oyun, eleştiri, hepsi aynı alanın: engin yazın alanının vazgeçilmez verileri.

Hiç kuşkusuz, her romancı bir Balzac, bir Proust olamayacağı gibi, her eleştirmen de bir Sainte-Beuve, bir Barthes olamaz, ama, hep birlikte katıldıkları engin alanda, eleştirmenin ne denli "dönüştürücü", ne denli "yaratıcı" işlevler gerçekleştirebileceğini Raymond Jean çok güzel gösterir: "Eleştirel söylemin kendisini esinleyen söylemi aştığı, ondan daha zengin olarak belirdiği olur," der Raymond Jean, arkasından da şu ilginç sözleri ekler: "Gérard de Nerval'in *Sylvie*'sini ilk kez okuduğum zaman, güzel, ama oldukça alçakgönüllü, yalın, arı bir yapıt olduğu duygusuna varmıştım. Georges

Poulet'nin 1938'de bu anlatı üstüne yazdığı –geçenlerde de "romantik söylenbilim denemeleri"ne aldığı– hayranlık verici yorumu okuduktan sonra, bambaşka boyutta, olağanüstü derinlikte bir yapıt buldum. Ama, bugün bile, bu olağandışı yapıtın *Sylvie* mi, yoksa Georges Poulet'nin denemesi mi olduğunu kendi kendime sorduğum olur."

1995 Sedat Simavi Edebiyat Ödülü'nü bunca roman ve şiir arasında Mina Urgan'ın *Virginia Woolf*'unun kazanması da eleştirinin yaratıcılığı konusunda yeni bir tanıklık değil mi?

26.12.1995

ARMAĞAN

Bir radyoda dinledim: günün gazetelerini özetleyen sunucuya telefon eden bir bayan, *Cumhuriyet*'ten biraz daha fazla söz etmesini istiyordu. Nedeni sorulunca, gazetesinin *Cumhuriyet* olduğunu, ama, ötekiler böylesine cömertken, o hiçbir şey dağıtmadığından, bırakmak zorunda kaldığını söyledi. Ne denir? Bu *Cumhuriyet* yetkilileri ülkemizin çağ atladığını bilmiyorlar mı, nedir, yirmi birinci yüzyılın eşiğine geldiğimiz küreselleşme çağında, gazeteciliğin yalnızca iyi ve dürüst gazete çıkarmak olduğunu sanıyorlar. Ben, kendi payıma, eksikliği biraz olsun giderebilmek için, geçen yılbaşında okurlarıma Henri Michaux'dan parçalar sunmuştum. Bu yılbaşında da, "çekilişsiz kurasız", Flaubert'in yıllar boyunca, bini aşkın yapıt tarayarak topladığı incilerden (kendi deyimiyle "salaklıklar" dan) üç küçük demet sunuyorum.

I. DOĞA VE BİZ

Pireler, nerede olursa olsun, hep beyaz renklerin üzerine atlarlar. Bu içgüdü onlara kendilerini daha kolay yakalayabilelim diye verilmiştir.

(B. de Saint-Pierre)

Doğa kavunu ailece yiyelim diye dilimlere ayırmıştır; balkabağı, daha büyük olduğundan, komşularla yenilebilir.

(B. de Saint-Pierre)

Kurdun kuzuyu yemesi iyiliğin ve Tanrı'nın varlığının kanıtıdır; çünkü kuzu böylece hastalıktan ve yaşlılıktan kurtulur.

(Buckland)

Su, gemi adını verdiğimiz o olağanüstü yüzer evleri taşımak için yaratılmıştır.

(Fénelon)

Balıkların tuzlu olan deniz suyunda doğup yaşayabilmeleri ve bunca yıldır soylarının ortadan silinmemiş olması bir tansıktır.

(Abbé Gaume)

Kadının, canlı doğanın bu çiçeğinin, yeryüzünde gerçekleştirilecek önemli bir görevi vardır: erkeğe eşlik etmek.

(Menville de Ponsan)

II.TOPLUM, TÖRE, İNANÇ

İsa, Tanrı'yı hoşnut edebilmek için rahatını, onurunu ve yaşamını feda etmiştir.

(Aymé)

Kölelik bir Tanrı vergisidir. Hıristiyan halk köleliğiyle göz kamaştırır.

(Ermiş Ambroise)

Tanrı kölelere bulundukları durumda kalmalarını buyurur, efendilerden de onları azat etmelerini istemez.

(Bossuet)

Köle ticareti insanlığa da, dine de, doğal adalete de aykırı değildir.

(Piskopos Bouvier)

Dinsiz kişi öldürülmelidir.

(Lamennais)

Darağacı bir sunaktır.

(De Maistre)

Kitleler tümden kangren oldu: köylerdeki tüm protestanları kılıçtan geçirmek ve tüm köyleri yakmak gerek.

(M. de Julien)

"Basın özgürlüğü" dedikleri kafa densizliği her sabah Fransız toplumunun düşünsel ve aktörel gücünü yok etmektedir.

(Dupanloup)

Ben Nigritia halklarından birinin önderi olsaydım, ülkenin sınırına bir darağacı kurar, buraya girmeye kalkacak ilk Avrupalıyı ve buradan çıkmaya kalkacak ilk yurttaşı acımadan astırırdım.

(Rousseau)

Hastalıklarını anlatmaları söz konusu olduğu zaman, toplumun alt sınıflarının alıklığının nerelere kadar gidebileceğini bilmek için hastanelerde hekimlik yapmış olmak gerekir.

(Mérat)

Hangi anne, hangi Hıristiyan anne bile demiyorum, hangi namuslu anne, kızını sahnede görmektense, mezarda görmeyi yeğ tutmaz?

(Bossuet)

Çocuklar tuvalete ikişer ikişer değil, tek başlarına ya da kalabalık olarak gönderilmelidir. Hem de her zaman, teneffüste bile, tam bir sessizlik içinde; böyle bir yerde asla konuşulmaz.

(Dupanloup)

Bilim insanı tembel, iş yaşamında ve büyük girişimlerde beceriksiz, kavgacı, kendi kanılarında dayatmacı, başkalarının kanılarına karşı horgörülü, hükümeti eleştirici, yetkeyi ve ulusal inakları küçümseyici kılar.

(De Maistre)

Bilimin insanın elinde yüreği kuruttuğunu, doğanın çekiciliğini yok ettiğini, zayıf kişileri tanrıtanımazlığa, tanrıtanımazlıktan da cinayete götürdüğünü çok insan düşünmüştür.

(Chateaubriand)

Kabul etmek zorundayız ki, dinsel kesinlik matematik kesinlikten aşağı kalmaz.

(Baguemult de Puchesse)

Şurası kesin ki, meleklerin sayısı yaratılmış tüm türlerin sayısından daha fazladır.

(Bossuet)

Ben Kopernik'in görüşünü derinleştirmenin doğru olduğu kanısında değilim.

(Pascal)

Raffaello'nun en güzel Bakire Meryem'lerinin canlı örneklerini nereden aldığını yüzünüz kızarmadan anımsayabilir misiniz?

(Rahip Bautain)

Shakespeare, sanat beğenisinden ve eğitimden yoksun bir genç, vahşiydi.

(Blair)

Michelangelo sinirime dokunur.

(Joseph de Maistre)

Ettiği kötülükleri yalnız bilgisizliğin bilmediği Galilei'den söz etmek tümüyle yararsız oldu artık.

(De Maistre)

Sokrates insan düşüncesine hesaplanması olanaksız bir kötülükte bulunmuştur.

(André Lefèvre)

Biliyorum, bu tür inciler renkli basınımızın dağıttığı battaniye ya da tencerelerin yerini tutamaz, ama, onlarla birlikte ve ustalıkla kullanılınca, seçim bile kazandırtabilir.

2.1.1996

YENİDEN YAZMAK

Erdal Öz'ün *Odalarda*'sı neredeyse olaysız bir anlatı. Küçük bir taşra kentinde, birkaç oda, birkaç sokak, birkaç kişi arasında geçiyor; üstelik, tek bir kişinin, anlatıcının iç dünyasından yansıyan, gerçekle düş karışımı bir dizi izlenim biçiminde eklemlenmekte. Gene de alıp götürüyor insanı, bir solukta okunuyor. Ama bir kez okumakla bitmiyor: tüm iyi romanlar gibi *Odalarda*'nın çekiciliği de geri dönüşlerle, yeniden okumalarla artıyor. Böylece, yalın mı yalın bir anlatım içinde, renklerin, seslerin, kokuların, ışığın, karanlığın, soğuğun, sıcağın sanki hiç önemsenmeden, ama içimize işleyecek bir biçimde yansıtılması daha bir büyülüyor bizi; bu ince gözlemlerin yaşamın kıyısından bir ürkek yabancı, kimsenin ağırlamaya yanaşmadığı bir sessiz konuk gibi geçen bir kişiden gelmesi de yapıtın etkisini artırıyor. Gene böylece, anlatıcıyı yönlendiren ve aldatan, aydınlatan ve alçaltan kişinin üç aşağı beş yukarı onun yaşadığını yaşamış, üç aşağı beş yukarı onun okuduklarını okumuş, üç aşağı beş yukarı onun yaşında bir adam olması ben ve öteki, özdeşlik ve karşıtlık kavramlarına tüm anlatıyı saran bir gizlem boyutu katarak okuru yeni sorulara, yeni yorumlara yöneltiyor.

Odalarda bir başka yönüyle: yeniden yazılmış bir yapıt olmasıyla da yeni sorulara, yeni yorumlara yöneltti beni. Öyle ya, Erdal Öz, 1959 yılında Kırşehir'de yazıp 1960 yılında yayımladığı bu

kitabı 1995 yılında yeniden yazmış. Yeni basımın "Önsöz"'ünde şöyle diyor: "Tam otuz beş yıl sonra. *Odalarda*'yı yeniden okurların karşısına çıkarmaya karar verince, zaman zaman oturup değiştirmeyi düşündüğüm bölümlerle de yetinemedim. Oturdum, romanı baştan sona yeniden gözden geçirdim. Çocukça yazılmış bölümler vardı. Gereksiz uzatmalar vardı. Eksiklikler vardı. Attığım bölümler oldu. Eklediğim bölümler de oldu. Ortaya bambaşka bir roman çıktı, diyemeyeceğim, çünkü *Odalarda*'nın ilk biçimini –yapı olarak– korudum."

Benzer işlemlere girişmiş yazarlar az değildir. Aynı şeyi ben de yaptım, hatta Erdal Öz'den de ileriye gittim: 1954'te yayımlanmış bir öyküyü 1964'te daha uzun bir öyküye, 1975'te roman boyutunda bir anlatıya dönüştürdüm; 1995'te aynı anlatıyı bir kez daha yeniden yazdım; 1996'da bu son (büyük bir olasılıkla da kesin) biçimiyle yeniden yayımlanacak. Ama, bilmiyor değilim, kimileri bir tür oyunbozanlık olarak değerlendirir bu işi, yeniden yazılmış yapıtlara biraz kuşku, biraz horgörüyle bakar. Ne var ki, oyunbozanlık gibi görünen şey işlemin kendisinden çok, biçiminde ve sonuçlarındadır. Flaubert, *La Tentation de Saint Antoine*'ı ilk kez 1849'da bitirmiş, 1856 ikinci, 1872'de üçüncü kez yazmış, ama ilk kez 1874'te yayımlamış. Erdal Öz'le ben de anlatılarımızın ilk biçimlerini kendimize saklayıp yalnızca son biçimleriyle yayımlamış olsaydık, hiçbir sorun çıkmayacaktı ortaya.

Bu durumda, yayımlanmış bir yapıtı yeniden yazmanın başlıca iki sakıncası bulunduğu düşünülebilir. Birincisi, hem kusurlu (ya da eksik) bir yapıt yayımlamış, hem de, en azından, okuru boşuna uğraştırmış olmanın ayıbını yüklenmek; ikincisi, uygun biçimi bir çırpıda buluveren "esinli" yazarlardan olmadığımızı ve aynı yapıtı yeniden yazacak ölçüde konu yoksulu olduğumuzu göstererek

kendi kendimizi açmaza düşürmek. Ama, okuru değişkelerle oyalama sorunu bir yana, bu sakıncalar temelsiz sakıncalardır genellikle. Öyle ya, yeniden yazılmış yapıtın ilk biçiminin ille de kusurlu ya da eksik olması gerekmez (dahası, son biçimin ilk biçimden daha kusurlu, daha hantal olması da olanaklı). Bilindiği gibi, kendi yapıtları yerine başkalarının yapıtlarını yeniden yazanlar, bunun için de örneğin Sophokles'in *Antigone*'si ya da Aristophanes'in *Eşekarıları* gibi başyapıtlardan yola çıkanlar vardır. "Esinli yazar" kavramıysa, önemini yitirmiş, gününü doldurmuş bir kavram: bugün yazın bir buluş tansığı olmaktan çok, bir arayış serüveni. Konu yoksulu olmaya gelince, belirli bir evreden sonra, yazarın en büyük güçlüğünün konu bulmak değil, birikmiş konular arasında uygun konuyu seçmek olduğunu bu işle uğraşanlar çok iyi bilirler.

Öte yandan, ister yayımlanmadan olsun, ister yayımlandıktan sonra, yeniden yazdıklarımızın en kusurlu, en eksikli yapıtlarımız olduğunu söyleyemediğimiz gibi, yeniden yazmanın her zaman bir "düzeltme" olduğunu da söyleyemeyiz. Örneği kendimden vereyim: anlatılarım arasında, dört kez yeniden yazdığım anlatının ilk biçiminden çok daha yetersiz nice öykü var, ama hiçbirini yeniden yazmaya girişmedim. Erdal Öz'ün tek yeniden yazma serüveni de *Odalarda*. Demek ki, yeniden yazdığımız yapıtlar sayıca çok az, yeniden yazma nedenimiz de özel: bir yapıtı yeniden yazmaya girişiyorsak, onda (biçim ve/ya da içerik açısından) hâlâ araştırılmaya ya da derinleştirilmeye değer bir şeyler bulunduğunu sezinlediğimiz için girişiyoruz; en azından, bu yapıt (yazınsal değeri ne olursa olsun) bize yeniden yaşanmaya değer bir serüven gibi göründüğü ve bizi direnilmesi zor bir biçimde çektiği için girişiyoruz. Bir kez daha,

amaç “kusursuz”a ulaşmak değil. *Odalarda*'nın yeni biçimi de bunu göstermekte. Hiç kuşkusuz, son biçimiyle daha güzel, daha yalın, daha bütüncül, ama, yazarın kendisinin de anıştırdığı gibi, gençlik yapıtı niteliğini hep sürdürüyor; belki de daha çok şimdi kazanıyor bu niteliği.

Bu da gerçek bir “yeniden bulma” serüvenine, yani Proust'un yazından beklediği işlevin ta kendisine tanıklık etmiyor mu?

9.1.1996

SENEGAL'İN DİLLERİ

Pierre Dumont'un *Le Français et les langues africaines au Sénégal* (Senegal'de Fransızca ve Afrika Dilleri) adlı yapıtını okumamın üzerinden en az bir ay geçti; ama, o gün bugün, yaklaşık dört yüz sayfalık, kapsamlı ve ilginç bir araştırma okumuş gibi değil de olağandışı bir yolculuktan dönmüş gibiyim. Durumumu anlamak da zor değil: Pierre Dumont toplumdilbilim alanından pek çıkmıyor, ama gözlerimizin önüne hem kendi yaşadıklarımızdan öyle uzak hem de kendi içinde öyle içinden çıkılmaz, öyle karmaşık bir dilsel ortam seriyor ki, olağandışı bir ülkede dolaşan bir yolcunun uğrayabileceği şaşırtıları yaşıyoruz her sayfada, bıraktıkları izler de kolay kolay silinmiyor.

Bir ülke düşünün: içinde on beş dil konuşuluyor, yani ortak bir dili yok; anayasasının ilk maddesinde de "resmi dil"inin Fransızca, yani hiçbir yerli topluluğun anadili olmayan bir yabancı dil olduğu yazılı. Tarihsel koşulların getirdiği bu yabancı dil yerel dillerden daha yaygın olduğu için mi? Hayır, araştırmalar Senegalli erkeklerin yüzde on birinin, Senegalli kadınların da ancak yüzde birinin Fransızca okuyup yazdığını gösteriyor. Ayrıca, okumuşlar arasında bile Fransızca, yurttaşların tüm yaşamına katılan bir dil değil: Fransızca bilenlerin yüzde altmış üçü bu dili iş arkadaşlarıyla, yüzde

otuz yedisi tanımadığı yurttaşlarıyla, yüzde yirmisi çocuklarıyla, yüzde beşi büyükleriyle, yüzde doksan ikisi de üstleriyle konuştuğunu söylüyor. Bu durumda, Pierre Dumont'un çok güzel belirttiği gibi, "resmi dil" toplumsal ve ekinsel çevrenin "tümcül ve derinlemesine algılanması"nda da, "yaşamın tüm edimlerinde" de Senegal dillerinin yerini tutamıyor hiçbir zaman; üstelik, kendine özgü bir Senegal Fransızcası bile oluşmuş olmasına karşın, ülkede doğru dürüst öğretildiği kuşkulu. Fransızca doğru dürüst öğretilemeyince, başka konuların doğru dürüst öğretilebildiği de kuşkulu.

Peki, çözüm? Böylesine karmaşık bir dilsel ortamda kesin ve ivedi çözümlerden söz etmek zordur. Ama ilk çözümü daha 1821 yılında, Senegal valisine yazdığı bir mektupta, Jean Dard adında bir ilkokul öğretmeni göstermiş: "Öğrencilere önce kendi anadillerini öğretirsek, anlıklarını daha iyi geliştirir, öğretimimizi amacına daha kesin bir biçimde ulaştırırız." Uzun yıllar süresince Senegal'de Dakar Uygulamalı Dilbilim Merkezi'ni yönetmiş olan yazarımız da hiç kuşkusuz daha ayrıntılı bir biçimde, daha bilimsel gerekçelerle, ama aynı yönde bir çözüm öneriyor: bir sömürge valisi yerine, Senegal halkının kendisine seslenerek, "Her şeyden önce, tüm Senegallilerin anadillerinin gelişebileceğine gerçekten güvenmeleri zorunludur. Aydınlar, ülkenin kenter seçkin tabakasının üyeleri, çocuklarını Volof, Serer ya da Polar okuluna göndermelidir," diyor.

Pierre Dumont'un önerdiği tutum, üç aşağı beş yukarı, altmışlı yıllarda, Senegal Cumhuriyeti'nin ve bu cumhuriyete yıllarca başkanlık eden ünlü ozan ve dilbilimci Léopold Sédar Senghor'un da politikası olmuş. Ama doğru çözümü bulmakla gerçekleştirmek arasındaki yol bazı bazı çok uzun olabilir. Bu yolda gerçekten büyük çabalar harcadığı anlaşılan

Senghor da, Dumont'un yapıtına yazdığı "Önsöz"de, gecikmenin nedenlerini açıklamaya girişiyor: öğretim nesnesi ve öğretim aracı olarak benimsenen başlıca altı yerel dil (Volof, Serer, Peul, Diola, Mandeng ve Sarakole dilleri) hep konuşma dili konumunda kalmış olduğundan, sözcüklerin yazım ve ayrılım sorununu çözmek çok zaman almıştır; öğrenci ana babaları Fransızcadan önce kendi yerel dillerini öğretme ve Fransızcadan çok kendi yerel dillerinde öğretim yapma girişimleri karşısında hep direnmişlerdir.

Bu sorunları Pierre Dumont da yakından bilir: kendileri de pek okul görmemiş öğrenci büyüklerinin insanın şimdiden konuşmakta olduğu dili öğrenmesini uslarına sığdıramamalarını da, Afrika dilinde bir öğretimi düşük bir öğretim saymalarını da çok iyi anlar. Öte yandan, okumuş, okumamış tüm Senegallilerin Fransızcayı "toplumda yükselmenin tek yolu" olarak gördüklerini de, gerçek durumun bu olduğunu da çok iyi bilir: Fransızca "yönetimin, okulun, politikanın, adaletin, tek sözcükle toplumda yükselmenin dilidir." Böylece, halk toplumsal ve ekonomik gereksinimlerine öncelik verdiği için sarılır bu dile, politikacı onu kullandığı ölçüde yetkesinin arttığını gördüğünden. Ozan Senghor içinse, yerel dillerin öğretimine verdiği önem ne olursa olsun, Fransızca "ekinsel, yazınsal, hatta neredeyse söylensel yönüyle" hep önde gelir. Senegal'de öğretim çok geri, okuma oranı çok düşüktür, yöntem araştırmaları çok zaman alır, ama gecikmede, öne çıkarılan altı dilden ancak bir ikisinin öğretime sokulmasında tüm bu tutumların da büyük payı vardır.

Pierre Dumont, Senegallilerinkinden çok daha kararlı bir tutum önerir bu konuda, çünkü, gerçek bir dilbilimci olarak, örneğin matematiğin Fransız ve Volof dillerinde "aynı biçimde öğretilemeyeceğini", öteki konularda da durumun

bundan farklı olmadığını bilir. Ona göre, Senegal okullarına Afrika dillerinin girmesi yeni bir öğretim düzenine, belki de gerçek bir atılım etkeni olacak bir düzene yol açacaktır. Bu yeni düzende ülkenin resmi dili de "gerçek yerini" alacaktır: "bir yabancı dil" yerini.

Ülke ekininden farklı, özgül bir ekinin iletim aracı olarak öğretilecek yabancı dil yerini.

16.1.1996

OKUMAK

Tümden kopmuştu dünyadan. Gözleri elindeki *Kuran*'a dikili, belirsizce dudaklarını kıpırdatıyor, arada bir parmağını diliyle ıslatarak sayfayı çevirdikten sonra, dudakları gene kıpırdamaya başlıyordu. Öteki, omzunun üstünden açık sayfalara dikti gözlerini.

"Okuyor musun?" diye sordu.

"Okuyorum."

"Yüksek sesle okur musun?"

Gözleri *Kuran*'ın sayfasında, Arapça bir kısa dua okudu. Öteki, biraz şaşkın, biraz kızgın, yaşlı kadının oğlunun yanına geldi:

"Annen yalan söylüyor," dedi. "Okuyorum diyor, ama okumasını bilmiyor. Her sayfada hep aynı duayı okuyup üzerine üflüyor."

Yaşlı kadının oğlu gülümsedi:

"O öyle okur," dedi. Ötekinin kendisiyle alay edilmiş gibi sinirlendiğini ayrımsadı, gülümsedi. "Evet, o öyle okur," diye yineledi.

Doğruydu, o öyle okurdu; üstelik, bu okumanın bütün öteki okumalardan daha anlamlı ve daha etkili olduğuna inanırdı. Öğrencilik yıllarında, yaz tatilinde memlekete döndüğünde, sınıfını takıntısız geçtiğini öğrenen dostlar kendisini

kutladıkları zaman, annesi dudak bükerdi hep, "Ben burada gece gündüz okumasam, o orada sınıfını zor geçerdi," diye söylenirdi. Daha önceleri, ilkokula gittiği günlerde, kitaplarına horgörüyle bakar, güzel ve çabuk okumasına da sevinmezdi, "İt pisik okuması bunlar," diye homurdanırdı, "İt pisik okuması hepsi!" Türkçe, tarih, coğrafya, fizik, kimya, hepsi! Çevresinde aynı görüşü paylaşanlar da az değildi.

Neden peki? Okul kitaplarında bol bol kedi, köpek, kuş, kelebek, özellikle de insan resimleri bulunması "tasvir"i yasaklamış bir dine bağlanan inanmışlar olarak onları rahatsız mı ediyordu? Bu kitaplarda çocuklarının ilgisinin kutsal konular yerine, birbirinden gereksiz dindışı konulara çekilmiş olması sinirlerine mi dokunuyordu? Böylesine kolay sökülen bir yazıyı, anlamını her gün konuştukları dilde, doğrudan ileten bir yazılı söylemi içgüdüyle küçümsemeye mi yöneliyorlardı? Hepsi de olanaklıydı. Ama, daha sonra, anlaşılır kitaplardan hoşlanmayanlar arasında yalnızca annesi gibilerin değil, ülkenin düzeninden sorumlu yetkelilerin de yer aldığını, fazla kitap okuyan, evinde fazla kitap bulunduran kişilere her zaman kuşkuyla bakıldığını anladıktan, özellikle de bir ozanın evinde "araştırma" yapan görevlilerin şiir kitapları arasında bir *Kuran* bulunca hem şaşırıp hem kızdıklarını işittikten sonra, bu tür açıklamaları biraz yüzeysel bulmaya başlamıştı. Şimdi ona öyle geliyordu ki, Tanrı insanlara gökten topu topu dört kitap göndermişken, dört kitap da üç aşağı beş yukarı aynı yolu gösterirken, bu yerden bitme kitap bolluğu çoklarını rahatsız etmekteydi, hem de binyıllardan beri: sayısız yollar esinleyen, esinlerken de bayağı inandıran, coşturan, sürükleyen kitapların birbirini kat kat artarak izlemesi, arkalarının bir türlü kesilmemesi, Malraux'nun Balzac için

söylediği gibi, düpedüz Tanrı'yla boy ölçüşmeye, belki de onu aşmaya kalkmaktı.

Ne olursa olsun, insanlar, gökten inmiş dört kitap da içinde olmak üzere, kitaplardan uzak tutulmaya çalışılmıştı her zaman, ister dinsel olsunlar, ister dindışı, onlarla teke tek, eşit eşite ilişkiye girmelerini, onlarla cebelleşmelerini ya da coşmalarını önlemek için ne gerekirse yapılmıştı. Bu nedenle, başlıca dinlerin dili kitlenin anlamadığı bir dil olmuştu genellikle (kimi yönetimlerin dili de öyle); bu nedenle, dindarların tapınağa kendi dillerinde de çağrılabileceğini söylemek bir tür kutsala-saldırı sayılmıştı; bu nedenle, birçok *Zebur* parçaları, "*Aggadot*'ları (geleneksel Musevi öykülerini) yazıya dökenler gelecek yaşama katılamayacaktır" ya da "*Halakot*'ları (Yahudiliğin davranış kurallarını) yazıya dökmek Torah'ı ateşe atmakla birdir," diye yazardı. Öyleyse kitap yazılan şey değildi, hatta okunan şey de değildi; fazla fazla dinlenen şeydi: hafızdan dinlenirdi. Hafızın kendisi de onunla fazla içli dışlı olmazdı gerçekte, özünü olmasa da sözünü, genellikle bilmediği bir dilde, bir sessel gösterenler bütünü olarak belleğine yerleştirdikten sonra, o da, herkes gibi, mahfazasına koyup duvarın yukarısındaki onurlu yerine yerleştirirdi "Kitab"ını.

Bu genel konumu göz önüne alınınca, kitabın bize yukarıdan bakan, bizi oradan denetleyen ve koruyan güç olduğu da söylenebilirdi. Hep öyle yüksekte, onurlu yerinde durur, ancak insanlar arasında büyük bir andlaşma söz konusu olduğu zaman "el basmak" üzere indirilirdi. Bu bakımdan, annesi, belki ayrımında bile olmadan, güçlü bir geleneği kırmıştı. Çok ileri gitmiyordu kuşkusuz: *Kuran*'ın biçimiyle de, içeriğiyle de doğrudan ilişki kurmaya kalkmıyordu; dahası, tehlikeli işlevi tersine çeviriyor, ondan bildiri alacak yerde,

ona bildiri yüklüyor, onun Tanrı'yla kendisi arasında aracılık edeceğini umuyordu. Böylesine aykırı bir okumaydı annesinin okuması!

Ama, okumasının biçimi ve amacı ne olursa olsun, her gün birkaç saat, onu yukarıdan indirip avcunda ısıtması bile, kitapla kişi arasında daha yeni ve daha insanca bir ilişkinin başlangıcı sayılabilirdi.

23.1.1996

GENELLEME

Genelleme yaygın olduğu kadar da kaba ve haksız bir edimdir. Bir yurttaşın ona buna dirsek atarak geçişini tüm ulusa malederek "Bu millet adam olmaz!" diyenler ancak sinirlendirir bizi: gerçeğe birlik ve tümlük vereyim derken, derinden yaralarlar onu, tanınmaz duruma getirirler. Değişmece (eğretileme, düzdeğişmece, vb.) genellemeye benzemez, gerçeği tanınmaz duruma getirmek şöyle dursun, daha bir sezdirir bize, hatta, gerçeği "eski eğretilemelerin katılaşımı" diye tanımlayan Nietzsche'ye inanacak olursak, sezdirmekten de öteye geçtiğini, onu somutlaştırdığını, elle tutulacak ölçüde cisimleştirdiğini bile söyleyebiliriz. Örneğin insan yaşamının dört mevsimi ve güzle gelen hüzün katılaşmış eğretilemelerden başka nedir?

Ne var ki, bu küçük örnek bile, değişmecenin de bir gerçeği biçimlendirme biçimi olduğunu, dolayısıyla bir genelleme eğilimi içerdiğini gösteriyor bize. Gerçek de bu: ortak (ya da ortak olduğu varsayılan) bir özellikten yola çıkılarak bir canlıyı bir nesneye ya da başka bir canlıya benzetmek de bir tür genellemedir, bir alanın terimini bambaşka bir alana taşıyarak gözüpek kişiyi "arslan", uysal kişiyi "kuzu" diye nitelemek de. Her iki durumda da, belirli nitelikleri yaygınlaştırır, yaygınlaştırdığımız ölçüde de değiştiririz; örneğin insansalı

hayvansala, hayvansalı insansala dönüştürürüz. Bu durumda, olsa olsa, değişmecenin daha ince ve daha ölçülü bir genelleme biçimi olduğunu söyleyebiliriz. Ama, kaba biçimleri ne denli itici olursa olsun, genelleme de insan düşüncesinin ve/ya da insan imgeleminin ana eklemlenimlerinden biri olarak yasallık kazanır böylece.

Kimi yazarların, hem biçim hem içerik düzleminde, değişmeceyle genelleme arasındaki bu ilişkiden beklenmedik etkiler sağlamaları da bunu doğrular. Örneğin Konrad Lorenz bu işin en seçkin ustalarından biridir. Bu ünlü bilim adamı, yıllar önce Fransızcasından okuduğum *Das Sogenannte Böse* (Saldırganlık) adlı yapıtının bir başından bir başına, iki yönelimi birbirinden ayıran, ama, gene bu özelliği nedeniyle, aynı zamanda birbirine en çok yaklaştıran incecik çizgi üzerinde yol alır. Usta bir yazar, ölçülü bilim adamıdır, "insanbiçimcilikle suçlanmak"tan korkarak ölçüyü kaçırmamaya özen gösterir, insanla hayvan (hem de insandan en uzak olanları: balıklar, fareler, kazlar) arasındaki karşıtlığı sık sık ve önemle vurgular: hayvanların sinir sisteminin insanınkinden farklı olduğunu, beyinlerinin bizimki gibi çalışmadığını, arada nitel bir farklılık bulunduğunu kesinler. Gene de tüm yapıt insanla hayvan arasında belli koşutluklar kurmak, hayvanı betimleyerek insanı göstermek için yazılmış gibi bir izlenim uyandırır okurda. Kitabın altbaşlığı ("Kötülüğün doğabilimi") hem kendi içinde bir değişmece hem hayvandan insana doğru gelen bir genellemedir, tüm bölümleri de benzer genellemeler içeren değişmecelerle dolup taşar. Örneğin kazların "aşk"ından, "kanlar"ından, "dul ya da boşanmış kaz"lardan, dişi kazın erkek kazın "önerilerini olumlu karşılaması"ndan söz eder Lorenz, tutkun erkek kazın gösterişini meşin ceketli bıçkın delikanlının gösterişine

benzetir. Daha da ileriye giderek, kazların insansal niteliğini vurgulayan meslektaşlarının tanıklığına başvurur. Daha da önemlisi, "insanları tanıdıktan sonra, hayvanları sevmeye başladım," diyen insansevmezin tutumuna karşı çıkarak, hayvanları gerçekten tanıyan kişilerin insanın benzersiz ırasını anlayabilecek düzeye ulaşmış kişiler olduğunu kesinler.

Söylemek bile fazla, "insanın benzersiz ırası"ndan söz etmek, benzerliği sınırlamak, değişmeceyi genellemenin sınırında durdurmaktır. Konrad Lorenz de bu ölçülülüğü her zaman gösterir. Ancak, bir özelliği daha vardır: kendisi sınırda kalırken, okuru hep bu sınırı aşmaya, değişmeceden genellemeye geçmeye yöneltir. Deneyimlerimden biliyorum bunu: kitabı yeni okuduğum günlerde, dul kalıp yeniden "eşlenen" kazların "insansı" öyküsü beni öylesine etkilemişti ki, karşıt örneklerin varlığını bile bile, ikinci evliliklerin insanlarda da hiçbir zaman ilk evlilik ölçüsünde sağlam ve sürekli olmadığına, olamayacağına inanmıştım. Lorenz'in Erich von Holst'un "vairon" balıkları üzerinde yaptığı deney konusunda anlattıklarıysa, edimi bu denli hor görmeme karşın, o gün bugün, ikide bir genellemeye yöneltir beni.

"Vairon" (Türkçesini bulamadım) akarsularda, toplu biçimde yaşayan bir küçük balık türüdür. Von Holst bu küçük balıklardan birinin beyninin arka yanını (bu balıklarda sürünün birliğini sağlayan tepkilerin bulunduğu bölümü) kesip alır. Balık, işlemden sonra, tıpkı öbür türdeşleri gibi yüzüp beslenir gene. Tek ayrım, canı isteyince yoldaşlarından ayrılmakta hiçbir sakınca görmemesi, bir yöne yöneldiğinde geri dönüp türdeşlerinin arkasından gelip gelmediğine bakmaması, gelmemelerine karşın, sürüye katılmamasıdır. Ancak, hangi nedenle olursa olsun, herhangi bir yöne yöneldiği zaman, tüm sürü arkasından gelir ve beyni alınmış balık

sürünün tartışılmaz önderi olup çıkar. Hepsi budur. Ama ben, şöyle böyle yirmi yıldır, kalantor sürülerinin bir küçük balığın ardından koşup durduklarını gördüğüm her seferde, bunu doğanın yaptığı bir budama işleminin kaçınılmaz sonucu olarak değerlendirmeye yönelirim.

Oysa, şu "önder" sözcüğü bir yana, Konrad Lorenz hiç de böyle bir genelleme esinlemez bize, olayı anlatmakla yetinir.

31.1.1996

TARİH

Bir Tanrı vergisi olmalı: kimileri tarihle sıkı mı sıkı bir ilişki kurmuşlar, tarihle oturup tarihle kalkıyorlar. Bu da biraz şaşırtıyor insanı. Biz çağdaşlarına dudak bükerek kendilerini ancak tarihe karşı sorumlu sayıp tarihe göre yaşayan heykel-adamlara sözüm yok. Onlar tarihsel kişiler, böyle gelmişler, böyle de gidecekler. Daha çok bizim gibi kişilerin ikide bir yaşadığımız "gerçek tarihsel gün"lerden söz etmeleri, herhangi bir görüş bildirirken, sırtlarını güvenle tarihe dayamaları ya da tarihi ciğerinin içini bildikleri bir dost gibi göstermeleri şaşırtıyor beni. Örneğin bir spor yazarımız şu yeryüzünde her gün yüzlercesi yapılan bir futbol maçını eleştirirken, "Tarih, X takımının bu maçı haksız bir penaltı golüyle alıp götürdüğünü yazacaktır," dedi mi donup kalıyorum.

Kaçırılan Avrasya feribotuna havadan inmeyi başaran ünlü televizyoncumuz da, serüvenini anlatırken, bir "tarihin" canlı tanığı olduğunu kesinliyor, hatta, gemide eylemci ve tutsaklarla düşünsel ve duygusal iletişimlere giriştiğine göre, gözleri önünde yazılmakta olan bu tarihe kendisinin de katıldığını çıtlatıyordu. Çok alçakgönüllü bir insan olmasa, daha da ileri gidebilir, örneğin varlığı ve söylemiyle eylemci ve tutukluların tutumlarında ister istemez birtakım değişiklikler

yaratmış olması gerektiğini, dolayısıyla tarihin akışını değiştirdiğini ileri sürebilirdi. Sürsün sürmesin, insan soruyor ister istemez: tarihi ne sanıyor bu insanlar? Neden her şeyin içine tarihi sokuyorlar? Neden her şeyi böyle kolayca tarihselleştiriveriyorlar?

Bana öyle geliyor ki, tersine çevrilmiş bir tarih anlayışına bağlandıkları için yapıyorlar bunu. Hepimiz biliriz, tarih kimi zaman geçmişin bilgisi olarak düşünülür, kimi zaman da bu geçmişin kendisi olarak. Oysa spor yazarının X takımının haksız bir penaltı golüyle alıp götürdüğünü düşündüğü maçı yazacak olan tarih, henüz yazılmamış olduğuna göre, şimdilik yalnızca "gelecek"tir; hangi tansıkla, bilinmez, doğruyu yanlıştan ayıracağı umulduğuna göre de "yargı". Diyeceğim, neresinden bakılırsa bakılsın, böyle bir tarih bizim bildiğimiz tarih kavramıyla çelişir. Avrasya feribotunda tarihe katıldığını söyleyen televizyoncunun tarihine gelince, hep olayların içinde yaşadığına, uğraşı bize güncel olayları yansıtmak olduğuna ve tanıklık ettiği bunca güncel olay arasında yalnızca Avrasya feribotunun kaçırılmasını "tarih" olarak nitelediğine göre, belli ki güncel olaylar arasında bir seçme işlemine girişmekte, ancak kimi ayrıcalıklı olayları "tarihsel" saymaktadır, ama, bir eleme işleminden sonra bile olsa, "güncel"i tarihselle özdeşleştirdiğine göre, onun tarih anlayışı da aynı çelişkiye bağlanmakta.

Gerek spor yazarımızın, gerek televizyoncumuzun tutumunda, içinde yer aldıkları kuruma duydukları güvenin önemli bir payı var kuşkusuz: bu kurumlar kitlenin ilgisini çeken ya da kitlenin ilgisini çekmeye aday görünen her şeyi yazı, ses ve görüntü olarak kütüğe geçiriyor, bunun için de tüm yaşanmışların toplandığı yer olarak beliriyorlar. Bu nedenle, bu kişiler, "Tarihi yazılı, sözlü ve görüntülü yayıncılığın söz etmediği olaylar üzerine kuracak değilsiniz ya!"

diyebilirler. "Geçmiş üzerine bilgi ve bu geçmişin kendisi biçiminde tanımlandığına göre, tarih yaşanmış "şimdiki zamanlardan oluşmuştur; öyleyse, şu anda bizler de yürüyen bir tarihin içinde yer almaktayız; öyleyse, hepimiz tarihin içindeyiz!" de diyebilirler.

Ne var ki, bu sözlerle tarihin kesintisiz bir oluşum olduğunu kesinlemiş oluruz yalnız, ona katıldığımızı, zaman zaman şu ya da bu biçimde tanıklık ettiğimizi, başka tanıklıklar arasında bizim tanıklıklarımızın da onun belirginleştirilmesine katkıda bulunabileceğini kesinlemiş oluruz. "Tarihin içinde suda balıklar gibi yaşarız," derken, yüzyılımızın en ünlü bilinçlenme tutkunu Jean-Paul Sartre da bizi aynı akışa gönderir kuşkusuz, her şeyimizle bu akışın içinde olduğumuzu söyler. Ama balık benzetmesi her şeyden önce rahatsızlığımızı, kalıcıyı geçiciden, tarihseli güncelden ayırma konusundaki yetersizliğimizi vurgular.

Neden? Bizden önce gelmiş olanların yaptığını çok iyi bildiğimiz, bizden sonra geleceklerin de üç aşağı beş yukarı aynı başarıyla yapacağına inandığımız şeyi bizler beceremediğimiz için mi? Hayır, konunun doğası gereği, bu iş (şu yaşamakta olduğumuz günlerin tarihini yazma işi) gelecek kuşakların işi olduğu için. Hiç kuşkusuz, buna karşı çıkabilirsiniz, ünlü televizyoncumuzun yaptığı gibi, daha şimdiden güncel ile tarihseli birbirinden ayırmaya, daha da iyisi, bugünün "tarihsel'ini sergileyip yorumlamaya girişebilirsiniz. Çok eski zamanlarda bile yapılırdı bu, nice kralların özel tarihçileri vardı, onlar da, sütün kaymağını alır gibi, "güncel"den "tarihsel" çıkarır dururlardı, ama yapıtlarından bize ulaşan şeyin tarih olduğunu söyleyemeyiz. Hiç kuşkusuz, tarih eklemelerden çok, çıkarmalarla belirlenir gibi görünür, ama hem bu çıkarma tek seçicilikle bağdaşmaz, hem de eşsüremlilik

olarak yaşadığımızı artsüremlilik olarak algılayıp yansıtmak zordur. Gelecekte "güncelimiz"den "tarihselimiz"i çıkaracak olanların üstünlüğü burada yalnızca, bize göre artsüremsel bir konumda bulunmalarında. Böylece, konumlarının yardımıyla, gündeliği, durmamacasına yineleneni tarihsel diye nitelemezler hiç değilse, yani seçkin televizyoncumuzla seçkin spor yazarımızın düştüğü yanlışı yinelemezler. Paul Valéry, "Tarih yinelenmeyen şeylerin bilimidir," der.

Neden derseniz, tarih, bir bilgi dalı olarak, her zaman bir evrimin tarihidir, her zaman bir evrimi yansıtır, olgu olarak da evrimin ta kendisidir.

6.2.1996

SÖZCÜKLERİN SIRASI

İlkokulda, öğretmenlerimiz dilimizde sözcüklerin sıralanma biçiminin onun kusursuzluğunun en kesin kanıtı olduğunu, çünkü "Özne-Nesne-Eylem" sırasını izleyen tümcelerin düşüncenin eklemlenimini yansıttığını öğretmişlerdi bize. Daha sonra da kimi Fransızca öğretmenlerimizin aynı mantığı aynı şeyi "Özne-Eylem-Yüklem" sırasına göre kurulan Fransızca tümceler konusunda yürüttüklerini anımsarım. Birbirine hiç uymayan iki yapının aynı üstünlükle donatılması bile, savın geçerliliğine gölge düşürmeye yeterli. Ben de, övünmek gibi olmasın, aykırılığı anlamak için Saussure'le tanışmayı beklemedim.

Ama neredeyse herkesin kendi dili karşısında düştüğü bu yanılsamanın yalnızca ilkokul ve ortaokul düzeyinde kaldığını sanmayın, çok kalemler eskitilmiş bu yolda, çok papirüsler, çok parşömenler, çok kâğıtlar doldurulmuş! Ünlü Fransız dilbilimci Claude Hagège, *L'Homme de paroles* (Söz İnsanı) adlı yapıtının bir bölümünde, sözcük sırası gibi bugün bize oldukça sıradan bir konunun yüzyıllar içinde dilcileri ve felsefecileri ne denli uğraştırdığını, ne şaşırtıcı varsayımlara, ne ilginç tartışmalara götürdüğünü çok güzel sergiliyor.

Daha İsa'dan önce I. yüzyılda, Halikarnassoslu Dionysios, kendince bir mantık dizgesi oluşturarak, "ad"ın,

tözü anlatması nedeniyle, yalnızca oluntuyu belirten "eylem"den önce gelmesi gerektiğini savunur, eylemi de, koşullardan önce geldiğinden, belirtecin önüne koymayı uygun görür. İskender döneminde yaşamış Yunan sözbilimci Demetrios Ixion da, büyük bir olasılıkla ilk kez, "doğal sıra"dan (ya da "düzen"den) söz eder. Ama, Hagège'e bakılırsa, bu iş en çok XVII. ve XVIII. yüzyıllarda, özellikle Fransa'da kızışır. Descartes'ın izleyicileri, dil ulamlarını "doğuştan gelen usun evrensel bileştirenleri" olarak görür, bunun sonucu olarak da Fransızcanın düzenini (yani sözcük sırasını) usun düzeninin ta kendisi olarak değerlendirirler. Bundan uzaklaşan her türlü tümce kurgusu "devriklik" adını alır, devriklik de, aynı zamanda ustan uzaklaşma olarak nitelendiğinden, tutkulara ve imgeleme bağlanır. Böylece, eskil çağ hayranı XVII. yüzyıl düşünürleri arasından bile, Fransız dilinin Latin dili karşısındaki üstünlüklerini sergileyenler çıkar. Arada bir, Condillac ya da Diderot gibi, karşıt düşünceleri savunan düşünürlere de rastlanmakla birlikte, XVIII. yüzyılda da sürer bu anlayış, kuramcılar birbirini izler.

Yüzyılın sonlarına doğru, Rivarol'un Berlin Bilim ve Yazın Akademisi ödülünü kazanan çok ünlü *Fransız Dilinin Evrenselliği Üstüne Söylem*'i de aynı doğallık, aynı ussallık savını yineler, hem de konuyu daha bir yüzeyselleştirerek, daha bir ayağa düşürerek: "Fransızca önce tümcenin öznesini, sonra edim olan eylemi, son olarak da bu edimin nesnesini adlandırır: işte tüm insanlar için doğal mantık," der Rivarol. Uslamlama için zorunlu olan bu sıranın duyulara ters düştüğünü, bu nedenle yeryüzünde devrikliğin baskın çıktığını, ussal düzene yalnızca Fransızcanın bağlı kaldığını, hayranlık verici açıklığının

da bundan kaynaklandığını vurguladıktan sonra, yıllarca dilden dile dolaşacak ünlü sözünü söyler: "Açık olmayan şey Fransızca değildir."

Bu sözler karşısında gülüyoruz bugün; "Nereden nereye gelinmiş!" diye söyleniyoruz; ölçüsüz düzen tutkusunun bizi sürükleyebileceği yanılgıları düşünmek bile tüylerimizi ürpertiyor. Bu nedenle, dilbilimle doğrudan bir ilişkileri bulunmasa bile, J.C. Laveaux'nun büyük Fransız Devrimi'nden beş yıl önce dile getirdiği görüşü onaylamaktan kendimizi alamıyoruz: "Bir ulusun dili düşüncelerinin genişliği oranında zenginleşir, düşünceler de ancak özgürlükle genişler. Siyasal zorbalığın desteklediği dinsel zorbalık insanlığı iklimden ve yoksulluktan çok daha fazla alıklaştırır." Öyle ya, bunca insanı bir dilin tüm ötekilerden üstünlüğüne getiren mantığın iliklere işlemiş bir yetke anlayışından kaynaklanmış olması pek de yabana atılacak bir varsayım değil.

Ne olursa olsun, Polinezya ya da Malinezya dilleri, vb. gibi sözcüklerini "Nesne-Eylem-Özne" ya da "Nesne-Özne-Eylem" biçiminde sıralayan dillerin de, Türkçe, Japonca, vb. gibi "Özne-Nesne-Eylem" biçiminde sıralayan dillerin de Fransızca gibi kendi sözcüklerini "Özne-Eylem-Nesne" biçiminde sıralayan diller kadar doğal ve tutarlı olduklarını anlamak için, işin içine aşkın veriler karıştırmak yerine, olgulara nesnellikle eğilmek yeter. Ama Claude Hagège bir şey daha yapıyor: dillerin dünya ve düşünce karşısındaki temel konumunu bir kez de bunca insanı yanlışlığa sürüklemiş olan bu olgudan, sözcüklerin sırasından çıkarıyor: "Sözcüklerin dillere göre değişen, çizgiselliğin zorunluklarına bağlı olan sırası özgül bir sıradır. Dünyanın sırası olamaz. Dünyada olgular tek biçimli bir düzene göre algılanır: daha sonra öğrenilseler bile, nedenler sonuçlardan önce gelir, devinimler de amaçlara

doğru yönelir. Sözcüklerin sırasının bu durumlarla hiçbir ilgisi yoktur. Ama ekinlere göre değişen "düşünülebilir"in sırası da değildir. Sözcüklerin sırası ne evrenin yansımasıdır ne düşüncenin aynası; kaynağı kendi kendindedir."

Ama ben burada hem toplam hem doruk niteliğinde bir yapıtın küçük bir bölümünden söz ettim.

13.2.1996

NE ÂDEM'DEN NE HAVVA'DAN

Kaldırımda yürüyordum, "Hocam, nereye böyle?" diyerek elime yapıştı biri, sonra, yüzünde candan bir gülümseme, sağlıktan yengeye, art arda sorular sıraladı. Her soruda "İyidir," diye yineledim. Duraladı, "Hocam, yoksa beni tanımadın mı?" dedi. Yüzüne dikkatle baktım, daha çok bir Orta Anadolulu yüzü, benden epeyce genç, ama eski bir öğrencim olması olanaksız, daha önce herhangi bir yerde karşılaştığımızı da anımsamıyorum. Kısacası, Romain Gary'nin deyimiyle, ne Âdem'den ne Havva'dan, hiç mi hiç tanımadığım bir yüz. "Çıkaramadım," dedim. "Hocam, ben Hayri, Osman'ın kardeşi," dedi. Sonra, incecikten suçlar gibi, "Anlaşılan abimle pek görüşmüyorsunuz artık," diye ekledi. "Kaçmaktan kovalamaya zaman kalmıyor," dedim. "Selamını söylerim," dedi. Tanıdığım Osman'lar arasında Hayri adlı bir kardeşi bulunanını anımsamıyorum.

Ben düşünürken, o başka ayrıntılara girdi, az önce hastaneye yatırdığı eşinden, bir milyon iki yüz bin liralık bir reçeteden, hastaneye hazırlıksız gelmenin tatsızlığından söz etti; kısacası, borç istedi. Her şeyin başı ekonomi diyenler çok da boş konuşmuyor anlaşılan: iş paraya dökülünce uyanıverdim. "Yanımda para yok," dedim. Elimi de elinden çektim. Alınmış gibi görünmedi, gene sürdürdü

konuşmayı, bir milyon iki yüz bin liradan üç yüz bin liraya indi. Numarası bir üç yüz bin ederdi, gene de direndim. Dostça ayrıldık. Ama, uzun süre, "İyi de neden hocam dedi ki?" diye sorup durdum kendi kendime. Sonra, dedikleri gibi, jöton düşüverdi: "Ne deseydi ki?"

Uğraşım nedeniyle hoca seslenimine alışkınım. Son yıllarda, kimi benden daha yaşlı dostların da öğrencilerim ve genç uğraştaşlarım gibi "Hocam" demeye başlamalarını yadırgamadım değil, ama bu seslenimin uğraşımdan kaynaklandığını düşündüm hep. Karşıma çıkan uyanık da aynı izlenimi uyandırdığı için bu denli oyaladı beni. Ama, öyle görünüyor ki, "hoca" da "bay", "bayan", "bey", "hanım", "beyefendi", "hanımefendi", "sayın", "amca", "teyze", "dayı", "bacı" gibi seslenimler arasına katıldı. Hem de hepsiyle bir akrabalığı var gibi: kimi zaman, "beyefendi" ve "sayın" gibi bir saygı seslenimi, kimi zaman neredeyse bir san (bilen ve yol gösteren kişinin sanı), kimi zaman da tıpkı "dayı", "amca" ya da "bacı" gibi "teklifsiz" bir seslenim. Böyle bir değişim şaşırtıyor insanı!

Ama bizim dilimizde sanlar ve seslenimler oldukça çabuk değişiyor. Değişim kimi zaman toplumsal, kimi zaman bireysel kaynaklı oluyor; kimi zaman yer değiştirmeler ya da toplumsal değişimler sonucu gerçekleşiyor, kimi zaman da birkaç etkenin bir araya gelmesiyle. Örneğin İstanbul'da "amca", "dayı", "bacı" türünden seslemimlerin artması yoğun göç olgusuna bağlanabilir, ama yalnız şoförün ve simitçinin değil, postanede ya da bankada memurun, hastanede hemşire ve hekimin de size "amca" ya da "dayı" diye seslenmesi sorunun daha karmaşık olduğunu göstermekte. Cumhuriyet yönetimi, bize göre fazla nesnel olduklarından mıdır, nedir, "bay" ve "bayan" sanlarını bir türlü tutturamadı. Buna

karşılık. Ataç aynı sanları kendi bireysel söyleminde çok güzel değerlendirdi: o unutulmaz yazılarında, bir yazarı adının başına bir "bay" yerleştirerek anmakla o yazarı kişisel olarak tanımadığını ya da onu kendine uzak bulduğunu göstermiş oluyordu. Sözcükten bir eylem bile türetilmişti: "baylanmak", yani gözden düşmek.

"Bay" sözcüğü böyle toplumsaldan bireysele doğru giderken, Bülent Ecevit'in vazgeçilmez "sayın"ının nasıl toplumsallaşıverdiği bilinir. Ecevit, ölçülü ve "mesafeli" kişiliğinin bir yansıması olarak, herkes için kullanıyordu bu sanı, ama öyle çok kullanıyordu ki, hayranları ve karşıtları da aynı tutumu, benimseyince, sözcük palamarlarını kopardı: uluslar, kurullar, kurumlar, nesneler, her şey, herkes sayınlaşıverdi, "muhbirler" bile. Ancak sözcük de kullanılırlığını bu yüzden yitirdi: her şey ve herkes "sayın" olduktan sonra, kullanılmasıyla kullanılmaması arasında pek bir ayrım kalmıyordu.

Hoca seslenimi de benzer etkilerle yaygınlaştı kuşkusuz. Bugün, kimi üniversitelerimizde, resmi toplantılarda bile, öğretim üyelerini adlarının ardına bir "hoca" getirerek ananlara, yani sözcüğü hem san hem soyadı yerine kullananlara rastlanıyor. Televizyonlarda futbolcularla yapılan konuşmalarda da sık sık tanık oluyoruz: bir hocadır gidiyor ağızlarda. Çalıştırıcı hoca, hakem hoca, yönetici hoca! Çoklarının daha başka hocaları bulunduğunu da işitiyoruz. Örneğin neredeyse tüm önderlerimizin dostu ve onursal danışmanı Hocaefendi Hazretlerinin belirli bir düzeyin üstüne çıkmış kimi futbolcularımızı da nurlandırdığı söyleniyor.

Ama, Hocaefendi Hazretlerini sıradan hocalarla karıştırmak gibi olmasın, bu örnek, başka oluntuların da desteğiyle, birden tavuk/yumurta ikilemine getiriyor insanı. Sokaklarımızda ve ekranlarımızda, sayın sarıklı yurttaşlarımızın sayısı

arttıkça, hoca sanının saygınlığı ve yaygınlığı da artıyor; sonra, hangi toplumdilbilimsel tansıkla, bilinmez, benim gibi sıradan yurttaşların adının ardına da yerleşiyor, ya da tümden yerini alıyor bu adın. Ne Âdem'den ne Havva'dan, hiç mi hiç tanımadığımız kişileri bile eski tanıdıklara dönüştürebildiğine göre, daha iyisi can sağlığı! Hatta, söz aramızda, toplumumuzun şu son yıllarda tutturduğu şaşırtıcı *trend*'e bakıyorum da her derdin çaresi olduğu söylenen, erişilmez birlikberaberliği kurmanın en kestirme yolunun da Mustafa Kemal Atatürk'ü Mustafa Hoca diye adlandırmaktan geçtiğini düşünüyorum.

Umarım, ben o günlere yetişmem.

20.2.1996

BÜTÜNLÜK

Genç yazar romanının beğenilmediğini görünce şaşırıp kalır, "Ama her şeyi koydum romanıma," der: "Aşkı, serüveni, Descartes'ın dokuz tutkusunun hepsini! Bununla da yetinmedim, bireyselin yanında toplumsalı, iyinin yanında kötüyü, güzelin yanında çirkini, her şeyi, her şeyi koydum! Bölümleri ölçülü bir biçimde düzenledim; anlattığım olaylar birbirine sıkı sıkıya bağlı, hiçbir öğe rastlantısal değil. Tümcelerim düzgün, sözcüklerimi özenle seçtim. Bildirim de apaçık ortada. Neyim eksik, anlayamadım!"

Böyle söyler, her söylediğini de kanıtlayabilir: bölümleri oranlı, olayları tutarlı, tümceleri düzgün, sözcükleri iyi seçilmiş, bildirisi gerçekten açıktır. Ama, bunca olumlu niteliğe karşın, romanı başarısız bir romandır. Öyle ki, "Romanın başarısızlığı tüm bu olumlu niteliklerinden, bu denli ölçülü, bu denli eksiksiz olmasından kaynaklanmasın sakın?" diyeceğimiz gelir. Şaşılacak bir yanı da yoktur bunun: Dostoyevski'nin *Suç ve Ceza*'sını şöyle bir gözden geçirin, bu olumlu özelliklerin çoğunu bulamazsınız. Koca roman, bir baştan bir başa, genç yazarın küçümsediği rastlantılarla örülmüştür: insanlar öyle sık rastlaşırlar ki, Petersburg küçük bir köy izlenimi uyandırır insanda. Üstelik, insan davranışlarının ortak bir mantığa uyduğunu, kişilerin hep aynı ölçütler çerçevesinde yansıtıldığını söylemek zordur.

Faulkner'ın *Köy*'ünde de pek bulamazsınız o olumlu özellikleri. Romanın başından sonuna varlığını hep duyuran Flem Snopes ayrıntıyla anlatılmaz; ender olarak yalandan gösterilir bize; o zaman da pek konuşmaz, ağaç yontar ya da tükürür yalnızca. Başka birçokları da öyle. Will Varner, oğlu Jody, kızı Eula, Ab Snopes, Huston ve daha birkaç kişi geçmiş yaşamlarıyla verilir; ama birçokları, örneğin Henry Armstid'le karısı, örneğin Mink Snopes, örneğin Eck ve oğlu Wallstreet, hep orada yaşamalarına karşın, herhangi bir oluntu içinde, birden çıkarlar karşımıza, çoğu kez aynı biçimde de silinip giderler. Bu da işi karıştırır: konu dağıldıkça dağılır, romanın bütünlüğünden söz etmek zorlaşır. Anlatıcı, olayları toplamak ister gibi, arada bir geçmişe döner ya o zaman da daha çok devimleri, yüzleri ve sözleri yansıtır, anlatmaktan çok betimler, sanki bizi aydınlatmak değil de kendi belleğini tazelemektir sorunu. Üstelik, kimi zaman apaçığı, kimi zaman karanlığı betimleyerek, kimi zaman alabildiğine ağır, kimi zaman alabildiğine hızlı yapar bunu. Böyle bir romanı başarıya ulaştırmak için en iyi çözümün onu ya dörtte birine indirgemek, ya dört katına çıkarmak olduğunu, ama yazarın bunu göremediğini düşündüğünüz anlar olur.

Gene de, yapıtın sonuna yaklaştıkça, her şeyin dengelenip bütünlenmeye başladığını sezersiniz. Görürsünüz ki, Bookwright, Henry, Eck ve Wall, boy farkı dışında birbirinin aynı olan baba ve oğul, hatta Ratcliff, hepsi tek bir kahramanın: köyün yüzleridir, onun değişik betimlemeleri olarak belirir. Bir kez bunu gördünüz mü *Köy* bambaşka bir boyut, bambaşka bir anlam kazanır. Ama bunu bir türlü algılayamayanlar da vardır, algılayınca yazarın böyle bir yol seçmiş olmasına üzülenler de. Böylelerine göre, roman bir bütündür, bir bütünün anlatımıdır, bu da, hem tüm öğelerin

aynı ölçüye uydurulmasını gerektiren bir dengeyle, dolayısıyla belirli bir biçimle, hem de, genç romancının söylediği gibi, "romana her şeyi koymak"la sağlanır.

Ne var ki, romana "her şeyi koymak" her şeyin önceden bilinmesini varsayar. Bu da adına yaraşır bir romancının ne savı olabilir ne amacı. Düşünselle sanatsalın en belirgin niteliği, verilmişi yansıtmaya yöneldiği zaman bile, verilmişin ötesine yönelmesidir. Biliriz, bir Balzac romanından söz edilir, ama Balzac'ın bunca romanı arasında, "Balzac romanı" tanımına uyanların sayısı çok küçük bir toplam oluşturur. Balzac'ın her romanına her şeyi koymak gibi bir savı olmadığı da tüm romanlarını kendilerinden oluşan, gene de kendilerini aşan bir bütünde: *İnsanlık Güldürüsü*'nde birleştirmiş olması gösterir. Bu bütünün bir anda bulunmuş bir bütün olmadığını da Balzac'ın hiçbir zaman tek bir biçime bağlanmaması kanıtlar. Tam tersine, biçimleri çoğalttıkça çoğaltır Balzac, anlatıcıları çoğalttıkça çoğaltır, açıları çoğalttıkça çoğaltır. Tüm bunlar da bir arayış çabasının varlığını sezdirir bize, bizi Jean Rousset'nin şu derin ve unutulmaz gözlemine getirir: "Her şey daha işin başında, yapıttan önce varolan düşünde bulunsaydı, sanatçı daha fazlasını bilmek için yapıta neden gereksinim duyacaktı? Ama gizine anlam ve biçim vermeden nasıl bilebilirdi bunu?"

Anlam ve biçimden söz edildiğine göre, her sanat yapıtı, içi sıra da roman, bir bütünlük, daha doğru deyimiyle, bir birlik de içerir kuşkusuz, Bernanos'un dediği gibi, "Belirli bir iç birlik yoksa, sanat yapıtı da yoktur." Ama bu birlik önceden verilmiş, hazır, alışılmış bir birlik değil, aranacak, yaratılacak bir birliktir. "İç birlik" diye nitelenmesi de bu özelliğinden kaynaklanır.

27.2.1996

ALINTIYLA ÇALINTI ARASINDA

Çocukluğumuzda çok işittiğimiz bir söz oyunu vardı: bir sözün ya da davranışın ayıp olduğunu söylediniz mi omuz silker, "Koyarsın başına bir k, olur kayıp," derlerdi. Son haftalarda okuduğum kimi yazılar buna benzer bir söz oyunu getirdi usuma: "Alıntının tırnağını kaldırırsın, olur çalıntı." Ya da tersi: "Çalıntıyı tırnak içine alırsın, olur alıntı."

Önce hoşuma gitti bu oyun, esinlendiği örneği de fazlasıyla aşıyormuş gibime geldi. Edim olarak "ayıp"ın sözcük olarak "kayıp"a dönüştürülmesi söylem düzleminde kalan bir olguydu, yani bir gerçeklik içermiyordu. Bizim önermelerimizse, aynı düzlemde yer alan olguları içermekteydi, dolayısıyla gerçek verilere gönderdikleri kesinlenebilirdi. Ama şimdi düşünüyorum da gerçekle çakıştıklarından da kuşku duyuyorum. Bunlar da öteki kadar biçimsel neredeyse: söz düzleminde bir değişiklik ayıbı ayıp olmaktan çıkarmadığı gibi, çalıntı da tırnak içine alınmakla alıntıya dönüşmez. Tırnak içine alınmış alıntılarla dolu, ama tırnak içine alınmış alıntıları da içinde olmak üzere, baştan sona çalıntı yapıtlar bilirim. Aynı biçimde, tırnak içine alınmamış her alıntı da çalıntı değildir, çünkü, neredeyse her zaman, bilerek ya da bilmeden, başkalarının söylemlerinden yola çıkarak ve başkalarının söylemleri arasından konuşuruz. Bunun sonucu olarak,

en özgün söylemi bile başkasının söylemi koşullandırır, en özgün söylemde bile başkasının söylemi vardır.

Ama söylemimizi başkasının söylemi koşullandırır diye bu söylemi (ya da bir bölümünü) tümüyle üstlenebilir, kendi söylemimiz gibi kullanabilir miyiz? Kullanamazsak, nerede durmamız gerekir, başkasının söylemini kullanmanın, bir başka deyişle, içkin ya da açık alıntılamanın sınırı nerede başlar, nerede biter?

Başka alanlarda belki de kolay çizilir bu sınır, ama yazınsal söylem söz konusu olunca, iş karışır, çünkü, burada, iki veri birden girer işin içine:

1) söylemin içeriği,

2) söylemin biçimi.

Yazınsal söylemin içeriğinin genellikle pek belirleyici olmadığı söylenir. Stendhal en ünlü romanının konusunu her gün rastlayabileceğimiz türden bir gazete haberinden almıştır. Eskil Yunan ozanlarının kimi tragedyalarını, örneğin *Kral Oidipus*'u, örneğin *Antigone*'yi zaman içinde birçok yazar yeniden yazmıştır. Fransız Devrimi ya da bizim Kurtuluş Savaşı'mız gibi kimi tarihsel olaylar yüzlerce romana konu olmuştur. Yazınsal söylemin biçimine gelince, hepimiz biliriz, yüzyıllar boyunca, çoğu yazınlarda, biçimlerin farklılığı değil, benzerliği, özdeşliği aranmıştır. Bugün de, özgür koşuğun bile, türlerin en özgürü olan romanın bile, derinden derine belli ortak kuralları izlediği görülür.

Öyleyse, alanımızda içeriklerin ve biçimlerin örtüşmesi olumsuz bir durum olarak algılanmadığına göre, yazınsal söylemin özgünlüğünü ya da kişiselliğini bir düş, alıntı ya da çalıntıyı hiçbir ayırıcı özellik taşımayan birer veri olarak mı değerlendireceğiz? Herhalde hayır. Bir kez, Gide'in *Kral Oidipus*'u Sophokles'in *Kral Oidipus*'u olmadığı, aynı tarihsel olaydan yüz

ayrı yazarın yüz ayrı roman çıkarabildiği düşünülünce, yazınsal söylemin içeriğinin nesnesine ya da konusuna indirgenmediğini, yani onu aştığını kesinlemek gerekir. İkincisi, bireysel biçem kavramının varlığı, başkalarıyla aynı biçimsel kuralları uyguladığımız, aynı dize sanatını izlediğimiz, aynı anlatı kurgusunu gerçekleştirdiğimiz zaman bile, özgün ya da bireysel bir yazınsal söylem oluşturmanın olanaksız olmadığını gösterir. Olanağı da, büyük olasılıkla, biçimle içeriğin birleşmesi, karşılıklı olarak birbirlerini kurmaları sağlar. Böylece kendi içinde tutarlı bir bütüne, tüm öğeleri birbirinin açıklaması ve doğrulaması olabilen bir yapıya ulaşılır. Ama çok da kolay bir şey değildir bu: kimi daha önce başkasının yazdığını yazdığı zaman bile özgün bir yapıt çıkarır ortaya, kimi kendi yaşamöyküsünü anlattığını sanırken başka bir yaşamı, bir başkasının yaşamını anlatır. Varlığını araştırdığımız sınırın yerlemleri de olsa olsa burada belirlenebilir.

Gerçekten de, en azından özgünlük ve bütünlük açısından, içeriğin ve biçimin kaynağı belirleyici olmadığına, her şeyi ikisinin özgün ve özgünleştirici bileşimi belirlediğine göre, yazın alanında "çalmak" ne işlenmiş konuları yeniden işlemek ne de izlenmiş biçimleri yeniden izlemektir; "çalmak" başkasının yazınsal söylemini şu ya da bu oranda kendi yazınsal (ya da yazınsal olduğu varsayılan) söylemine taşımak, onu bu söylemin bir öğesi gibi kullanmaktır.

Söylemek bile fazla, kötü olan açık ya da kapalı alıntı değil burada. Flaubert'in *Bouvard ile Pécuchet*'si (Bilirbilmezler) sonuçta bir alıntılar toplamıdır, ama burada Moliere, Rousseau, Scott, Balzac ya da Hugo alıntıları birer oluşturucu öğe değil, birer dönüştürülmüş "nesne" olarak katılır bütüne. Siz de, romanınızı yazarken, bilimsel ya da yazınsal birçok yapıt karıştırabilir, onlardan nesne ya da gereç olarak bol bol

yararlanabilirsiniz, ancak aynı yapıtların söylemlerini kendi söyleminiz gibi kullandınız mı iş değişir; değiştirerek de olsa, başkasının tümcesini kendi tümcenizmiş gibi yinelediniz mi iş değişir: önce yapıtınızı biçimle içeriğin dönüştürücü bileşimden yoksun bırakır, dolayısıyla en vazgeçilmez değerden, yazınsal söylemin kendisinden vazgeçmiş olursunuz.

Sonra da, çifte tırnak arasına bile alsanız, alıntıyı çalıntıdan ayırmak zor olur.

5.3.1996

ÖRNEK VATAN KIBRIS

Rauf Denktaş’ın rahatsızlığı herkesi korkuttu. Durumunun çok da ağır olmadığı sık sık vurgulanmakla birlikte, televizyonda eşinin ağladığını görenler, “Anlaşılan, çok kötü de bize söylenmiyor,” diyerek öyle bir hüzünlendiler ki, sormayın.

Ben kendi payıma hiç kaygılanmadım. Neden derseniz, aynı gün, aynı televizyonda Süleyman Demirel’i görmüştüm, Tanrı’ya bin şükür, çok sağlıklı görünüyordu. “Demirel’in sağlığı yerinde olduğuna göre, Denktaş’ın sağlığının da kötü olmaması gerekir,” deyip rahatıma baktım. Öyle ya, bunca yıldır görüp işittiklerimizden biliyorduk, Türkiye Cumhuriyeti’nde ne olursa, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti’nde de o oluyordu: Türkiye Cumhuriyeti’nde sağcılar iktidara geliyordu. Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti’nde de sağcılar iktidara geliyordu; Türkiye Cumhuriyeti’nde koalisyon kuruluyordu. Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti’nde de koalisyon kuruluyordu; Türkiye Cumhuriyeti’nde enflasyon şahlanıyordu, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti’nde de şahlanıyordu; Türkiye Cumhuriyeti’nde yolsuzluk söylentileri arttıkça artıyordu, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti’nde de yolsuzluk söylentileri başlıyordu; Türkiye Cumhuriyeti’nde büyük orman yangınları çıkıyordu, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti’nden

de yangın haberleri geliyordu; Türkiye Cumhuriyeti'nde bir hocaefendinin yıldızı parlıyordu, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin hocaefendisinin ünü de dünyayı tutuyordu. Uzun sözün kısası, her ana çocuğunu bir kez doğururdu, Türkiye'yse yavru vatan Kıbrıs'ı neredeyse her gün yeniden doğruyor, hem de hep kendine benzer doğuruyordu. Öyleyse, Demirel'in sağlığı yerinde olduğu sürece, Denktaş'a bir şeycikler olmazdı.

Bunun Denktaş açısından sevinilecek bir şey olduğu kesin, ama Kıbrıs ve Kıbrıslılar için de geçerli olduğunu söylemek zor. Yukarıda saydığımız örneklerin de gösterdiği gibi, yavruvatanın anavatan yüzünden çekmediği kalmıyor. Bu gidişle hep de çekecek. Ancak, bana öyle geliyor ki, her iki vatanın kodamanlarının küçük bir tutum değişikliğiyle, durum tersine çevrilebilir; daha da iyisi, yavruvatan Kıbrıs anavatan Türkiye için kurtarıcı olabilir.

Yavruvatan nice yıldır durumunu bir türlü düzeltemiyorsa, anavatanı örnek aldığı, daha bilimsel terimiyle, anavatandaki gelişmeleri yararlanılacak birer "örnekçe" olarak izlediği için düzeltemiyor. Nedeni de açık: bu yaptıkları her şeyden önce örnekçe kavramına ters düşmekte. Örnekçe, tanımı gereği, gerçeğin indirgenmiş, yalınlaştırılmış biçimidir, kuram ve uygulamalarımızı tutarlı sonuçlara götürmemimizi bu özelliğiyle sağlar; örnekçeniz üzerinde çalıştığınız nesneden daha büyük, daha karmaşık bir şeyse, ancak yolunuzu şaşırırsınız. Türkiye'yi "küçük Amerika" yapmaktan söz edenlerin acıklı sonunu biliyoruz. Kalıtçıları da aynı sakat tutumu izlediklerinden, bir türlü belimizi doğrultamadık, ne muştuladılarsa, tam tersi çıktı her zaman. Enflasyonu tek rakama indireceğiz dediler, üç rakama fırladı. Süleyman Demirel "Kentte ne varsa köyde de o olacak," dedi; aradan bir

seçim dönemi geçmeden, köyde ne varsa kentte de o oldu. Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin ana sorunu bu bence.

Ama bu tutumun tersi, yani Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin Türkiye Cumhuriyeti'ni değil de Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'ni bir tür örnekçe olarak kullanması her şeyi değiştirebilir. Bunun için fazla bir düşünsel çaba da gerekmez. Anavatan cömertliğinin kaçınılmaz sonucu olarak, Kıbrıs bugün Türkiye'nin indirgenmiş bir örnekçesi, siyasal; ekonomik, ekinsel, dinsel, mafyasal, her yönden, alabildiğine küçültülmüş bir kopyası olduğuna göre, ülkemizin reform tutkunu büyükleri, diyelim ki özelleştirilmemiş çakıl taşına bile katlanamayan Çiller, diyelim ki devleti küçültüp son sözü muhtarlarımıza bırakmayı kurduğu anlaşılan Yılmaz, hatta, neden olmasın, ünlü "adil düzen" bohçasını bir türlü açamayan Erbakan, tasarılarını Türkiye'de yaşama geçirmeden önce Kuzey Kıbrıs'ta uygulamaya koydurtmaya gönül indirirlerse, en azından başımıza gelecekler geciktirilmiş olur. Hiç kuşkusuz, bundan en büyük zararı Kıbrıslı kardeşlerimiz görür. Ama, büyüklerinin sürekli Türkiye'yi izlemesi nedeniyle, ülkelerinin örnekçe ya da denek olarak kullanılmaması durumunda da aynı sıkıntıları çekmeleri kaçınılmaz olduğuna göre, kendileri için pek bir şey fark etmez. Üstelik, şunun şurasında birkaç yüz bin kişilik bir topluluk olduklarından, zararları kolaylıkla karşılanabilir. Daha da önemlisi, önderlerimizin zorla ağzımıza dayamaktan bıkmadığı acı ilaçları boşu boşuna ya da daha acılarına hazırlık olarak değil de anavatandaki kardeşleri için içtiklerini, yani katlandıkları sıkıntının bir işe yaradığını bilmek yüreklerini ferahlatır.

İşe yarayacağı da kuşku götürmez. Nasıl söylesem? Örneğin şu "5 Nisan paketi" Türkiye'den önce Kıbrıs'ta açılmış olsaydı, indirgenmiş bir örnekçe söz konusu olacağından,

yapılmış olanın tutarsızlığını bayan Çiller bile görebilir, bir kez gördükten sonra da yanlışta dayatmaktan vazgeçebilirdi. Daha bir başkası da, neden olmasın, doğru çözüme yönelip şeytanın bacağını kırabilirdi. Evet, böyle, indirgenmiş örnekçe düşüncesi pek öyle yabana atılacak bir şey değil. Ülkenin gevşeyen dizginlerini biraz olsun kısmak üzere yeni arayışlara girişildiğini gördüğümüz şu günlerde, anamalın yılmaz bekçileri biraz da bu konu üzerinde dursalar hiç fena olmaz.

Deyince dedi oluyor ya diyelim de demedi demesinler.

12.3.1996

VURDUMDUYMAZ BİR ÜLKE

Kim bilir kaç ay geçti üzerinden, gösteri sanatımızın eriştiği yüksek düzeyin mutlu sonucu olacak, gördüklerim bir türlü çıkmadı belleğimden. Her an koptu kopacak diye yüreğimizi ağzımıza getiren şu çok ince "İnce ince Yasemince" dizilerinden birindeydi. Yüzünüze güller, Napoléon Bonaparte kondusunun üst katında bir yerlerde paralarını sayarken, Joséphine aşağıda, buram buram kenar mahalle kokan yatağına bir adam almış, dilleşip oynaşıyor, bir süre sonra da, beklenebileceği gibi, Napoléon yatak odasına gelip adamı suç üstü yakalıyordu. Ama iş bununla bitmiyordu: yatağın altından iki ya da üç, bitişik odadan üç ya da dört zampara daha çıkıyor, imparator zamparalara yatağında ne aradıklarını sorunca da yanıtı Joséphine veriyordu: "Ula, Napo, sen ne keriz herifsin! Bir zampara bir karının yatağında ne arar, bilmez misin?" Napoléon, böyle durumlara fazlasıyla alışkın olduğundan mıdır, nedir, yanıtın biçimine de, içeriğine de fazla kızmış gibi görünmüyordu ya, biraz da bu üzücü durum yüzünden, ordusunu toplayıp yeni bir sefere çıkmaya karar veriyordu. Ama baskın çıkan imparotoriçe oluyordu gene: "Yav, Napo, ne hıyar herifsin sen! Hepsini alıp gidiyorsun! İyi koca en az bir tabur asker bırakır karısına!" Ya da bunun gibi bir şey.

Fransızların ünlü imparatorunun bu söze verdiği yanıt bize iletilmemişti, ama ben bu adam tüm öfkesini bizden çıkaracakmış gibi titremeye başlamıştım. "Yandık vallahi!" diyordum içimden. "Fransızlar fena çıkaracak bu aşağılamanın acısını!" Evet, böyle, irili ufaklı bunca sorunumuz yetmezmiş gibi, bir de Fransa sorunu çıkacaktı başımıza: adamlar Avrupa Parlamentosu'na, Birleşmiş Milletler'e gidecekler, düşmanlarımızla iş birliğine girip kınama kararları çıkartacaklar, kredileri kestirtip ambargolar koydurtacaklar, elçileri geri çektirteceklerdi. Hiçbir şey yapmasalar, görüntülü, sözlü ve yazılı yayın araçlarını salacaklardı üstümüze, onlar da barbarlığımızdan kadın düşmanlığımıza, sayılmadık kusurumuzu bırakmayacaklardı. "Başımızda bunca dert varken, bir de Napoléon sorunu çıkarmanın ne gereği vardı sanki?" diye söylenip duruyordum. İşin kötüsü, Fransızların girişeceği saldırıları gözümün önüne getirirken, onlara hak vermezlik de edemiyordum.

Öyle ya, Fransa'da bir Fransız Yasemin'i çıksa da aynı yandançarklı oyunu Napoléon'un yerine Kanuni Sultan Süleyman'ı, Joséphine'in yerine Hürrem Sultan'ı koyarak oynamaya kalksaydı, biz neler yapmazdık? Kanuni'nin I. François'ya gösterdiği büyüklükten sonra, bunun korkunç bir ulusal nankörlük olduğunu söylemez miydik? Gaziantep'te ve Kahramanmaraş'ta yedikleri dayağı anımsatmaz mıydık onlara? Fenerbahçe'nin Nice ve Bordeaux kalelerine attığı golleri, Galatasaray'ın Monaco'yu kupadan eleyişini gözlerine sokmaz mıydık? Bayan Mitterrand'ın şımarıkça davranışlarını yüzlerine vurmaz mıydık? Bunlar benim şu anda usumuna gelen tepkiler. Renkli basınımızın genç prensleri daha neler bulmazdı?

Ama, nasıl oldu, bilemiyorum, Yasemin'in bu ilginç Napoléon oyununa Fransa'dan hiçbir tepki gelmedi. Kendi payıma, bir Türkiye Cumhuriyeti yurttaşı olarak bayağı sevindim buna; ama, neden gizlemeli, Fransa'yı seven bir insan olarak, aynı zamanda da üzüldüm. Sonra, günler boyunca, bu korkunç tepkisizliğe bir neden aradım. Bence, başlıca iki nedeni olabilirdi bunun:

1) ulusumuzu ve sanatımızı tepki göstermeye değer bulmayacak ölçüde küçümsemeleri;

2) böylesine zorlu bir yergi ve alay karşısında bile tepkisiz kalacak ölçüde vurdumduymaz olmaları.

Hiç kuşkusuz, her iki neden de kötüydü. Ama geçerli nedenin hangisi olduğunu bilememek daha kötüydü: düşünüyor, taşınıyor, bir türlü sonuca varamıyordum. Bereket, geçen gün Jean Genet'nin *Pompes funèbres*'ini şöyle bir karıştıracağım tuttu da bu uzun ikircillikten kurtuldum.

Bu Jean Genet'yi bilirsiniz, hırsızlık, gammazlık, nakkalık, bulaşmadık pislik bırakmamış, ama birkaç uçuk kitap yazdı diye hapisten ipini koyvermişler. O da, bu iyiliğe teşekkür etmek için olacak, sözünü ettiğim anlatıda şunları yazmış: "Yaşasın Fransa diye bağırmaya yanaşmamakla canımı tehlikeye attığımı söyleselerdi, postu kurtarmak için bağırırdım, ama usulca bağırırdım. Yüksek sesle bağırmam gerekseydi, bunu da yapardım, ama gülerek, inanmadan. İnanmam gerekseydi, inanırdım da, hemen sonra da utancımdan ölürdüm." Bununla da yetinmemiş adam, gene aynı kitapta, 1944 Ağustos'unda, Paris halkının Alman ordusuna karşı ayaklanmasından sonra, Almanlarla birlikte çatılara çekilerek silahını son kurşununa kadar Fransız halkının üzerine boşaltan hain Fransız milisin "acı büyüklüğü"nü övmüş, göz kamaştırıcı olduğunu söylemiş, böyle hainlerin karnını

deşmek gerektiğini söyleyen kadını "iğrenç" diye nitelemiş. Evet, böyle, ister inanın, ister inanmayın, bu kitap 1953'te yayımlanmış, o gün bugün, hep satılıyor. Adamlar ne kitabı toplatmayı düşünmüşler ne de yazarını içeri almayı. Kesinlikle anladım ki, doğru olan ikinci olasılıktı: Fransızlar gerçekten vurdumduymaz insanlardı. Üstelik, ne birlikberaberlikten anlıyorlardı ne vatan ve bayrak sevgisinden, en temel yurtseverlik duygularından biri olan sansür duyguları bile dumura uğramıştı, bir Sekizinci Madde'leri bile yoktu.

Durumumuza şükredelim.

19.3.1996

YORUM USTALARI

Gazeteyi eline alır almaz spor sayfasını açanlardan değilim, hele Galatasaray'ın yenilgisini izleyen günlerde hiç açmam, başkası açtığı zaman da başımı çeviririm. Bu nedenle, neredeyse bir aydan beri, spor sayfalarına baktığım yoktu. Galatasaray Fenerbahçe'yi 2-0 gibi "net bir skorla" devirince, biraz özlem gidermek istedim, *Cumhuriyet*'le de yetinmeyip çok renkli ve çok kuponlu gazetelerimizden birini aldım. Aldığıma da sevindim: karşılaşmaya üç koca sayfa ayırmıştı. Ama sevincim kursağımda kaldı.

Neden derseniz, spor sayfalarında beni yazarlarımızın o yüksek perdeden, o cafcaflı, o destansı dili büyüler daha çok, o hazır eğretilemeler, o durmamacasına yinelenen düzdeğişmeceler eğlendirir; aldığım renkli gazetedeyse, topu topu bir kez "Galatasaraylı kramponlar", bir kez "günün başarılı ismi" deyimi kullanılıyor, bir kez Galatasaray'ın "gökteki yıldızlar misali" parladığı söyleniyor, bir kez de sağaçık Arif "galibiyetin şimal yıldızı" diye niteleniyordu. Ne "meşin yuvarlağın ağlarla buluşması"ndan söz eden vardı, ne "gole atılan imza"dan, ne "golün adı"ndan, ne "kronometrenin mutlak hâkimi"nden, sekiz yorumcu, bir o kadar da haberci arasından, bir Tanrı kulu çıkıp da topun yuvarlak olduğunu bile anımsatmıyordu. Öyle anlaşılıyordu ki, çok

renkli gazetemizin çok renkli yazarları bugün hiç formda değillerdi.

Gerçekten de, neredeyse tüm yazılarda, anlaşılmaz bir isteksizlik, kendini zor gizleyen bir hoşnutsuzluk seziliyordu. Bu kadarla kalsa gene iyi! Kafaları da oldukça karışmışa benziyordu. Bir futbol takımı bir başka futbol takımım eze eze yenmişti, onlarsa, bir yengiden çok bir yenilginin, hatta bir yenilginin bile değil, bir yanılgının öyküsünü anlatıyorlardı bize. Ancak, biraz yalandan bakılınca, hoşnutsuzluğun ve konunun saptırılmasının nedeni kolaylıkla anlaşılıyordu. Bu karşılaşmayı "hesapta olmayan faktörlerin ayaklanması" yönlendirmişti, "hesapta olmayan faktörler"in başında da "güçsüz, güçsüz olduğu kadar da moralsiz" Galatasaray'ın, bir başka deyişle "yaralı Cim-Bom"un durup dururken bir "onur savaşı"na girişmiş olması geliyordu: bu "onur savaşı"nın, bu "onurlu başkaldırı"nın, bu "soylu kişilik ve gövde gösterisi"nin altını çiziyordu herkes, oynadığı üstün oyunun değil. Fenerbahçe'ye gelince, kendinden çok daha iyi oynayan bir takıma yenilmekten çok, "kendini dev aynasında görüp" yaralı karşıtını "hafife alma"nın cezasını çekmiş, spor dünyamızın en ünlü yorumcularından birinin deyimiyle, "Galatasaray haysiyeti ve onurunu unuttuğu için şampiyonluk kutlamalarının sath-ı mahallinde çok fena bir darbe" yemişti. Hiç kuşkusuz, üzücü bir durumdu bu, zayıfın güçlüyü, dördüncünün birinciyi dize getirmesi gibi bizi mantıklı bir dünyada yaşadığımızdan kuşkuya düşürecek bir durumdu, ama, Tanrı'ya bin şükür, futbolsal olmaktan çok, ruhsaldı. Bu nedenle, yani futbolsal olmadığı için, geçici bir terslik, umulmadık bir kaza sayılması gerekirdi. İlgililer de gerçekten böyle olduğu konusunda güvence veriyorlardı bize: "Galatasaray hayatının maçını oynadı," diyorlardı; "Bu Galatasaray ile

inanın on maç yapsak dokuzunu kazanırız," diyorlardı; yani, onlara göre, Galatasaray'ın üstünlüğü bir rastlantı, kendi üstünlükleri bir süreklilikti.

İyi de neden böyle yapıyorlardı ki? Galatasaray'ın Fenerbahçe'yi bileğinin hakkıyla yendiği, üstelik bunu ilk kez de yapmadığı herkesin bildiği bir gerçekken, kulağı tersinden göstermenin gereği neydi, neden Galatasaray takımının "oyunuyla" değil de "onuruyla" kazandığını söylüyorlardı? Fazla yanlı oldukları, tuttukları takımın o gün kendilerinden daha iyi oynayan bir takıma yenik düştüğünü söylemeye dilleri varmadığı için mi? Bu da vardı belki işin içinde, ama, futbol oyununun yetkili sözcüleri olarak, onun derin iççağrısını ortaya koyuyorlardı her şeyden önce: bir yandan futbola yaşamı ve tutkularını sokarak yenik takımı aklıyor, bir yandan da, çelişkin bir biçimde, yaşama futbolu sokarak onu edimlerimizin ve tutkularımızın belirim alanlarından biri durumuna getiriyorlardı: futbol bir gösterge evreniydi. Yazılarının biçemi bile belli ediyordu bunu. Takımlardan birinin "gole yaklaştığını" söylemek mi gerekiyordu? Onlar "Gole yakın bir görüntü sergiledi," diyorlardı. Bedensel güce dayalı bir baskıdan mı söz edilecekti? Onlar oynanan "adale futbolu"nun "büyük bir baskının görüntüsü olduğunu" söylüyorlardı. Oyunun ustaca oynandığı mı söylenecekti? Onlar "bir futbol ustalığının ilginç motiflerinin şekillendirildiğini" vurguluyorlardı. Oyunun hırs ve kazanma istemiyle oynadığı mı söylenecekti? Onlar "doksan dakika boyunca sahaya yansıtılan hırs ve kazanma azmi"nden söz ediyorlardı. Kısacası, oyuncuların her edimi görünmeyen bir şeyin göstergesiydi, izleyip yorumladıkları oyunsa, kendinden başka bir şeyin şöyle bir belirip silindiği alan.

Başka şeyse, tek bir maça üç koca sayfa ayrıldığına, üç koca sayfada tam sekiz yazar ince çözümlemelere giriştiğine göre, olsa olsa aşkın bir değer olabilirdi. Yazarlarımız kimi maçları coşkulu mu coşkulu, "kanatlı" mı "kanatlı" bir dille anlatıyorlarsa, o maçlar daha derin anlamlar içerdiği, daha aşkın değerlere bağlandığı için anlatıyorlardı. Cuma gecesi kaçırılan utkuysa, sıradan duyguların ürünüydü.

Sporculuk gereği, kazanana "şapka çıkartmak zorunluluk arzediyor"du, ama hepsi bu kadardı.

26.3.1996

GERÇEK VE KURGU

Romancı arkadaş kitaplarını imzalıyor[1]; önünde duranların sayısı hiçbir zaman üçü, dördü aşmadığından, yanındaki dostuyla ya da okurlarla söyleşmeye de olanak buluyor. Ama, olacak şey değil, neredeyse her üç kişiden biri, birkaç yıl önce yayımladığı romanın ozan kahramanının "gerçek yaşamdaki" adını soruyor. Aynı soruyla daha önce de karşılaşmış, fazla şaşmıyor, ozanının kurgusal bir kişi olduğunu, dolayısıyla romandakinden başka bir adı bulunamayacağını söylüyor. Kimi yeterli buluyor yanıtını, kimi kuşkuyla dinliyor. Bir genç kız da, aynı soruyu sorup aynı yanıtı aldıktan sonra, "Ben dört kez okudum bu romanı, dört okuyuşumda da ağladım," diyor. "Onun mezarına gitmek istiyorum. Ne olur, söyleyin!" Romancı arkadaş, şaşkın, üzgün, bu mezarı romandan ve kendi imgeleminden başka hiçbir yerde bulamayacağını yineliyor. Genç kız bana dönüyor o zaman, "Siz de bilmiyor musunuz?" diye soruyor. "Gerçekten bilmiyor musunuz?" Romancı arkadaş kıpkırmızı kesiliyor, kitabında önemli bir yanlışlık yapmış olması gerektiğini söylüyor. Ama nasıl? Nerede? Yanıt bulamıyor.

---

1 Doğrusunu söylemek gerekirse, "romancı arkadaş" gerçekten bendim, söz konusu roman da benim *Peygamberin Son Beş Günü.* Bir günlük gazete yazısında kendi kitabımdan söz etmeyi güzel bulmadığım için bu yolu tutmuştum.

Nasıl bulacak ki?

Çağdaş yazın kuramları yazınsal gerçekle dış gerçek arasındaki indirgenmez sınırı yeterince gösterdi bize, herhangi bir yazın yapıtının, doğrudan doğruya gerçeği, gerçek olayları ve gerçek kişileri anlatmak savında olduğu zaman bile, başka türden bir gerçek ürettiğini yeterince kanıtladı. Ama okur, yazınla yaşam arasındaki karşıtlığı bilsin, bilmesin, romanın eşiğinden içeri girer girmez, onu gerçekle özdeşleştirmeye başlar. Bir sabah kalkıp da burnunun yerinde yeller estiğini gören Kovalef'in ya da kendini bir hamamböceğine dönüşmüş bulan Samsa'nın öyküsünü bile gerçeğin ta kendisi gibi algılayabilir. Gene de izlenimin bir tür inanca dönüşerek okuma ediminden sonra da sürmesi usa yatkın bir şey olmasa gerek: Samsa'nın öyküsünü okurken gerçekliğinden kuşku duymayız belki, ama, kitabı kapattıktan sonra, mezarını aramak da usumuza gelmez. Oysa romancı arkadaşın genç okuru öyküsünü okuduğu roman kişisinin gerçekliğini tartışmak bile istemiyor. "Nerede kusur ettim? Gerçekten bilemiyorum!" diye yineliyor romancı arkadaş. "Doğru, anlatıcılarıma romanımın bir tür yaşamöyküsü olduğunu, gerçek adların değiştirildiğini söylettim, bir de kahramanımı az çok bilinen bir ozan diye tanıttım, birkaç dize uydurup onunmuş gibi gösterdim. Böyle yapmakla yazının gücünü kötüye mi kullandım dersin?"

Biz sorularımıza yanıt ararken, Memet Fuat'ın yazısı geliyor: "Kurmaca Yaşamöyküleri" (*Cumhuriyet*, 20.3.1996).

Kuşkusuz görmüşsünüzdür: Memet Fuat neredeyse tam karşıt bir tutumu savunuyor orada: bizim romancının kusuru kurmaca bir kişiyi hem gerçek hem tanınmış bir kişi gibi gösterip gerçek adını gizlediğini söylemekti; oysa, ünlü *Amadeus* filminde iki gerçek kişinin, Mozart ile Salieri'nin, olduklarından farklı yorumlanmış (dolayısıyla "kurgulanmış")

olmalarına karşın, gerçek adları ve yaşamlarının kimi gerçek oluntularıyla verilmiş olmasını eleştirmekle başlıyor işe. Ama her iki tutum da aynı kapıya çıkıyor: kurmacanın "kurmaca değilmiş gibi" görünmesi ya da gösterilmesi. Olası yanılsamaları aşma yolunda önerilen çözüme gelince, her iki tutum için de geçerli görünüyor: açıklık ve ölçülülük: "Sanat yapıtının kurmacalığını gizleyen her şeyden kaçınmak gerekir," diyor Memet Fuat.

Gerçekten de, *Amadeus*'un yaratıcıları, Mozart ve Salieri adlarını kullanmasalardı, bizim romancı romanının gerçekten yaşamış bir ozanın yaşamöyküsü gibi sunmasaydı, işler böylesine karışmayacaktı. Ancak, işlerin herkes için aynı ölçüde karışıp karışmaması bir yana, her şeyden önce sorunun eskiliği (dolayısıyla sürekliliği) kuşkuya yöneltiyor insanı. Öyle ya, kimi okur ya da izleyicileri yanılgıya düşürüyor diye, tozlu çekmecelerden çıkarılmış gibi sunulan bunca "mektup-roman"ı, günlük biçiminde yazılmış, ama aynı biçimde "bulunmuş" gibi sunulmuş bunca anlatıyı, karşımıza türün gereği olarak gerçek kişiler çıkaran, ama, tanım gereği, olayları ve kişileri yorumlayıp değiştiren bunca tarihsel romanı kapıya mı koyacağız? Hadi koyduk diyelim, kurmaca niteliğini gizlemeyen, tam tersine, özellikle öne çıkaran kimi roman ya da oyunlar da benzer yanılgılara yöneltemez mi? Yöneltebilir: André Gide, *Kalpazanlar*'da ikide bir "yazar"ı araya sokarak yapıtının kurmaca niteliğini vurgular, ama okur *Madame Bovary*'i ya da *Eugénie Grandet*'yi nasıl okursa. *Kalpazanlar*'ı da öyle okur genellikle. Öte yandan, tüm kişiler, tüm olaylar kurmaca da olsa, bugüne dek yazılmış anlatıların, çekilmiş filmlerin yüzde doksan dokuz virgül dokuzunda, gönderge olarak kullanılan bir "gerçek yer", bir "gerçek zaman" vardır, bunlar da kişiler kadar önemli öğelerdir, yani sorun daha çok

bir “basamak” sorunudur. Ayrıca, adına yaraşır her anlatı, tanımı gereği, ister gerçek olsun, ister düşsel, yapısına katılan her insanı, her yeri, her dönemi, her olayı kurmacaya dönüştürür. Bu bakımdan, roman, tür olarak, “tarih” değil de “anlatı”, film, tür olarak, “belgesel” değil de “sinema yapıtı” diye sunulduktan sonra, yapıtın kurmaca niteliğini gizlemek söz konusu değildir artık. İsteseniz de gizleyemezsiniz. Bundan sonra, sorun “gerçeklik” sorunu değil, “gerçeğe-benzerlik” sorunudur. Her yapıt, kendi iç gereklerine göre, kendine özgü bir gerçeğe-benzerlik oluşturur. Onu kendi sınırları içinde değerlendirip değerlendirmemekse, yaratıcısının değil, okurun ve eleştirmenin bileceği iş.

Ya da bana öyle geliyor.

2.4.1996

ALDATMAYLA UYARMA ARASINDA

Memet Fuat, "Kurmaca Yaşamöyküleri" adlı yazısında (*Cumhuriyet*, 20.3.1996), gerçek bir kişi ya da olay konusunda verilen ayrıntı ya da yorumların kurmaca ya da bireysel niteliğini iyice ortaya koymak, böylece okur ya da izleyicinin herhangi bir yanılsamaya kapılmasını önlemek için, "sanat yapıtının kurmacalığını gizleyen her şeyden kaçınmak" gerektiğini söylüyordu. Çok da haklı görünüyordu.

Ama, geçen haftaki yazımda da belirtmiştim, böyle bir önlem fazla bir yarar sağlamaz bize. Nasıl olsa, bir romanı roman diye sunmak bile onun kurmacalığını kesinlemek anlamına gelir. İster kurmacalığını tüm belirtilerini gizleyelim, ister ayrıntılarıyla gözler önüne serelim, roman da, oyun da, sinema yapıtı da kurmacadır, romanın da, oyunun da, sinema yapıtının da temel göndergesi kendi kendisidir, her şeyden önce kendi kendisiyle açıklanır. Öte yandan, aynı yazıda Memet Fuat'ın kendisinin de gösterdiği gibi, okuru yanıltmak, ona gerçeğin yanlış bir görüntüsünü vermek yalnızca sanat yapıtlarına özgü değil: işte Nâzım Hikmet'in yaşamöyküsünü yazmış kimi araştırmacılar, hiçbir kötü amaç gütmeden, ünlü ozanın yaşamındaki sıradan bir oluntuyu düşüngüsel bir seçime dönüştürmüşler. Gazetelerde, dergilerde, kitaplarda, aynı şey her gün yapılıyor, en açık gerçekler bile saptırılıyor, en iyi

tanıdığımızı sandığımız kişiler bile tanınmayacak kılıklara sokuluyor. Üstelik, bu tür saptırmaların özleri gereği kurmaca olmak gibi bir bağışlatıcı nedenleri de yok.

Ama, özünden kurmacadır diye, sanat yapıtının her türlü günahtan arınmış olduğu söylenebilir mi? Hiç kuşkusuz, sanatsal açıdan bakılınca, sanat yapıtının temel göndergesi kendi kendisidir, ama, bilinçle dış gerçeğe göndermede bulunan, tıpkı kimi politikacılar, kimi yanlı yorumcular gibi onu çarpıtmaya, onu olduğundan başka türlü göstermeye çalışan sanat yapıtları da vardır. Benim alçakgönüllü kanıma göre, örneğin Kemal Tahir, örneğin Tarık Buğra, en azından kimi romanlarında, hiç de günahsız sayılmazlar. Her ikisi de, *Amadeus*'un yaratıcılarını fazlasıyla geride bırakır, yani yaşamış bir kişinin belli bir yönünü gerçekte olduğundan başka türlü göstermekle kalmaz, belirli tarihsel verileri kendi tartışmalı görüşlerini doğrulayacak biçimde değiştirmeye yönelirler. Biri Atatürk'ü bencil ve acımasız bir diktatöre dönüştürür, biri Kurtuluş Savaşı'nda arslan payını din adamlarına vermeye kalkar. Gene benim alçakgönüllü kanıma göre, yapıtlarının dayanılmaz hantallığı biraz da bundan, romanın en alt basamağını, "savlı roman"ı seçmiş olmalarından gelir. Ama bu konuda en ilginç örneklerden birini *Çağdaş Söylenler*'de yer alan "Sevimli Bir İşçi" adlı çözümlemesiyle Roland Barthes gösterir bize.

Elia Kazan'ın *Rıhtımlar Üstünde*'sini bilirsiniz: hemen her yerde, içi sıra da bizim ülkemizde, "sol bir film" olarak algılanmıştır. Roland Barthes'sa, hiç eveleyip gevelemeden, "güzel bir aldatmaca örneği" diye niteler bu yapıtı, nasıl ve nerede aldatmaca olduğunu da onu "nesnel bir biçimde" betimleyerek gösterir: "Proletarya burada pekâlâ gördükleri, ama sarsma gücünü gösteremedikleri bir tutsaklık altında iki büklüm olmuş bir gevşek insanlar topluluğundan oluşur;

devlet (kapitalist devlet) saltık Adalet'le karışmıştır, suç ve sömürü karşısında başvurulabilecek tek kapıdır: işçi devlete, devletin polisine ve soruşturma kurullarına ulaşabilirse, kurtuldu demektir. Kiliseye gelince, 'Bak, ne güzel oldum!' havasında bir çağdaşlık görüntüsü altında, işçinin oluşturucu yoksunluğuyla Patron devletin babacan gücü arasında bir aracı güçten başka bir şey değildir. Ayrıca, tüm bu adalet ve bilinç kaşıntısı çabucak yatışır, iyilik getiren bir düzenin büyük dengesine ulaşır, işçiler çalışır, patronlar kollarını kavuşturur, papazlar da hem onları hem bunları doğru işlevlerinde kutsar."

Her şey bu denli açıkken, bunca insanın, bu arada bunca solcunun nasıl aldandığına gelince, Roland Barthes bunu "katılım" adını verdiği olgunun, filmin baş kişisiyle kaynaşmamızın, Kazan'ın ustalıklı düzenlemelerinin sonucu olarak, onunla özdeşleşmemizin sağladığını söyler: "(Baş kişi) kendisine işini geri verecek olan patronuna doğru yöneldiği zaman, kaynaşmamız sınır tanımaz artık, tümüyle ve hiç düşünmeden bu yeni İsa'yla özdeşleşiriz," der. Ne var ki, bu "göğe çıkış" ona göre "ölümsüz patronluğun" baş tacı edilmesinden başka bir şey değildir: "Böyle parlak bir biçimde önümüze sürülen şey, düzene dönüş'tür; Brando'yla birlikte, liman işçileriyle birlikte, Amerika'nın tüm işçileriyle birlikte, bir utku ve rahatlama duygusu içinde, kendimizi patronluğun ellerine bırakırız, onun kusurlu görünüşünü çizmek hiçbir şeye yaramaz artık: toplumsal adaletin anlamını yalnızca Amerikan sermayesine armağan etmek üzere yeniden bulan bu liman işçisiyle nicedir yazgılarımızı karıştırmış, onunla birlikte batıp gitmişizdir." Çoklarımızın, kovboy filmlerini izlerken, zavallı Kızılderililere öz düşmanları gibi bakmaları da bu sakat katılımın sonucudur kuşkusuz.

Roland Barthes uyutmak yerine uyarmayı seçmiş sanatçıların varlığını da vurgular, Brecht'in "kaynaşma"yı, dolayısıyla aldanmayı önleyen "ıraklaştırma" yönteminden söz eder. Ama bu konuda, adına yaraşır her yazarın kendince bir yöntem geliştirdiği söylenebilir. Flaubert'den Dostoyevski'ye, pek çok yazarda bulduğumuz "alay" öğesi bunlardan biridir. Memet Fuat'ın "sanat yapıtının kurmacalığını gizleyen her şeyden kaçınma" önerisi de, genel bir ilke olarak benimsenmesi zor olmakla birlikte, bu yönde etkin bir yöntem olarak kullanılabilir.

Ama, bir kez daha söyleyelim, sorun her şeyden önce yapıtın alıcılarının: okurun, izleyicinin ve eleştirmenin sorunu.

9.4.1996

YÜZDELİ İNANÇLAR

François Mitterrand, kendisiyle yapılmış uzun bir söyleşiden oluşan *Mémoire à deux voix* (İki Sesli Anı,1995) adlı ilginç yapıtta, geleceğe ilişkin öngörüleri sorulunca, bilim ve teknik alanındaki gelişmelerin insanları farklı bir üretim toplumu tasarlamak zorunda bırakacağını, bu toplumda "ekinsel"in gittikçe daha önemli bir yer tutacağını kesinledikten sonra, "İnanç yokluğu tarikatların çoğalmasına yol açacak," diye ekliyor. Doğrusunu söylemek gerekirse, öngörünün bu son bölümü biraz şaşırtıyor insanı. Bilimsel ve teknik gelişmelerin kimi inançları zayıflatmasını az çok doğal bulsak bile, genellikle iki kavramı birbiriyle özdeşleştirdiğimizden olacak, inanç zayıflığının bir tarikat çoğalmasına yol açabilmesini anlamakta güçlük çekiyoruz. Ama, biraz düşünecek olursak, Mitterrand'a hak vermemek de zor: belli bir inanç bağlamında, yeni tarikat bir kopma ve kapanma olduğu ölçüde de bir bütünlenme ve açılma olarak tanımlanır genellikle, zayıflamış ya da yozlaşmış inançtan kaynağa, güçlü ve bozulmamış biçime, arı inanca dönme isteminin ürünüdür. En azından, Hıristiyanlıkta "reform" eylemleri böyle gelişmiştir.

Bu saptama, eğer böyle bir şeye gereksinimimiz varsa, inanç zayıflamasını tanımlama konusunda da ışık tutuyor bize: yozlaşma, bozulma, yani anlıktan uzaklaşma, yani

yapıya kendisiyle aynı özden olmayan öğelerin, diyelim ki politikanın, ekonominin, vb. karışması. Hiç kuşkusuz, dinsel inancın politikayı ve ekonomiyi yapısına katarak tüm toplumsal yaşama egemen olmaya yönelmesi biçiminde de, tam tersine, politikayla ekonominin yedeğine alınarak onların sıradan bir aracı gibi kullanılması biçiminde de yorumlanabilir bu durum, ama, "Allahu ekber"i bir slogana dönüştürerek sıkılmış yumruğunu göğe doğru sallayan delikanlının politikayı inanca mı, yoksa inancı politikaya mı bağladığını belirlemenin kolay olmaması bir yana, her iki durumda da inancın tümüyle kendi kendisi olmaktan çıktığını söylemek gerekir: bir karışımdır artık, eski saltık inanç değildir.

Greimas, *Du Sens II*'de yer alan "Doğrulayım Sözleşmesi" başlıklı yazısında, ineklerin kutsallığı konusunda bir Hindistan üniversitesinin öğrencileri arasında yapılmış ilginç bir soruşturmadan söz eder. Soruşturmanın ilginçliği de düzenleyicilerinin "inanılabilirlik yüzdeleri" çıkarmaya çalışmış olmalarından kaynaklanır. Böylece, öğreniriz ki, kimi öğrenci yüzde yirmi beş oranında inanır ineğin kutsallığına, kimi öğrenci bu oranı yüzde otuza dek yükseltir. Greimas, bu düşük yüzdeli inanç karşısında, "(Öğrencilerin) bir yandan inanırken, bir yandan da inanmadıklarını saptamak zorundayız," der, sonra da sorar: "Karşıtların rastlaşımı, kesinlikle olasısızlığı bir araya getiren karmaşık terim olarak ortaya çıkan bu bulanık inanma olgusunu birbiriyle uzlaşmaz nitelikte iki düşüngüsel bağlama, sonuçta, bir arada varolan iki ekinbirime (isteme) birden bağlanmasıyla değil de neyle açıklayabiliriz?"

Kolaylıkla görülebileceği gibi, Greimas, gerçekte bir kesinlemeden başka bir şey olmayan bu soruyla, bizim inançla başka değerler arasında bir karışım ya da bulaşım olarak

nitelediğimiz olguyu daha çok zaman içinde bir "yanyanalık" ilişkisiyle açıklıyor. Böylece, açıklıkla anlıyoruz ki, Hintli üniversite öğrencisi ineklerin kutsallığına yüzde yirmi beş oranında inanıyorsa, bunun nedeni inanç evreninde dinsel verilerin de yer alması, daha açık bir deyişle, örneğin bilimsel ve düşünsel verilerin dinsel verilerden daha ağır basması, ama kendisinin bunu bir çelişki olarak algılamamasıdır. Aydın Menderes'i bir an önce ayağa kaldırmak üzere üç ayrı iyileştirme yöntemine: hekimliğe, doğaya ve duaya bir arada başvuracaklarını söylerken, Erbakan hocamızın tutumu da üç aşağı beş yukarı Hintli öğrencinin tutumunu andırır: yüzde yirmi beş hekimliğe inanmaktadır, yüzde yirmi beş "doğal" dediği yöntemlere, yüzde elli de duaya.

Ama, ister olumlu sayalım, ister olumsuz, bu yanyanalık ilişkisi böyle sürdürülebilir mi?

Menderes'i iyileştirme yöntemlerine ilişkin açıklamalarına kulak vermiş olanlar anımsayacaklardır: Erbakan hoca, her üç yöntemi de geçerli saymakla birlikte, kesin çözümü duanın (dolayısıyla Tanrı'nın) sağlayacağını söylüyor, böylece, kaşla göz arasında, yanyanalık ilişkisinden bütünleyicilik ilişkisine geçerek değişik (çoğu kez de birbiriyle bağdaşmayan) alanların verilerini tek bir alanın: dinselin verilerine dönüştürmeye yöneliyordu. Biraz daha yalandan bakacak olursak, çok iyi bildiğimiz bir yaklaşım bu, yalnızca Erbakan hocamızın değil, Demirel'in, Özal'ın, Çiller'in ve Yılmaz'ın askerlerinin sık sık sergiledikleri bir yaklaşım: her şeyi inanca bağlayarak tuhaf bir toplayım ve ayıklayım, içleyim ve dışlayım işlemine girişiyor, örneğin Charles Darwin'i atıp Milton Friedman'a kucak açıyorlar, örneğin Abdülhamit'e kucak

açıp Mustafa Kemal'i dışlıyorlar. Ne olursa olsun, oluşumuna giren yabancı öğelerin sayısı arttıkça, inanan niteliği de düşüyor. Bilimin, felsefenin, politikanın niteliği de.

Öyle ki, Mitterrand'ın sözünü ettiği "tarikatlaşma" ve Hintli öğrencilerin düşük yüzdeli inançları bile daha tutarlı dünyalara özgü olgular gibi görünüyor.

16.4.1996

UZAM VE ZAMAN

Yaşamımızda uzam mı daha önemlidir, zaman mı? Yanıt kişiden kişiye değişir, kimi uzamı öne çıkarır, kimi zamanı, kimi de ayrımlara girişmeyi saçma bulur. Ben kendi payıma ağırlığı uzama veririm; bir başka deyişle, yaşamımızda uzamın daha belirleyici olduğunu düşünürüm. Bir zamanlar, bir anlatımı bu iki verinin ilişkileri üzerine kurmuş, karınca kararınca, uzamsalın zamansala üstünlüğünü örneklendirmeye çalışmıştım. Anlatının baş kişisi de aynı görüşteydi: "Kimlikler, kişilikler, sözler yalan olabilir; olmasa da doğrulanmaları zaman alır ister istemez; oysa, bakmasını bilenler için, insan yerle ilişkisinde hemen belli eder kendini, insanın kimliği zaman içinde değil, uzam içinde kesinlenir; inan bana, uzama vurulmadıkça, zaman bir sıfırdır yalnızca, ufalanmış, parça parça dağılmış bir uzam döküntüsü, tepeleme uzam kırıntılarıyla dolu bir çöplükten başka bir şey değildir. Diyeceğim, her şeyi uzam belirler; gece ile gündüzü bile zaman değil, uzam belirler belki," demeye dek götürüyordu işi[1].

Söylemek bile fazla, böyle bir kesinleme çok aşırı bulunabilir, birbirinden güçlü kanıtlarla çürütülebilir. Örneğin şu son yıllarda Anadolu'nun değişik köşelerinden gelip İstanbul'un

---

1 Yazımız şimdi kitap yazısına dönüştüğüne göre, kitabımızın adını vermekte bir sakınca kalmıyor: *Vatandaş*.

çevresinde otağ kurduktan sonra yavaş yavaş her yanına yayılan yurttaşlarımızın koca kenti tanınmaz duruma getirmeleri uzamın belirleyiciliğinin değil, edilgenliğinin ve kırılganlığının kanıtı gibi gösterilebilir. Doğrudur, uzam edilgen ve kırılgandır, daha önce de Menderes ve Dalan aynı kolaylıkla yüzünü değiştirmişlerdi bu kentin. Ama uzam, zamanın tersine, değişse de kolay kolay yok olmayandır: etkisini yeni biçiyle –dolayısıyla yeni bir biçimde– gösterir, ama hep gösterir. İstanbul da, bu yeni biçimiyle, neresinden baksanız kendisine benzeyen belediye başkanları, neresinden baksanız kendisine benzeyen milletvekilleri çıkardı. Öyleyse, durum öncelikle uzamın belirleyiciliğini kanıtlamakta. Ayrıca, onu bu duruma getiren de zaman değil, "parça parça dağılmış uzam döküntüleri"dir, bir uzamın bir başka uzamı kendi biçimi ve kendi düzeniyle örtmesidir. Burada sizin ve benim gibilerin yolunu şaşırması da doğaldır. *Kral Lear*'in sonlarında, Cordelia sarayından atılmış yaşlı, hasta, bitkin babasını bulup da kendisini tanıyıp tanıyamadığını sorunca, "Belki tanırdım," der eski kral; "belki yanındaki adamı da tanırdım; ama kuşkuluyum, çünkü nerede olduğumu bilmiyorum."

Shakespeare'in derin sezgisi sık sık yönlendirir böyle bizi: ister "bakan" konumunda bulunalım, ister "bakılan" konumunda, kimliğimizi hangi ulam bulunduğumuz yerden daha iyi belirleyebilir?

İsterseniz, sorunu hafiften kaydırmak pahasına, ülkemizde çok sık karşılaştığımız bir olgu: aydınların (bu arada yazarların) yan (dolayısıyla yer) değiştirmeleri açısından ele alalım konuyu. Yıllar yılı hep belli ilkelere bağlanmış, zaman zaman da onları savunmuş ya da savunur görünmüş, diyelim ki, denemelerini *Varlık* dergisinde, kitaplarını Can Yayınları'nda yayımlamış bir yazar birdenbire tam karşıt ilkelere bağlanmış

bir gazetenin yazarları arasına katılırsa, siz bu yazarı neye göre, neye öncelik vererek değerlendirirsiniz? Zamana mal olmuş düşünce ve konumlarına göre mi, şimdiki yerine göre mi? “Her ikisine göre!” diyebilirsiniz. Doğru, her ikisine göre, gene de belirleyici olan şimdi bulunduğu yerdir; önceki, yani zamana mal olmuş konumlarıysa, kimilerince olumlu, kimilerince olumsuz bir biçimde, ama hep şimdiki (yani gerçekten bulunulan) konuma göre değerlendirilir. Pek olacak bir şey değil ya, yazarımızın yeni ortamında da eski düşüncelerini savunması durumunda bile, hiçbir şey yeni konumuna göre değerlendirilmesini önlemez. Kişiyi yeni konumuna göre değerlendirmek de kimi zaman her şeyi tersine çevirmek anlamına gelir: Mareşal Pétain'in 1940'ta Vichy hükümetinin başında yer almasından sonra, bu yerin işlevi olarak, Verdun savunmasının çağrışımları, yorumları, hatta sonuçları değişir.

Tüm bu sorunları uzam ve zaman çerçevesi içinde değerlendirmenin sakıncalı olacağını söylemek de olanaklı. Gerçekte, “sorunu hafiften kaydırmak pahasına” derken, ben de bu sakıncayı vurgulamak istedim. Ne var ki, bir gazete ya da bir dergiyi soyut da olsa bir uzam olarak tanımlamamızda hiçbir sakınca bulunmaması bir yana, kimilerinin böylesine keskin dönüşlerle, böylesine kapsamlı yüksek ya da alçak atlamalarla gerçekleştirdikleri bu yer değiştirmeler başka bir uzamsal sorundan kaynaklanıyor genellikle: bu “güzel insanlar” bu kuşkulu yollara bir başka uzamı: içinde yaşamakta olduklarını korumak, genişletmek ya da yükseltmek amacıyla sapıyorlar.

Ne olursa olsun, eski dostların yürek parçalayıcı tinsel göçlerini hiçbir şey uzam kadar çarpıcı bir biçimde yansıtamıyor.

23.4.1996

BAYRAM MUŞTUSU

Öyle sanıyorum ki, Türkiye Cumhuriyeti'nin tarihinde bayan Çiller gibi "ekin"den uzak, bayan Çiller gibi "doğa"ya demirlemiş bir başbakan daha gösterilemez. Yıldırım Akbulut bile yetişemez ona bu konuda. Yalan değil. Doğru Yol Partisi başkanlığına aday olduğu sırada, yandaşları tanıtımlarını daha çok ekinsel bir veriye, imge (kendi deyimleriyle, "imaj") kavramına dayandırmışlardı, ama imge "ekinsel"in değil, "doğal"ın imgesiydi: yaşlı ve şişman başkanın yerine geçecek adayın genç, sağlıklı ve alımlı bir sarışın olmasının yurttaşların partiye, yabancıların ülkeye bakışını değiştireceğini söylüyorlardı. Daha sonra da sürdü tutum, örneğin Amerika Birleşik Devletleri başkanının Türkiye başbakanının güzelliğine duyduğu hayranlık anlatıla anlatıla bitirilemedi. Bayan Çiller'in kendisi de destekleyicilerinin yaklaşımını paylaştığını gösterdi her zaman: bitmez tükenmez taşınmaz alımlarında deniz kıyılarını ve orman içlerini yeğledi, bir başbakanı ulusuna bağlayan bir yığın toplumsal, siyasal, ekonomik, kısacası ekinsel bağ varken, tüm ağırlığı bağların en doğalı olan kan bağına vererek her gittiği yerde "anamız" ve "bacımız" olduğunu söyledi.

Görünüşe bakılırsa, bayan Çiller'in geniş doğa parçalarına düşkünlüğü gibi onları ele geçirme biçimleri de doğa düzleminde yer almakta. Okuduğumuza göre (*Cumhuriyet*, 26. 4.

1996), Doğru Yol Partisi yetkilileri Çiller'lerin çocukları adına yeni evler almalarına ilişkin soruları, "Olabilir, çocuklarıdır. Eğer alınmışsa, bunda ne anormallik var?" diye yanıtlamışlar. Ne güzel! "Olabilir", yani bundan daha olağan, daha "doğal" bir şey olamaz; "Çocuklarıdır", yani insanların bağların en "doğal"ı olan kan bağıyla bağlı olduğu çocuklarına yalı almaları dünyanın en "doğal" olgusudur; ayrıca, "alınmışsa" sözü bir ölçüde yalıyı özneye dönüştürdüğüne göre, satış işlemi de neredeyse kendiliğinden, "doğal" bir biçimde gerçekleşmiştir, dolayısıyla doğa yasalarıyla çelişen hiçbir yanı yoktur. Çiller'lerin yardımcısı, dolayısıyla ailenin bir bireyi, dolayısıyla bacımızın bacısı olan bayan Pelister de Kuşadası'ndaki çiftliği aynı doğallıkla alıp gene aynı doğallıkla patron kardeşlerine aktarmadı mı?

Anımsadığım kadarıyla, Çiller'lerin servetinin sıradan adamı şaşkına döndüren büyümesi de üç aşağı beş yukarı böyle açıklanmıştı: babadan kalma birkaç yüz bin liracıkla başlamıştı her şey: yasalara uygun olarak para parayı çekmiş, daha da uygun deyimiyle, "doğurmuştu". Bu olguda bayan Çiller'le bay Çiller'in işlevi, Sokrates'in söyleşimlerinde sık sık başvurduğu ünlü doğurtma sanatından öte bir şey değildi; onlar da bir tür ebelik yaparak doğanın işini kolaylaştırıyor, büyük bilge insanın içindeki düşüncenin ortaya çıkmasına nasıl aracı oluyorsa, onlar da öylece paranın konut ve toprak doğurmasına aracı oluyorlardı. Ama, söylemek bile fazla, sıradan ebeler gibi değil, tüm ülkeye örnek olacak bir ustalıkla yapıyorlardı bunu. Örneğin, "Dövize para yatıran yanar!" diye yineleyip dururken, Türk lirasının değer yitirmeye fazla yatkın olduğunu unutmuyor, ellerindekini gecikmeden Amerikan Doları'na ya da Alman Markı'na çevirip kendi paralarının yozlaşmasını önlüyor, servetlerinin

tehlikesizce büyümesini güvenceye alıyorlardı. Bayan Çiller'e "ev kadını" olan annesinden 570 bin Amerikan Doları'yla 690 bin Alman Markı kalmış olması da doğruluyor bunu (ancak büyük hanımın Tanrı katına trilyoner olarak değil de yalnızca bir milyarder olarak uğurlanmış olması içimizi sızlatıyor).

Doğru Yol Partisi'nin "doğal" başkanıyla değerli eşinin yaşamında markın, doların, arsa, çiftlik, orman, zeytinlik, değişik konut ve yalıların böylesine kısa bir sürede, böylesine kolay çoğalması da, şom ağızlılar ne derlerse desinler, hileli ya da dürüst bir yatırımın, ince elenip sık dokunmuş tasarı ve hesapların sonucu olmaktan çok, bir doğa tansığını andırmakta. Andırmak da söz mü? Bir doğa tansığı! Bey tüm işlerini "tasfiye etmiş", boş oturuyor; hanım kendini partisine ve ülkesine adamış, Tanrı'nın günü politika yapıyor, ama, doğal akışını izlediğinden olacak, servet büyüdükçe büyüyor. Koca Yunus, "Bana yağmur yerden yağar", demişti; Çiller'lerde durum tam tersi: arsalar, çiftlikler, zeytinlikler, orman parçaları, deniz kıyıları, konaklar, köşkler, dolarlar, marklar gökten yağıyor üzerlerine.

Neden, bilmem, arada hiçbir benzerlik, hiçbir ortak ölçüt bulunmamakla birlikte, bu Çiller tansığı çocukluğumda yaşadığım bir küçük olayı, ördeklerimizden birinin bir sabah kapımızdan fırlayarak uçarcasına Ceyhan'a dalıp birkaç ay süresince bir daha hiç ortalarda görünmemesini, sonra, varlığını bile unuttuğumuz bir sırada, arkasında bir düzine palazla geri dönüşünü anımsatıyor bana. Ceyhan kıyısındaki evimiz de, ördeklerimiz de yok artık, ama ben on iki palazla çoğalım hızı imgelemlere sığmayan servet arasında bir koşutluk kurarak mutlu oluyorum.

Ancak mutluluğumun bir nedeni daha var: bayan Çiller, daha şimdiden, İstanbul'da, Ankara'da, Bolu'da, Muğla'da

çok geniş alanlara basıyor ayaklarını; bu da, bir yandan servetinin hepimizin göğsünü kabartan büyüme hızının, bir yandan yoluna baş koyduğu özelleştirme ve küreselleştirme tutkusunun yardımıyla, yakın bir gelecekte tüm yurdu "çalışma mekânı" olarak tapusuna geçireceği, böylece, tüm bacı ve kardeşlerinin sultanı olduktan sonra, gönlünce bir Türkiye yaratacağı ve Güney Doğu sorunu başta olmak üzere, tüm sorunlarımızı kolayca çözüvereceği gibi tatlı mı tatlı bir umut uyandırıyor içimizde.

Umut da "doğal" değil mi?

30.4.1996

DÜŞÜNCE DÜZLEMLERİ

Françoise Héritier, Afrika budunbiliminde uzmanlaşmış değerli bir araştırmacı, 1974-1975 yıllarında, Claude Lévi-Strauss yönetiminde, "kimlik" kavramı çevresinde yapılan bir seminerede sunduğu ilginç bildiriyi ("*Samo Kimliği*") izleyen tartışmada, kimilerimizi fazlasıyla şaşırtacak bir giz verir bize: çözümlemesini her şeyden önce kahve ve meyhane konuşmalarında dile getirildiği biçimiyle Samo toplumunun "ortak düşüncesine" dayandırdığını, toplumu yönlendiren gücün kaynağının da bu ortak düşünce olduğunu söyler. Ama hemen arkasından şunları ekler: "Bu böyledir diye kişisel duyguların varlığını yadsımıyorum, ancak bunların kararlarda hiç yeri yoktur. Yasal bir evlenme durumunda, eş seçimine duygu girmez. Ağır durumlarda bile, toplumsal izgeye yüzde yüz boyun eğilir. Ama bunlar bireyin acı çekmediği anlamına gelmez. Samo'larda aşk nedeniyle intiharlar, öldürmeler bilirim. O zaman, bu uç noktaya gelmiş kişinin içine cinler yerleştiği söylenir, çünkü deliliği cinler yaratır, intihara götüren de deliliktir. Delilik toplum kurallarının yadsınmasıdır. Delinin ana örneği köyü bırakan, ama hemen yanında, açıkta, küçük bir kulübeye yerleşen, burada yaşamını ortak eylemlere katılmadan, yalnız başına düzenleyen kişidir. Başka yere gidecek ölçüde gözü-

pek de değildir, topluluğu tümden dışlamaz. Demek ki, deliler için de bir toplumsal izge vardır: ötekiler gibi yaşamayı yadsımak, açıkta, gene de hemen yanında yaşamak."

Görüldüğü gibi, biri "ortak", biri "bireysel" olmak üzere, iki düşünce düzlemi söz konusu. Ama Samo toplumu düzenine başkaldırmış "deliyi" bile bir ölçüde kendine bağladığına göre, edimlerini yönlendiren ortak düşüncenin gücü de, Françoise Héritier'nin bu toplumun kimliğini "kahve ve meyhane konuşmalarında dile getirildiği biçimiyle" ortak düşüncenin irdelenmesine dayandırmasının haklılığı da ortada. Ayrıca, ortak düşünce denilen şeyin, yani kitlece paylaşılan inanç, düşün, duygu toplamının ağırlığını yalnızca Samo'larda, Batı Afrika'da, Yukarı Volta'nın kuzey batısında yaşayan bu küçük toplulukta değil, dünyanın hemen her yanında duyurduğu da bilinen bir şey. Örneklerini çevremizde sık sık görüyoruz: Samolar ortak düşünceye yan çizmeyi delilik saymakla yetinirken, daha yakınımızda sapkın diye bildiklerini sokak ortasında boğazlayanları alkışlayanlar çıkıyor. Bu durumda, olsa olsa bir derece ayrımından söz edilebilir: Samo toplumunda ve "tarihsiz" ya da "ilkel" diye adlandırılan tüm benzerlerinde, ortak düşünce daha eskilere dayanır, daha kapsamlı, daha bütüncül, daha dizgesel, bunun sonucu olarak da daha değişmez ve daha belirleyicidir; bizim "tarihsel" ya da "gelişmiş" diye adlandırılan toplumlarımızdaysa, en azından günümüzde, daha kısa ömürlü, daha dağınık, daha değişken, daha parçalı. İlkel denilen toplumlardan gelişmiş denilen toplumlara doğru gelindikçe, ikinci düzlemin, yani bireysel duygu ve düşüncelerin daha belirleyici olması, hiç değilse toplumun belirli kesimlerinden saygı görmesi bunun başlıca nedenlerinden biri olarak gösterilebilir.

Ama, bana öyle geliyor ki, konusu gerektirmediğinden olacak, Françoise Héritier'nin hiç söz konusu etmediği bir üçüncü düzleminin: evrensel, ussal ya da saltık düşünce diyebileceğimiz, usa dayalı, yerel ve zamansal verileri yok saymayan, ama işleyişinde onlardan olabildiğince bağımsız kalmaya çalışan bir düşünce biçiminin varlığı sağlıyor karşıtlığı. Biliyoruz, bu düşünce, yüzyıllardan beri, kimi Doğu ve Batı toplumlarında, felsefe, bilim, tüze alanlarında varlığını hep duyurmuş, özellikle de son iki yüzyılda toplumları ve kurumlarını yönlendiren başlıca kaynak olmuştur: baş döndürücü bir hızla gelişen bilim gibi insan hakları, laiklik ve demokrasi de onun sağladığı kazanımlar. Bu üçüncü düşünce düzlemi bireysel kökenli olabilir, ama, tanımı gereği, bireysel düşünceyle de, ortak düşünceyle de özdeşleşmez, ancak şu ya da bu biçimde değiştirir, dönüştürür onları. Ortak düşünce, varlığını hep sürdürmekle birlikte, tüm toplumun düşüncesi olacak yerde, gittikçe parçalanıyor, gittikçe çeşitlenip yerelleşiyor, daha küçük topluluklara sığmıyorsa, bunu her şeyden önce evrensel düşüncenin utkusu olmasa da etkisi olarak değerlendirmek gerekir.

Ama XIX. yüzyıl olgucularının iyimserliğini paylaşmak da olanaksız. İster çeşitlenmiş olsun, ister bütüncül, ortak düşünce hiçbir zaman edilgen bir yapı değildir, bireysel düşünceyi dizginlediği gibi evrensel düşünceye karşı da direnir, onu yadsır ya da bilmezlikten gelir, çünkü, kimilerinin düşündüğünün tersine, onun ilkel bir biçimi değildir, başka bir özdendir, başka bir dizgedir. Şu var ki, geçerliliğini hiçbir zaman onaylamamakla birlikte, evrensel düşüncenin kimi kazanımlarını kendine mal etmekten de geri durmaz. Böylece, inanç ve düşünce özgürlüğünü tepe tepe kullanır. Böylece, daha yakın bir döneme kadar resmi bile yasaklarken, evrensel

düşüncenin ürünleri olan uçağı, telefonu, radyoyu, televizyonu, vb. kitapta yeri bulunduğunu, dolayısıyla köklerinin kendisinde olduğunu söyleyerek kendi gözde araçları, kendi gözde aracıları arasına katar. Bunu mutlu bir gelişme sayarak evrensel düşünceye doğru önemli bir adım olarak niteleyenler, bir elinde (herhalde sağ elinde) *Kuran*, bir elinde (herhalde sol elinde) bilgisayar tutan gençleriyle, yüzde yüz uzlaşmış bir toplum düşü kuranlar bile var.

Yazık ki, evrensel düşünceyi özümlememiş kişi ya da toplumlar için bilgisayar da, radyo da, uçak da gökten düşmüş nesnelerdir.

7.5.1996

KORKU

Jean-Paul Sartre'ın ünlü *Bulantı*'sının düşsel anlatıcısı Antoine Roquentin, üzerinde bir kitap hazırlamakta olduğu düşsel tarihsel kişi M. de Rollebon'un yaşamından ilginç bir oluntu anımsar: 1787'de, Moulins yakınlarında bir handa, yaşlı bir adam ölmek üzeredir. Ama çevrenin papazları burunlarından solumaktadır: yaşlı adam, aydınlanmacı görüşlerle yetiştiğinden, üstelik Diderot'nun dostu olduğundan, son dinsel işlemleri sürekli geri çevirmektedir. Rastlantı sonucu, M. de Rollebon da bu handa bulunmaktadır. Can çekişen adam gibi o da hiçbir şeye inanmaz, ama onu iki saate varmadan dinsel duygulara geri döndüreceği konusunda Moulins papazıyla bahse girmeye kalkar. Papaz bahse girer ve yenilir: M. de Rollebon sabahın üçünde eyleme geçer, hasta saat beşte günah çıkarır, yedide de ölür. Papaz şaşkındır, "Tartışma sanatında bu denli güçlü müsünüz?" diye sorar ünlü kişiye, sonra da, açık açık, bu konuda kendilerinden çok ileride olduğunu kesinler. M. de Rollebon, "Ben tartışmadım," diye yanıtlar. "Onu cehennemle korkuttum."

Roquentin, bir M. de Rollebon uzmanı olarak, bu öykünün kendisine doğru göründüğünü yazar. Ne yalan söylemeli, öykünün kişilerinin gerçek olmadığını bilmeme karşın, bana da doğru görünüyor. Dahası, burada neredeyse evrensel bir gerçek bir kez daha dile getirilmiş gibi bir duygu var içimde:

korkutmak inandırmaktan çok daha kolay. Bununla birlikte, şöyle bir çevreme baktığım zaman, böyle bir olayın pek de kolay gerçekleşemeyeceğini, çünkü gerçekleşemeyecek ölçüde güzel olduğunu düşünmekten de kendimi alamıyorum. Öyle ya, yaşlı adamı ölüm döşeğinde bir türlü rahat bırakmamaları bir yana bırakılacak olursa, 1787 yılında, yani büyük Fransız Devrimi'nden bile önce, Moulins papazlarının örnek davranışı insanın gözünü yaşartıyor: korkutmuyor, zorlamıyor, haçı eline zorla vermeye, kutsal yağı bedenine zorla sürmeye kalkmıyor, yalnızca dilsel yeteneklerini kullanıyor, son dinsel görevleri yerine getirmenin gerekliliğini ve yararını sözle kanıtlamaya çalışıyorlar; bir başka deyişle, hastayla düşünsel düzlemde bir söyleşim kurmaya çalışıyor, her şeyi bu söyleşime bağlıyor, daha öteye geçmeyi uslarından bile geçirmiyorlar.

Ama, *Bulantı*'da daha değişik, hatta neredeyse karşıt bir davranış gibi gösterilmiş olmasına karşın, M. de Rollebon'un davranışı da pek öyle yabana atılacak bir davranış değil gerçekte. Doğru, tartışmadığını, yaşlı aydınlanmacıyı cehennemle korkuttuğunu söylediğine göre, söyleminin papazlarınkinden farklı bir söylem olduğu, bir düşünceyi benimsetmekten çok, bir görüntüyle (ya da görüntülerle) etkilemeyi amaçladığı anlaşılıyor, ama korkutmayı çoluk çocuğa, mala mülke doğru genişletmeye de, cehennemin ne olduğunu şimdiden, uygulamak olarak göstermeye de kalkmıyor, çabasını cehennem üstüne bir söylemle sınırlıyor, yani o da Moulins papazları gibi söyleşim düzleminde kalıyor. Yaşlı aydınlanmacının açısından bakılınca, bu bile bir günah çıkartmaya değerdi belki. O da öyle yapıyor.

Gene de Diderot'nun dostunun iki saatlik şöyle ya da böyle, ama topu topu iki saatlik bir söylem sonunda, bütün bir yaşamın inançlarından, ilkelerinden, düşüncelerinden el

çekebilmiş olması bayağı hüzünlendiriyor inşanı. Görüşlerini paylaşalım ya da paylaşmayalım, koca bir yaşamı boşuna yaşadığını kesinlemek değil de nedir bu? Ne var ki, sorunu öncelikle bireysel açıdan ele alacak olursak, uğradığımız düş-kırıklığını azaltacak nedenler bulmak da olanaklı. Örneğin, en azından şu son yıllarda, aydınlanmacılar arasında inanç ve düşünce değiştirenlere oldukça sık rastlandığını, üstelik, nice örneklerinden bildiğimiz gibi, bu kişilerin bu işi genellikle etkinliklerinin ve ünlerinin doruğunda, hem de herhangi bir düşünsel söylemin etkisiyle değil, kişisel çıkar uğruna yaptıklarını anımsarsak, bizimkinin yaşamın son saatlerinde, saltık us, saltık duygu ya da saltık tutkuyla inanç değiştirmiş olmasının acılığı büyük ölçüde azalır: nasıl olsa, yaşam yaşanıp bitirilmiştir, bu günah çıkartma toplumsal açıdan fazla bir şey değiştirmeyecek, eski yol arkadaşlarına somut bir zarar vermeyecektir. Ayrıca, yaşlı tanrıtanımazın günah çıkarmaya ikide bir tepesine dikilerek konuşup duran bu adamlardan kurtulup rahat ölmek düşüncesiyle boyun eğdiği de düşünülebilir, kendisi gibi inançsız bir kişi olan M. de Rollebon'un papazları yenik düşürmesi için boyun eğdiği de, hatta, neden olmasın, *Sisyphos Söyleni*'nde Camus'nün son günlerini bir manastırda geçirdiği düşünülen Don Juan için söylediği gibi, bu işi alayın ve güldürünün doruğuna ulaşmış bir kişi kimliğiyle yaptığı da.

Gerçekte, bu öykünün en çarpıcı yanı inandırmak için inanmak, korkutmak için korkmak gerekmediğini göstermesi. Ama şu son yıllarda biz bu gerçeği herkesten daha iyi öğrendik.

14.5.1996

ÖRTÜNMEK

Gerek bugün, gerek geçmişte, insan bedenini örtme ve gösterme biçimlerine her toplumun özel bir önem verdiği, bu biçimleri belli değerler doğrultusunda, belli kurallara göre oluşturduğu bilinir. Kimi toplumlar genel bir karşıtlık olan yukarı/aşağı karşıtlığını bedene de uygulayarak üst bölümlerini soylu, alt bölümlerini bayağı olarak değerlendirir, kimi toplumlar tüm bedeni kirli sayar, ama hepsi de giyinme, görünme, gizlenme, hatta devinme biçimlerini belli değerlere dayandırır. Örneğin, Roland Barthes'ın, "Les Sorties du texte" adlı yazısında, Georges Bataille'ın *Le Gros Orteil*'inden aktardığına göre, eski Çinlilerde koca hiçbir zaman eşinin ayaklarını çıplak görmemelidir, Volga Türklerinde kadınların çıplak ayakla görünmeleri aktöreye ters düşer, bu yüzden çorapla yatarlar, kimi Arap toplumlarında kadınlar soyunmadan sevişir. Ama beterin beteri vardır: çoğu Doğu ve Batı toplumlarının değer ölçütlerine göre, insan bedeni tümüyle kirli ve aşağılıktır, tümüyle örtülüp gizlenmesi gerekir. Özellikle de kadın bedeni.

Kolaylıkla görülebileceği gibi, bu tür toplumlarda, özellikle dinin etkisiyle, değerlendirmeyi daha geniş kapsamlı bir karşıtlık, ruh/beden karşıtlığı belirler. Ruh tanrısaldır, gökseldir, üst varlığımızın ve onun göksel ve ölümsüz hazlarının

yeridir, dolayısıyla "yukarı"dır; bedense, tersine, yerselin, özdekselin, alt varlığın ve onun bayağı ve geçici hazlarının alanıdır, dolayısıyla "aşağı"dır. Kadın bedeninin daha da aşağı sayılmasına gelince, olsa olsa dinsel ya da dindışı, ama ne olursa olsun temelsiz bir inanca, erkeği "özne", kadını "nesne" olarak değerlendiren, nesne olarak değerlendirdiği için de özdeğe daha çok yaklaştıran bir önyargıya dayanır: kadın bedeni, Tanrı'ya yönelik göksel yolculuğunda, erkeği yolundan saptıran özdeksel haz kaynağıdır. Bu nedenle, gözden uzak tutulması, örtülmesi, gizlenmesi gerekir.

Ama, söylemek bile fazla, ister kadınınki söz konusu olsun, ister tüm insanlarınki, bedeni bir haz kaynağı olarak değerlendirmekten daha saçma bir şey olamaz. Kadın ya da erkek, başkasının bedenini yalnızca özdeksel bir haz kaynağı olarak görmek için belli bir sapıklık düzeyine gelmiş olmak gerekmesi bir yana, açlığı, susuzluğuyla, yanması ve donmasıyla, sızısı ve sancısıyla, kendi bedenimiz de varlığını daha çok acılarla duyurur bize. Öte yandan, bedenler haz kaynağı oldukları için örtülseydi, örtünmeyi belirli bir yaşla sınırlamak yeterdi, çünkü Rodin'in ünlü *Celle qui fut la Belle Heaulmière*'ininki gibi bedenler bizi özdeksel hazlara çağırmak şöyle dursun, "yaşamın kamyonları"nın amansız izlerinin görüntüsüyle tüylerimizi ürpertir. Ne var ki, Tanrı'nın insanı kendi imgesine uygun yarattığını söyleyen Hıristiyanlar haklıysa, gönülden inanmışların güzel bedenlere olduğu gibi çirkin bedenlere de, yaşlı bedenlere olduğu gibi genç bedenlere de, erkek bedenlerine olduğu gibi kadın bedenlerine de saygı duymaları gerekir. Bu durumda, kadınlara konulan yasakların çok daha ağır olmasının da esinler göründüğü gibi, örtünme kuralının aynı zamanda bir egemenlik, bir saltık "iktidar" isteminden kaynaklandığı düşünmek de yanlış olmaz:

dokuz yaşında kara çarşafa sokulmuş kız çocuğu yurttaşlık haklarını daha baştan yitirmiş bir yurttaşımızdır.

Bu arada, özdeksel diye yerilen insan bedeninin insan ürünü, dolayısıyla kendisinden daha özdeksel ve daha aşağı nesnelerle örtülmesinin içerdiği çelişki de altı çizilmeye değer. Kara çarşaf yüzü ve bedeni gizleyen bir perdedir, doğru, ama her şey aynı biçimde ve aynı amaçla örtmez bedeni. İnsanlar üzerinde şu ya da bu biçimde, şu ya da bu düzlemde egemenlik kurmaya yönelenler örtünme düzeyinde de yaparlar bunu genellikle: sultanların ve benzerlerinin başlarından bir arşın yukarılara, kıçlarından altı arşın gerilere dek uzayan kılıkları, tüm o kürkler, çuhalar, atlaslar, inciler, altınlar, elmaslar, ne denli örterlerse örtsünler, gizlemekten çok sergilerler bedeni, bir çekim nesnesi durumuna getirir, dolayısıyla özdekselliğinin altını çizerler. Gerçekte, doğrudan örtsünler örtmesinler, bedeni çevreleyen tüm nesneler, diyelim ki şatafatlı giysiler, diyelim ki görkemli odalar ya da yüksek duvarlı, kocaman bahçeler özdeği bütünleyen özdeklerdir. Para da aynı sınıfa girer belki: Necmettin Erbakan'ın ağırlığı bedeninin ağırlığının iki katına ulaşan altını ruhu için biriktirdiğini kim ileri sürebilir? Ama altının özdekseli daha da özdekselleştirdiği rahatlıkla savunulabilir. Tıpkı hep çorap içinde saklanan kadın ayağının hiç de böyle bir özelliği yokken bir cinsel nesneye dönüşmesi gibi. Tıpkı şarkıcı kadının denizden çıkarken kafamızı hiç mi hiç bulandırmayan bacaklarının ve göğüslerinin sahnede tavus tüyleri ve ipekler arasından arada bir, yarım yamalak görününce, kösnül duyuları kışkırtması gibi.

Oysa "çıplak" ne kötüdür ne kösnül. Roland Barthes da, sözünü ettiğimiz yazıda, "çıplak"ın haz yönünden kuşku duyduğunu, kendi başına kötü olmadığı gibi yoldan da çıkarmadığı, tam tersine, bir "aktörel nesne" olduğunu söyler.

Böyle olmasa, âşık "Üryan geldim, gene üryan giderim", demez, bir yandan çıplaklığın yaşamın başında ve sonunda doğal durumumuz olduğunu vurgularken, bir yandan da gerçek arılık ve soylu yoksullukla özdeşleştirmezdi onu.

Ama devletin bile ancak örtülü ödeneğiyle uğrunda ölünmeye değer bulunduğu bir dönemde velilere kim kulak asar?

21.5.1996

YENİ DÜZEN

Acı, ama gerçek: Türkiye'de bugün hâlâ Montesquieu döneminde yaşayan insanlar var. *De l'Esprit des Lois'dan* ötesini göremiyor, "Güçler ayrılığı da güçler ayrılığı!" deyip duruyorlar. Oysa, önderlerimizin hemen her gün yineledikleri gibi, biz çoktan bilgi çağına girdik, Çankaya'dan hem Evren hem Özal geçti, uluslararası düzlemde küreselleşmeyi, ulusal düzlemde birlikberaberliği tanıdık. Üniversiteli kızı saçlarından tutup sürükleyen genç polisimiz yürütme, yargı ve yasamayı bir anda tek elde toplayıverirken, aynı zamanda çağcıl bir dünyada yaşadığımızı muştuluyor bize. Bu çağcıl dünyada, eskilerin kuramlara dayandırdığı o soyut, soğuk ve duruk üçlünün yerini bugün insan kesimlerine dayalı, dolayısıyla somut, sıcak ve devingen bir üçlü aldı: atanmışlar, seçilmişler ve konmuşlar üçlüsü.

Açıklamak gerekir mi bilmem, "atanmışlar", polisinden müftüsüne, memurundan genel müdürüne, herhangi bir atama yoluyla, herhangi bir devlet görevinde bulunanlar; "seçilmişler", belediye meclisi üyesinden milletvekiline, mahalle muhtarından bakanına, seçim yoluyla değişik görevlere gelmiş olanlar; "konmuşlar"sa ("kurulmuşlar" ya da "kazanmışlar" da diyebilirsiniz), atanmış ve seçilmişlerin desteğiyle, adına anamal denilen yüce değeri ellerinde tutan ve bu yüce

değerin sağladığı ayrıcalıkla, ülkemizin tecimine, dolayısıyla yazgısına yön verenler.

Bu yeni düzende, güçlerin ayrılması değil, birleştirilmesi amaçlanmakta, bağdaşmazlık bir yana, her gücün yeri ekonomik ve siyasal, dolayısıyla yüzde yüz ussal bir basamaklanmaya göre belirlenmekte ve her kesim en büyük çabayı soylu üçüncü kesimin daha da gelişip serpilmesi yolunda harcamakta. Gerek seçilmişlerimiz, gerek atanmışlarımız temel işlevlerinin konmuşların çıkarı için çalışmak ve bunu gene aynı kesimin belirlediği yöntemlerle yapmak olduğunun bilincindeler. Bu nedenle, her seçim öncesinde, tüm parti başkanlarımız TÜSİAD'ın seçkin üyeleri önünde sınav verip "icazet almayı" görev biliyorlar. Gene bu nedenle, onların bir dediğini iki etmiyor, iki elleri kanda bile olsa, düzenledikleri her toplantıya koşuyor, onlar çabuk ve kolay güçlensin diye devleti küçültmek için ellerinden ne gelirse yapıyorlar. Yalan değil, bu arada seçilmiş ve atanmışların böylece kendi bindikleri dalı kesmeye kalktıklarını düşünen eski kafalılar da çıkıyor. Ama seçilmiş ve atanmışların ezici çoğunluğu anamalın çıkarını savunmanın halkın ve ülkenin çıkarını savunmak olduğunu çoktan anlamış durumda.

Buna karşın, henüz geçiş döneminde bulunduğumuzdan mıdır, nedir, en sıkı inanmışlar arasında bile, hizmeti aksatanlara rastlandığını üzülerek söylemek zorundayız. Örneğin, gerek yerel, gerek ulusal yönetim düzleminde, seçilmişlerimiz ve atanmışlarımız birbirlerini yetki aşımıyla suçluyor, kısır çekişmelerle zaman yitiriyorlar. Oysa, bilmeleri gerekir ki, özellikle önemli görevlere atananlar yıllar yılı dirsek çürüttükten sonra gelmiyor artık buralara, seçilmişlerce anamalın sadık savunucuları arasından seçilerek tepeden indiriliyor. Seçilmişlerin üstünlüğü de, eğri oturup doğru konuşalım,

oldukça abartmalı bir üstünlük: yüzde yirmi beş oyla seçim kazanan başkanı koltuğuna halktan çok yasalar oturtuyor. Ancak, bizim gördüğümüz kadarıyla, bir seçilmiş ya da atanmışın işleyebileceği kusurların en büyüğü kendi yerini bırakıp konmuşlar arasına sıçramaya kalkmak.

Biliyoruz, ilk iki kesim arasında gidiş geliş oldukça doğal: her seçimde, kaşla göz arasında, pek çok atanmışımız seçilmişe, pek çok seçilmişimiz atanmışa dönüşüyor. Doğrusunu söylemek gerekirse, konmuşlar da sımsıkı kapalı bir "kast" görüntüsü vermiyor hiçbir zaman. Paranın kokusu olmadığından, yükünü tutan herkesi rahatlıkla alıyorlar aralarına. Ama, eski destekleyicilerini eşitleri olarak görmeye katlanamadıklarından mı, bu tür katılmaların destek güçlerini azaltmasından korktuklarından mı, yoksa yeni düzende her türlü dalgalanmayı bir tehlike olarak gördüklerinden mi, bilinmez, seçilmişler ve atanmışlar arasından gelenleri kolay kolay aralarına almıyor, kendi aralarından ayrılıp onlar arasına gidenleri de kolay kolay bırakmıyor, kolay kolay bağışlamıyorlar.

Böylece, çok becerikli bile olsa, bir atanmış şu ya bu yoldan aralarına girmeye kalktı mı soluğu hapiste ya da yurt dışında alıyor. Böylece, ünlü bir seçilmiş bir yandan kendi kesiminde işlevini sürdürürken, bir yandan da ağırlığının iki katı altın biriktirerek ya da toplam yüzölçümünü kimi küçük Avrupa ülkelerinin yüzölçümünü bile geçen arsalar edinerek üst kesime atlamayı denedi mi koltuğunun sallanmaya başladığını görüyor. Böylece, kendi içlerinden bir delikanlı (olgun bir konmuş hiçbir zaman yapmaz böyle bir çılgınlığı), hangi alçakgönüllülük bunalımıyla bilinmez, kutsal görevine yan çizerek seçilmişler kesiminde iyi bir yer kapmak üzere eyleme geçti mi, işi 29 Ekim 1923'ü anımsamak bile istemediğini söylemeye, Atatürk'ün "fikir"le pek alışverişi olmadığını

anıştırmaya dek götürerek ulusal başarının eşiğine de gelse, aradan bir yıl bile geçmeden, başını önüne eğip gene kendi kesimine dönmek zorunda kalıyor. Son seçimlerde boş bulunup seçilmişler arasına katılan bir üyeleri de, hep el üstünde tutulmasına karşın, yeni yerinde bir türlü rahat edemedi: çevresindeki herkese yukarıdan bakıyor ve dama düşmüş korucu gibi ortalığı birbirine katıyor.

Ama konmuşlar yanlışlıklardan ders almasını iyi bilirler. İşte TOBB yönetim kurulu başkanı: "Milletvekili olursam namerdim," diyor.

28.5.1996

ÜÇÜ BİR YERDE

Yazan güzel yazmış, okuyan güzel bayanın da amacı iyi kavradığı belli, en korkunç haberleri bile masal gibi, izleyiciyi gerçeğin acılığından koparıp mutlu mutlu gülümsetecek, ondan haber verirken bile, bu karmaşık, bu çok sorunlu dünyaya yabancılaştıracak biçimde okuyor. Derken sıra (yanılmıyorsam) Alibeyköy'deki bir yangının "öyküsüne" geliyor. Gene tatlı tatlı anlatıyor güzel bayan, dudaklarında varla yok arası bir gülümseme, yangının büyük bir yapıda çıktığını, Alibeyköylülere "korkulu anlar yaşatırken", itfaiyecileri bayağı uğraştırdığını söylüyor, arkasından da ekliyor: "Binada kimse bulunmaması can kaybını önledi."

İşte günün en sevindirici haberi, ama son tümcenin şiirselliği gözlerimi yaşartıyor. Claude Lévi-Strauss'un, *Yaban Düşünce*'nin başında, ilkel denilen toplumların dilindeki şiirli soyutlamalar konusunda verdiği örnekleri anımsıyorum. Örneğin "Kötü adam zavallı çocuğu öldürdü" önermesinin Chinook dilinde "Adamın kötülüğü çocuğun zavallılığını öldürdü" biçimini almasını ya da bir kadının fazla küçük bir sepet taşıdığını belirtmek için "Bir istiridye sepetinin küçüklüğüne beşparmak otu kökleri koyuyor" denilmesini. Ne var ki, bu örneklerde önermenin soyutluğu mantığı kapı dışarı etmiyor. Bizim ökelerimizse, "Gazete okumazsan,

gazete okumamış olursun" gibi yineleme niteliğinde, yani kurulması hiç de gerekli olmayan bir neden-sonuç ilişkisini özne-nesne ilişkisine dönüştürüyor, yani yokluğa, yani olmayana etkinlik kazandırarak "Olmamak artık varolmamayı engelledi," diyorlar. Saçmalığı düşündükçe hem gülüyor hem de sinirleniyor insan, kalkıp gitme gücünü bile bulamıyor.

Böylece, rastlantı bu ya, bunca yıldır etkisinden uzak kalmak için elimden geleni yaptığım ünlü şarkıyı da sonuna dek dinlemek zorunda kalıyorum. Çoğu yaşını başını almış otuz kırk kişi, bayanlar önde, baylar arkada, saygıdeğer şeflerinin karşısında üç uzun sıra oluşturmuş. Kısa bir keman taksiminden sonra şarkı başlıyor. Hem baylar hem de bayanlar öyle, duygulu, öyle içten, öyle özlemli söylüyorlar ki, söylerken öyle sürmeli bir göz süzmeleri, öyle nazlı bir gerdan kırmaları var ki, of çekseler karşıki dağlar yıkılacak. İzleyicileri de kendilerinden geçmiş, yaşlı gözlerle baygın baygın bakarak baş sallıyorlar. Sanatçıları ve dinleyicilerini böylesine büyüleyen dizelere gelince, işte, buyurun:

Bu akşam bütün meyhanelerini dolaştım İstanbul'un,
Seni aradım kadehlerdeki dudak izlerinde.

Kadeh, dudak, mey, meyhane, sarhoşluk, aşk, özlem, uzaklardaki sevgili, hepsi iyi, hepsi güzel de şu "kadehlerdeki dudak izlerinde" sevgili aramanın insanları bu denli duygulandırmasını hiçbir zaman usuma sığdıramamıştım, ama bu akşam büsbütün aykırı görünüyor bana. Gerçekten de öyle değil mi? İşlemi şöyle bir gözlerinizin önüne getirin: önce saçma, gülünç, sonra olanaksız, sonra hastalık, kir ve kimya kokuyor, biraz da mide bulandırıcı! Filmi yapılacak

olsa, gülmekten soluğunuz kesilir. Çok ünlü bir romancımızın dillere destan bir romanında da kellifelli bir avukat evden kaçan karısını bulmak için günler boyu arşiv araştırmalarına girişir, onun arayışı da aynı ölçüde boşuna ve saçmadır, ama hiç değilse onun bunun kirli bardaklarında iz sürmeye kalkmaz. Hadi, o kalktı diyelim, bunca şarkıcı, bunca çalgıcı, bunca dinleyici bunca yıl bu yandançarklı öyküyle nasıl kendinden geçer?

Ben de, tam kendimden geçmek üzereyken, siyasal bir konuşmanın sağlam mantığını destek alıp toparlanmak istiyorum. Yazık ki, renkli camda karşıtına çatan anlı şanlı politikacı, "Bu gereksiz harcamalar tüyü bitmedik yetim ve dullardan kesilen vergilerle yapılıyor!" diye gürleyerek büsbütün tepemi attırıyor. Neden? Bir yazın tutkunu olarak, dulların da kaşla göz arasında tüysüzleştirilivermesine katlanamadığım için mi? Hayır, ben bu "tüyü bitmedik yetim ve dullar" nakaratından oldum olası hoşlanmam: kötü politikacıların en erimsiz, en saptırılmış deyimidir. Dul ölür, yetim sürünür, kılları bile kıpırdamaz, ancak birbirleriyle tepişirken, birbirlerini hırsızlıkla suçlarken, bir söylev kanıtı olarak anarlar onların adlarını. Ama eskiden dulun ve yetimin "hakkı"ndan söz edilirdi hiç değilse, böylece, dolaylı bir biçimde bile olsa, onların da bu ülkede bir yerleri ve birtakım hakları bulunduğu kesinlenmiş olurdu. Şimdi, dağından ormanına, her şey paylaşılmaya, yurttaşın değeri parasıyla ölçülmeye başladıktan sonra, ünlü politikacı "hakkın" yerini "kesilen vergilere" vermeyi yeğliyordu. Gene de, belki yalanda o da olur ya, dulluktan ve yetimlikten henüz vergi alınmadığını bilmesi gerekmez miydi? Gerekirdi kuşkusuz, güngörmüş politikacımız savurganlıkların en korkuncunun anamalı elinde tutanlardan alınan ya da başkalarından toplanıp onlara aktarılmayan vergilerle

yapılan savurganlık olduğunu bilmez miydi? Ancak bu akşam herkes beni çileden çıkarmaya yemin etmiş olmalıydı.

*

Tüm bunlar bir saat içinde olup bitti. Renkli camı bırakıp odama döndüm. Dönerken, büyük romancılarımızın gökten inmediklerini düşünüyordum.

4.6.1996

UZATI

Nedir uzatı? Konudan uzaklaşan söylem, sözün gereksiz yere uzatılması. Bir de yapıtında aynı tutumu benimseyen romancı ya da öykücünün edimi, bu edimin ürünü olan söylem parçası. "Romancı hiç böyle saçmalık yapar mı?" demeyin, yapar. Bir olayı anlatırken, bir nesneyi, bir kişiyi ya da bir görünümü betimlerken, birden anlatının doğal akışını keserek düşünsel açıklamalarda bulunmaya, söz ettiği olay ya da kişilere ilişkin görüşlerini sıralamaya başlar, hatta, Montherlant'ın yaptığı gibi, kendi yaratıp kendi konuşturduğu roman kişisine yanıt yetiştirmeye kalktığı bile olur: Fréville'deki en zor günlerinde, kendisini başından atmak için buralara yollamış olan dayısının "pratik" olmadığını düşünen zavallı Léon de Coantré'yle dalga geçer, her şey olup bittikten sonra, okuruna göz kırparak "Ya siz, sayın kont, siz çok mu pratiksiniz?" diye sorar ona. Ama ister okur ya da kahramanla dalga geçmekte kullanılsın, ister birbirinden ilginç bilgiler vermekte, uzatı her romancı için de çekici bir anlatı öğesi değildir. Tam tersine, özellikle çağcıl romancılar ellerinden geldiğince uzak dururlar ondan. Flaubert'in uzatı oranını sıfıra düşürmek için kendini zorladığı sezilir. Bir Malraux'nun, bir Hemingway'in yapıtlarında uzatıya pek rastlanmaz. Bir Alain Robbe-Grillet'nin uzatıya başvurması için roman anlayışını tümden yadsıması gerekir.

Şu var ki, bugün bayağı gözden düşmüş olmasına karşın, uzatının da bir sanat olduğunu ve büyük uygulayıcıları bulunduğunu yadsıyamayız. Örneğin Balzac en büyük uzatı ustalarından biridir. Hiç kuşkusuz, o da keser anlatının akışını, ama uzatıya başvurarak öyle gözlemler belirtir ki, bu sapmadan çok da rahatsız olmazsınız. Daha niceleri arasında, *Memurlar*'daki şu "bürokrasi" uzatışı gerçekten uzundur, bir roman kesiti değil de tarihsel, siyasal, toplumbilimsel bir çözümleme okuduğunuzu sanırsınız. Gene de, hele yöneticilerin rapor sunma ve rapor isteme tutkusundan söz ederken, sürükleyici bir oluntu gibi bağlar sizi: "Fransa bunca güzel rapora karşın batıyor, eylem yerine söz üretiyordu. Fransa'da yılda bir milyon rapor yazılıyordu! Bu nedenle de bürokrasi egemendi ya!" Öte yandan, *İnsanlık Güldürüsü*'nün genel yapısı bir ölçüde uzatıyı uzatı olmaktan çıkarır, en azından ikinci derecede bir uzatı durumuna getirir: ana yapıtın içinde yer alan her romanın bir başka anlatıcısı bulunduğundan, uzatı Balzac'ın kendisinin değil, anlatıcısının başvurduğu bir yoldur, dolayısıyla yapıtın bir iç öğesidir.

Bu açıdan bakılınca, en büyük uzatı ustalarından birinin de Sait Faik olduğu söylenebilir. Bilindiği gibi, büyük öykücümüzün olgunluk dönemi öykülerinin hemen hepsi, anlatılan olayı yaşayan, gören, dinleyen, okuyan, ama her zaman yorumlayan, yorumlarken de "söylenip duran" birinin ağzından (ya da yazısından) yansır bize: "Milyonluk şehirlerde yaşasa, insanoğlunun içinde yalnızlık, kendi içine çekilme, sinme günleri doludur. Bitişik doğmadığımıza göre, içimizdeki sevinçleri, kederleri başkalariyle her an paylaşmamıza imkân mı vardır? En yakınlarımızdan bile bucak bucak kaçtığımız, derdimizi kimselere söyliyemediğimiz günlerimiz olmaz mı?" Böylece, öykü, bir baştan bir başa, insan ve dünya

üzerine gözlemlerden oluşan bir uzatı biçiminde eklemlenir, uzatı öykünün değil, öykü uzatanın öğesiymiş gibi görünür. Ne olursa olsun, gene yapı gereği, dönüşmüş bir uzatı ya da, isterseniz, uzatı biçiminde bir öykü söz konusudur.

Henry de Montherlant böyle inceliklerle oyalanmaz, bunca büyük öncünün çağdaşı olmasına karşın, eski geleneği izler; üstelik, uzatılarını eveleyip gevelemeden, doğrudan doğruya yazar kimliğiyle, hem de her fırsatta, her amaçla sokar araya: dünya ve insan üzerine genel gözlemlerde bulunmak için, toplumu eleştirmek için, kahramanlarını ya da çağdaşlarını alaya almak ya da yüceltmek için, hatta duygusallığından dolayı okurdan "özür dilemek" için. Ama yakışık diye de bir şey vardır: uzatı Montherlant'a yakışır. Öyle ki, "Sırası mı şimdi olayın akışını kesmenin!" demezsiniz hiçbir zaman; tam tersine, Montherlant yer yer öyle gözlemlere girişir ki, arkanıza yaslanır, tiryakiyseniz, yeni bir sigara yakar, bir kez daha okumak istersiniz; kimi zaman da baştan okumak bile yetmez. Örneğin ben *Bekârlar*'daki nice ilginç uzatıdan birini haftalardır ikide bir baştan okumak gereksinimini duyuyorum.

Romanı siz ya da ben yazmış olsak, araya böyle bir uzatı sokmak usumuzdan bile geçmezdi belki, ama Montherlant'ın ne yapacağı belli mi olur: M. de Coantré'yi bulvarlarda dolaştırırken, *Le Matin* gazetesinin önünde, ağızlarından salyalar akıtarak, Fransa Bisiklet Turu'nun o günkü sonuçlarını izleyip defterlerine geçiren genç ve orta yaşlı adamlardan söz ediyor, sonra, uzatıya bir uzatı daha katmak pahasına, "Hepsi de, üç haftalık bir basın kampanyasından sonra, Fransa için en kötü anlaşmaları bile hiç duralamadan onaylayabilirdi; ama, bu akşam, sıralamada bir Fransız başa geçti diye gözleri yuvalarından fırlıyor," diye ekleyerek adamların yurtseverliğinin

ölçüsünü veriyor, sonra da, hiçbir şey olmamış gibi, Léon de Coantré'nin akşam gezintisine dönüyor.

*

Bekârlar'ı ben çevirdim; bu nedenle, Coantré'lerle Coëtquidan'ların serüvenini sonuna dek izlemenizi önerecek değilim, ama, şu 1996 yılında, Montherlant'ın 1930'lardan kalma, kısacık uzatışının ışığında, yurt ve ulus sevgisinin türleri ve düzeyleri üzerinde bir kez daha düşünmenizi coşkuyla salık veririm.

11.6.1996

SİKKE VE DOLAR

Her şeyin açıklamasını tarihte aramak sakat bir tutumdur; açıklamaları eksik ya da yanlış bir tarih bir bilgisine dayandırmak daha da sakattır; tarihi hep aynı biçimde yaşanması gereken bir gerçeklik gibi sunmaksa, sakatlığı da aşar. Ama üç tutumun üçünü birden benimseyenlerimiz bile çıkıyor. Kültür bakanımız Agâh Oktay Güner de, en azından *İstanbul Kanatlarımın Altında* adlı filme ilişkin demeçlerinde, aynı yönelimi paylaştığını göstermekte. Hatta, *Cumhuriyet*'te (9.6.1996) "Zavallılar ve Gafiller Sürüsü" başlığı altında özetlenen konuşmasından da anlaşıldığı gibi, herkesi geride bırakıyor bu konuda. Neden derseniz, tarihi yaşanan bir gerçeklik sayanlar bile, arada bir belgelerin tanıklığına başvurma gereksinimini duyarlar, oysa bakanımızın demeçlerinin tek somut göndergesi *İstanbul Kanatlarımın Altında*, onu da hiç görmemiş. Hiç görmediği bir filmin sağladığı olanaktan yararlanarak toplumumuzu "kendi kültür değerlerine karşı tam bir yabancılaşma ve şuursuzluk içinde zaman tüketen bir kalabalık" olarak niteliyor ve hem bu "zavallılar sürüsü"nden uzaklığını hem kendi yerinin özelliğini vurgulamak için, "Ben tarihimin büyüklüğüne inanıyorum, milletimin büyüklüğüne inanıyorum. Osmanlı sarayında asla cinsi sapıklık olmamıştır," diye kesip atıyor, yani, açık

açık, bilgi karşısında inancın üstünlüğünü kesinliyor. İnancı da, söylemeye gerek var mı, bilmem, paşa gönlüne göre düzenliyor: Ben böyle diyorsam, böyledir. "Tarihim... Milletim..." diye konuşmasından da belli değil mi?

Ünlü bakanımızın tam olarak tarihte, yani geçmişte yaşadığı sonucunu mu çıkarmalı bundan? Hayır. "Millet"imizi "yabancılaşma ve şuursuzluk içinde zaman tüketen" kalabalık olarak tanımladığına, Osmanlı sarayının prenslerinin cinsel sapıklıktan arınmış olarak üç kıtada at koşturdukları dönemde de "millet" kavramı bile doğmamış olduğuna göre, ya büyüklüğüne inandığı milletin bizimki olmadığını kesinlemek gerekir ya da kendisinin geçmişte bile değil, gerçeklikten soyutlanmış, düşsel bir tarihte yaşadığını.

Osmanlı'nın "milletimizin büyük iftiharı, dünyanın tanıdığı en soylu, en ehil, en namuslu aile" diye nitelenmesi daha çok ikinci olasılığı doğrulamakta. Ancak birtakım sorular da getirmiyor değil. Dünya, söylenenin tersine, Osmanlı'yı "en soylu" aile diye tanımasa bile, biz öyle tanıyalım, taht uğruna kardeş ve oğul boğdurtmayı da bunun kanıtı sayalım, ama "en ehil" ve "en namuslu" nereden çıkıyor? Büyük ailenin üyelerinden kiminin savaşta, kiminin güreşte, kiminin marangozlukta, kiminin sazda ve sözde üstün başarılar sağladığı doğru; ne var ki, ilgi alanları böylesine çeşitlenince, "ehil" niteliği bir hanedan özelliği olmaktan çıkar. "En namuslu" için de böyle: örneğin Vahdettin hanın Mustafa Kemal ve arkadaşları için ölüm fermanı çıkarması İngiliz dostlarına verilen sözün yerine getirilmesi bakımından bir namusluluk gereği. Kurtuluş Savaşı sonunda ülkesini bırakıp kaçması yiğitliğin dokuz kuralının dokuzunun birden uygulanması sayılabilir, ama tüm aile neden "en namuslu" olsun ki?

Namusu basamaklandırmak niye? Agâh Oktay Güner'in ailesi daha az mı namuslu? Benim ailem daha az mı namuslu?

Agâh Oktay Güner, Türkiye'de dil devrimi girişimiyle "nesiller arasındaki köprünün yıkıldığını, dünyanın hiçbir yerinde Türkiye'de olduğu gibi kendi klasiklerini sözlük yardımıyla okuyan bir aydın tipi bulunmadığını" söylerken de gerçeklerden soyutlanmış bir dünyada yaşadığını kanıtlamakta. Öyle ya, Osmanlıcanın yalnız artsüremlilik içinde değil, eşsüremlilik içinde de bildirişimi zorlaştıran bir yapay dil olduğunu, hiçbir biçimde Türkçenin bir evresi sayılamayacağını bir an için unutsak bile, gerçek tarihin her şey gibi dillerin de zaman içinde değiştiğine tanıklık ettiğini yadsıyamayız; neredeyse "klasik" kavramının kendisiyle özdeşleşmiş eskil Yunan yapıtlarının bugün "ölü" sayılacak oranda değişip dönüşmüş bir dilde yazılmış yapıtlar olduğunu da, dünyanın birçok yerinde, bu arada Batı Avrupa ülkelerinde, ancak sözlük yardımıyla, hatta çevirilerinden okunan nice klasikler bulunduğunu da.

Yazınlar (örneğin masallar), savaş (örneğin ok, kılıç, kalkan kullanımı), oyun (örneğin güreş ya da futbol), yeme içme (örneğin alkol) biçimleri gibi ekinsel veriler arasında halktan halka öylesine belirgin bir süreklilik gözlemlenirken, Agâh Oktay Güner'in "Evrensel kültür diye bir şey yoktur. Evrensel değerler vardır," diye kesip atarak örneğin ekmeği, tereyağını, futbolu ve kitabı bize atalarımızdan gelen yüce Türk kültürünün özgül öğeleri mi, yoksa yalnızca birer evrensel değer mi saymak gerektiği konusunda bizi ikircilliğe düşürmesine gelince, kendisiyle aynı dünyada yaşadığımız konusundaki kuşkularımızı büsbütün artırıyor. Bu bakımdan, "En büyük mutluluğum Müslüman ve Türk kimliğimle mezara

gitmek olacaktır," diye buyurması, ölümü bir "asude bahar ülkesi", mezara ayaklar önde ve yere koşut biçimde gitmeyi bir Kâğıthane safası olarak düşündüğünü göstermesi yanında, hiç değilse yaşamın son anında titreyip kendine dönerek bu ülkenin insanlarının yüzde doksan dokuzunun doğal kimliğine kavuşma, yani yanılsamadan gerçeğe gelme özleminin anlatımı olarak da ilginç geliyor bize.

Ama, 1996 Türkiye'sinde, sikkenin bir yüzü de dolar: bunca seçkin kazıbilimci, sanat tarihçisi ve mimarımızın yayımladığı bildiriyi okuduktan sonra (*Cumhuriyet*, 15. 6-1996), gözlerimiz açılır gibi oluyor: ünlü bakanımızın kendisine bağlı olan Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Yüksek Kurulu'ndan "Türk-İslam mimari örneklerinin yıkılmadan onarılma kuralından vazgeçilmesi" vb. türünden kararlar çıkabildiğine göre, daha niceleri gibi o da bugüne tarihten, anamala Müslüman ve Türk kimliğinden daha çok değer veriyormuş izlenimim uyandırıyor insanda.

Ne dersiniz, bu yıllanmış millet, tarih ve dil söylemleri anayolda anamalın gemisini daha çabuk ve daha kıyak yürütmek amacıyla, biz garibanlar için yinelenen köse masalları olmasın?

18.6.1996

ROMANIN DEVLERİ

"Yaşayan dünya yazarları arasında size göre en önemli ilk on romancı hangileri?" Böyle bir soru karşısında ne yaparsınız? İsterseniz, yanıtı ben vereyim: bir kez, yazın alanında eleme ve basamaklandırma içeren tüm sorular gibi bu soruyu da saçma ve başkaldırtıcı bulursunuz; sonra, karşınızdakinin dayatmasıyla, her şeye karşın, bir yanıt oluşturmaya girişince, eleme işleminden hiç mi hiç hoşlanmamanıza karşın, "on" sayısı gözünüze fazla görünmeye başlar. Koca dünya yazınında on romancı sayamayacağınız için mi? Hayır. Ama böyle bir soru ister istemez dünya yazınının gelmiş geçmiş büyük romancılarını getirir usunuza; "yaşayan" sözcüğü de, sonuna gelmiş olmanıza karşın, tüm yirminci yüzyıl romancılarını çağrıştırır; böylece, birbiri ardından, çağdaş anlatı sanatının öncüleri geçer belleğinizden: James Joyce, Virginia Woolf, Proust, Gide, sonra günümüze daha yakın olanlar: Malraux, Borges, Faulkner, Hemingway, Sartre, Camus, Queneau ve tıpkı bunlar gibi dünyamızdan göçmüş olan birçokları. On sayısı işte bundan sonra, neredeyse içgüdüyle, bu anımsadıklarınız düzeyinde "yaşayan" romancılar aradığınız için fazla yüksek bir sayı gibi gelir size; hemen yanıt veremeyeceğinizi anlar, birkaç günlük bir süre istersiniz. Verirler. Gene de çok bocalarsınız.

Lausanne'da yayımlanan haftalık *L'Hebdo* dergisinin (2. 5. 1996) bu kentte düzenlenen kitap sergisi nedeniyle yaptığı soruşturmada kendilerinden bu soruya yanıt istenen on sekiz kişinin hepsi de aynı türden zorluklarla mı karşılaştı? Bu soruyu yanıtlamak da zor. Dergi bu soruşturmanın uluslararası bir soruşturma olmasını istemiş, on sekiz ülkenin (Rusya, Belçika, Güney Afrika, Hindistan, Arjantin, Danimarka, Büyük Britanya, Fildişi, Mısır, Senegal, İsviçre, Kebek, İspanya, Fransa, Almanya, Meksika, Türkiye, Amerika Birleşik Devletleri) on sekiz ünlü gazetesinden birer yazın eleştirmenine yöneltmiş sorusunu (bu arada, yanlış bir yönlendirmeyle olacak, *Cumhuriyet* yazarı olarak da bula bula beni bulmuşlar), bu da, ister istemez, işin içine birbirinden çok değişik tutumların ve ölçütlerin girmesine yol açmış.

On sekiz eleştirmenin tek tek yayımlanan dizelgeleri gözden geçirildiği zaman hemen görülüyor durum: kimileri, soruşturmayı bir yarış biçiminde değerlendirdiklerinden olacak, ağırlığı kendi ülkelerinin, kendi bölgelerinin yazarlarına vermişler, kimileriyse, yansız davranmak düşüncesiyle, tam karşıt tutumu benimsemişler (ben de ikinciler arasında yer aldım: Türkiye'den tek bir yazarı, Melih Cevdet Anday'dı, hem de dizelgemin sonunda andım). Ancak, sonuçlara bakıldığı zaman, ulusçuluk ve bölgecilik eğilimlerini de aşan bir şeyler sezinleniyor. Örneğin böyle bir soruşturma sonunda, Gabriel Garcia Marquez'in on sekiz eleştirmenden on üçünün oyuyla başta yer alması doğal, onu dokuz oyla Milan Kundera'nın, altı oyla Umberto Eco'nun alması da doğal, ama arkadan beş oyla Salman Rushdie'nin gelebilmesi şaşırtıyor insanı, dört oy alanlar arasında, Mario Vargas Llosa ve Paul Auster'in yanında Soljenitsin'in yer alabilmesi de, yetmişli yılların başından beri birbirinden ilginç romanlar yazan Michel Tournier'yi

benden başka hiç kimsenin anımsamamış olması da şaşırtıyor (Ben onu dizelgemin en başına koymuştum).

İlk bakışta, pek de önemsemiyorsunuz böyle bir sonucu, aynı konu çevresinde bir başka soruşturmanın bambaşka bir sonuç verebileceğini düşünüyorsunuz. Ama gerçekten öyle mi? *L'Hebdo* en azından gazete ve dergi seçiminde titiz davranmış, *Le Monde, Der Spiegel, El Pais, El Ahram, The New Yorker* ve *Cumhuriyet* gibi yayınların yazarlarına yöneltmiş sorularını; aynı sorunun daha çok yazara ya başka yayınların yazarlarına sorulması durumunda, sonuç değişir miydi? Pek de değişmezdi belki. Çünkü, soruşturmada öne çıkan yazarların büyük çoğunluğunu ya belli bir olayın kahramanı olmuş (Soljenitsin, Salman Rushdie), ya Nobel kazanmış (Saul Bellow, Toni Morrisson, Soljenitsin, Marquez, Necip Mahfuz) ya da tek bir yapıtla uluslararası olağandışı bir ilgi toplamış (Günter Grass: *Teneke Trampet*, Marquez: *Yüz Yıllık Yalnızlık*, Eco: *Gülün Adı*, Kundera: *Varolmanın Dayanılmaz Hafifliği*, Rushdie: *Şeytan Ayetleri*, vb.) kişilerin oluşturması, günlük ve haftalık basının yazın alanında bile her şeyden önce güncele, "olaysal"a değer verdiklerini, bu alanda da kendi tanrılarını kendisinin yarattığını gösteriyor. Soruşturmada öne çıkmış tüm yazarların değerinden kuşku duyduğum için mi söylüyorum bunu? Hayır, soruşturmada en çok on üç, en az üç oy almış yazarlardan Marquez, Eco, Auster benim dizelgemde de var, ama, belirttiğim gibi, günceli ve olaysalı öne çıkaran iletişim evreninde, yazarların ve yapıtların değerlendirilmesinde ilk ölçütün yazınsal ve düşünsel değerler olduğundan kuşkuluyum. Sık sık tanık oluyoruz, ulusal düzlemde olduğu gibi uluslararası düzlemde de bir ya da birkaç kişi öne çıkarılıyor, bir yapıtla büyük yazar olunuyor, etkin iletişim evreni bunları konuşarak, hep bunlar çevresinde dönerek görevini

yerine getirmiş olmanın hoşnutluğu içinde rahat ediyor. Söz konusu ettiği büyükler arasına bir Hintli ya da bir Afrikalı girdi mi daha da rahatlıyor, çünkü böylece yansızlığını kanıtladığını sanıyor. Tüm söylemler birkaç kişi çevresinde dönüp duruyor, her şey kolaylaşıyor böylece. Hele bir de en kolayın en büyük olduğuna karar verilince! Ne var ki, yazınsal yaratım da, yazınsal iletişim de böyle bir yıldız dizgesiyle bağdaşmaz, çünkü, büyük yalnızlık ve sessizlik çağlarında olduğu gibi, bu gürültü ve kalabalık çağında da yazın hep kendi yasalarına göre gelişir, öz oğullarını gene kendi yasalarına göre büyütür.

Elli yıl sonra, *L'Hebdo*'nun dizelgesinden kaç kişi 1990'ların önde gelen romancıları arasında sayılır dersiniz? Bir, iki, bilemediniz, üç.

25.6.1996

GÖKKUŞAĞI TÜMENİ

Claude Lévi-Strauss, *Le Totémisme aujourd'hui*'sinde, Amerikalı budunbilimci R. Linton'ın yaşadığı bir olayı ve bu olaya ilişkin gözlemlerini aktarır.

Birinci Dünya Savaşı sırasında, Linton'ın gönderildiği 42. Tümen Birleşik Devletler'in çok değişik eyaletlerinden gelme birliklerden oluşmuştur; Genelkurmay "Gökkuşağı Tümeni" diye adlandırır onu. Başlangıçta, birliğin adı üstünde pek durulmaz, ama, Fransa'ya gelinince, birden günlük kullanıma sokulur. Askerler, hangi birlikten oldukları sorulunca, "Ben bir Gökkuşağı'yım," derler. 1918 Şubatı'na doğru, yani tümenin Gökkuşağı adını almasından beş altı ay sonra, gökte gökkuşağının belirmesi birlik için uğur sayılır. Üç ay sonra, birlik ne zaman bir eyleme geçecek olsa, hava koşullan ne olursa olsun, birileri bir yerlerde bir gökkuşağı gördüğünü söyler. 1918 Mayıs'ında, komşu tümenin askerlerinin araçlarını Özgürlük Anıtı belirtkesiyle (*emblème*) süslediklerini görünce, Gökkuşağı Tümeni'nin üyeleri de gökkuşağı belirtkesini benimserler, yani komşudan ayrılmak için komşuya öykünürler. Üstelik, aradan birkaç ay geçmeden, herkes üstünde taşır belirtkeyi. Öteki Amerikan birlikleri de üç aşağı beş yukarı aynı yolu izler: her birinin kendi belirtkesi vardır. Böylece, savaşın sonunda, Avrupa'daki Amerika Birleşik Devletleri ordusu, "her biri

kendine özgü düşünce ve uygulamalarla nitelenen, özellikleri iyice belirlenmiş ve çoğu kez birbirini kıskanan bir dizi topluluk biçiminde" örgenlenmiştir.

Genellikle bizim "birlikberaberlik" dediğimiz şeyin gözde ortamı olan topluluklar arasında, üstelik yabancı ülkelerde, yani bu hep aranan durumun en iyi yaşandığı söylenen uzamlarda, böyle bir ayrılma ve seçilme eğilimi gerçekten şaşırtıcı bir olgu. Ama, Lévi-Strauss'un verdiği özetten çıkardığımız kadarıyla, Linton işin bu yönü üzerinde oyalanmaz. Budunbilimci kimliğine uygun olarak, başka saptamalarda bulunur:

1. Burada kendi bireyselliğinin bilincinde olan topluluklara ayrılma söz konusudur;

2. Her topluluk bir hayvan, nesne ya da doğal olayın adını taşımaktadır;

3. Yabancılarla konuşmalarda, bu ad bir belirtme terimi olarak kullanılmaktadır;

4. Belirtke hem ortak silah ve araçlar üzerinde hem kişisel süs olarak kullanılmakta, başka topluluklarca kullanılması da yasaklanmaktadır;

5. Adı alınan şeye ve imgesine saygı duyulmaktadır;

6. Bulanık bir biçimde bile olsa, belirtkenin koruyucu işlevine ve belirti değerine inanılmaktadır.

Linton, bu saptamalardan sonra, uygarlaşmamış ya da ilkel denilen bir toplumda böyle bir durumla karşılaşınca, araştırmacıların büyük çoğunluğunun bu inanç ve töreleri totemciliğe bağlamakta duralamayacağını söyler. Böylece, XIX. yüzyıldan beri nice budunbilimcinin coşkuyla paylaştığı totemcilik kuramının temelsizliğini somut bir örnekle kanıtlamış olur.

Ama azıcık düşündünüz mü ister istemez başka sorular üşüşür usunuza. Gökkuşağı Tümeni'nin öyküsü yalnızca totemciliğin temelsizliğini mi kanıtlar? Bizim uygar

çağcıl dediğimiz toplumlarda da çok yaygın ve çok köklü bir yönelimin saymacalığını kanıtlamaz mı? Demirel'in atından Özal'ın arısına, Türkeş'in "üç hilal"inden zavallı Feyzioğlu'nun koçuna, nice belirtkeler 42. Tümen'in gökkuşağından çok mu farklıdır? Hatta bunlar zaman zaman daha da keskin, daha da saltık belirtkeler değil midir? Hepsi de, aynı ölçüde yüzeysel ve saymaca bağıntılarla, insanları birbirinden ayırmaz mı? Daha saltık tutumlarla, aynı ulus içinde bile, kimi "kendi", kimi "düşman" diye nitelenmez mi? Hem de nasıl! Kimi maçların, kimi siyasal gösterilerin sonunda sık sık tanık oluruz buna. Üstelik, bu karşıtlıklar hem yüzeyseldir hem çelişkin. Gökkuşağı Tümeni kimliği, gereğinden fazla benimsenince, Amerikan Ordusu kimliğini zayıflatır, belirtkeler de zayıf kimlikleri özde güçlendirmez hiçbir zaman. Geçen perşembe, yüzünüze güller, Maçka'dan Şişli'ye dek yürüdüm, Teşvikiye, Rumeli ve Halaskârgazi caddelerinde, mağazaların yüzde doksanı kocaman bayraklar asmıştı, ama yüzde sekseninin adı yabancıydı. Kapılarından girip de patronlarıyla konuşmanız durumunda, yabancı anamalı, küreselleşmeyi, Osmanlıcayı, kısacası ulusallık kavramıyla çelişen ne varsa, hepsini coşkuyla savunduklarını görmeniz de olanaklıydı. Neyi gösterirdi bu? Montherlant'ın Fransa için en kötü antlaşmaları gözlerini bile kırpmadan onaylayabilirken, bisiklet yarışında bir Fransız öne geçti diye kabar kabar kabaran Parislileri gibi, çoğu kez ayrımına bile varmadan, göstereni gösterilenden, görünüşü gerçekten, biçimi içerikten üstün tuttuklarını.

Belki de hep böyle değildi işler, genellikle bir hayvana, bir nesneye ya da bir doğa olayına gönderen topluluk adları, başkasından uzaklaşma, başkasıyla karşıtlaşma yönelimini

dile getirmek şöyle dursun, ona ulaşma, onunla kaynaşma atılımının belirtisiydi. Örneğin geleceğin kent kurucusunu emziren kurt söyleni, örneğin tüm evreni uçsuz bucaksız bir akrabalık örgüsü, gökle yeri de tüm insanların ve tüm nesnelerin ilk ataları sayan Maori inancı ve daha nice söylen ve inanç da bunu esinler gibi. Ne var ki, bugün içeriklerinden boşalmış oldukları ya da "Gökkuşağı Tümeni" gibi çok cılız içeriklerden doğdukları için, tüm boş biçimlerin oynadığı oyunu oynuyorlar bize: "aynı"yı "ayrı", "ayrı"yı "aynı" diye benimsemeye zorluyorlar. Güçlerine de hiç diyecek yok!

Göstergeler karşısında usumuzu kimliğimizi korumamız gittikçe zorlaşıyor.

2.7.1996

SÖZLER YERİNİ BULMAZSA

Konfüçyüs, binyıllar ötesinden, "Adlandırmalar doğru olmazsa, sözler yerini bulmaz; sözler yerini bulmazsa, devlet işleri yürümez," diye seslenir bize; arkasından, sözlerin yerini bulmamasının dinden sanata, yargıdan günlük edimlere değin her alanda yol açacağı aksaklıkları sıralar. Bilgeliği bile sözlerin yerinde kullanılmasına bağlar: bilge, sözleri yerinde kullanmaya, kullandığı zaman da birer eylem olarak gerçekleştirmeye özen gösteren kişidir. Ama sözlerin kullanımı her toplumda kurallara bağlanmıştır. İlkel denilen kimi toplumlarda bile, sözün kullanımının hem iyice sınırlandığı hem de sıkı kurallara bağlandığı bilinir.

Bizim toplumumuzda da, en azından yakın dönemlere değin, her şeyin her yerde söylenmediğini, söylense de hep aynı biçimde söylenmediğini biliriz. Kimi tarikat şeyhlerinin müritlerine zaman zaman haftalarca sürebilecek "dil oruçları" verdiğini duymuşuzdur; Anadolu'nun değişik bölgelerinde, yeni gelinlerin kaynataları, kaynanaları ve başka büyükler önünde "gelinlik ettiklerine", yani onların bulunduğu yerlerde konuşmadıklarına, yanıt vermek kaçınılmaz olunca da ancak baş devimleriyle yanıt verdiklerine çoğumuz tanık olmuşuzdur. Her çevrenin kendince yasak (ya da tabu) sözcükleri bulunduğu da, söylenecek kimi

sözcüklerin kötü etkisine karşı gene sözcüklerle koruyucu önlemler alındığı da bildiğimiz bir şeydir: örneğin benim annem, kötü kokulu ya da çirkin görünüşlü bir yer, nesne ya da kişiden söz etmek zorunda kalınca, söze "Yüzünüze güller," diye girmeyi hiç unutmazdı. Hiç kuşkusuz, daha pek çok önlemden, pek çok sınırlamadan söz edilebilir. Ne olursa olsun, neredeyse tüm toplumların sözün ölçülü ve yerinde kullanılmasına önem verdiği kesin.

Sıradan anlatılar ve oyunlar da toplumların Konfüçyüs'ün çağrısına uymakta ne denli haklı olduklarını kanıtlar bize. Öyle ya, biraz yakından bakılacak olursa, bu yapıtların büyük çoğunluğu sözlerin yerinde ve zamanında kullanamamasından doğan yıkımları sergilemek için yazılmış gibi bir izlenim uyandırır. Geçen gün bir Yeşilçam filmini bir süre izleyeceğim tuttu, gözlemim bir kez daha doğrulandı. Genç bir hanım genç bir adamla yakın bir ilişki kurar, ilişki de meyvasını vermekte gecikmez: nurtopu gibi bir kız çocuğu. Ne var ki, daha durum anlaşılmadan, genç adam o kentten ayrılmak zorunda kalır, genç hanım da, genç adamın ardına düşmeyi, ona bir kızı doğduğunu söylemeyi gururuna yediremediği için, en gurur kırıcı aşağılamalara katlanır, ama yoksul, yaşlı ve hasta bir adamla evlenip kızını büyütür; tam rahat edeceği sırada da ölüm gelip kapıya dayanır; bu kez, kadının candan bir dostu olan bir hanım, kızının varlığından habersiz, ama parasal açıdan iyice yükünü tutmuş babayı bulup her şeyi anlatır; tam işler düzelmek üzereyken, mutsuz annenin dostu gecikmiş babaya çok önemli bir uyarıda bulunur: genç kız bunu hiçbir zaman bilmemelidir.

"Kendi yavrumdan onun öz babası olduğumu gizleyecek miyim?" diye sorar adam.

"Evet," der ölmüş kadının dostu, "Perihan bir an bile annesinin hafif bir kadın olduğunu düşünmemeli; bu nedenle de gerçek babasının siz olduğunuzu öğrenmemeli."

İşte böyle! Sözler olgulara denk getirilse, gerçek zamanında ve olduğu gibi söylense, her şey yolunda gidecektir, ama, hayır. "Başımıza ne geliyorsa, sözlerin olgulara uydurulmamasından geliyor," dersiniz ister istemez. Bu kadarla kalsa, gene iyi! Durmamacasına konuşulur bu arada, söylenmesi gerekenin söylenmesini önlemek için aşırı oranda söz üretilir, işler büsbütün karışır, bunalıma yeni bunalımlar eklenir. Öyle ki, elinizde olmadan, aşırı söz üretimiyle sözlerin "yerini bulmaması" arasında dolaysız bir bağıntı kurmaktan kendinizi alamazsınız. Gerçek de budur.

Hiç kuşkusuz, birkaç yıl öncesinin en büyük kitle partisinin başına getirilen bayan Çiller'in ö gün bugün kitleler önünde yaptığı tüm konuşmaları bir araya getirseniz de "Ya bitecek, ya bitecek" ya da "Can verilir, çakıltaşı verilmez" türünden yinelemeleri atarak öğeleri birbirine bağlı bir metin oluşturmaya kalksanız, on altı sayfayı geçemezsiniz; aynı işlemi Erbakan hocanın aynı süre içinde yaptığı konuşmalara uygulasanız, "taklitçiler", "batıllar", "rantiyeciler", "siyonistler", vb. çıktıktan sonra, otuz sayfaya zor ulaşırsınız, ama, işte, bir araya gelip el sıkışarak ağız değiştirmelerinden sonra, her iki önderin de hem gereğinden fazla konuştukları hem de (belki biraz da bu yüzden) kendi kuşkulu doğrularının bile berisinde kaldıkları iyice ortaya çıktı: eski söylem yeni söylemi, yeni söylem eski söylemi yalanlıyor, bu da yalnız söylemlerin içeriğine değil, söyleyenlerin kişiliğine de gölge düşürüyor. Nedeni açık: söz varlığın uzantısıdır. Malraux, "insan yaptığı şeydir," diyordu, ama, Konfüçyüs'ün bilgesinin sözlerini birer eylem olarak gerçekleştirmeye çalışmasına bakılırsa, insan

söylediği şeydir de: sözlerimiz, göndermede bulundukları nesneleri ve olguları yanlış tanımladıkları, saptırdıkları, birbirine eklendikçe çeliştikleri zaman bile, bir anlam, bir bildiri iletirler ister istemez; hiçbir şey söylemeseler de bizi söylerler. Erbakan ile Çiller de, söylemlerinin iyiden iyiye karışıp çeliştiği şu son günlerde, hiçbir zaman tanımlanmadıkları ölçüde iyi tanımlanıyorlar: şimdi, değiştikleri ölçüde çelişen sözlerinin ışığında, apaçık görüyoruz kimliklerini.

Perihan eninde sonunda gerçek babasının kim olduğunu öğrenir.

9.7.1996

ÖZGÜRLÜK İMGESİ

Flaubert'in *Bouvard ile Pécuchet*'sinde, Chavignolles bucağının tecimen belediye başkanı Foureau, demir bilekli yönetici özlemi çeker hep, kendisi için de bucağını demir bilekle yönetmesini sağlayacak yetkiler ister. Böyle bir adamın özgürlüklerden hoşlanmamasından daha doğal bir şey olamaz. O da hoşlanmaz, sözünü bile duymak istemez. "Namuslu adamın özgürlüğe gereksinimi yoktur!" diye kesip atar. Namus nedir onun için? Özgürlüğe hangi değerler adına karşı çıkar? Sıkışınca 1848 devriminden yanaymış gibi görünmekten çekinmediğine göre, demir bileğin kaynağından çok, sertliği çeker onu ; örneğin, yerini alacak yönetimin daha sert olması koşuluyla, krallık yönetiminin yıkılması pek de canını sıkmaz. Tek isteği belediyesini yönetip tecimini geliştirdiği düzenin sürmesidir: ayaklanmadan korkar, işçilerin palazlanmasından, kiracıların azıtmasından korkar. Kısacası, Foureau namus kavramını hiçbir aşkın değere bağlamaz.

Namuslu adam için gerekli olmadığını söylediği özgürlükten ne anladığına gelince, Flaubert bunu yalnızca sezdirmekle yetinir: şu ya da bu biçimde "namuslu adam"ın rahatını kaçırabilecek, şu ya da bu biçimde "namuslu adam"ın içine kuşku düşürebilecek her şey. Özlemini duyduğu bir yetki: bucağının yollarını sakıncalı "yolculara yasaklama hakkı"

bir ölçüde gösterir bunu: yer değiştiren (dolayısıyla belli bir devinimi, dolayısıyla belli bir özgürlüğü kesinleyen) herkes onun için gücül bir namus düşmanıdır.

Biraz düşünülecek olursa, değer yargısı bir yana, Foureau'nun kafasındaki özgürlük imgesi ozanlarınkiyle birleşir: ister "Maestra et Errabunda"nın ozanına bakın, ister "Deniz Meltemi"nin, ister "Sarhoş Gemi"nin ozanına, hepsinin de özlemi gök, deniz, yükseklik, enginliktir, enginlikler içinde açılabildiğince açılmak, yani Ghavignolles belediye başkanının yasaklamaya can attığı edimdir. XIX. yüzyıl yazınının "ozan düşmanı kenter" izleğinin kaynağı da ozan ile kenterin bu karşıt tutumlarında aranabilir. Ama ozanın kenteri ya da, Foureau'nun deyimiyle, "namuslu adam"ı rahatsız eden yanı yalnızca bucaklarımızın yollarında dolaşması ya da enginlerde devinme özleminden söz etmesi değildir. Evinden çıkmadığı zaman da benzer bir suç işler: düşler ve/ya da düşünür. Böylece, kendiliğinden, *şimdi*'nin, *burası*'nın ve *ben*'in sınırlarını aşarak araya *başka yerler*'i, *başka zamanlar*'ı, *başka benler*'i sokar, onların varlığını kesinler. Bizim için düşünce özgürlüğünün başlangıcıdır bu edim, bucağını başkasına kapatmak isteyen Foureau içinse, büyük suç.

Gerek Stendhal, gerek Flaubert romanlarında arada bir romanı "tehlikeli" bulan kişi ve kurumlar çıkarır karşımıza. Romanın tehlikesiyse, tıpkı şiirinki gibi (ama XIX. yüzyılda romanın daha ağır bastığını unutmayalım), bizi başka yerlere, başka zamanlara, başka "ben"lere, dolayısıyla başka değerlere, başka düşüncelere ve başka duyarlıklara yöneltme tehlikesi değil de ne olabilir? Ne olursa olsun, tutum yalnızca kimi XIX. yüzyıl Fransız kenterlerine özgü değildir.

Demokrat Parti döneminde, ozanın "Erikler gene çiçek açacak!" demesi rahatsız ederdi. Pek öyle düşlem ve düşünce

içermemesine karşın, Sigrid Undset'in o yıllarda dilimize çevirdiğim *Yarına Dönüş*'ü de kısa bir bölüm süresince bir başka yerden: Rusya'dan söz ettiği için biraz can sıkmıştı. Önce yazarın tahtakurularıyla ilk kez Rusya'da karşılaştığını anlatan tümceyi atmadım diye solcu arkadaşlar kızmışlardı. Sonra Yaşar Nabi bey, "Keşke o sayfaları çıkarsaymışız, başımız ağrıyabilir," diyerek kafamı karıştırmıştı: "İster öv, ister yer, aynı şey: adamlar hiçbir biçimde bu ülkeden söz edilmesini istemiyorlar," diye açıklıyordu. Öyleydi herhalde: başka yer, başka zaman, başka insan onları da rahatsız ediyordu. Ya bu dönemin "beşuş çehreli" büyüklerinin küçük Amerika düşleri? Çelişkili gibi görünecek ya bu da aynı şeydi gerçekte: bir başka yer ve başka insan düşü değil, "tek" yer ve "tek boyutlu insan" düşüydü. Bugünün Charles Darwin'i yasaklayıp Milton Friedman'ı baştacı eden küreselleşmeciliği gibi.

Bouvard ile Pécuchet, "namuslu adam"ın bu düşü ulusal boyutta nasıl gerçekleştirdiğini de çok güzel gösterir.

Chavignolles papazı öğretmen Petit'ye kızgındır, evine gelir, derslerinde kutsal tarihi "boşladığı" için azarlar, ayinlere gelmemesini başına kakar. Bir öğretmenin bu nedenle işinden atılamayacağı söylenince de "Yerini değiştirebilirler," diye kesip atar. Petit, başı göğsünün üstünde, kendisini bekleyeni görür: "Son kuruşlarını da yola harcamış olarak Fransa'nın öbür ucuna varacak, orada da, değişik adlar altında, aynı papazı, aynı eğitim müdürünü, aynı valiyi bulacaktı; bakanına varıncaya dek, ağır zincirinin halkaları gibiydi hepsi de!" Foureau'lar ve rahip Jeufroy'lar, düzenin temel taşları, Petit'leri, düşünenleri ve düşleyenleri, boğar da boğar. Onların egemenliği sürdükten sonra, "yönetim biçiminin fazla önemi yok"tur. Kısacası, Kazan'ın *Rıhtımlar Üstünde*'sini eleştirirken, Roland Barthes'ın söylediği gibi geçer her şey: "İşçiler

çalışır, patronlar kollarını kavuşturur, papazlar da hem onları hem bunları doğru işlevlerinde kutsarlar."

Ama, ne yaparlarsa yapsınlar, ozanı ortadan kaldıramazlar hiçbir zaman, Flaubert'in iki kafadarı da, tüm bönlüklerine karşın, ozanın yenilmezliğine tanıklık eder.

* * *

Bu yazı *Alıntılar*'in iki yıllık toplamını kitaplaştırmak üzere gözden geçirirken çıktı karşıma. Hem ötekilerle aynı türdendi hem de, rastlantı bu ya, toplamı yüz dörde tamamlıyordu. Ama, şu çok gürültüler koparan *Düşünce Özgürlüğü ve Türkiye* adlı ortak yapıtta yer aldığı için *Cumhuriyet*'te çıkmamıştı. Yaklaşık bir buçuk yıllık bir gecikmeyle onu da ötekilere katarak hem kitabı hem de iki yıllık çabayı ozanın ve özgürlük tutkusunun yenilmezliğine ilişkin bir yazıyla noktalamak istedim.[1]

16.7.1996

1 Daha sonra bir durum değişikliği oldu. Açıklaması "Önsöz"'de.

NESNELER

Sanat Dünyamız'ın Bahar 1996 sayısı nesnelere ayrılmış. Genellikle günlük yaşamımızda belirli bir yeri olan doksan dokuz nesne birer (kimi zaman da ikişer) görüntü, birer (kimi zaman da ikişer) yazıyla sayfa sayfa önümüze serilmiş. Görüntüler yerli ya da yabancı sanatçılar elinden çıkmış resim ya da fotoğraflardan oluşuyor, yazılar da aynı biçimde yerli ya da yabancı sanatçılar elinden çıkmış şiir, deneme ya da anlatı parçalarından. Derginin sayfalarını çevirdikçe, ikili, ama yorumsuz bir alıntı toplamı, bir seçki karşısında bulunduğunuzu görüyorsunuz, vardığınız ilk sonuç da dergiyi hazırlayanların herhangi bir tümlük amacı gütmedikleri oluyor. Nesne sayısını doksan dokuzda tutarak kendileri de vurgulamak istemişler bunu. Vurgulamaları da doğal: en yalın, en yoksul yaşamların çevresinde bile, nesneler saymakla biter mi? Ama seçkiyi hazırlayanların (konularının "nesne" olması dışında) süremsel, uzamsal ya da izleksel bir bütünlük ardından da koşmadıkları anlaşılıyor. Olsa olsa, nesnelerin seçimini daha çok sanatsal yönelimlerin belirlediği söylenebilir. Bu yüzden olacak, pipo, nargile, daktilo, gözyaşı şişesi, yapay göz, ölüm maskesi, giyotin, vb. gibi çok da yaygın olmayan birtakım nesnelerin öne çıktığı, bu arada "pencere" gibi nesne (eşya) niteliği oldukça kuşkulu öğelerin de araya girdiği görülüyor.

Belli ki, kimi zaman bir resim bir yazıyı çağırmış, kimi zaman da bir fotoğraf bir şiiri. Bir başka deyişle, seçimi (üstelik, burada tek bir kişinin seçiminin söz konusu olmadığı anlaşılıyor) biraz da rastlantılar belirlemiş. Böylece, "ceket"in resmi de var, yazısı da, ama insan yaşamındaki yerleri daha eski, daha sürekli, daha temelli olan "don" ve "gömlek" yok; "pijama" var, ama kimilerince toplumsal yaşamımızda yüzlerce yıllık bir geleneğin çiğnenmesinin simgesi olarak değerlendirilmesine karşın, Anadolu insanının yaşamında yalnızca kılgısal açıdan değil, simgesel açıdan da ayrıcalıklı bir yer tutan "kasket" yok.

Gene de tüm bu ayrışık nesnelerin genel adları altında toplanıp özen ve beğeniyle sunulmuş olmaları bile yaşamımızda nesnelerin tuttuğu yeri daha bir derinden sezdiriyor bize. Güven Turan da giriş yazısında bu yerin önemini ve kapsamını çok güzel vurguluyor: "Bizler, nesnelerle kuşatılmışız da farkında bile değiliz. Nesnesiz ne de çırılçıplak, ne de çaresiz kalırız. İnsanlığımız biraz da nesneler yapmaktan kaynaklanmıyor mu? Homo Faber'e dönüşmese Homo Sapiens ne yapardı? Böyle nesnelerle kuşatılmışız saptaması, yalnız çağımızda mı geçerli? Hiç sanmıyorum. Hem kullandığımız nesnelerin büyük bir bölümü, kullanılan malzeme, son şekilleri ne olursa olsun, neredeyse neolitik çağdan beri kullanılıyor. Örneğin şu çengelli iğnenin taa neolitik çağlardan beri kullanıldığını biliyor muydunuz?"

Doğrudur, "tarihsel" insanı hep nesneler arasında buluruz, insanın insanlığı da belki her şeyden önce nesneler yapmasından ve kullanmasından gelir. Biraz daha ileri giderek insanlığın tarihinin bir yerde nesnelerin tarihiyle özdeşleştiğini, özellikle eski dönemlerin tarihinin nesnelerden yola çıkılarak kurulduğunu da söyleyebiliriz. Hatta, denilebilir ki, her

dönemde nesnenin özdeği, nitelikleri, kullanım biçimleri belirler tarihi. Ayrıca, nesne tarihçiyi öncelikle bir özdek ve araç olarak çekerken, çoklarını, bu arada romancıyı, yeri doldurulmaz bir gösterge olarak çeker: Balzac'ın, giysileri ve eşyaları inceden inceye betimleme tutkusu üzerimizdeki ve çevremizdeki her nesnenin kimliğimizi ortaya çıkaran birer gösterge olduğuna inanmasından kaynaklanır. Balzac'ın bireyler için geçerli gördüğü şey toplumlar için de geçerli kuşkusuz, hatta bugün bireylerden çok toplumlar için geçerli.

Öyle ya, günümüzün dünyasında nesnelerin çokluğu, tek biçimliliği, birbirlerinin yerine konulabilirliği, bunun sonucu olarak kısa ömürlülüğü, bunun sonucu olarak da değer düşüklüğü belirli bir yaşama biçimini ortaya koyduğu kadar bir insanlık koşulunu ve bir dünya görüşünü de birlikte getiriyor kuşkusuz. Diyelim ki, tüm bu özellikler kişinin insana ve doğaya verdiği değeri de azaltıyor; diyelim ki, tekbiçimlilik kendisine de yansıdığı için insanın tek boyutlu ve yığınsal bir varlık olma tehlikesini artırıyor. Böylece, nesneler kitlelerin göstergesi olurken, bireyselliğin göstergesi olmaktan çıkıyor. Bir başka deyişle, Balzac'ın evrenini açan anahtar, bizim evrenimizi açmıyor. Belki de hem nesneler hem bizim onlara bakışımız değiştiği için. Bu yüzden olacak, seçkiyi hazırlayanlar daha çok dünün nesnelerini yansıtan resimler ve yazılar seçmişler; arada bir tutum değiştirerek bugüne özgü nesne resimleri kullandıkları, örneğin İshak Reyna'nın "Masa Lambası" parçasını Philippe Starck'ın lamba tasarımıyla, Raymond Carver'ın "Tıraş Bıçağı" parçasını Kennet Grange'ın tıraş bıçağı tasarımıyla karşıladıkları zaman bir kopukluk, bir uzaklık doğmuş.

Ama bundan günümüzün nesnelerinin Gaston Bachelard'ın yapıtlarının çok güzel örneklendirdiği düşlemlere, Michel Tournier'nin seçkide yer alan yazısının gene çok

güzel örneklendirdiği simgesel ve söylensel açılımlara hiç mi hiç elvermediği sonucunu mu çıkarmak gerekir? İlk bakışta öyle gibi görünüyor, günümüzün nesnelerinin genellikle "seri imalat" ürünü olmaları ve yerlerini yenilerine bırakmak üzere, yaşamımızdan çok çabuk çekilmeleri de bu sezgiyi doğrular gibi görünüyor. Ama Saint-Exupery'nin bizi yeni buluşlar, yeni nesneler karşısında "yeni oyuncakları karşısında şaşırıp kalmış yabanıl çocuklar"a benzeten derin gözlemini anımsarsak, kusuru biraz da kendi duyarlığımızda, kendi imgelemimizde, kendi düşüncemizde, kendi değer ölçülerimizde aramamız gerekecek. Ne olursa olsun, günümüzün dünyasını daha iyi anlamak için onun nesneleri üzerinde daha çok durmamız gerektiği bir gerçek.

Sanat Dünyamız'ın "99 Nesne"si, bize bu gereksinimi duyurmasıyla bile, sanat, yazın ve düşün evrenimize önemli bir katkı.

23.7.1996

İNSANLAR VE HAYVANLAR

"Batılı insan, özellikle tarihinin son dört yüzyılında, insansallıkla hayvansallığı birbirinden kesinlikle ayırmayı bir hak olarak benimsemekle, birinden aldığı her şeyi ötekine vermekle uğursuz bir dönemi başlattığını, durmamacasına daraltılan bu sınırın insanları da birbirinden uzaklaştırmaya ve gittikçe daha sınırlı bir azınlık yararına, bir insanlık ayrıcalığı istemeye yarayacağını, bu insanlığınsa, ilkesini ve kavramını özsaygıdan aldığı için, daha doğar doğmaz çürüyeceğini anlayamamıştır."

Lévi-Strauss'un bu sözleri ne denli yinelense az, çünkü bizi çağımızın insanının yıkıcı edimlerinin, kimi insan topluluklarıda işin içinde olmak üzere, nice türlerin soyunun tüketilmesinin kökenine götürüyorlar. Hiç kuşkusuz, insanlar hayvanlardan her zaman neredeyse sınırsızca yararlanmışlar; üstelik, Batılı insana özgü bir tutum da değil bu. Ama Lévi-Strauss bu sözleri söylerken, gözlerinin önünde, Avrupa'dan uzaklarda, "insanlık adına" ve "insanlık yararına" yapıldığı söylenen kızıl ve kara derili kıyımları vardır; onun için, insanın çürümesinin kaynağı da ötekini "düşman" bile saymadan öldürme, ötekinin uzun çabalar sonunda, belli bir dünya görüşü doğrultusunda kurduğu zenginlikleri "farklı" diye ya da küçük ve geçici çıkarlar

uğruna yok etmek ya da başka şeye dönüştürmektir. Ama işin içine *conquistador*'ların eylemini sokalım, sokmayalım, "insansallıkla hayvansallığı birbirinden kesinlikle ayırmayı bir hak olarak benimseme"nin bizi bindiğimiz dalı kesmeye yönelttiğini, bu arada, hiç de doğal, hiç de insanca olmayan araçlarla, doğayı budadıkça, kentlerimizi büyüttüğümüz ölçüde doğadan uzaklaştıkça, bitki ve hayvanlarla ilişkilerimizi neredeyse temelinden değiştirdiğimizi söylememiz gerekir. Kendi yaşam ortamımıza şöyle bir göz atmak bile bunu saptamak için yeterli: onları değil, indirgenmiş biçimlerini yeğliyoruz artık: kaçtığımız ya da yok ettiğimiz bahçelerin ve ormanların bıraktığı boşluğu saksı çiçekleriyle doldurduk, artık iyiden iyiye koptuğumuz hayvanlarla ilişkimizin yerini de birkaç hayvan türüyle, kedi, köpek, kafes kuşu ve süs balığıyla sürdürdüğümüz kuşkulu ilişkilerle.

Ne var ki, yalnızca "kafes kuşu" ya da "süs balığı" sözcükleri bile onlarla ilişkimizin ve onlara duyduğumuz gereksinimin türünü göstermeye yetiyor. Bu bitkilere ve bu hayvanlara yaşamsal bir gereksinimle bağlı olmadığımızdan, birer "süs" olarak, daha çağrıştırıcı bir deyimle, birer "lüks" olarak sokuyoruz onları yaşamımıza, neredeyse doğal özelliklerine ters düştükleri ölçüde benimsiyoruz. Akvaryumdaki balık, doğal yaşamın uzak bir göstergesi olmaktan çok (bu yaratıkların doğal sulardan gelmediklerini çok iyi biliyoruz), evin görüntüsünün bir parçasını oluşturuyor. Nice yüzyıldır insanın ayrıcalıklı yoldaşı olarak değerlendirilmiş olan at bugün bir kumar ve oyalanma aracına indirgenmiş durumda: ya yarışlarda koşuyor ya da sırtında hiçbir yere gitmeyen insanları taşıyor. Kediyle köpekse, daha çok birtakım ayrıcalıklı türlerden geldikleri,

hatta belli eğitimlerden geçip belli beceriler kazandıkları, başka bir deyişle, doğalarından ya da doğallıktan uzaklaştıkları ölçüde değer taşıyor bizim için. "Lüks" nitelikleri gittikçe daha ağır basıyor.

Hiç kuşkusuz, yalnızca bugüne ilişkin bir özellik değil bu. XIX. yüzyıl Fransa'sının seçkin çevresinin gönül ve eğlence yaşamını anlatan bir kitapta okuduğumuza göre, romantik dönemde seçkin semtlerde "moda" armağan "tazı"dır; insanlar "mücevher" ya da "çiçek sepeti" sunar gibi tazı sunarlar sevdiklerine; sokaklarda dişili erkekli, irili ufaklı tazılar koşuşup durur. Musset'nin çok sevimli bir dişi tazısı vardır, hüzünlü ozan Lamartine de Doğu yolculuğundan çok çekici ve çok "akıllı" tazılarla dönmüştür. Ne var ki, moda gerçek gereksinimlerden uzaklaştığı ölçüde kısa ömürlüdür: çok geçmeden tazının tahtına uzun ve dalgalı tüylü bişon, onun tahtana bodur buldog, onun tahtana da kaniş yerleşir. Bugün de, bir arabanın ön ya da arka penceresinde, biblo ya da oyuncak boyutunda köpeklerin birden kımıldadığını görerek şaşırıp kalıyoruz. Yararsızlığın, yani "lüksün" son perdesi!

Ama günümüzün yaşamı birtakım hayvanlar için mutlu işlevler de yaratmıyor değil. Örneğin, sokakta, her biri ipini bir başka yana çeken iki kanişin ardından güçlükle yürüyen güngörmüş bir yaşlı hanımla karşılaştığımız zaman, kökeni öyle bile olsa, lüks, süs ya da gösteriş gelmiyor usumuza; biliyoruz ki, yaşlı hanım fazlasıyla gereksinim duyduğu, ama çok ender ulaşabildiği insan ilişkilerinin, artık semtine uğramaz olmuş evli oğulun, kızın, torunun, gelinin ya da yeğenin, hiçbir işe yaramasa da insana can yoldaşı olan evlatlığın yerini onlarla dolduruyor; onlar da, yaramaz torunlar gibi, büyük hanımın oturup kendini dinlemesine, bacak ve göğüs ağrılarına kulak vermesine bir an bile olanak bırakmıyorlar. Peki,

köyden kente göç yarışının gittikçe hızlandığı şu son yıllarda, sayıları her geçen gün biraz daha artan, ama insanlar gibi ekmek kavgasına girişecek yerde, apartman eşiklerinin mermerleri üzerinde çile dolduran Sivas-Kangal'lara ne demeli?

Onlar hangi yitirilmiş ya da bulunmuş, ama her iki durumda da kuşkulu işlevi gerçekleştirmeye geldiler ki?

30. 7.1996

SONUNCU

Bisiklet yarışçısı Martin'in katıldığı tüm yarışlarda sonuncu gelmek gibi bir kusuru vardır, ama böyle ufak tersliklerden yılacak adam değildir. Her yarışın sonunda, izleyicilerin "Yaşa, Martin! Sen de sondan birincisin!" türünden sözlerle dalga geçmelerine kulak asmadan, umutla geleceğe hazırlar kendini, bir sonraki yarışta önden birinci gelme umudunu hep sürdürür. Kendini tüm varlığıyla uğraşına adamak için eşini ve çocuklarını bile bırakır. Bir gün, kim bilir hangi yarışta, emektar bisikletinin lastiğini onarırken, yanında kızı, kucağında yeni kocasından olma oğluyla, karısı başına dikilip de olanı biteni anlattığı zaman bile, her şeyden önce bir bisiklet yarışçısı olduğunu unutmaz, hemen işine döner. Böyle sürüp gider yaşam. Martin gittikçe yaşlanıp yıpranır, bisikleti de öyle. Bu yüzden, yarışları günlerce, haftalarca, aylarca geriden izlemeye, birbirine karıştırmaya başlar; gene de arayı kapatmaktan söz eder hep, "Ne olursa olsun, iyi bir bisikletim var, bu bakımdan yakınacak değilim," diye söylenir ve birinci gelememiş olmasına sürekli şaşar. En sonunda, bir kamyon kendisini yolun ortasına fırlattığı zaman, son soluğunu vermeden önce, bir kez daha, "Arayı kapatacağım," diye mırıldanır.

İşte size Marcel Aymé'nin *Sonuncu*'sunun çok kısa bir özeti. Ama ben ikide bir, tüm ayrıntılarıyla anımsarım bu öyküyü.

Geçen gün (23.7.1996), *Cumhuriyet*'te, Esat Kıratlıoğlu'nun DYP'nin Genel İdare Kurulu'na alınmayışı konusunda gazetecilerle yaptığı konuşmayı okumaya kalkıp da aylar önce bir gazeteciyle yaptığı dillere destan yüzme yarışını anımsatarak "fizik yönden 25-30 yaşındaki gençlerden daha güçlü" olduğunu, kafa yönündense, yabancı gazeteleri izleyerek kendini sürekli yenilediğini kesinlediğini görünce, Martin'in serüveni gene tüm ayrıntılarıyla canlanıverdi belleğimde. Arada tam bir koşutluk bulunduğundan mı? Hayır, Tanrı'ya bin şükür, Esat Kıratlıoğlu'nun ardında en azından kazanılmış seçimler var, ama Martin'in olayların anlamını bir türlü kavrayamamaktan gelen o çocuksu, o arı ve ve saydam şaşkınlığı kimilerinin "kurt politikacı" diye nitelediği Kıratlıoğlu'nun konuşmasında da çıkıyor karşımıza. Örneğin Kıratlıoğlu, söz konusu kurula alınmaması konusunda, "Genel başkan nasıl bunu yaptı, anlamış değilim, hâlâ da inanamıyorum," dediği zaman, Martin'in her yarıştan sonra bir kez daha yinelenen çocuksu şaşkınlığı yüreğimizi burkuyor. Üstelik, bize de bir şeyler bulaşıyor bu şaşkınlıktan; biz de, elimizde olmadan, kurt politikacımızın partisinde kendisinin de katkıda bulunduğu işlerin nasıl yürüdüğünü görmemiş, bayan Çiller'in oturduğu başkanlık koltuğundan bir daha kaldırılmamasının çevresindeki kişilerin her an birbirleriyle değiştirilebilecek birer vidaya dönüştürülmesine bağlı olduğunu kavrayamamış olmasına şaşıyoruz. Partisi bayan Çiller'in kişiliğinde imgeyi seçtiğine, bunun sonucu olarak, kafa ve bedence genç kalmak bir anlam taşımadığına göre, bu görevde bunca süre kalabilmiş olmasına şaşmamasına da, eski günleri anımsatan soyadının bile genel başkanını kendisinden uzaklaştırmaya yeterli olduğunu düşünememesine de.

Kurt politikacının hem kahraman hem ozan kispeti kuşanarak "Niye yıpratıyor Kıratlıoğlu, hırsızlığından, uğursuzluğundan mı? Hayır, genel başkanını ve partisini savunuyor diye!"

biçiminde yakınması da hırçın çocuksu bir şaşkınlığı dile getiriyor, hem de hiç mi hiç beklenmedikliğiyle şaşırtıp hüzünlendiriyor insanı. Öyle ya, bayan Çiller'in hem eski hem yeni dünyada başdöndürücü bir hızla çoğalan taşınmazlarını, örtülü ödenek açmazını, sürekli ayak değiştirmelerini ve onun her şeyine alkış tutan partisini savunmak, ister içten olsun, ister baştan sona bilinçli saptırmaca, yıpratmaz da ne yapar insanı? Ayrıca, böyle bir görevden azatlanmak bir tür ödüllendirme sayılmaz mı?

İşin ilginç yanı, Kıratlıoğlu göründüğü kadar da uykulu değil gibi: "Parti inanılır, güvenilir, fikir üretir olmalı. Şu ana kadar kaçmaktan kovalamaya fırsat bulamadık. Partinin içinde vefalı olanlar, sadık olanlar tasfiye edildiler. Partiyi tehdit edenler, genel başkanı tehdit edenler makama gelirler. Ben olayım da parti ne olursa olsun diyenler makama gelirler. Bunlar inandırıcılığı ve güvenilirligi yok eden unsurlardır," diyebildiğine göre, partisinde işlerin nasıl yürütüldüğünün ayrımında; bugüne dek nasıl bir partiyi ve nasıl bir genel başkanı savunduğunu biliyor; Genel İdare Kurulu'na alınmasını önleyen kişinin Cindoruk'un "Şeftali Güzeli" diye adlandırdığı çok sevgili genel başkanından başkası olmadığını da biliyor. Bu durumda, bilmediği, bilmek istemediği tek şey kendisinin de şu "Ben olayım da parti ne olursa olsun diyenler"den olduğu. Bir de bundan çıkan sonuç: Genel İdare Kurulu'na yeniden seçilmiş olsaydı, Kıratlıoğlu bildiklerini kendine saklayacak, tüm bedensel ve düşünsel gençliğiyle partisini ve genel başkanını savunmayı sürdürecekti. Bu koşullarda, "makamla takas edilmez şeref" savı altmışından sonra gençlik taslamaya benzese bile.

Kıratlıoğlu'yla Martin karşıma aday olarak çıksaydı, ben oyumu Martin'e verirdim.

6.8.1996

AYDIN VE İŞADAMI

Geçenlerde, kendisiyle yapılan uzun bir konuşmada gördük (*Yeni Yüzyıl*, 21.7.1996), TÜSİAD, İSO ve TOBB başkanlıkları yapmış ünlü bir işadamımız, "Son birkaç senedir bir kez daha gördüm ki, işadamı ülkenin sorumluluğunu hissetmiş durumda ve bunun ağırlığını kamuoyunda hissettiriyor," diyor. "Sanayicinin, işadamının sözü dinleniyor. Hatta bu kesimin dışındakilerin sesi de az çıkıyor. İş âleminin dışında aydın kesimlerin kamuoyunda tepki gösterdiğini az görüyoruz. Hukukçuları, üniversiteden aydın kesimi eskisi gibi kamuoyunda göremiyoruz. İşveren kesimi kuvvetli."

Dilsel sapmalar bir yana, en azından ilk bakışta, doğru bir saptama söz konusu: işveren kesimi çok güçlü, sanayici ve tecimen hem çok konuşuyor hem çok dinleniyor. Ama, eğri de otursak doğru konuşalım, ülkenin tüm iletişim araçları işadamlarının ağzından çıkan her şeyi dakikasında, allayıp pullayarak kitleye ulaştırıyorsa, onların düşünsel açıdan başkalarından daha ileride bulunmalarından ya da "ülkenin sorumluluğunu" başkalarından daha iyi duymalarından kaynaklanmıyor bu durum. Tam tersine, en büyüklerinin bile zaman zaman ne denli sıradan, ne denli yüzeysel, ne denli çelişkin, bencil ve güldürgen olabildiklerini hepimiz biliyoruz. Hayır, işadamları seslerini bu denli iyi duyuruyorlarsa, eski

TÜSİAD başkanının kamuoyu sandığı şeyin, yani kitle iletişim araçlarının çok büyük bir bölümünü kendileri beslediği, kendileri yönlendiridiği için duyuruyorlar.

Öte yandan, bu ülkede nice yıldır her şeyin iş dünyasına göre düzenlendiği de bilinen bir şey, serbest pazar, özelleştirme, ucuz emek tutkusu bir yana, değerli işadamımızın "çok saygı, derin sevgi" duyduğunu söylediği Özal, bir sonradangörme pervasızlığıyla, "Ben zengin severim," diyor, ulusları birbirine yaklaştıran en büyük etkenin tecim olduğunu kesinliyordu. Bugün de devlet başkanları, başbakanlar, bakanlar, müsteşarlar, valiler, iki elleri kanda da olsa, uçaklara, helikopterlere atlayıp işverenlerimizin oda ve dernek toplantılarına, otel ve market açılışlarına, nişanlarına, sünnet düğünlerine koşmayı kutsal bir devlet görevi sayıyorlar. Buna karşılık, üniversitelerimizin 1980'den beri susturulduğu, bugün de iş çevrelerinin yedeğine verilmek istendiği herkesin bildiği bir şey. Bu ülkenin yazgısını ellerinde tutanların onun aydınlarına, sanatçılarına, araştırmacılarına nasıl bir gözle baktıkları, gerek duydukça ümüklerini nasıl sıktıkları da. Kısacası, işadamlarımızın yadsınmaz yükselişi korkunç bir toplumsal ve ekinsel yozlaşmanın öteki yüzü olarak da tanımlanabilir.

Söylemek bile fazla, bu yönelim ekonominin (üretim ilişkilerinin değil) bir yandan her şeyi belirleyen güç olarak değerlendirilirken, bir yandan da pazar ilişkilerine indirgenmesinden kaynaklanıyor. İşadamlarımızsa, sağ olsunlar, bir adım daha atıyor, ülke ekonomisini kendi kesimsel çıkarlarıyla özdeşleştiriyorlar. Her şeyin başı ekonomi! Ölüm cezasına çarptırılmış gençler için "Asmayalım da besleyelim mi?" diyen devlet başkanı da ülke sorunlarına ekonomi açısından bakmakla övünebilirdi. Ama aydın, benim alçakgönüllü kanıma göre, her şeyden önce "ekonomik"in saltıklaştırılması

karşısında direnen, onu aşan, ona indirgenmesi olanaksız olan toplumsal ve bireysel değerlerin varlığını kesinleyen kişidir. Bu nedenle, gözünü güncelden ayırmamakla birlikte, çevresini onunla sınırlamaz hiçbir zaman; bu nedenle, örneğin büyük işadamlarımız gibi, üç ay önce "ANAYOL" deyip bugün "REFAH-YOL" diye tutturmaz; bu nedenle, kişisel ya da kesimsel çıkarı gerektirdiği için değil, bağlandığı değerlere borçlu olduğu için, sorulsun, sorulmasın, görüşünü bildirmeyi görev saydığı için konuşur. Bugün de konuşmakta. Aydınımızın sustuğunu kesinlemek için, değerli işadamımız gibi, kamuoyunu renkli kitle iletişim araçlarıyla karıştırmak ya da onunla sınırlı saymak gerekir.

Aydınla işadamı arasında indirgenmez bir karşıtlık kurmak istediğim sanılmasın. Hayır. Bunca bilgili, becerikli, yaratıcı kişi arasından aydınlar da çıkar kuşkusuz. Örneğin yıllar önce yitirdiğimiz Mümtaz Zeytinoğlu yaratıcı bir sanayici olduğu kadar da örnek bir aydındı. Ama "*Home, home, sweet home*!" diye içlenen duyarlı işadamımız elini yüreğinin üstüne koysun da söylesin: örneğin özelleştirme konusunda söylem üstüne söylem üretip baskı üstüne baskı uyguladılar, ama örneğin Türk Dil Kurumu ve Türk Tarih Kurumu'nun bu ülkenin kurtarıcısının özlük haklarının çiğnenmesi pahasına devletleştirilmesi karşısında sesini yükselten tek bir işadamı, tek bir işveren kuruluşu çıktı mı? Bildiğimiz kadarıyla, hayır. Yazık ki, iş-yoğun bilgi çağında her şey birbirine karıştırılıyor. Romain Gary'nin son romanı *Kral Salamon'un Bunalımı*'nın güngörmüş şarkıcısı da "Gerçek erkek kalmadı artık. Haydutlar bile işadamlarına benziyor," diyor.

Gelin de hak vermeyin kadıncağıza!

13.3.1996

OZAN VE SAN

Kaç gün geçti üzerinden, ama unutamadım gitti, ikide bir kafama takılıyor: Edebiyatçılar Derneği Bülent Ecevit'in "neden şair olamayacağı konusunda" gerekçeler sıralarken, amacı bu olmasa bile, en büyüğünden en alçakgönüllüsüne, tüm ozanların, daha da kötüsü, yazının kendisinin konumunu tartışma konusu yapmış gibi ürperiyorum, izlenimimde küçümsenemeyecek bir gerçeklik payı bulunduğunu da biliyorum. Olacak şey değil!

Bülent Ecevit'in siyasal edimleri arasında benim onaylamadıklarım da çok; bir başlasam, bir anda sekiz on yanlışını sayabilirim; Bülent Ecevit'in iyi bir ozan olup olmadığının tartışılmasını da doğal bulurum. Ama üç beş demeci, üç beş edimi üzerinde sözcük oyunları yaparak ozanlığını yadsımaya gelince, hayır, bunu yapabilmek için genel olarak yazın, özel olarak ozanlık konusunda fazlasıyla sığ görüşlere bağlanmak, belli bir iççağrı ve belli bir yetişimin nice yıllara yayılmış, nice belleklere yerleşmiş ürünlerinin bir çırpıda yoksayılabileceğini sanacak kadar "saf" olmak gerekir. Bülent Ecevit'i ozandan saymadık diyelim, "Pülümür'ün yaşsız kadını"nı kimin kütüğüne geçireceğiz? Bülent Ecevit'in şiirleri arasında bir zamanlar beğendiklerimiz olmuşsa, olmuşu olmamış mı sayacağız? Unutmayalım ki, Nâzım Hikmet'i

"vatan haini" ya da "Moskova uşağı" diye niteleyip şiirlerini halkına yasaklayanlar bile bu denli ileri gitmemiş, ozanlığını yadsımaya kalkmamışlardı.

Hiç kuşkusuz, kendi açınızdan, ozanlığı sağcı ya da solcu, dindar ya da dinsiz, yakışıklı ya da yakışıksız olma koşuluna bağlayabileceğiniz gibi "Bir insanın şair olabilmesi için her şeyden önce insanların yaşamlarını ciddiye alması lazım" da diyebilirsiniz, ama, "insanların yaşamlarım ciddiye alma"nın değişik biçimleri bulunabilmesi bir yana, bu tür kesinlemelerin ancak görel kesinlemeler olduğunu unutmamak gerekir. Ozanın dünya görüşü bizim için çok önemli de olsa, ozanlığın dünya görüşüne göre tanımlanamayacağını anlamak için azıcık tarih bilmek yeter.

Örneğin, bir başka yerde de söylediğim gibi, "eteğinin ucunu altına alıp eşikte efendisinin şiir dinlemek isteyeceği dakikayı bekleyen Romalı ozanın da, ustalığın ölçütünü sunduğu dizeyle aldığı kese arasındaki bağıntıya dayandıran Divan ozanının da" bir dünya görüşü bulunması zorunlu değildir, hele ileri ve insancıl bir dünya görüşü bulunması hiç zorunlu değildir. Öte yandan, nice destanların savaşı, dolayısıyla öldürmeyi yücelttiklerini biliriz, faşizmin D'Annunzio gibi ozanları bulunduğunu da, Amerikalı ozan Ezra Pound'un yıllarca Mussolini İtalya'sında yaşamayı yeğlediğini, II. Dünya Savaşı boyunca bu ülkenin ve Almanya'nın faşist yönetimlerini savunan radyo konuşmaları yaptığını, gene de yüzyılımızın en büyük ozanları arasında sayıldığını da biliriz. Öyleyse dünya görüşünü bu kişilerinkilerle karşılaştırmak bile saçmayken, hoşumuza gitmeyen birkaç demeç verdi diye Bülent Ecevit'in ozanlığını elinden almaya kalkmak görülmedik bir saçmalık olmaz mı?

Bülent Ecevit Edebiyatçılar Derneği'nin üyesi olsaydı, yetkili kurulları insan yaşamını "kendi anladıkları biçimde" ciddiye almadığı gerekçesiyle üyelikten çıkarabilirlerdi kendisini; belli kurallara göre verdikleri üyelik sanını gene belli kurallara göre geri almalarından daha doğal bir şey olamazdı. Ama ozanlığı kim verir insana? Yazarlığı, romancılığı, öykücülüğü, eleştirmenliği kim verir? Dernekler mi? Hayır. Ancak kestirme bir yanıt vermek gerekirse, "Hiç kimse ve herkes," diyebiliriz.

Neden derseniz, ozanlık aynı zamanda hem uğraşı hem sanı çağrıştırır, ama ne tam anlamıyla uğraştır ne de tam anlamıyla san. Belirlenmiş bir yetişim süreci, belirlenmiş bir çalışma yöntemi içermediğinden, bir uğraş sayılması zordur; belirli bir kurumun onayına dayanmadığı için de san değildir. Ozanlık yapıtlarla birlikte, yavaş yavaş gerçekleşir: önce kendi çevresinde, yarım ağızla ya da alaylı bir biçimde ozan derler insana, sonra, yapıtlar birbirine eklendikçe, daha geniş çevrelerde; uzun sözün kısası, yapıtlarıyla okurlarının ilişkisinden kişiye yansıyan bir tür ışıktır. Öyleyse şiirlerinin şiir niteliği herkesçe ve tümden yadsınmadığı, şiirleri herkesçe ve tümden unutulmadığı sürece, ozan ozan sanını hep taşır üzerinde. Cahit Külebi artık şiir yazmadığını söylüyor, ama bizim için büyük ozan niteliği hep sürüyor. Sanırım, Bülent Ecevit de pek şiir yazmıyor artık, ama *Şiirler* ortada olduğuna, okuyanları, okuduğunu ve sevdiğini anımsayanları bulunduğuna göre, o da ozanlığını koruyor demektir. Öyleyse kendi ozanlarımızı kendi görüşlerimize göre seçelim, ama kitlenin verdiğini dernek kararlarıyla geri almaya kalkmayalım.

20.8.1996

KİMLİK

Sartre'ın ünlü kahramanı Antoine Roquentin, uzun bunalımlardan sonra, yeryüzünde "fazladan" bir varlık olduğu sonucuna varır. Ama, ona sorarsanız, herkesle ve her şeyle paylaştığı bir koşuldur bu, herkes, her şey birbirine göre fazladır, çünkü hiçbirinin elle tutulur bir varolma nedeni yoktur, çünkü varolma "zorunluluk" değil, "rastlantı"dır, çünkü her varlık "nedensiz doğar, yaşamım zayıflıktan sürdürür, rastlantıyla da ölür." Biraz düşünülecek olursa, hoş gözlemler değildir bunlar. Bu nedenle, Roquentin'in Bouville'deki tüm serüvenine başsız sonsuz bir "bulantı" eşlik eder. Ama, daha niceleri gibi, Roquentin de bu koşulu yaşama son verme nedeni olarak değil, bir çıkış noktası olarak görür: "Özgürüm, varolmak için hiçbir nedenim yok artık," der. Bulantı'nın son sayfalarında, "*Some of these days*" adlı sıradan şarkı karşısındaki tepkisi, bulanık bir biçimde de olsa, görel bir anlamlılığa doğru yöneldiğini sezdirir. Yaratıcısının daha sonraki yapıtlarında, aynı serüven daha belirgin bir nitelik kazanır: Sartre'ın gerçek bireyleri, yaşama görel de olsa bir yön ve bir anlam verebilmek için, önceden verilmiş her şeyi yadsıdıktan sonra, kendi özgürlüklerinden ve kendi bilinçlerinden yola çıkar, her şeyi kendi özgürlükleri ve kendi bilinçleriyle kurarlar. Camus'nün önceden verilmiş

koşullara boyun eğmeyen kişileri de, Malraux'nun Altenburg kitaplığında toplanmış deneyimli düşünürleri de üç aşağı beş yukarı aynı tutumu izlerler: yaşamı ve insanı önceden verilmiş olanı üstlenerek değil, her şeyi kendi bilinçlerinde yeniden tanımlayarak değerlendirdikleri görülür.

Ama, söylemek bile fazla, Malraux'nun, Sartre'ın ya da Camus'nün özgür kahramanlarının yaptığını yapabilmek, her şeyi yeni baştan sorgulayıp yeni baştan anlamlandırmak, üstelik her türlü anlamın görelliğini kesinlemek için çok özel koşullar gerekir, çünkü, en gelişmiş toplumlarda bile, bireylerin kafasında sorular biçimlenmesini önleme, en azından soruların sayısını azaltma eğilimi büyüktür, hiçbir toplum üyelerinin kendi düzenini ve kendi değerlerini tartışma konusu edecek sorular sormasını istemez. Uzmanların söylediklerine bakılırsa, ilkel denilen toplumlar daha da sağlama bağlar bu işi, bunu da her şeyi bireyin yerlemlerini iyiden iyiye belirleyip onu saltık bir düzenin yeri her zaman doldurulabilecek bir parçası biçiminde tanımlayarak yaparlar. Claude Lévi- Strauss'un *Yaban Düşünce*'de inceden inceye çözümlediği adlandırma dizgeleri bu tutumun en somut tanıklıklarından biridir.

Gerçekten de, başka birçok veriler yanında, ilkel denilen çoğu toplumların adlandırma dizgeleri de söz konusu toplumların insanları rastlantısal ya da fazladan bir varlık biçiminde değerlendirmek şöyle dursun, belirli bir toplumsal, zamansal ve uzamsal bir düzen içinde, belirli sürelerle, belirli bir yer tutup belirli bir işlev yüklenmek üzere gelmiş birer öğe olarak değerlendirdiğini gösterir. Bu nedenle, yani belirli bir düzene katılmak durumunda olduğu için, oymağın özenle saklanan, ama sınırlı ad dizelgesinde boş bir ad bulunmayınca, "bir çocuğun 6, 7 yıl adsız kalması" olağan bir durumdur. Aynı biçimde, örneğin Iatmul'larda, tek bir birey, ulaştığı

değişik konumlara göre, otuzdan fazla ad taşıyabilir. Gene aynı biçimde, "bir Penan, yaşına ve aile durumuna göre, üç terimle belirtilebilir: bir özel ad, bir bağ-adı ('şu kişinin babası', 'şu kişinin anası'), ya da ölmüş bir akrabanın özneyle akrabalık bağını belirten ve ölüm-adı diyebileceğimiz bir ad: 'babası ölmüş', 'yeğeni ölmüş', vb." Kısacası, adlar kişileri kendilik olarak değil, başkalarına, dolayısıyla içinde yer aldığı topluma göre tanımlayıp sınıflandırır: bir çocuk "ancak büyüklerinden biri ölünceye dek" kendi adıyla bilinir, ana ile baba da çocukları doğdukça ve öldükçe yeni adlar alır.

Doğrusunu söylemek gerekirse, bu dizgeler kusursuz dizgelerdir; belli sınırlar içinde, nesnel ve gerçekçi oldukları da söylenebilir. Ama kimliklerin böylesine kesin bir biçimde konumlarla belirlenmesinin bilinç ile özgürlüğün sonu olması büyük bir olasılık. En azından, Françoise Héritier'nin saptamaları bu yönde. Ona göre, bu durumun bir sonucu olarak, Samo'lar pişmanlık ve günah kavramlarını hiç mi hiç bilmiyor, bireysel sorumluluk düşüncesini bile tanımıyorlar, kurdukları düzende suç bile aktöre kurallarına göre değil, toplum kurallarına göre değerlendiriliyor sayılıyor. Bu ilginç gözlem, uzaktan uzağa, Batı uygarlığının çöküşünü parmak izlerinin alınması ve askerliğin zorunlu olmasıyla başlatan Bernanos'a bir doğrulama getirir gibi.

Öyle anlaşılıyor ki, kimlik ancak belli toplumsal koşullarda, ancak kendi kılgısal ve düşünsel çabamızla kurduğumuz bir şey.

27.8.1996

SERE SERPE

Bu yaz "yalının gıyısı"na her önüne gelen kıyak bir "*sun bed free*" yazıp öyle çok gölgelik, masa, hasır, kimi tahta, kimi plastik bodur yatak doldurmuş ki, iki kişi yan yana yürüyemiyor. Ama onlar kaç yıldır olduğu gibi bu yıl da cömertçe açmışlar göğüsleri, şaşırtıcı bir doğallıkla yatıyor, oturuyor, dolaşıyor, yüzüyorlar. Kimileri, uzaktan bakılınca, tümden çıplakmış gibi bir izlenim uyandırıyor insanda, ama iyice yaklaşılınca, varla yok arası bir düş kırıklığı eşliğinde, varla yok arası bir renkli kumaş parçası beliriyor. O anda, belki yüzüncü kez, ama ilk kez mırıldanırmış ve ilk kez kendisi mırıldanırmış gibi, Orhan Veli'nin ünlü dizelerini mırıldanıyor insan:

"Olmaz ki!
Böyle de yatılmaz ki!"

Hiç kuşkusuz, kimilerine biraz aykırı gelebilir bu tepki, "Sere serpe"nin 1946'da yazıldığı, dolayısıyla yansıttığı dünyanın, bayan Çiller'in ruhsuz söylevlerine düşmüş "46 ruhu" gibi, artık silik bir anı olduğu düşünülebilir. Ancak, şöyle baştan sona, sindire sindire okununca görülür ki, Orhan Veli'nin şiiriyle taşra anamalcılarının siyasal çıkışı arasında

herhangi bir koşutluk kurmaktan daha saçma bir şey olamaz. Önce ozanın dili geçersiz kılar böyle bir koşutluğu: özellikle 46 ruhu bağımlılarının dilimizin tanınamayacak ölçüde değiştirildiğini kesinlemelerine karşın, ellisini bitirip elli birine girmiş olan bu her açıdan genç şiirde eskimiş, kullanım dışı kalmış tek sözcük bulamazsınız. Buyurun, kendiniz bakın:

"Uzanıp yatıvermiş, sere serpe;
Entarisi sıyrılmış, hafiften;
Kolunu kaldırmış, koltuğu görünüyor;
Bir eliyle göğsünü tutmuş.
İçinde kötülüğü yok, biliyorum;
Yok, benim de yok ama...
Olmaz ki!
Böyle de yatılmaz ki!"

İkincisi, buradaki kadının açılmasıyla "yalının gıyısı"ndakilerin açılması arasında büyük bir ayrım bulunmasına karşın, şiir bir yerde her ikisini de üstlenebiliyor. Böyle olmasa, yani unutulmaz ozanımız yalnızca belirli bir açılmayı ve bu açılmanın yarattığı belirli bir tepkiyi değil, bakanla bakılan arasındaki sürekli bağıntıyı da vermeyi başaramamış olsa, koltuğu görünen kadının yol açtığı tepkiyi çıplak göğüsler karşısında ne diye yineleyecektik?

Ama tüm açılma biçimlerinin yüzde yüz aynı tepkiyi çağırıp yüzde yüz aynı sonucu doğurduğu kesinlenebilir mi? Bireysel, uzamsal ve süremsel ayrımlar da girmez mi işin içine? Örneğin "Sere serpe"nin gözlem öznesinin bakışıyla şu anda usuma gelen iki roman kişisinin: Flaubert'in XIX. yüzyıl ortalarında yaşayan Pécuchet'siyle Calvino'nun bizim çağımızda yaşayan Bay Palomar'ının benzer durumlarda

parlayan bakışları arasında tam bir benzerlikten söz edilebilir mi? "Evet", demek oldukça zor.

Pécuchet'nin bakışı avluda kuyudan su çekmekte olan hizmetçi kız Melie'ye yönelir. Melie'nin elleriyle yüzünden başka açık yanı yoktur; yalnız, pompanın kolunu aşağı indirmek için belini eğince, "baldırına değin mavi çorapları görünür", sonra azıcık başını çevirir ve sağ kolunu hızla yukarı kaldırır. Hepsi budur, bacağın kendisi bile değildir açılan, genellikle örtülü kalan bir giyim öğesidir, ama birtakım "günahsız" devinimlerle de birleşince, Pécuchet'yi büyüler. Bay Palomar'a gelince, "uzaktan çıplak bir kadın gövdesinin tunç pembesi bulutunun belirdiğini görür görmez" başını çevirir, ama "Böyle yapmakla görmeye karşı çıkıyorum, yani ben de göğüslerin görülmesini yasak sayan uzlaşmayı güçlendirmiş oluyorum ya da gözlerimle görüş alanımın sınırlarından bana ulaşan bulanık görüntüden diri ve göz okşayıcı olduklarını anladığım o göğüsler arasında bir tür zihinsel sutyen oluşturuyorum. Kısacası, bakmayışım o çıplaklığı düşünmekte olduğumun, onunla ilgilendiğimin önvarsayımı anlamına geliyor ve bu da temelde yine saygısız ve gerici bir davranış," diye düşünür; dönüşte, "meme ucunun esmer aylası"nı çevredeki başka nesnelerle eşitleyerek bakar kadına; ancak bunun da onu nesneleştirmek ve eski erkek üstünlüğünü yinelemek olduğunu düşünerek geri döner, bakış "gergin deriyi yalayıncaya dek" ilerler, "bir an havada asılı kalarak kaçamak, ama aynı zamanda koruyucu bir biçimde, belirli bir uzaklıktan göğsün kabarıklığına eşlik eden bir eğri" çizer; sonra, hep daha çağcılın ardında, gittikçe daha doğrudan, gittikçe daha uzun bakar; en sonunda da kadının öfkeyle ayağa fırladığını, homurdanarak örtünüp uzaklaştığını görerek üzülür.

Görüldüğü gibi, açık (ya da çıplak) her üç durumda da çekicidir; ancak, geçmişten bugüne ve daha örtükten daha açığa doğru gelindikçe, tepkinin yoğunluğunun açıklığın yeri ve genişliğiyle orantılı olmadığı, hatta bir ters orantı söz konusu olduğu görülür. Pécuchet baldıra dek açılmış mavi çoraplar karşısında çok kötü büyülenir: elli yaşının eşiğinde, cinselliği Melie'yle tanır, ondan bir de kötü hastalık kaparak günlerce sünnet çocukları gibi dolaşır. "Sere serpe"nin gözlem öznesi entarisiyle uzanmış kadının açılmış koltuğuna arı bir duyguyla, ama belli bir kötülük kuşkusuyla bakar. Bay Palomar'ın açık göğüslere yönelen bakışlarıysa, cinsel olmaktan çok, töreldir, çağcıl ve "estetik" olmaya çalışır. Öyleyse? "Çıplak yoldan çıkarmaz," diyen Roland Barthes'a şapka mı çıkarmalı? Yoksa, daha da ileri giderek "Örtülü yoldan çıkarır" mı demeli?

Ama yazı var, kışı var, hacısı var, bacısı var, siz gene de üstünüze dikkat edin.

3.9.1996

NEREDESİN, EY MUSSOLİNİ!

Kral Salamon'un Bunalımı'nın alaycı filozofu Chuck, "Faşizmin iyi bir yanı vardı, ona karşı olabiliyordun," derken, biraz şaşırtır, ama, iyice düşünülecek olursa, yerden göğe kadar haklıdır. Faşizm gibi kötülüğü kesinleşmiş bir yönetim ya da yönelim söz konusu oldu mu ikircilliğe düşmezsiniz, açık ya da kapalı bir biçimde karşı çıkıp rahat edersiniz. Bugün, az çok her yerde, özellikle de bizim ülkemizde, bu "hazır giyimcilik" ya da hazır yiyicilik yitirilmiş bir cennet oldu artık, bizim gibi insanların o eski rahatlığı kalmadı. Neden? Faşizm ortadan kalktı da ondan mı? Nerede! Ülke yönetiminde de, kurumlarda da, birey davranışlarında da hep belli ediyor kendini. Gittikçe yayılıp güçlendiği bile söylenebilir. Ne var ki, bir Benito Mussolini kimliğinde cisimleşmiş olarak belirmediği, açık açık "Benim adım faşizm!" demediği, aramızda çok değişik maskelerle dolaştığı için, tanınması zor oluyor.

Bir kez daha anlaşılıyor ki, insanların gösterenden gösterilene, biçimden içeriğe gidebilmeleri için karşıtlıkların belirlenmesi zorunlu: karşıtlıklar kesinlikle belirlenip yerli yerine konulmayınca, çevremizde, hatta gözümüzün önünde olup bitenleri algılamak bile zorlaşıyor. Örneğin sarıklı kardeşlerimiz ya da çarşaflı bacılarımız, gücün doruğunda

bulunmanın geçici gönül yüceliğiyle, "Sizin bize yaptıklarınızı biz size yapmayacağız!" diye haykırınca, çoğu dostlar, bu insanlar son yıllarda devlet eliyle, el bebek gül bebek yetiştirilmemişler de hep varmışlar ve gerçekten ezilmişler gibi başlarını önlerine eğiyorlar. Bu kadarla kalsa, gene iyi: örneğin iki ünlü partimizin kendilerine solcu diyen seçkin mi seçkin üyeleri, bu kesin karşıt yokluğunda, uzun süre kendi karşıtlarına doğru yol aldıktan sonra, hırsız diye kendi kendini yakalayan Harpagon gibi, karşıt diye kendi ilkelerine saldırıyor, daha da ilginci, Ahmet Taner Kışlalı'nın kulakları çınlasın, hem solda birleşmekten söz ediyor hem de, sözcüğün anlamını unuttuklarından olacak, uyurgezerler gibi sağın çevresinde dönüyorlar. Böylece, karşıta karşı çıkma kendi kabuğundan sıyrılıp karşıtla özdeşleşmeye dönüşüyor ve Chuck'ın faşizm özlemi doğrulanıyor. İşin en acıklı yanı, genellikle yüreklerin daha duyarlı, bakışların daha keskin olduğu yazın ortamında da gözlemliyoruz bu açmazı.

Öyle ya, bu genel bulanmada, yazınla yazın olmayanı birbirinden ayırmak zorlaşırken, yazının doldurulmaz yerinin çizgi-romanlarla, pembe dizilerle, arabesk şarkılarla doldurulması kolaylaşıyor; gerçek yazın yapıttan gittikçe daha az ilgi görürken, özgün ve tutarlı bir evren oluşturmak şöyle dursun, sözcük ve tümce yanlışlarıyla dolup taşan düzeysiz yapıtlar el üstünde tutuluyor. Rauf Mutluay'ın söylediği bir kez daha doğrulanıyor kısacası: pas demiri yiyor. Daha da kötüsü, pasla oturup pasla kalkanlar bizi pasın demirden üstün olduğuna inandırmak için kuram üstüne kuram geliştiriyorlar.

Bu tuhaf tutum güncel yazınımızla da sınırlı kalmıyor; geriye doğru da işlediğine, neredeyse tüm yazınımıza dudak

bükenlerin çoğaldığına, en azından seslerinin daha yüksek çıktığına tanık oluyoruz. Zaman zaman yazın adamlarımızın kendileri de katılıyor kervana, şöyle kaşı gözü yerinde bir Mussolini yokluğunda, kendi kendisiyle karşıtlaşma eğilimine yenik düşüyor, kendi yazınlarına yukarıdan bakmakta, onu alaya almakta hiçbir sakınca görmüyorlar. İçinde bulunduğumuz yüzyılda, yalnızca Sait Faik'in, yalnızca Behçet Necatigil'in, yalnızca Melih Cevdet Anday'ın, yalnızca Fazıl Hüsnü Dağlarca'nın varlığı bile yazınımızı alaya almaya kalkanları gülünç düşürmeye yeter. Ama, kesin karşıt yokluğunda, insanlar gülünçlüğün de ayrımına varmıyorlar. Geçen gün, bir renkli dergide gördüm: çok ünlü bir yazarımız, sanatımızda ve yazımınızda herhangi bir buluş ya da yenilikten söz edilip edilemeyeceğine ilişkin bir soruyu kahkahalarla karşılıyor, ağzına cuk oturan bir açık saçık öykü aracılığıyla yazın ve sanat alanındaki zavallılığımızı göstermeye çalışıyordu. Hiç ayrımında olmayan, kendi zavallılığını sergilemekle kalsa da.

Neredesin, ey Mussolini!

10.9.1996

İZLEKLER

Aşağıdaki dizelge eksiksiz bir izlek dökümü değil. Düz bir okumayı sıkıcı bulacak okura kolaylık olsun diye, içerikleri biraz daha iyi belirtecek biçimde, kitaptaki yazıların bir ya da birkaç kez yeniden adlandırılıp bu adlara göre abece sırasına konulmasıyla oluşturulmuş bir döküm. Kuşkusuz, vazgeçilmez bir şey değil, ille de kullanılması gerekmez. Ama öncelikle kendisini ilgilendiren konulara yönelmek isteyenler için. Ad ve Kavram Dizini'nden biraz biraz daha yararlı olabilir.

AD VE KAVRAM DİZİNİ